

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929

Edward Hallett Carr

İngilizceden çeviren:
Levent Cinemre

3.
basım

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Edward Hallet Carr (1892-1982)

İngiliz tarihçi, gazeteci, uluslararası ilişkiler kuramcısı, akademisyen. Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra 1916 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığına girdi ve 1917 Devrimi sonrasında bakanlıkta oluşturulan özel Sovyetler Birliği masasına dâhil oldu. 1936'ya kadar görev yaptığı bakanlıktan ayrıldıktan sonra akademik kariyerine başladı ve ömrü boyunca sürdürdü. 1941-46 yılları arasında *The Times* gazetesinin genel yayın yönetmen yardımcılığı görevinde bulunan Carr, özellikle savaş sonrası dönemde İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında ittifak kurulmasını savunan makaleler yazdı. Bolşevik devriminin ve rejimin oturduğu yıllara kadar Sovyetler Birliği tarihini yazmaya 1944 yılında başladı. 1977 yılında tamamladığı on dört ciltlik bu dev *A History of Soviet Russia* (Sovyet Rusya Tarihi), Carr'ı dünyanın önde gelen tarihçileri arasına sokacaktı. Ancak Carr'ın tek ilgi alanı Sovyetler Birliği değildi. Komintern, Avrupa tarihi, iki dünya savaşı arasındaki dönem tarihi, uluslararası ilişkiler üzerine yazdığı gibi Marx'ın, Bakunin'in ve Dostoyevski'nin de birer biyografisini kaleme aldı. Kitapları dışında çok sayıda makalesi de bulunmaktadır.

Carr'ın başlıca kitapları Türkiye'de yayınlanmıştır: *Karl Marx, Michael Bakunin, Tarih Nedir? Milliyetçilik ve Sonrası, Dostoyevski, Komintern ve İspanya İçsavaşı, Komintern Alacakaranlığı* (İletişim Yayınları); *Sovyet Rusya Tarihi-Bolşevik Devrimi* (Metis Yayınları); *Yirmi Yıl Krizi 1919-1939* (Bilgi Üniversitesi Yayınları); *Romantik Sürgünler* (Chivi yazıları).

Levent Cinemre

Yayınlanan çevirilerinden bazıları şunlardır: *Dünya Düzdür (The World is Flat)* / Thomas L. Friedman (Boyner Yayınları-2006), *Kasch'ın Yıkılışı (The Ruin of Kasch)* / Roberto Calasso (İş Kültür Yayınları-2004), *Kadmos ile Harmonia'nın Düğünü (The Marriage of Cadmus and Harmony)* / Roberto Calasso (İş Kültür Yayınları-2005), *Beyaz Diş (White Fang)* / Jack London (İş Kültür Yayınları-2010), *Warren Buffet: Bir Amerikan Kapitalistinin Yükselişi* / Roger Lowenstein (Scala Yayıncılık-1998), *Demir Ökçe* / Jack London (İş Kültür Yayınları-2013).

Eserin Orijinal Adı:

The Russian Revolution From Lenin to Stalin, 1917-1929
(Macmillan, Londra, 1979)

Eserin Önceki Basımı:

Mer Yayınları, İstanbul, 1992

LENİN'DEN STALİN'E RUS DEVRİMİ, 1917-1929

Edward Hallett Carr

İngilizceden Çeviren

Levent Cinemre

Yordam Kitap: 118 • Geçmişten Geleceğe Sosyalizm Dizisi • **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi**

Edward Hallet Carr • ISBN-978-605-5541-21-7 • *Çeviri*: Levent Cinemre

Düzeltilme: Beste Bal-Gülistan Özdemir • *Kapak ve İç Tasarım*: Savaş Çekiç

Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Yordam Kitap'ta Birinci Basım*: Ocak 2011

İkinci Basım: Mart 2013 • *Üçüncü Basım*: Mayıs 2015

© E. H. Carr, 1979 © Yordam Kitap, 2010

(Bu kitabın hakları Akcalı Ajans aracılığıyla alınmıştır)

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09

W: www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti. (Sertifika No: 12028)

İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44

Başakşehir - İstanbul

Tel: 0212 5650122

LENİN'DEN STALİN'E
RUS DEVRİMİ, 1917-1929

“GEÇMİŞTEN GELECEĞE SOSYALİZM” DİZİSİ HAKKINDA

Emperyalist savaşın insanlığa korkunç acılar ve yıkımlar yaşattığı bir ortamda başarıya ulaşan 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, Rusya’da burjuvazinin egemenliğine son verdi, işçilerin ve yoksul köylülerin iktidarını ilan etti. Tarihte bir ilki gerçekleştirerek attığı cesur adımlarla dünya emekçi sınıflarına iyimserlik ve coşku yaydı, umut aşıladı. Süregiden vahşi savaşların, her tür adaletsizliğin ve tüm bunların kaynağındaki emek sömürüsünün dünya yüzünden silinebileceğine dair güçlü bir beklenti ve inanç kitleleri sarmaya başladı. 20. yüzyıl, bu büyük devrimin ve onun yarattığı politik atmosferin tetiklediği, başarılı veya başarısız mücadelelerin damgasını taşıdı.

Ne var ki, umutla başlayan yüzyıl, derin bir umutsuzlukla kapandı. SSCB ve Doğu Bloku çözülerek tarih sahnesinden çekildi. Kapitalizm, Ekim Devrimi’nin doğduğu topraklarda zaferini ilan etti.

Kimsenin kayıtsız kalamayacağı bu durumun emperyalist gericiilikte yarattığı sevinç sınırsız oldu. Onlara göre Ekim Devrimi, tarihin olağan seyri içinde bir sapmayı temsil ediyordu; sosyalizm insan doğasına aykırı totaliter bir sistemdi; SSCB’nin çözülüşüyle birlikte, tarih, olağan yatağı olan kapitalizm içinde ilerleyişini sürdürecekti!

Peki sosyalistler için bu yenilginin anlamı neydi? Nasıl değerlendirilmeli, ne gibi dersler çıkarılmalıydı?

Soruyu basitçe şöyle de sorabiliriz: İşçi sınıfı, başta Rusya’da olmak üzere 20. yüzyıl boyunca giriştiği mücadelelere, kazandığı kısmi ve dönemsel başarılarla rağmen, sonuçta neden kaybetti?

Bu konuda bugüne kadar gerek dünyada gerekse Türkiye’de önemli tartışmalar yürütüldü; geçmiş döneme ilişkin çeşitli belgeler yayınlandı. Tartışmaların derinleştirilmesi, yaşanan ve muaz-

zam dersler içeren bu sürecin değişik yönleriyle incelenmesi bize göre bir ihtiyaç olmaya devam ediyor. İleri işçiler, sol çevreler, sosyalizme gönül vermiş, hayatının bir döneminde sosyalizme bağlanmış insanlar, zihinlerini meşgul eden sorulara yanıt verecek kaynaklar arıyor.

Bu saptamadan yola çıkan Yordam Kitap, içinde 20. yüzyılın sosyalizm pratiğini –odağında Ekim Devrimi ve onu izleyen uygulamalar olmak üzere– değişik yönlerden ele alan, sürecin anlaşılmasına hizmet eden ve geleceğe dair perspektifler sunan kitapların yer alacağı bir dizi sürdürüyor. “Geçmişten Geleceğe **Sosyalizm**” adını verdiğimiz bu dizi kapsamında, bu konuya eğilen okurların başvurmadan edemeyecekleri küçük bir kitaplık oluşturmayı hedefliyoruz.

Ağırlığı, Marksizmin metodolojisine dayanarak süreci irdeleyen düzeyli kuramsal değerlendirmeler oluşturmakla birlikte, anı, röportaj, belge türü eserler de dizide yer bulacak. Konunun ilgililerine, Marksizm çerçevesinde çok yönlü bir tartışma ve derinleşme ortamı sağlamayı hedeflediğimiz için, çok farklı sonuçlara varan eserler, bu dizi içinde yan yana gelecek. Başka bir deyişle okurlara, konu hakkında tartışılmaz doğruları açıklayan kitaplar sunmak gibi bir amaç gütmüyoruz. Tam tersine, her biri farklı perspektifle ve farklı politik duruşla yazılmış, bazıları pek çok yönden karşıt olabilecek kitapların diziyi zenginleştireceğini, tartışmacı bir nitelik katacağını ve bütünselliğin bunun üzerinden yükseleceğini düşünüyoruz.

* * *

Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi, 1917-1929, uzun yıllarını Sovyet Birliği tarihi üzerinde çalışarak geçirmiş bir tarihçiye ait. Bu kitap onun kapsamlı çalışmasının yoğun bir özeti. Carr, kitapta, ayrıntılı bir araştırmayla devrimin oturma dönemini soğukkanlılıkla ve mesafeli bir yaklaşımla inceliyor. Bu tarihte, karanlık noktalar da buluyor, büyük kazanımlar da... Ekim Devrimi ve Sovyet tarihine ilgi duyan tarihçiler ile okurların başvurmadan edemeyecekleri bu kitabın dizimizi zenginleştirdiği düşüncesindeyiz.

Yordam Kitap

İÇİNDEKİLER

Giriş	17
1 Ekim 1917	47
2 İki Farklı Dünya	57
3 Savaş Komünizmi	70
4 Nefes Alma Dönemi: NEP	82
5 Yeni Sovyet Düzeni	92
6 Makas Krizi	106
7 Lenin'in Son Günleri	118
8 Stalin'in Yükselişi	126
9 SSCB ve Batı (1923-1927)	144
10 SSCB ve Doğu (1923-1927)	157
11 Planlamanın Başlangıcı	170
12 Muhalefetin Yenilgisi	180
13 Tarımın Açmazı	189
14 Sanayileşme Sancısı	199
15 Birinci Beş Yıllık Plan	211
16 Köylünün Kolektifleştirilmesi	225
17 Diktatörlük Kalıpları	236
18 SSCB ve Dünya (1927-1929)	248
19 Devrime Bakış	262
İsim Dizini	269

ÖNSÖZ

Son otuz yıldır üzerinde çalıştığım ve *Bolşevik Devrimi, 1917-1923; The Interregnum*(Ara Dönem), 1923-1924; *Socialism in One Country* (Tek Ülkede Sosyalizm), 1924-1926 ve *Foundations of a Planned Economy* (Planlı Bir Ekonominin Temelleri), 1926-1929 olmak üzere dört bölümde tamamlanan büyük *History of the Soviet Russia* (Sovyet Rusya Tarihi), ayrıntılı araştırmalara dayanan, konunun uzmanlarına yönelik bir çalışmaydı. Bu çalışmanın özünü damıtarak genel okur ile konuya ilk kez girecek öğrenciler için hazırlanmış, kaynakça ve dipnotlar gibi akademik rötuşlar içermeyen, tamamen farklı türde kısa bir kitaba süzmek suretiyle başka ihtiyaçlara da cevap verebileceğimi düşündüm. Sonuç, elinizdeki kısa tarihtir. Ölçek ve amaçtaki değişiklik bu kitabın büyük ölçüde yeni bir bileşim olduğu anlamına gelmektedir. Elinizdeki kitapta, orijinal çalışmadan değişmeden gelmiş cümleler çok azdır.

Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929 büyük *Tarih*'in kapsadığı dönemi içermektedir. Sonraki dönemlerin tersine bu yıllara ilişkin bol miktarda çağdaş Sovyet kaynağı bulunabilmektedir. Bu yıllar ayrıca, sonraki dönemde Sovyet tarihinin izlediği yolu embriyo halinde içinde barındırmaktadır; sonraki dönemde olanların açıklanabilmesi için bu dönemde ne olduğunun anlaşılması gerekmektedir. 1920'li yılları Lenin'in Rus devriminden Stalin'in Rus devrimine geçiş olarak tanımlamak, kuşkusuz basite indirgemektir. Öte yandan böylesi bir tahlil, sonuçları bugün bile öngörülemez bir gelecekte ortaya çıka-

cak önemli bir tarihsel süreci kişiselleştirerek somutlaştırmaktadır.

İsimleri büyük *Tarih*'in ilgili ciltlerinin önsözlerinde anılan birçok arkadaş ve meslektaş, bu çalışmaya dolaylı katkıları nedeniyle burada da anılmayı hak etmektedir. *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929* 'un birinci cildinde işbirliği yaptığımız Profesör R. W. Davies'e, sanayileşme ve planlama bölümleriyle ilgili uzman eleştirileri nedeniyle özel olarak borçluyum. Profesör Alec Nove'nin özlü çalışması *Economic History of the USSR* 'den çok yararlandım. Bu kitabın hazırlanmasındaki sonsuz yardımları nedeniyle Tamara Deutscher'e bir kez daha içtenlikle teşekkür ediyorum.

7 Kasım 1977

E. H. Carr

KISALTMA LİSTESİ

<i>Arcos</i>	Tüm Rusya Kooperatif Şirketi
<i>Çeka</i>	Olağanüstü Komisyon
<i>Komintern</i>	Komünist Enternasyonal
<i>Goelro</i>	Rusya Devlet Elektrik Komisyonu
<i>Gosplan</i>	Devlet Genel Planlama Komisyonu
<i>GPU</i>	Devlet Siyasal Yönetimi
<i>IFTU</i>	Uluslararası Sendikalar Federasyonu
<i>IKKI</i>	Komintern Yürütme Komitesi
<i>Kadet</i>	Anayasal Demokrat
<i>Narkomfin</i>	Maliye Halk Komiserliği
<i>Narkomindel</i>	Dışişleri Halk Komiserliği
<i>Narkomprod</i>	İşe Halk Komiserliği
<i>Narkomtrud</i>	Çalışma Halk Komiserliği
<i>Narkomzem</i>	Tarım Halk Komiserliği
<i>NEP</i>	Yeni Ekonomik Politika
<i>NKVD</i>	İçişleri Halk Komiserliği
<i>OGPU</i>	Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi
<i>Profintern</i>	Kızıl Sendikalar Enternasyonalı (RILU)
<i>SD</i>	Sosyalist Devrimci
<i>Sovnarkom</i>	Halk Komiserleri Konseyi
<i>TsIK</i>	Merkez Yürütme Komitesi
<i>Vesenka</i>	Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi
<i>VTsIK</i>	Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi

KRONOLOJİ

1861	Serflik kaldırılır ve köylüler serbest kalır
1891-2	Açlık
1890'lar	İlk sanayileşme hamlesi
1905	Birinci Rus devrimi
1914 Temmuz	Birinci Dünya Savaşı başlar
1917	
Şubat (eski takvim)	/ Mart Liberal demokratik devrimle çar devrilir ve Geçici Hükümet kurulur
23 Ekim / 7 Kasım	Bolşevik ("Ekim") Devrimi
1918-20	İç savaş / "Savaş Komünizmi"
1918	
Ocak	Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi'nin ilanı: Kurucu Meclis toplanır ve dağılır
23 Şubat	Kızıl Ordu kurulur
3 Mart	Berst-Litovsk Anlaşması imzalanır
Haziran-Aralık	Yoksul Köylü Komiteleri
28 Haziran	Büyük ölçekli sanayiye millileştiren kararname
10 Temmuz	Rusya Cumhuriyeti Anayasasının ilanı
11 Kasım	Almanya ile İtilaf Devletleri arasında ateşkes
1919	
Mart	Sekizinci komünist parti kongresinde Politbüro kurulur; Komünist Enternasyonal'in (Komintern) ilk kongresi
Mayıs	"Komünist Cumartesi" başlar
1920 Temmuz	Komintern'in ikinci kongresi
12 Ekim	Polonya ile ateşkes
1921-29	Yeni Ekonomik Politika
1921	
29 Şubat	Gosplan kurulur
8-16 Mart	Onuncu parti kongresi, tahıl zorlamasını sona erdirir; parti içinde "hizipçiliği" yasaklar
16 Mart	İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması ve Türk-Sovyet anlaşması onanır
Mart	Kronştad isyanı

1921-22	Orta Rusya ile Volga bölgelerinde açlık
1922	
Nisan-Mayıs	Cenova Konferansı
16 Nisan	Almanya ile Sovyet Rusya arasında Rapallo Anlaşması
22 Aralık (ve 4 Ocak 1923)	Lenin'in "vasiyeti" (ve ek metin)
30 Aralık	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulur
1923	
Güz	Makas krizi
15 Ekim	46'lar Platformu
1924	
21 Ocak	Lenin'in ölümü
Ocak	Komünist Partiye işçilerin "Lenin kayıtları" başlar
31 Ocak	SSCB Anayasası onanır
Mart	Para reformu tamamlanır
Ekim	"Köylere Yönelin" kampanyası başlar
1925	
27 Nisan	On Dördüncü Parti Konferansı, "Tek Ülkede Sosyalizmi" kabul eder
18-31 Aralık	On dördüncü parti kongresi, Zinovyev-Kamenev muhalefeti tasfiye eder
1926-28	Savaş öncesindeki sınai ve tarımsal ürün miktarına ulaşılır
1926	
Mart	Birinci SSCB Planlama kongresi
Temmuz	Troçki, Zinovyev ve Kamenev tarafından "Birleşik Muhalefet" kurulur
3 Aralık	Dinyeper hidroelektrik istasyonu ile Türkistan-Sibiry (Türksib) demiryolunun yapımına karar verilir
1927	
24 Mayıs	İngiltere, SSCB ile diplomatik ilişkisini keser
2-19 Aralık	On beşinci parti kongresi, Birleşik Muhalefeti mahkûm eder
Aralık	Çan Kay-şek, Kanton'daki komünist ayaklanmayı bastırır

1928

Ocak-Mart

Tahıl kriziyle başa çıkmak için “olağanüstü önlemler” alınır

30 Eylül

Buharin’in “Bir Ekonomistin Notları” yayınlanır

1929

Nisan-Mayıs

Beş yıllık plan kabul edilir

Temmuz-Aralık

Çin Doğu Demiryolu konusunda Çin-Sovyet Birliği arasındaki kısa çatışma

7 Kasım

Stalin’in “Büyük Atılım Yılı” makalesi yayınlanır

10-17 Kasım

Merkez komite plenumu, Buharin grubunu mahkûm eder

21 Aralık

Stalin’in 50. yaş günü

27 Aralık

Stalin, “*kulak* sınıfının tasfiyesi” çağrısında bulunur**1930**

5 Ocak

Parti merkez komitesinin tarımın kolektifleştirilmesi hakkındaki kararı

1933 Ocak

Hitler, Üçüncü Reich’in Şansölyesi olarak atanır

1933-37

İkinci beş yıllık plan

1936-38

“Büyük Temizlik”: Zinovyev, Kamenev, Buharin ve Rikov’un idamı

1941

22 Haziran Nazi Almanyası SSCB’yi istila eder

1945

9 Mayıs Almanya’ya karşı zafer

1953

5 Mart Stalin’in ölümü

1991

Aralık Sovyetler Birliği dağılır

GİRİŞ¹

E. H. Carr, devrimden sonraki on iki yılı (1917-29) kapsayan on dört ciltlik *History of Soviet Russia* adlı dev eseri üzerinde, 1944 ile 1977 yılları arasını kapsayan otuz yıldan fazla çalıştı. Elinizdeki kitap, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi* ise ilk kez bundan çeyrek yüzyıl önce, 1979'da, büyük *Tarih*'in tamamlanmasından hemen sonra yayınlandı. Hacim olarak onun on üçte birinden bile daha küçüktür. Carr önsözünde, “araştırmasının özünü damıtarak genel okur ile konuya ilk kez girecek öğrenciler için hazırlanmış kısa bir kitaba süzdüğünü” açıklamaktadır.

Carr, *Tarih*'i yazmaya karar verdiği 1944 yılında, mevcut sosyal ve ekonomik düzeni parçalamakla tehdit eden dört büyük toplumsal altüst oluş dönemi yaşamış biriydi. 1892 yılında doğdu ve Edward çağında* büyüdü. Geçmişine baktığında savaş öncesi üst orta sınıf çocukluk dönemi hakkında ince bir ironiyle, “dünya sağlam ve istikrarlıydı... Gayet güzel bir yerdi ve gidecek daha da güzelleşiyordu”² diye yazmıştı. Ancak bu sükûnet, altüst oluşların ilkiyle, 1914-18 Savaşı'nın katliamlarıyla paramparça olacaktı. Carr, daha sonra, savaş öncesi yıllarının kendini güvende hissetme duygusunu, “insanın 1914'ten sonra nadiren tahayyül edebileceğini” yazdı.

Askerliğe elverişli bulunmayan Carr, 1916 yılında, 24 yaşındayken klasik edebiyattan mezun olarak Dışişleri Bakanlığına

* İngiltere'de VII. Edward'ın hüküm sürdüğü dönem. 1900'ün başından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi ifade eder –çev.

girdi. 20. yüzyılın bu büyük altüst oluşlarının ikincisi olan 1917 Ekim/Kasım Bolşevik Devrimi'nin ardından "Rus sorunu" üzerine çalışmak için oluşturulan üç kişilik ekibin en genç üyesi oldu. Savaşta Rus cephesinin dayanılmaz koşullarının cephe ve Rusya'da tetiklediği Bolşevik devrim, bütün dünyanın kapitalist düzenine yönelik radikal bir meydan okumaydı. Karl Marx'ın fikirlerinden esinlenen Lenin liderliğindeki Bolşevikler, devrimlerinin, dünya devriminin ilk aşaması olduğuna inanıyorlardı. Nüfusun büyük çoğunluğunun özel mülkiyet sahiplerince sömürüldüğü kapitalist sistem, işçi sınıfının başını çektiği sosyalist bir devrimle yıkılacaktı. Fabrikalar, toprak ve diğer üretim araçları toplumsal mülkiyete geçecek ve bütün toplum tarafından yönetilecekti. Ulusal sınırlar kaldırılacaktı. Kadınla erkek arasında, gelişmiş sanayi ülkeleriyle azgelişmiş sömürgelelerin halkları arasında eşitlik tesis edilecekti.

1917'nin üzerinden bir düzine yıl geçtikten sonra sanayileşmiş ülkelerin artan refahı, bu kez üçüncü altüst oluşla, dünya ekonomik kriziyle kesildi ve tersine döndü. Bu durum kısa sürede Avrupada ve ABD'de kitlesel işsizlik ve yoksulluğa, sömürge ülkelerinse daha da fakirleşmesine yol açtı. Bu dönem zarfında Sovyet sistemi, Stalin'in liderliği altında iyice oturmuştu. Büyük oranda devletin sahip olduğu ekonominin, yine devlet tarafından yönetildiği Sovyetler Birliği, kapsamlı ve hızlı bir sanayileşme programına girişen ilk köylü ülkesiydi. 1930'ların beş yıllık planlarının getirdiği sanayileşme, Carr dâhil birçok Batılıya çöküş halindeki düzene başarılı bir ekonomik cevap gibi geliyordu. Carr bu yıllarda Cenevre'de, Milletler Cemiyetinde diplomat olarak çalışıyor ve boş zamanlarında Rusya üzerine yazılar ve kitaplar yazıyordu. 1931 yılında, Sovyet sanayileşmesi üzerine, "Kilovatın ve Makinelerin Dini,... çağdaş uygarlığın beklediği yeni inanç olabilir" diye yazdı. "Tatsız gerçeklerle yüzleşmeyi reddederek amaçsızca oradan oraya sürüklenen"³ Batı

ile Rusya arasındaki karşıtlıkları vurguluyordu. “Beş yıllık plan” diye hatırlayacaktı çok sonraları, “ekonomik krizin gayet açık şekilde ortaya koyduğu kapitalist anarşiye bir çözüm gibi geliyordu bana”.⁴

Ancak Carr, Sovyet sisteminin kesin bir ilerleme ve tam bir başarı olduğunu düşünen Batılı komünistlerin ve aydınların fikrine katılmıyordu. İngiliz Marksist iktisatçı Maurice Dobb’un bir kitabı için yazdığı eleştiride, yazarın Sovyet ekonomisi konusunda anlattıklarını beğeniyle karşılıyor ama yazarı, ya “Sovyet rejiminin karanlık yanlarını” görmezden gelmekle ya da “safсата olduğu gayet belli olan laflarla onları korumaya”⁵ çalışmakla mahkûm ediyordu. Öte yandan Beatrice ve Sidney Webb’in iki ciltlik *Soviet Communism: A New Civilisation?* (Sovyet Komünizmi: Yeni Bir Uygarlık mı?) adlı kitabınıysa, “Sovyetler Birliği’nin asla böyle bir niyeti yokken onu belli bir kalıba sığdırmaya ve asla kabul etmediği standartlara göre yargılamaya çalışmak ... gibi çok temel zaaflarla” malul olmakla eleştirdi.⁶ Sovyetler Birliği’ne yönelik bu eleştirel yaklaşım, büyük oranda 1936-38’in Büyük Temizliğinden de etkilenerek güçlenecekti. Sonraları şöyle yazıyordu:

Bu temizlik dönemi, önceki dönemdeki coşkun kadar yoğun olduğunu sandığım hayal kırıklığıyla birlikte gözlerimin açılmasına ve düşüncelerin bir anda tersine dönmesine neden olmuştu. SSCB’ye düşman kesilmiştim.⁷

20. yüzyılın ilk yarısının dördüncü büyük altüst oluşu, yani 1939-45 İkinci Dünya Savaşı sırasında Carr, *The Times* gazetesinin genel yayın yönetmen yardımcısıydı. O zaman da müttefiklerin Almanya’ya karşı kazandığı zafere Kızıl Ordu’nun (ve planlı Sovyet sanayisinin) yaptığı belirleyici katkıdan güçlü biçimde etkilendi. Kısa otobiyografisinde şöyle yazacaktı:

... o dönemde beni ve çoğu insanı derinden etkileyen şey, Rusya’nın savaşa girmesiydi. Hemen *The Times*’da Rusya ile ittifak-

kın reklamını yapmaya başladım. Rusların direnmeleri ve zaferleri sayesinde haklı çıktığım zaman Rus devriminin büyük bir eser ve tarihsel bir dönüm noktası olduğuna dair eski inancım tekrar canlandı. İkinci Dünya Savaşı Rusya'sının, insanları ve maddi kaynakları açısından Rusya'sından çok farklı bir yer olduğu belliydi. 1930'lara dönüp bakarak Stalin'in tasfiyeleri ve zulmüne fazla kafa yormanın, bakış açımı çarpıttığı duygusuna ulaştım. Karanlık noktalar yeterince gerçektir ama sadece onlara bakmak, insanın hakikatte olanlara ilişkin görüşünü yerle bir ediyordu.⁸

Carr, böylece 1944 güzünde *Sovyet Rusya Tarihi*'ni yazmaya karar verdi. 1945 sonunda Macmillan'la anlaştılar.⁹ Carr, 1946'da, Sovyetler Birliği'nin kritik bir rol oynadığı faşizme karşı zaferin coşkulu atmosferinde ve kendisi henüz acemi-yken yazdığı bir kitapta, Sovyet tarihine bakışındaki varsayımları özetledi. Sovyetler Birliği'nin Batı dünyası üzerindeki derin etkisinin “belirleyici bir tarihsel olay” olduğuna güçlü biçimde inanmış olan Carr, bütün dünyanın devlet planlamasıyla kitle uygarlığının birleştiği bir topluma doğru evrilmekte olduğuna inanıyor ve en azından Batı'da, “bireysel ve demokratik gelenekte değerli olan ne varsa onların”¹⁰ da bu birleşmeye katılacağını umuyordu. Bu son cümleyi özellikle vurgulamak isterim. Rusya ile Stalin'e yönelik coşkunun İngiltere'de neredeyse genelgeçer bir olgu haline geldiği savaş yıllarında bile Carr, Stalin Rusya'sının Batı sosyalizmi tarafından kopya edilmesi gereken bir model olduğuna inanmıyordu. Çalışmasına başladığı andan itibaren Bolşevik devrimin, otokratik geleneğe sahip az gelişmiş bir köylü ülkesinde gerçekleştiğinin tamamıyla farkındaydı. *Tarih*'in 1950'de yayınlanan ilk cildinde Bolşeviklerin programının, “ölümcül handikapları” aşmaya çalıştığını yazıyordu: “Otokrasiyle sosyalist demokrasi arasındaki derin uçuruma köprü kurmaya” ve ne gelişmiş kapitalist ülkelerde bulunan sermayeye ne de işçilere sahip olan bir ülkede sosyalist ekonomi yaratmaya uğraşıyorlardı. Carr'a göre

devrimin tarihi, “devrimin bu konudaki başarı ve başarısızlıklarının tarihidir.”¹¹

BBC’nin Üçüncü Kanal’ında yayınlanan bir dizi konferansın genişletilmiş hali olan *The New Society* (Yeni Toplum), Stalin’in ölümünden iki yıl önce, 1951’de yayınlandı. Carr, dünya sahnesine ilişkin görüşlerini daha derinlemesine bu kitapta ifade etmiştir. Kitaptaki bölüm başlıkları, içindekileri anlatır: Tarihsel Yaklaşım, Rekabetten Planlı Ekonomiye, Ekonomik Kırbaçtan Refah Devletine, Bireysellikten Kitle Demokrasisine, Dönüşen Dünya, Özgürlük Yolu. Carr, doğmakta olan yeni toplumun merkezî ve ilerici özelliklerinden birini, kitle demokrasisinin başlaması olarak görüyordu. Ona göre önce daha gelişmiş Batı’da, sonra da eski sömürge dünyasında olmak üzere ilk kez yirminci yüzyılda sıradan insanlar özgür yurttaş haline geliyor ve kadınlarla erkekler eşit oluyordu. Rekabetçi kapitalizmin başarısızlığıyla birlikte bu gelişmeler, “ayrıcalıklı sınıfın birey demokrasisine” veya “sadece polisiye işlevini yerine getiren zayıf devlete” artık geri dönüş olamayaacağı anlamına geliyordu:

Bağlı olduğumuz şeyler [diye yazıyordu Carr], kitle demokrasisidir, eşitlikçi demokrasidir, ekonomik süreçlerin kamu tarafından kontrolü ve planlamasıdır; dolayısıyla düzeltici ve yapıcı işlev icra eden güçlü devlettir.¹²

Carr, hem komünist hem de komünist olmayan dünyanın “Yeni Toplum”a doğru ilerlediğini (ve ilerlemesi gerektiğini) varsayıyordu. Yirminci yüzyıla dair bu değerlendirme zihninde güçlü bir yer edinmişken yazıyordu *History of The Soviet Russia*’sını.

Carr’ın amacı, “devrimin olaylarını anlatan değil (bu tür kronolojiler zaten birçok kişi tarafından yapılmıştır), devrimden doğan siyasi, ekonomik ve sosyal düzeni anlatan” bir tarih yazmaktı. Gördüğü kadarıyla bu durum kendisine ve “bütün cid-

di tarihçilere, devrimin *dramatis personae*'sinin* fikirlerini ve amaçlarını zengin bir hayal gücüyle anlamak ve devrimin, diğer her şeyin önüne geçen evrensel önemini takdir etmek gibi ikili bir görev" yüklüyordu. O bunu, "Lenin'in, Troçki'nin ve Stalin'in Rusya'sını; MacDonald, Baldwin ve Churchill'in İngiltere'sinden veya Wilson, Hoover ve Franklin Roosevelt'in Amerika'sından alınmış bir mezurayla ölçmenin"¹³ baştan çıkarıcılığına uymadan yapmaya çalışıyordu.

Carr esasında *Tarih*'in, Lenin'in 1924'teki ölümünden sonrasını ele alması gerektiğini düşünüyordu. Lenin'in ölümü arife-sindeki Sovyet toplumu hakkında da bir giriş yazmalıydı. Çalışmanın, 1936'daki yeni anayasaya kadarki dönemi, ya da bir ihtimal İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar olan yılları kapsamasını öngörüyordu.¹⁴ Ama çalışma sırasında bu düşünceleri temelden değiştirdi. "Lenin'in başarılarının ve geleceği etkileme gücünün büyüklüğü" karşısında bir ciltten çok daha fazlasını, siyasi ve ekonomik düzenle birlikte dış ilişkileri de konu edinen tam üç koca ciltlik *Bolşevik Devrimi, 1917-1923*'ü yazdı. Sonra 1920'li yılların ortalarına ve sonlarına doğru geçen Carr, bu dönemi öylesine heyecan verici, önemli ve hakkında bilinenleri o kadar eksik buldu ki 1923-29 arasına on bir cilt daha ayırdı. 1929 itibarıyla sanayileşme ve tarımı kolektifleştirme hamlesi artık hızını almıştı. Carr'ın kendi sözleriyle, "son gerçek muhalefetin, sağ sapmanın 1929 baharında tasfiyesi, Stalin'in karşı konulamaz diktatörlüğünün kurulmasına işaret etmekteydi."¹⁵ Carr, iki savaş arasındaki bütün dönemi ele alma niyetini gerçekleştiremese de, *Tarih*'te, Sovyet sisteminin temellerinin atılmasını tanımlayıp tahlil etmiştir.

On dördüncü cilde devam ederken 86 yaşına gelmişti. Otuz yıldan fazla zamandır üzerinde çalıştığı *Tarih*, 2.5 milyon ke-

* "Oyunda rol alan kişiler, sahnede yer alan kişiler." Latince. Toplumsal olayların kahramanlarını ifade edecek şekilde de kullanılır -çev.

limeyi aşmıştı. 1926-29'un ekonomisini ele alan 9. ve 10. ciltler, şahsının işbirliği ve yine aynı yıllardaki dış ilişkilerle Komintern'i ele alan 12-14. ciltler, Tamara Deutscher'in uzman yardımıyla yazıldı. Ama bu, Carr'ın *Tarih*'iydi. Çalışmayı tasarlayan, şekillendiren ve o güne dek hiçbir tarihçinin inceleyemediği çok sayıda belgeyi dikkatle gözden geçirmek gibi sancılı bir işin yüzde 90'ından fazlasını bizzat yapan oydu.

Tarih'in tamamlanmasından birkaç yıl sonra bir grup kıdemli tarihçi, Carr'ın iki önemli başarısını şöyle yazacaktı:

Birincisi, *Tarih*'in istisnai öncü kalitesidir. Carr, bu çalışması kapsamında, daha önce kimsenin ayak basmadığı, ondan sonra da çok az kişinin gidebildiği yerlere uzanmıştır. 1920'lerdeki Sovyet tarihinin saha haritasını çıkarmış ve 20. yüzyılın kalan kısmı boyunca peşinden koşulacak bir soru listesi oluşturmuştur... İkincisi, ... Carr'ın tahlilinin artık Stalinizmin dinamiklerini anlamak için olmazsa olmaz bir başlangıç noktası haline gelmiş olmasıdır. Belli bir düzeyden bakılınca eseri, devrim sonrasında düzenin istikrara kavuşturulması konusunu işlemektedir... Daha incelikli bir bakışla arızı olarak meydana gelen siyasi bir olgu (Stalin'in yükselişi) ile yapısal zorunluluklar (Rusya'nın geriliğinin getirdiği kısıtlılıklar) arasındaki karmaşık ilişkinin sürekli olarak keşfinden ibarettir. Rus devriminin yıkıcı azameti, bu ilişkiye hakkedilmiştir ve E. H. Carr, bu durumu bilgimiz dahilinde olan tüm yayınlanmış çalışmalardan çok daha güçlü bir açıklıkla anlatmaktadır.¹⁶

Bu özet ciltte Carr, 1920'lerin ana sorunlarını "anlatısal" tarih biçiminde, kronolojik sıralamayla anlatır. Ona sadece bir anlatısal tarihçi muamelesi yapan birçok yazar vardır. Bana göre onlar, on dört ciltlik çalışmanın çoğu bölümünü okumamış oldukları için böyle davranıyor. Oysa eserin yarısından fazlasını oluşturan ve iç meseleleri ele alan sekiz cilt, doğmakta olan Sovyet sisteminin belirli yönlerine ve işlevlerine ayrılmıştır. Sovyet tarihinin farklı yönleri üzerinde uzmanlaşan kimi yazarlar, bu bölümlere denk gelmedikleri için olsa gerek, kendi konuları

üzerine çalışırken Carr tarafından on yıllar önce yapılmış araştırmaları tekrarlayarak tekerleği yeniden keşfetmişlerdir. El-nizdeki kitaptan sonra ister ilgi duydukları için, ister zevk için, ister çalışmalarında kullanacakları malzeme bulmak amacıyla büyük *Tarih'e* girmek isteyen okurlar, bu bölümleri okuyarak başlamak isteyebilir: Esas olarak *Tek Ülkede Sosyalizm, 1924-26*, cilt 1 (bütün *Tarih'in* beşinci cildi) ile *Planlı Ekonominin Temelleri, 1926-29*, cilt 2'de (bütün *Tarih'in* on birinci cildi)¹⁷ bulunan bu bölümler aile, yasalar, edebiyat ve dini tartışmaktadır (kendi içlerinde değil, tüm toplumu dönüştürmeyi hedefleyen yeni devletle ilişkileri kapsamında).

1926'ya kadar olan gelişmeleri kapsayan beşinci ciltteki bölümler, iç savaş yıllarının devrimci enerjisinin, NEP döneminde Rusya'nın geçmişiyle uzlaşma girişimine nasıl boyun eğip “yenilenme havasından uyum sağlama atmosferine” geçtiğini göstermektedir. Stalin'in Marksist doktrine özgün katkısı olan Tek Ülkede Sosyalizm doktrininin 1925 sonlarındaki zaferinin (bkz. Bölüm 8) gerisinde, Carr'a göre bu vardır.

Ancak bu basit bir geçmişe dönüş değildi. Örneğin yeni aile yasasına göre evliliğin kamu makamlarınca kaydı zorunlu, talep edilmesi halinde boşanma kendiliğinden ve çocuk aldırma yasaldı. Ama aynı zamanda “babanın ve ananın çocuklarına karşı sorumluluklarına” (bu cümleyi 1923'te ilk ortaya atan, geçmişle belli bir sürekliliğin sadece Stalin destekçilerine has bir şey olmadığını göstermek isteyen Troçki'dir) yönelik vurgu da yapıyordu. Çocuklar için komünal kurumlar devam ederken (bu kurumlar devrim yıllarının kaosu içinde oradan oraya sürüklenen çok sayıda evsiz çocuğa barınak sağlamıştır) yetkililer artık evsiz çocukların ailelerine iade edilmesine çalışıyordu. Ayrıca yeni cinsel özgürlük ruhu toplumun derinlerine nüfuz etmiş de değildi. *De facto* evlilikler yasal statü kazanırken kırsal nüfusun ana kitlesi buna direniyor ve bu tür birliktelikleri meşru kabul etmiyordu.

Devlet ile aile arasındaki bu tür ilişkiler, genellikle yasalarda da benzerini buluyordu. Kanunlara önceleri burjuvazinin kalcıntısı olarak bakılıp kademeli biçimde tasfiyesi düşünülürken, “devrimin ilk yıllarındaki yasa düşmanlığının” NEP yıllarında “tam tersine dönmesi, tek ülkede sosyalizm doktrinine zemin hazırlayan kanaat iklimindeki değişimin en çarpıcı belirtilerinden biridir.” 1922 yılında Sovyet Yasa Enstitüsü kuruldu. Kısa süre sonra da yeni ceza, medeni, tarım ve çalışma yasaları kabul edildi. Bununla eş zamanlı bir gelişmeyle SSCB Yüksek Mahkemesi’nin başını çektiği ülke çapındaki bir sistemle, cumhuriyetlerin mahkemeleri ve yerel mahkemeler güçlendirildi. 1922 Mayısındaysa, Büyük Petro tarafından kurulan ve 1917’de sona eren başsavcılık (*procurator*), bizzat Lenin’in müdahalesiyle tekrar canlandırıldı. Bu görevin, devletin hukuka uymasını sağlamaya yönelik en üst makam olması hedefleniyordu.

Özenle hazırlanmış bu adalet sisteminde maksat, genellikle hasıl olmasa da, adi ceza davalarının eğitim ve ıslah etme gibi insani yöntemlerle ele alınmasıydı. Öte yandan “karşı-devrimci suçlar” denilen suçlar ise baştan itibaren dobra dobra “devrimci terör” olarak tanımlanan baskıcı cezalara tabiydi. Bu tür suçlara bakmak için 1917 Kasımı gibi erken bir tarihten itibaren özel mahkemeler kurulmuştu. 1918 Ağustosundaki yerel bir ayaklanmanın ardından bizzat Lenin, tahrikçilerin “toplama kamplarına” (İngilizlerin Boer Savaşı sırasındaki uygulamalarından alınmış bir terim) kapatılması çağrısında bulundu. NEP’le birlikte gizli polisin yetkilerini azaltmaya ve tüm suçları aynı mahkemelere sevk etmeye yönelik bazı girişimler yapıldı. Ancak 1922 Mayısındaki yeni ceza yasasında “devlet suçları” adıyla özel bir suç kategorisine yer verilecek ve bu suçun hükümlülери, artık OGPU adıyla NKVD’ye (İçişleri Halk Komiserliği) dâhil edilen gizli ya da siyasi polis tarafından yönetilen hapis hanelere kapatılacaktı. 1922’de Sosyalist Devrimci parti liderlerinin yar-

gılanması, suçlanan kişilerin dayanaksız itiraflarda bulunması üzerine kurulmuş, yaygın propaganda eşliğinde süren siyasi mahkemelerden oluşan netameli bir uygulamayı başlatacak ve bu süreç 1936-38'de eski komünist parti liderlerinin yargılandığı üç mahkemeye zirvesine ulaşacaktı.

Ailenin ve yasaların ele alınışındakine benzer eğilimler, devletin edebiyatla ilişkisinde de görüldü. İç savaş sırasında tekel gücüne sahip bir proleter edebiyatı yaratma konusunda ciddi girişimde bulunulmuş ancak Lenin bu girişimi hiçbir zaman onaylamamıştır. Öte yandan 1920'lerin başlarında, devrimi, Bolşevik oldukları için değil, "Rus geleneklerine göre yapılmış milli bir devrim" olarak gördükleri için destekleyen yazar grupları oluştu (bu tür önemli gruplardan biri, "Yol Arkadaşları" adıyla bilinirdi). Göçmen Rus yazarlar arasında da benzer eğilimlerin gelişimi, Sovyet yetkililer tarafından teşvik edildi. Ancak bu hiçbir şekilde edebiyata mutlak bir özgürlük tanındığı anlamına gelmiyordu. İç savaştan sonra kurulan küçük bağımsız yayınevleri 1923 yılında kapatıldı. Kabul edilemez bulunan yayınlar yasaklanarak kütüphanelerden çıkarıldı.

Sovyet devletiyle din arasındaki ilişkiler oldukça karmaşık ve belirsizdi. Sadece Bolşevikler değil, çar rejiminin hemen bütün sosyalist karşıtları (ve liberal muhaliflerin önemli bir kısmı) dini "halkın afyonu" olarak görür, Rus Ortodoks Kilisesini ise kargericiliğin kalbi (bir ölçüde haklılık payı vardır) şeklinde değerlendirdi. Kilise aleyhine girişilen kampanya, zirve noktasına iç savaş sırasında değil, 1922-23'te ulaştı. Kilise yasaklanmadı ama mülkiyetinin büyük kısmına el kondu ve ileri gelen din adamlarının çoğu hapse atıldı; bazılarıysa idam edildi. Ama bir yandan da dinî inançlar çok yaygın olduğu için yetkililer dinle belli bir barışma çabasına girdiler. Kiliseden ayrılan Sovyet yanlısı "Yenilenmiş Kilise" teşvik edildi ve asıl Ortodoks Kilisesi ile bir uzlaşma sağlamak üzere bazı girişimlerde bulunuldu. Bunun sem-

bolü, 27 Temmuz 1927’de Kilise Patriği gibi davranan Sergey ile geçici Kutsal Sinod’un, Sovyet rejimine tam bağlılık ilan eden bir mektup yayınlamasıdır. Kilise, bu koşulla tehlike altındaki mevcudiyetini sürdürebildi. Birkaç ay sonra Stalin, Amerikalı işçilerden oluşan bir delegasyona yaptığı konuşmada, Carr’ın tanımıyla, “üzerinde çalışılmış ılımlı bir tavırla” partisinin dine yaklaşımını anlattı.

Tek Ülkede Sosyalizm’de ise esasen, çar dönemiyle Sovyet dönemi arasında sürekliliğe işaret eden unsurlara vurgu yapılmıştır. Hatta Carr’ın Stalin tasviri, “Stalin kadar içinde yaşadığı zamanın ve yerin ürünü olduğu apaçık belli olan büyük insanların sayısı birkaçı aşmaz” gibi bir sonuçla noktalanıyordu. İleride görüleceği gibi, daha sonraki gelişmeleri değerlendirdikçe Carr, Stalin hakkındaki görüşünü önemli ölçüde değiştirmiş, hatta tamamen terk etmişti. Çok daha genel olarak, *Tarih*’i tamamladıktan sonra dönüp geriye baktığında, çarlıkla aradaki süreklilik konusunda, “yanlış olmamakla beraber şimdi bana biraz abartılmış geliyor” sonucuna varacaktı.¹⁸

Planlı Ekonominin Temelleri’nde Carr, 1920’lerin sonlarına doğru devrimci enerjinin tekrar ama çarpık bir biçimde canlandığını gösterir. “Yasanın Egemenliği” bölümünde, sıradan yasal konularda bile başsavcının (*procurator*) gözetim işlevinin, nasıl “giderek daha çok siyasi karakter” kazandığını anlatır. Sadık bir Stalinist olan Şkiryatov, 1927’deki on beşinci parti kongresinde “her davaya, *proleter devrimci duygu* ile bakılması gerektiği” üzerinde ısrarla durdu. Ayrıca bu yıllarda, “hem idarenin istismarına karşı Sovyetlerin yasallığını korumaya, hem de meşru eleştiriyle kötü niyetli eylemlerin daima birbirinden ayrılmaz şekilde iç içe geçtiği muhalefete ve farklı görüştekilere karşı partiye sadakati muhafaza etmeye yönelik” faaliyette bulunan 120 bin civarındaki gönüllü işçi ve köylü görevlinin sayısında ve işlevinde hızlı bir yükseliş göze çarpıyordu.

Yasanın egemenliği hakkındaki bölümün en önemli kısmı olan, “Vıdanın Sıkılması”, OGPU’nun yetkilerindeki artışı gösterir: “Tek tek her kriz, bütün tehlike uyarıları OGPU’nun faaliyetini genişletmiş ve itibarını artırmıştır.” OGPU’nun “zalim ve acımasız önlemleri”, Adalet Halk Komiserliğinin hukukun üstünlüğünü esas alan tedbirlerine baskın çıkmış ve “tahkim edilmiş rejim, yükselen huzursuzluklara karşı daima çılgınca denebilecek bir duyarlılık içinde olmuştur.” Eski parti ideallerine bağlı olanlarsa bu gelişmeleri, bir köylü ülkesinin aşırı hızda sanayileşmesinin gerektirdiği zorunluluktan kaynaklanan “istisnai ve acil önlemler” olarak görüyordu. Oysa “sonradan zorunlu çalışmaya yönelik toplama kamplarından oluşan geniş bir şebekeye dönüşen şeyin temelleri” bu yıllarda atılmıştır.

Edebiyatta 1920’lerin ikinci yarısı, Rus Proleter Yazarlar Birliğinin (RAPP) gelişimine ve Yol Arkadaşları’nın gerilemesine tanık oldu. 1928’de Stalin, “işçi sınıfının kültür kaynaklarını” geliştirmeyi amaçlayan “kültür devrimi” çağrısına onay verdi. Kültür devrimi, düşmanların yenilmesini gerektiriyordu. 1928 yazında parti merkez komitesi “burjuva ve küçük burjuva ideolojisine” karşı mücadele talebinde bulunacak ve 4 Aralık 1929’da *Pravda*, RAPP çevresindeki edebi güçlerin takviyesine destek verecekti. Aynı yıl içinde Yol Arkadaşları grubunun yayın organının editörü tutuklandı ve en önde gelen devrimci şair olan Mayakovski, “bu hemen hemen son bağımsız edebî grubu” dağıtıldıktan kısa süre sonra intihar etti.

Ortodoks Kilisesiyle birkaç aylık barış döneminin ardından din karşıtı hareket yeniden ve daha yoğunlaşmış olarak başladı. 1929 baharında Eğitim Halk Komiseri, okullardaki “inançlı öğretmenlerin”, mümkün olduğunca kısa sürede din karşıtı bir bakış açısına sahip öğretmenlerle değiştirilmesi gerektiğini açıkladı. *Pravda* ise Ortodokslar açısından kutsal olan Paskalya vesilesiyle dinî tatillerin sürmesini eleştirdi. Ertesi ay basında

geniş yer bulması sağlanan Tanrısızların Birlik Kongresinde önde gelen parti liderleri konuşma yaptı.

Ancak bu gelişmeler, çarcı geçmişle olan sürekliliğin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Yani edebiyatta proleter çizginin zaferi, klasik edebiyatın bir köşeye atılması sonucunu vermiyordu. Carr, Bolşoy Tiyatrosunda seçkin bir yabancı yazarlar kadrosu önünde Tolstoy'un yüzüncü yılının nasıl kutlandığını anlatır. Carr bu anlatımını 1930'lar için de devam ettirseydi sürekliliğe dair unsurlar daha da öne çıkmış olacaktı. 1930 baharı gibi erken bir tarihte bile Stalin, tarımın kolektifleştirilmesi sırasında köylerdeki kiliselere karşı kampanya yürütülmesi gibi aşırı aceleci girişimleri, sahte devrimcilik olarak niteleyecekti. 1932 yılında RAPP kapatılacak ve o güne dek suçladığı birçok yazarın da kabul edileceği Yazarlar Birliği kurulacaktı. Süreklilikle değişim arasındaki bu çekişme, bütün Sovyet dönemi boyunca sürecektir. Ancak farklı eğilimlerin varlığına izin verilen her çevrede bunun bedeli, Sovyet politikalarına ve özellikle kişi olarak Stalin'e yönelik sınırsız coşku olacaktır.

Sovyet sisteminin belirli yönleri üzerine yazılan bu bölümlere, bazı önemli başlıklar dâhil edilmemiştir. En önemlisi kitle eğitim politikasıdır. Bolşevikler, hem bütün nüfusa kitlesel eğitim verilmesi, hem de azınlık bir grubun yararlanabildiği yüksek öğrenimin büyük oranda yaygınlaştırılması düşüncelerinde ısrarcı ve tutarlıydılar. Sovyet deneyimini inceleyen tarihçiler, onların en kalıcı başarısının bu olduğunu görebilir. Carr'ın *Tarih'i* kitlesel eğitim konusunda az şey söylemektedir. Ancak 1920'lerde yüksek öğrenim politikasının önemli bir boyutu olan "uzman" yetiştirilmesi konusuna değinmiştir. Bolşevikler, iktidarı eline alan işçi sınıfının kendi uzmanlarına sahip olması gerektiğine inanıyorlardı.

İç savaş sırasında bile her yaştan öğrenci sayısı büyük miktarda arttı. NEP'in ilk yıllarında geçici olarak azalan bu sayı,

1923-24 eğitim döneminden itibaren tekrar yükselmeye başladı. 1929/30 itibariyle ilk ve orta eğitimde 1914/15'tekinden yüzde 128, yüksek öğrenimde ise yüzde 53 daha fazla öğrenci vardı. Yüksek öğrenim ihtiyacı konusundaki vurgu, kültür devriminin hız kazandığı günlerde bile azalmamıştır (Komünist Çin'le ilgi çarpıcı bir zıtlık). İlginçtir, Sovyet liderleri eğitilmiş bir nüfus oluşturarak aslında kendi mezar kazıcılarını yaratmışlardır.

Sovyet kadınlarının durumu *Tarih*'te enine boyuna tartışılmaktadır. Bu konunun elinizdeki özetle hiç yer almaması şaşırtıcıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda ve iç savaşta ölen erkekler nedeniyle 1920'lerin ortasında ülkede kadın nüfusu, erkeklerden beş milyon fazlaydı. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, bütün devrimci sosyalistlerin olduğu kadar Bolşeviklerin de başlıca ilkelerindendi. Devrimden sonra yayınlanmış tüm temel kararname ve bildirimlerde bu ilke yer almaktaydı. Devrimden sonraki ilk on yılda kadın erkek eşitliğini hayatın içinde sağlamak amacıyla yapılanlara, *Tek Ülkede Sosyalizm*'de aile ile ilgili bölümün yer aldığı cilt 1'de geniş yer verilmektedir. Bu konudaki çabaların en önemli bölümünü oluşturan ve kısmen başarılı olan önlem, çalışan nüfus içindeki kadın sayısını artırmak ve konumlarını yükseltmekti. Bu konu da *Tarih*'in ekonomiyile ilgili ciltlerinin işgücü bölümünde tartışılmaktadır. Carr'a göre yetkililer, kadınları, "mümkün olduğunca erkeklerle aynı koşullar altında" sınai işgücüne sokmaya çalıştılar. Eşit işe eşit ücret ilkesi yerleştirildi. Ancak kadınlar genellikle erkeklere göre daha az vasıf ve sorumluluk gerektiren işlerde çalıştığı için ortalama ücretleri erkeklere göre önemli oranda düşüktü. Ayrıca 1930'larda işsizlik ortadan kaldırılana kadar bu musibetten en çok etkilenen de onlardı.¹⁹

Bolşevikler bunun dışında kadınların seçimlerde oy kullanmasını, yerel ve ulusal sovyetlere seçilmesini artırmak için 1920'lerde kampanyalar açtılar. 1927 ile 1929 yıllarında yapılan

iki seçimde sovyetlerdeki kadın üye oranı hatırı sayılır biçimde arttı. Birkaç şehir sovyeti hariç genellikle küçük bir azınlık olarak kaldıkları taşra Sovyetlerinde bile aynı gelişme yaşandı.²⁰ “Toprak ve Köylü Üzerine” adlı bölümde Carr, “kadının kendi haklarıyla birlikte *dvor*’un [köy hanesi] asli bir üyesi olarak kabul edilmesini, devrimin en radikal yeniliklerinden biri”²¹ olarak gösterir. Ancak kırsal bölgelerde kadınla erkek arasındaki geleneksel işbölümü neredeyse tamamen değişmeden kalmış ve Sovyetlerin hayatı boyunca (ve daha sonra) hükümetteki ve ekonomideki en üst düzey görevler tamamen erkeklere ayrılmıştır.

1990’lardan başlamak üzere devrim öncesi döneme ait Rus arşivleri, Rus ve yabancı araştırmacılara açılmıştır. Politbüro’nun, Halk Komiserleri Konseyinin, Sovyet devletini yöneten çeşitli halk komiserliklerinin kayıtları, Carr’ın ele aldığı bütün yıllar için artık elimizdedir. Sovyetlerin en üst düzey karar alma süreci, incelemeye tamamen açıktır. Bütün önemli bölgelerdeki çok sayıda arşiv, Sovyet toplumunun tüm boyutlarına ilişkin zengin bilgi sağlamaktadır.

Arşivlerin açılmasından önceyse 1929 baharından sonraki döneme ait Sovyet karar alma sürecine ilişkin çok az bilgi vardı. Ancak Carr’ın ilgilendiği yıllar için yeni bilgiler fazla fark yaratmamaktadır. 1920’lerin sonuna kadar Sovyet basını görece olarak açık ve oldukça bilgilendiricidir. Yine de şu an, *Tarih* tarafından ele alınan 1929’a kadarki dönem konusunda Carr’ın ulaşabildiğinden çok daha zengin malzemeye sahibiz. Bu noktada Stalinizmin yükselişinin, artık daha iyi anlaşılan iki boyutuna dikkat çekmek istiyorum: Stalin’in iktidara yükselişi ile Bolşeviklerin ulusal azınlıklar konusundaki politika ve uygulamaları.

Stalin’in diktatörlüğünün kuruluş aşamalarına dair Carr’ın yorumunu henüz aşan çıkmamıştır (bkz. aşağıdaki VIII. ve XII.

bölümler). Carr ayrıca hem büyük *Tarih*'te hem de elinizdeki kitapta, son hastalığından hemen önce Lenin'in Stalin'le yaşadığı anlaşmazlık üzerinde de durmuştur. Arşivler artık özellikle Rus olmayan azınlıklar konusunda yaşanan bu anlaşmazlığın karanlık noktalarını tamamıyla ortaya koymaktadır. Lenin, Bolşevik Partisi içinde, “Büyük Rus şovenistleri” adını verdiği kişilere karşı diğer uluslardan gelen temsilcileri destekler ve onlardan destek bulurdu. (Rus şovenizmin başlıca üç destekçisi olan Stalin, Orjonikidze ve Cerjinski'nin Rus olmaması, hatta Trans-Kafkas halklarına mensup Stalin ile Orjonikidze'nin Slav bile olmaması ilginçtir.) Ancak Stalin hiçbir surette Lenin karşısında susup oturacak biri değildi. 1922 sonlarıyla 1923 yılı içinde birkaç kez onu “ulusal liberalizm” yapmakla suçlamış ve Politbüro üyesi bir arkadaşına, “bana göre İlyiç [Lenin] karşı sıkı durmamız lazım” diye yazarak “Lenin sapmacılarla dayanışma içine girerek seni [Orjonikidze], yoldaş Cerjinski'yi ve beni suçluyor” diye şikâyetinde bulunmuştu. Lenin, 6 Mart 1923'te son kez fenalaşmadan önce dikte ettirdiği son notta Stalin tarafından sapmacılıkla suçlanan Gürcü liderlere, “tüm kalbimle sizin meseleyi izliyorum. Orjonikidze'nin kabalığından ve Stalin ile Cerjinski'nin buna göz yummasından rahatsızım. Sizin için bir muhtıra ve bir konuşma hazırlıyorum” diye yazarak sıkı desteğini açıkladı. Bir ay sonra, Lenin aktif hayattan çekilmişken bu mesele komünist parti kongresinin kapalı bir oturumunda enine boyuna tartışıldı. Sovyetler Birliği'nin daha merkezîyetçi bir yapıda olmasından yana olan Stalin, ulusal azınlıklara daha az özerklik tanınmasını istiyordu.

Stalin ile destekçileri istediklerini aldılar. Arşivler, Lenin öldüğü tarihte Stalin'in parti hiyerarşisinde önceden düşündüğümüzden daha güçlü bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Lenin'in son hastalığı sırasında Komünist Parti, “triumvira” adıyla bilinegelen Zinovyev, Kamenev ve Stalin üçlüsü tarafın-

dan yönetildi. Carr, Stalin'i bu üçlünün "en kıdemsizi" olarak tanımlar (bkz. Bölüm 7). Ancak ortaya yeni çıkan belgelere göre, bahsettiğim olaylardan üç ay sonra, 1923 Temmuzunda, Kamenev'e yazan Zinovyev, ulusal sorunda, dış ilişkilerde ve parti basınında politikayı belirleyen Stalin olduğuna işaret ediyordu: "Pratikte" diyordu, Zinovyev, "ortada triumvira falan yok, Stalin'in diktatörlüğü var."

Zinovyev'in bu yorumu, 1923 yılında Stalin'i triumviranın en kıdemsiz üyesi sayan Carr'ın bu görüşüne, kuşkusuz gölge düşürmüştür. Gerçi o tarihte Stalin henüz kesinlikle diktatör değildi. Carr, o on yılın sonlarına kadar çeşitli atamalar yapmak ve atadığı kişilerle iyi ilişkiler geliştirmek için, Stalin'in Parti Genel Sekreteri konumunu kullanmak zorunda kaldığını gösterir. Stalin, ancak 1928 ve 1929'da Buharin, Tomski ve Rikov'un sağ muhalefetini yenilgiye uğrattıktan sonra Politbüroda mutlak çoğunluğu elde edebilecektir.

Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve sosyal dönüşümünü sağlamak üzere henüz açık ve net bir politikalar dizisi geliştirmede için de Stalin'in 1920'lerdeki gücü, fiili değil, potansiyel bir iktidara işaret etmektedir. Stalin, 1926 itibarıyla "Tek Ülkede Sosyalizm" sloganını ortaya atmış, Buharin'e ve Troçki karşıtı diğer müttefiklerine oranla, sanayileşme konusunda daha büyük (rejimle ve köylülerle barışma konusunda ise daha küçük) ama ihtiyatlı bir coşku ortaya koymuş durumdaydı. Yine de Carr'ın Stalin hakkında söylediği, içinde yaşadığı "zamanın ve yerin ürünü olduğu" saptamasının, o tarih itibarıyla belli bir geçerliliği vardır. Zorla kolektifleştirmenin başlayıp ilk beş yıllık planın iddialı versiyonunun ortaya çıktığı 1929 itibarıyla Stalin hakkındaki bu görüş, artık savunulabilir değildir. Yeni belgelerin gösterdiğine göre o zaman bile ciddi itirazlarla karşılaşmadan Stalin'in kendi görüşünü Politbüroya dayatabilmesi için birkaç yıl daha geçmesi gerekecektir.²²

Çok daha fazla yeni bilginin ortaya çıktığı ikinci konuya ulusal azınlıkların rolüdür. Biraz önce de gördüğümüz gibi, Stalin'in iktidara yükselişinin başlangıç aşamaları, bu konuyu da içermektedir. 1897 yılından beri ilk kez yapılan 1926 nüfus sayımında Sovyetler nüfusunun yüzde 47'si Rus olmayan milletler olarak kayda geçti. Bu yüzde 47'nin yüzde 25'i Ukraynalı, Beyaz Rus ve diğer Slavlardan oluşuyor, kalan yüzde 22 ise Slav kökenli olmayan milletlerden meydana geliyordu. Sovyetlerin milletler konusundaki politika ve uygulamalarının nasıl yorumlanacağı, tarihçiler arasındaki en tartışmalı konulardan biridir. Güçlü bir görüşe göre Lenin zamanında ve sonrasında giderek merkezileşen devlet, yaygın destek bulan bağımsızlık hareketlerine kendi iradesini dayatmıştır ve Bolşeviklerin kendi kaderini tayin doktrini veya taahhüdü göz boyamadan ibarettir.²³ Carr, merkezileşme dürtüsünü, Bolşevik politikalarının ayrılmaz bir bütünü olarak görmüştür; iç savaş sırasında bile eski Rus İmparatorluğu'na tabi halklara kendi kaderini tayin hakkı tanınmamıştır. Öte yandan Carr, Bolşevik doktrinde “bireyler arasında millet, renk ve ırk bazında herhangi bir ayrımcılığın mutlak olarak reddedildiğini”, bu durumda da milletler arasındaki eşitliğin, “yalnızca radikal bir çözüme imkân verebileceğini” söyler. Bu politika, “maddi yardımlarda, her türden eğitimde, teknik uzman yardımında ve geri kalmış milletlere mensup kişilerin gelecekte uzman olarak hizmet etmek üzere yetiştirilmesinde”²⁴ somutlaşmaktadır. Carr, devrimden sonra gelişen ulusal bağımsızlık hareketlerinin Rus olmayan azınlıkların iradesini ne ölçüde yansıttığı konusuna genellikle şüpheyle (hatta bazı durumlarda fazlasıyla şüpheyle) yaklaşmıştır.

Tarih'in sonraki bölümleri, merkezileşme eğiliminin izini sürmeye devam ederken bir yandan da tek parti devleti çerçevesinde ulusal kimliklerin ve kültürlerin gelişmesi için Sovyet hükümetinin ne ölçüde teşvik edici olduğuna yönelir.²⁵ Carr

mütevazı bir tavırla, “bildiğim kadarıyla ihmal ederek en büyük hatayı yaptığım konu ulusal sorunla ayrıntısıyla ilgilenmemem oldu” demiştir. Çeşitli koşulların çeşitliliğinin, lisan konusundaki yetersizliğinin ve yerel arşiv malzemesine erişim imkânının bulunmamasının, bu görevi yerine getirmesini engellediğini söyler.²⁶ Sonuç olarak elinizdeki kitap (ve *Tarih*’in 1920’li yıllarla ilgili bölümleri), okullarda ve resmî işlemlerde azınlık dilleri kullanımında önemli bir artış sağlayan “yerlileştirme” (*korenizatsiya*) politikası konusunda fazla bir şey söylemez. Öte yandan Carr, komünist partinin azınlık milletlere mensup üye sayısındaki büyük artışa dikkat çeker.²⁷

Carr’ın bu bölümleri yazmasından sonra yerel arşivlerde araştırma yapan çok sayıda tarihçi oldu. Bütün olarak bu çalışmaların ortaya koyduğuna göre, Bolşeviklerin politika ve uygulamalarının, ekonomik ve kültürel bir inşa sürecinin teşviğiyle giderek artan ve merkezîleşmeyle (bu durum *korenizatsiya* politikasının genel olarak terk edilmesinden sonra da esasen geçerlidir) 1930’lu ve 40’lı yıllarda azınlıklara mensup yetkili ve aydınların vahşi biçimde bastırılmasının huzursuz bileşiminden oluştuğuna dair Carr’ın vardığı sonuç haklıdır.²⁸ Ancak Carr, Bolşevikler tarafından bastırılan bağımsızlık hareketlerine halkın desteğini yeterince önemsememiş olabilir.²⁹

Birinci cildin 1950’de yayınlanmasından itibaren Carr’ın *Tarih*’i ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Karşıtları, Moskova’daki politika oluşturma sürecine fazla yoğunlaştığı için eserin tek yanlı olduğunu iddia etmişlerdir. Amerikalı tarihçi James Billington’un sözleriyle:

Çalışma özenli bir dürüstlük ve eksiksiz bir ayrıntıyla hazırlanmış. Ancak bütünsel bakış açısı, Leninist merkez komitesinin itidalli ama hayranlık içindeki kayıt meleşinin kısıtlılıklarıyla sınırlı kalmış.³⁰

Tarih'in, Lenin'e hayran olmakla eleştirilen ilk üç cildinin adı, *Bolşevik Devrimi, 1917-1923*'tür. Bir zamanların önde gelen Amerikan komünistlerinden olan ancak aşağıdaki satırları yazdığı sırada antikomünist *Amerika'nın Sesi* radyosunun kıdemli danışmanları arasında yer alan Bertram Wolfe, "bütün ciddi çekişmelerde hep Lenin'in tarafındayız ve sadece o taraftayız" yazmıştır.³¹

Eleştirenler, sadece Lenin ve Bolşevik karşıtlarıyla sınırlı değildir. İlk dört ciltle ilgili uzun yazısında Leninist bir bakışa sahip Marksist Isaac Deutscher, bu ciltleri, "tarih yazımında büyük ve kalıcı bir dönüm noktası" diye överken, Carr'ın "aklını esas olarak alttaki halka ve topluma değil, devlete yorduğunu" ve "devleti oluşturanın toplum değil, toplumu oluşturanın devlet olduğu yaklaşımına eğilimli durduğunu" iddia etmiştir.³²

Bana göre bu eleştiriler, Carr'ın daha önceki ciltlerde Sovyet rejiminin yapısını belirlemede toplumsal güçlerin rolünü hesaba kattığını göz ardı etmektedir. 1917 yılındaki devrimlerde kendiliğinden kitle hareketlerinin rolünü dipnotlarla ve referanslarla gösterme yoluna gitmediği doğrudur. Bu konudaki bilgilerini olaylara katılanların, gazetecilerin ve diğer tarihçilerin yazdıklarını yaygın biçimde okuyarak derlemiştir. Ama yine de Şubat Devrimi'ni, "savaşın yol açtığı mahrumiyet ve sıkıntılarla bunun getirdiği yükün dağılımındaki açık eşitsizliğin öfkelenirdiği halk yığınlarının kendiliğinden patlaması", Ekim Devrimi'niyse proletaryanın devrimci ruhunun sürdüğü ve köylülük arasında huzursuzlukların giderek arttığı bir ortamda, iktidarın "Geçici Hükümetin mecalsiz ellerinden düşmesi"³³ olarak gören Carr, kendi tahlilini bu temel üzerine kurmuştu. Onun "kalabalıkların" 1917'deki kritik rolü konusunda vardığı bu sonuç, arşivlerden yararlanabilen yeni tarihçi kuşağının titiz araştırmalarıyla doğrulanmıştır.

Gerçi ilk üç ciltte Lenin ile partisinin Yunan tragediyalarındaki kaçınılmazlığa benzer biçimde parti diktatörlüğüne doğru ilerledikleri doğrudur. Carr, hem partinin bileşimi hem de “dönemin fırtınalı koşulları” nedeniyle parti örgütünün gidecek pekiştirilmesinin kaçınılmaz olduğuna ve parti ile devlette iktidarın merkezleşmesini, “aralıksız krizler” ile “olayların baskısına” bağlamak gerektiğine kuvvetli biçimde inanırdı.³⁴ Elinizdeki kitapta da Bolşevikleri eleştiren sosyalist partilerin bastırılmasını kaçınılmaz görmektedir: “iç savaş sona erdiğinde” der, “artık ittifak ve uzlaşma için bir temel de kalmamıştı” (bkz. Bölüm 4). O yıllarla ilgili geçerli ve güçlü dayanaklarla dile getirilmiş bu yorumlara birçok tarihçi katılmaz.

Carr’ın kendisi de Lenin’li yılları yazdıktan çeyrek yüzyıl sonra *Tarih*’in son cildinin önsözünde bizzat kendi yaklaşımının değiştiğini belirtmiştir:

Tarih, olduğu gibi duran bir şey değildir, tarihçi de öyle. Bugün yazsaydım, ilk cildim oldukça farklı olurdu. Yeni rejimin formel anayasal düzenlemelerine daha az önem verip içinde var olduğu coğrafi, sosyal ve ekonomik ortamı daha çok öne çıkartırdım. İşçi ve köylülerin devrimci sovyetlerini kalıcı hükümet organlarına dönüştürmeye yönelik ilk anayasal çabalar, Batılı örneklerden çok etkilenmiş girişimlerdir. Ancak istenen sonuç alınamamıştır. En erken Sovyet anayasasına olduğu gibi daha yakın tarihli anayasalara da bir tür gerçek dışılık havası sinmiştir. Tasarlandıkları toplum üzerinde çok az etki bırakabilmiş, toplumu, tasarlayanların niyet ve beyanlarından çok farklı biçimlerde biçimlendirmişlerdir. Bu gelişmelerin anahtarını, bütün olarak toplumun yapısında aramak gereklidir.”³⁵

Carr, cilt 5 ile 14 arasında Lenin sonrası yıllara geldiğinde yaklaşımında kaçınılmaz bir veya bir dizi değişiklik olmuştur. Bir eleştirmenin yazdığı gibi, “Bay Carr, adeta vites değiştiriyor... Artık yazarla konusu ve kahramanları arasında daha çok nesnellik ve daha az özdeşleşme var... Kurumlarla daha az, siyasi ve sosyal tarihle daha çok ilgileniyor.”³⁶

Bu değişimin birkaç nedeni vardır. İlkın Carr, Lenin sonrası dönemi, Sovyet sisteminin doğuşu açısından kritik bir zaman olarak görür. *Tarih*'in beşinci bölümü olan *Tek Ülkede Sosyalizm, 1924-26'nın* önsözünde, “*Tek Ülkede Sosyalizm* başlığı altındaki ciltlerin birincisi olan elinizdeki ciltte, konunun özüne gelmiş bulunuyorum” diye yazar. 1920'lerde ilerledikçe Sovyetlerin o yıllardaki gelişmelerinin hemen hiçbir önemli yönü konusunda yeterli anlatımların bulunmadığı ortaya çıkacaktır. Oysa o, sadece Moskova'daki politika oluşturma sürecini değil, ekonomik ve siyasi sistemin bütün önemli boyutlarını incelemeyi gerekli görmekteydi. Her şeyden önce, başta Isaac Deutscher'den gelenler olmak üzere ilk ciltlere dair bazı eleştirilerin özellikle önemli olduğunu düşündüğü için bunu gerekli görmekteydi. Deutscher 1967 yılında ölene dek aralarında hararetili bir mektuplaşma sürmüş ve ikili birçok kez bir araya gelmiştir.³⁷ Carr'ın yaklaşımındaki bu değişiklik, kullandığı kaynakların sayı ve kapsamındaki devasa artışa yansımıştır. Bolşevik Devrimi, esas olarak parti ve hükümet kararnamelerine ve bu kararların hayata nasıl geçtiğine dair raporlara dayanırken sonraki ciltlerde arşivlerle (özellikle de Harvard'daki Troçki arşivi) dönemin periyodik yayınlarından çok daha fazla yararlanılmış, en çok da o yıllarda yayınlanan gazetelerden faydalanılmıştır.

Carr'ın yaklaşımındaki bu değişiklik, her şeyden önce ilgili ciltte konu edindiğı yıllarda geçen olaylarla açıklanabilir. Rus devrimini dünya tarihinin ilerici dönüm noktalarından biri olarak gören bütün tarihçiler gibi Carr da Stalin'in ve onun rejiminin ortaya çıkmasıyla birlikte kritik bir açmazla karşı karşıya kalmıştır. “Stalin devrimi”, nereye kadar Lenin devriminin devamı, nereye kadar Rusya'daki ve dünyadaki koşullara cevaben bu devrimin tadil edilerek sürdürölmesi, nereye kadar 1917 Ekiminin umutlarına ve amaçlarına ihanet olarak görölmalıdır? Carr, bu soruna kendini tatmin eden bir çözüm bulamamıştır.

Elinizdeki kitabın son bölümü olan “Devrime Bakış”ta bir bütün olarak Sovyet deneyimine bakışını, büyük *Tarih*’ten daha açık, kısa ve özlü biçimde dile getirir. “Rejimin katılığı ve hoyratlığı gerçektir, ancak kazanımları da öyle”; “devrimin sicili kutsal ve kuşkuludur.”

Tarih’in son ciltlerinin merkezî konusu, sanayileşme ve tarımın kolektifleştirilmesi çabalarıdır. Sovyet rejiminin yaşaması için sanayileşmenin zorunlu olduğuna inanma eğilimindeki Carr, bunun NEP döneminde köylülerle yapılan uzlaşmayla ve pazarın şehirlerle köyler arasında başat rolüyle uyumlu bir şey olmadığını düşünüyordu. *Tek Ülkede Sosyalizm*’de, 1924’ten sonra fiyatların kontrol altına alınmasının, izleyen beş yılda “bu denetimin ekonominin diğer kesimlerine yayılarak sonunda her şeyi kapsayan bir planın benimsenmesine götüren kademe ve kaçınılmaz bir süreç” yol açtığını söylemiştir.³⁸ Başka bir yerde de 1920’lerin ortalarındaki, karma ekonomiyi piyasa aracılığıyla planlama girişimi hakkında, bunun “ödü vererek uzlaşmaya yönelik bir çaba, temenniden ibaret bir hayal ve gerçek meselelerden kaytarma” süreci olduğunu dile getirmiştir.³⁹ Elinizdeki kitapta, “bir yandan planlama ile sanayileşme arasındaki uyumsuzluklara, öte yandan NEP ile pazar ekonomisi arasındaki bağdaşmazlıklara” işaret etmektedir (bkz. Bölüm 11). Carr, tarımın kolektifleştirilmesini de bu kapsamda açıklamıştır: eğer sanayileşme için gereken kaynaklar tarımdan elde edilecekse kolektifleştirme zorunlu olduğu gibi daha fazla gıdanın sağlanması için üstüne bir de tarımın modernleştirilmesi gerekiyordu. Carr, ekonomik sorunun, bütün Sovyet sisteminin anlaşılması için kilit öneme sahip olduğunu düşünürdü. “NEP’ten tam ölçek planlamaya geçişin doğurduğu tepkiler ile daha da önemlisi hızlı sanayileşmenin yarattığı yoğun baskılar, partiye, hükümete ve topluma yayılmış ve bu yapıların, devrimi yapanların görmediği yeni biçimler almasına neden olmuştur” der.⁴⁰

Bu tahlil, diğer ekonomist ve tarihçilerce eleştirilmiştir. “Köylüler, Kolektifleştirme ve Bay Carr” başlıklı ilk eleştirilerden birinde Alec Nove, dolaysız veya tüketim mallarının üzerine konan dolaylı vergilerle köylüleri vergilendirmek dışında bir yöntemin ciddi olarak denenmediğini söyler.⁴¹ Başka ekonomistlerse kolektifleştirmenin negatif etkilerinin, tarıma net bir artı sağlayamayacak kadar büyük olduğunu ileri sürer.⁴²

Tek Ülkede Sosyalizm, 1926-29'un ekonomisiyle ilgili ciltleri (büyük *Tarih*'in dokuzuncu ve onuncu cildi) için birlikte araştırmayla geçen sekiz yılımızda, orta hızda sanayileşmenin NEP'e ve köylünün pazarla ilişkilerine uyum sağlayabileceğini; NEP'in çöküşünü kaçınılmaz kılan şeyin, sanayileşmenin hızlı gitmesi için zorlanması kararı olduğuna inandım. Ancak Carr'ı eleştiren çoğu kişinin tersine, bana göre devletin bu yola girişmesine yol açan çok güçlü baskılar ve nedenler bulunuyordu. Carr bu yaklaşımı reddetmemiş ve 1920'lerin sonlarındaki Sovyet ekonomi politikasının sadece “sanayileşmek” değil, “hızla sanayileşmek” olduğunu söylemiştir. Öte yandan Sovyet karar vericilerin önünde ciddi bir politika seçeneği olarak orta hızla sanayileşme alternatifi bulunduğu asla ikna olmamıştır. British Academy'deki Raleigh Konferanslarında şu sonuca varmıştır: “Bence hızlı sanayileşmeyi Sovyet politikasının bir postulatı olarak kabul etmeliyiz. Ne o dönemin atmosferinde, ne de geçmişinde makul bir politika alternatifi yoktur.”⁴³

Oysa Carr, 1930'larda ortaya çıktığı haliyle Sovyet sistemini tamamen ekonomik zorunlulukların ürünü olarak görmüyordu. *Tarih*'in ilgili ciltlerinde konu edindikten sonra Komintern'i ele aldığı zaman bir daha çalıştığı 1930'lu yıllara baktıkça, o ünlü sorun, tarihte bireyin rolü meselesi (Lenin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin başına Stalin'in geçmesi biçimiyle) kafasını giderek daha çok meşgul ediyordu. İlke olarak Carr, tarihçinin esas görevinin, tarihi gelişme içindeki ana motifleri,

egemenlerin kişilikleri gibi birtakım “rastlantılardan” bağımsız biçimde kavramak olduğuna inanıyordu. Bir yandan da pratikte bireyin rolü konusunu, uğraşması çok zor bir mesele olarak görüyordu. Isaac Deutscher’e şöyle yazmıştı:⁴⁴

“Şu “rastlantı” denen şey beni hâlâ düşündürüyor... Şurası kesin ki Sovyet tarihi, Lenin’in 73 yerine 53 yaşında, Stalin’inse 53 yerine 73 yaşında ölmesi gibi bir “rastlantıdan” çok etkilenmiştir. [12 Aralık 1960]

“Rastlantı” lafı talihsiz bir laf. Tam anlamıyla söylersek, Lenin’in ölümü bir rastlantı değildi. Belli nedenleri vardı şüphesiz. Ama bu nedenler tarihin değil tıbbın alanına girer. Öte yandan her ne kadar dışsal olsalar da, bu nedenlerin tarihin gidişatını etkilemediğini söylemek zor. Uzun vadede her şeyin aşağı yukarı aynı olacağını savunabiliriz ama kısa vade denen şey de çok önemlidir ve çok sayıda insan üzerinde büyük etkisi vardır. [17 Aralık 1963]

Tarih’i yazma süreci içinde Carr’ın, Lenin ile Stalin’in bireysel rollerine ilişkin değerlendirmesi, büyük değişikliğe uğradı. Başlarda bunu görelî olarak ufak bir mesele görüyordu. 1960’lı ve 70’li yıllarda Sovyet devletinin karşılaştığı sorunların ve bulunan çözümlerin bireyler gibi bir rastlantısallıktan kaynaklanmadığını düşünüyordu. 1978 yılında *Tarih*’i bitirdikten sonra, Lenin yaşasaydı demişti, “o da tamamen aynı sorunlarla karşılaşacak” ve o da hızlı sanayileşme, tarımın mekanizasyonu ile emeğin denetim ve yönetimi yolunu uygulayacak, yani o da “yukarıdan devrim” yapacaktı. Ama sonraları Stalin’in aksine Lenin’in, “zorlama unsurunu yumuşatmayı ve hafifletmeyi” becerebileceği sonucuna vardı.⁴⁵ “Rus bürokrasisinin ilkel ve hoyrat gelenekleriyle birleşen Stalin’in kişiliği, bu yukarıdan devrimle belli bir gaddar karakter vermiştir.”⁴⁶

Tarih’in yaklaşık üçte biri, Komintern (Komünist Enternasyonal) ve yabancı komünist partiler dâhil dış ilişkilerle ilgilidir. Carr’ın genel kanısı, uluslararası siyasetin acı gerçeklerinin, kısa süre içinde Sovyetlerin dünya devrimine ilgisinin azalma-

sına neden olduğu şeklindedir. *Tarih*'in final bölümünde, "Sovyet ideolojisinin hedefleri ve uygulamaları zamanla kapitalist dünyanınkilere yaklaştı." Komintern politikası ise Sovyetler Birliği'nin devlet politikalarıyla yabancı komünist partilerin hedefleri arasında bir çıkar özdeşliği" olduğunu varsaydı. Yabancı partiler, "Komintern bürokrasisi tarafından sıkı biçimde uygulanan katı disiplin önlemleriyle çizgiye" getirildiler.⁴⁷

Muhalifleri, Carr'ın bu görüşünün abartılı olduğunu ileri sürer. Soldan eleştiren Deutscher, Carr'ın yaklaşımını keskin sözlerle şöyle özetler: "Sonunda Bu Devrimciler Donkişotvari Hayallerine Son Verip Büyük Zahmet ve Acılarla Devlet İdaresinin ABC'sini öğrenerek Rusya'yı Kurtardılar." Deutscher, Sovyet dış politikasının Lenin zamanında sürdürdüğü devrimci enerjisini, Stalin başa geçtikten sonra yitirdiğini düşünüyordu. Örneğin yenilmiş ve aşağılanmış Almanya ile 1922'de Rapollo'da imzalanan antlaşma (bkz. Bölüm 5), "ilkelerden taviz vermeyen makul bir anlaşma" iken 1939'da Nazi Almanya'sıyla kurulan pakt ise zayıf komşuları harcamak pahasına yapılan, "zincirinden boşanmış bir emperyalist entrikaydı". Üstelik Stalin dönemindeki gelişmeler, bir anlamda ilk Bolşeviklerin hiç de ütopyik olmadığını gösteriyordu: "Çin devrimi" ve İkinci Dünya Savaşından sonra "Stalinizmin Orta ve Doğu Avrupa'ya yayılması" bunu ortaya koyuyordu.⁴⁸ Bu eleştiri, sağdan da destek buldu. Carr'ın muhafazakâr kanattaki muhalifleri onun Sovyet rejiminin yayılmacı karakterini yeterince önemsemediğini düşünüyor ve tabii ki Deutscher'den farklı olarak hem Lenin'in, hem de Stalin'in dış politikasını olumsuz değerlendiriyorlardı. Carr ile Sovyet dış politikası konusundaki muhalifleri arasındaki fark, bir ölçüde bir vurgu farkı meselesidir. Elinizdeki kitapta Carr, geri Rusya'yı sanayileşmiş büyük devletlerden biri haline getiren ekonomik başarının, Sovyet sistemini, "Batı kapitalizminin dünya çapındaki egemenliğine başkaldıran geri kalmış

ölkelerin doğal lideri haline getirdiğini” ileri sürer (bkz. Bölüm 19). Carr Sovyet modelinin siyasi ve moral gücünü vurgularken, sağcı muhalifleri ise fiziksel güce vurgu yaparlar.

Ancak Carr’ın *Tarih*’inin genel çerçevesinin en çarpıcı eleştirisi, tarihçiler tarafından değil, tarihin o değiştirilemez yürüyüşü tarafından yapılmıştır. Sovyetler Birliği’nin 1991’de yıkılmasıyla birlikte Sovyet sisteminin kapitalizme sürekli bir tehdit oluşturduğu görüşü de bir anda çökmüştür. Carr tarafından “Yeni Toplum”un temel özelliği olarak görülen kapsamlı devlet planlaması, 1980 ve 90’larda hemen her yerde terk edilmiştir. Birçok Avrupa ülkesinde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki otuz yılda kamulaştırılan büyük şirketler özelleştirilmiştir. Kapitalizm ve serbest piyasa, ezici bir üstünlükle egemen olmuştur.

Eski Sovyetler Birliği’ndeki ve kapitalist ölkelerdeki birçok tarihçi ve sosyal bilimci, Sovyet sisteminin sadece geçici ve başarısız bir ütöpik deneme olduğunu ve bu meydan okumanın başarısızlıkla sonuçlandığı görüşündedir. Ancak bu satırların yazarı dâhil küçük bir kesimse söz konusu görüşü kabul etmemektedir. Carr, İkinci Dünya Savaşı ertesinde birçok kişinin de paylaştığı, savaş döneminde devletin hem fiyatları hem de emek hareketini kontrol etmesinin savaş sonrası dönemdeki toplumların kalıcı bir özelliği olacağı yaklaşımında kesinlikle hatalıydı. Yine de bana göre serbest piyasaya günümüzde olduğu kadar önem verilmesi, Batı kalkınmasının geçici bir aşamasıdır. Kısa vadeli kâr dürtüsüyle hareket eden uluslararası finans piyasası ve çokuluslu şirketler dönüşüm halindeki dünyanın ekonomik ve insani ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmaktadır. Önümüzdeki on yıllarda bazı başka önemli faktörler de kapitalizme darbe vuracaktır. Yeni sanayileşen ölkelerin nüfusu, çalıştırıldığı koşullara katlanmayacaktır. Ayrıca gelişmekte olan dünyanın büyük kısmı devasa nüfusuyla sosyal ve ekonomik kriz içindedir ve Dünya Bankası ile IFM’nin reçeteleri hastayı iyileştirme-

mektedir. Üstelik çevrenin ekonomik büyümeden kaynaklanan nedenlerle giderek daha büyük ölçüde tehlike altında kalması, henüz tam anlamıyla gelişmiş olmasa da uluslar üstü ekonomik planlama gibi bir şeyin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Uluslararası kurumlarla toplum arasında oluşmakta olan yeni ilişkide planlamayla piyasa arasında hem gerilim, hem de işbirliği olacaktır. Ama bu kez bu durum dünya ölçeğinde yaşanacaktır. Böylesi bir noktadan bakıldığında Sovyet deneyiminin dünya tarihi içindeki yeri, tamamen farklı görünmektedir.

Bu yorumlar okurların çoğuna hayalci gelecektir. Oysa bana göre Carr, anlar ve paylaşırdı.

R. W. Davies

Birmingham Üniversitesi

1917-29 YILLARI ÜZERİNE EK OKUMA LİSTESİ

- Acton, E., *Rethinking the Russia Revolution* (Arnold, Londra, 1990)
- Cohen, S., *Bukharin and the Bolshevik Revolution* (Wildwood, Londra, 1973)
- Davies, R. W., *Soviet Economic Development from Lenin to Khrushchev* (CUP, Cambridge, 1998)
- Davies, R. W., *Soviet History in the Yeltsin Era* (Macmillan/CRRES, Basingstoke, 1997) Rus arşivinden yeni belgeler için.
- Deutscher, I., *The Prophet Unarmed, Trotsky, 1921-1929* (OUP, Londra, 1959)
- Fitzpatrick, S., *The Russian Revolution, 1917-23* (OUP, Londra, 1982)
- Lewin, M., *Russian Peasants and Soviet Power* (Allen and Unwin, Londra, 1968)
- Read, C., *From Tsar to Soviets: The Russian People and Their Revolution, 1917-1921* (UCL Press, Londra, 1996)
- Service, R., *Lenin: A Biography* (Macmillan, Londra, 2000)
- Siegelbaum, L., *Soviet State and Society Between Revolutions, 1918-1929* (CUP, Cambridge, 1992)

Notlar

- 1 Giriş konusundaki yorum ve önerileri için John Barber, James Harris, Melanie Ilic, Brian Pearce, Maureen Perrie ve Jeremy Smith'e teşekkür borçluyum.
- 2 1980 yılında yazılmış ve E. H. Carr: *A Critical Appraisal*, drl. M. Cox (Basingstoke ve NY, 2000)'de yayınlanmış kısa otobiyografisinden alıntı, s. xiii.
- 3 *Fortnightly Review*, Eylül 1931 (Planlama konusunda yazılmış popüler Sovyet kitabı M. Ilin, *Moscow Has a Plan* üzerine eleştiri yazısı).
- 4 E. H. Carr (2000), s. xvii (metinde "crisis" [kriz] yerine "oasis" [vaha] yazılmıştır. Tapaj hatası olmalı.
- 5 *Spectator*, 6 Ağustos 1932.
- 6 *Fortnightly Review*, Şubat 1936.
- 7 E. H. Carr (2000), s. xviii.
- 8 Age. s. xx.
- 9 Bkz. J. Haslam, *The Vices of Integrity: E. H. Carr, 1892-1982* (1999), s. 154.
- 10 E. H. Carr, *The Soviet Impact on the Western World* (Londra, 1946, s. vii, 116.
- 11 E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 1 (1950), s. 100-1 (büyük Tarih'in birinci cildi).
- 12 E. H. Carr, *The New Society* (1951).
- 13 *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 1 (1950), s. v (büyük Tarih'in birinci cildi)
- 14 Bkz. R. W. Davies, "Edward Hallett Carr, 1892-1982" *Proceedings of the British Academy* içinde, cilt I, s. xix (1983), s. 493.
- 15 *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 1 (1969), s. xi (büyük Tarih'in dokuzuncu cildi).
- 16 Geoff Eley, William Rosenberg, Moshe Levin and Ronald Suny, *London Review of Books*, no. 8, 1983.
- 17 Aile konusunda bkz. cilt 5 (*Socialism in One Country, 1924-1926*, cilt 2), bölüm 2 (a). Yasalar konusunda (gizli polis dâhil) bkz. cilt 5, bölüm 2 (d), cilt 6 (*Socialism in One Country, 1924-1926*, cilt 2), bölüm 24 ve cilt 11, (*Foundations of a Planned Economy, 1926-1929*, cilt 2), bölüm 53. Edebiyat konusunda bkz. cilt 5, bölüm 2 (c) ve cilt 11 bölüm 55. Bakmaya değer diğer bölümler arasında şunlar da vardır: Kızıl Ordu konusunda cilt 6, bölüm 23 ile cilt 11, bölüm 52; bürokrasi konusunda cilt 11, bölüm 51. Genel olarak toplumsal yapı, cilt 5 bölüm 3 ("Sınıf ve Parti") ile cilt 11, bölüm 56'da ve cilt 2, 4, 5 ve 10'daki Emek üzerine olan kısımlarda tartışılmıştır. Ayrıca bu bölümlerde çocuk işçilerin rolü ile 1920'lerdeki ana sorunlardan biri olan istihdam meselesi de ele alınmıştır.
- 18 *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929*, cilt 3, iii, s. viii (büyük Tarih'in on dördüncü cildi).
- 19 Bkz. age., cilt 1, ii, s. 469-70 (büyük Tarih'in onuncu cildi).
- 20 Bkz. age., cilt 2, s. 469-70 (büyük Tarih'in on birinci cildi).
- 21 Bkz. age., cilt 1, i, s. 469-70 (büyük Tarih'in dokuzuncu cildi).
- 22 Bkz. *The Stalin-Kaganovich Correspondence, 1931-1936*, ed. R. W. Davies, O. V. Khlevniuk, E. A. Rees, L. Kosheleva ve R. Rogovaya (New Heaven ve Londra, 2003), 1931-33 yılları konusundaki bölümler.
- 23 Özellikle bkz. R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923* (1954).

- 24 E. H. Carr, *The Bolsheviki Revolution 1917-1923*, cilt 1 (1950), s. 365 (büyük Tarih'in birinci cildi).
- 25 Bkz. *Socialism in One Country, 1924-1926*, cilt 2, bölüm 20 (büyük Tarih'in altıncı cildi) ve *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 2, bölüm 47 (büyük Tarih'in on birinci cildi).
- 26 *Socialism in One Country, 1924-1926*, s. ix-x.
- 27 Bkz. *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 2, s. 102-3, 476 (büyük Tarih'in on birinci cildi).
- 28 Bu araştırmalara aydınlatıcı bir giriş için bkz. R. Suny, *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union* (1993).
- 29 Örneğin *Soviet Studies*, cilt vii (1956-57) s. 217-35'te Başkır milliyetçiliğini ele alışıyla drl. R. G. Suny ve T. Martin, *A State of Nations: Empires and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin* (2001), s. 165-190'da yer alan D. E. Schafer'in son makalesiyle karşılaştırınız.
- 30 *World Politics*, Nisan 1966, s. 463.
- 31 Bkz. Haslam (1999) s. 144-5.
- 32 *Soviet Studies*, cilt vi (1954-55), s. 340.
- 33 *The Bolsheviki Revolution, 1917-1923*, cilt 1 (1950), s. 70, 99 (büyük Tarih'in birinci cildi).
- 34 Age., s. 191, 214.
- 35 *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 3 (1978), s. viii (büyük Tarih'in on dördüncü cildi).
- 36 W. Laqueur, *The Fate of the Revolution: Interpretations of Soviet History* (1967), s. 121, 131-2.
- 37 Bkz. E. H. Carr (2000) s. 125-44'te bulunan M. Cox'un makalesine ve J. Haslam (1999), s. 138-40, 169-73.
- 38 *Socialism in One Country, 1924-1926*, cilt 2, s. 492-3 (büyük Tarih'in beşinci cildi).
- 39 *Socialism, Capitalism and the Economic Growth: Essay Presented to Maurice Dobb*, ed. C. H. Feinstein (1967), s. 278.
- 40 *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 2, (1971) s. ix (büyük Tarih'in on birinci cildi).
- 41 *Soviet Studies*, cilt x (1958-59), s. 389.
- 42 Bu tartışma için bkz. ed. R. W. Davies, M. Harrison ve S. G. Wheatcroft, *The Economic Transformation of the Soviet Union, 1913-1945* (1994), s. 11-13 ve s. 331'de anılan yayınlar.
- 43 *Proceedings of the British Academy*, cilt 49 (1963), s. 92.
- 44 Deutscher Arşivinden. Haslam (1999), s. 202-3'te zikredilmiştir.
- 45 *New Left Review*, no. 101 (1978), s. 26-7 (Perry Anderson mülakatı), E. H. Carr. *From Napoleon to Stalin* (yeni baskısı, 2003, ilk baskısı 1980)'de tekrar basılmıştır.
- 46 *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 2, (1971) s. 448 (büyük Tarih'in on birinci cildi).
- 47 *Foundations of Planned Economy, 1926-1929*, cilt 3, (1976) s. 17, 130 (büyük Tarih'in on ikinci cildi).
- 48 *Soviet Studies*, cilt vi (1954-55), s. 337-50.

EKİM 1917

1917 Rus Devrimi, tarihte bir dönüm noktası olmuştur ve muhtemelen geleceğin tarihçileri tarafından 20. yüzyılın en önemli olayı olarak değerlendirilecektir. Kimileri tarafından insanlığın baskıdan kurtuluşunun dönüm noktası olarak selamlanan, kimilerince de bir cinayet ve felaket olarak tanımlanan Ekim Devrimi, aynı Fransız Devrimi gibi, fikirleri kutuplaştırmaya daha uzun süre devam edecektir. Devrim, 19. yüzyılın sonlarında Avrupada zirvesine ulaşan kapitalizme karşı ilk açık tehdit olmuştur. Devrimin, Birinci Dünya Savaşı'nın en çok kızıştığı dönemlerde ve kısmen de o savaşın bir sonucu olarak gerçekleşmesi tesadüfle açıklanamaz. Savaş, 1914'ten önceki haliyle uluslararası kapitalist sisteme ölümcül bir darbe vurmuş ve sistemin doğasından kaynaklanan istikrarsızlığı ortaya çıkarmıştı. Devrimin, kapitalizmin gerileyişinin hem nedeni, hem de sonucu olduğu düşünülebilir.

1917 Devrimi evrensel bir anlama sahip olsa da, kökleri Rusya'nın özgül koşullarındaydı. Serflerin serbest kalışından itibaren bazı önemli gelişmeler kaydetmekle birlikte, Çar otokrasisi, etkileyici dış görünüşünün altında durağan bir kırsal ekonomi ile aç ve huzursuz bir köylülük gizlemekteydi. Sürekli tekrarlanan şiddet ve baskı dönemleri içinde terörist gruplar, 1860'lardan beri faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bu dönem, köylülere hitap eden ve sonradan Sosyalist Devrimci Partiye dö-

nüßen *narodnik* hareketin yükselişine tanık oldu. 1890'dan sonra sanayileşme ilkel Rusya ekonomisine önemli ölçüde nüfuz etti. Büyük ölçüde yabancı sermayeye bağımlı olan ve etkisini giderek artıran varlıklı bir sınai ve mali sermaye sınıfının gelişmesi, tam ifadesini Kadet (Anayasal Demokratik) Partisinde bulan bazı Batılı liberal düşüncelerin ülkeye sızmasını teşvik etti. Bu süreç fabrika işçilerinin sayısal olarak artması ve proletarya mücadelesinin ilk belirtileri eşliğinde yaşandı. İlk grevler 1890'larda oldu. Bu gelişmeler, Lenin, Martov ve Plehanov'un partisi olan Marksist eğilimli Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1898'de kurulmasında yankısını buldu. Alttan alta kaynayan huzursuzluk, Rus-Japon savaşındaki bozgun ve aşağılanma sonucunda açığa çıkacaktı.

1905'teki ilk Rus Devrimi melez bir karaktere sahipti. Keyfi ve çağdışı kalmış otokrasiye karşı liberal ve anayasacı burjuvaların devrimiydi. "Kanlı Pazar" vahşetiyle ateşlenen ve ilk Petersburg İşçi Temsilcileri Sovyetinin seçilmesine kadar giden bir işçi ayaklanmasıydı. Kendiliğinden, koordineli olmayan ve sık sık aşırı sert ve şiddetli biçimlere bürünebilen yaygın bir köylü isyanıydı. Devrim ipinin bu üç teli hiçbir zaman birlikte örülmemişlerdi ve büyük ölçüde hayali anayasal tavizler karşılığında, başkaldırı kolayca denetim altına alındı. 1917 Şubat Devrimi'ni ateşleyenler de yine aynı faktörlerdi ancak bu kez güçlendirici bir etken olarak savaş yorgunluğu ile savaşın gidişatına karşı evrensel hale gelen hoşnutsuzluk da bu faktörlere ekleniyor ve onları yönlendiriyordu. Çarın tahttan çekilmesinden başka hiçbir şey devrim dalgasını dindiremezdi. Otokrasi kaldırılarak yerine Dumanın otoritesine dayanan demokratik bir Geçici Hükümetin kurulduğu ilan edildi. Fakat devrimin melez karakteri bir kez daha ortaya çıktı. Geçici Hükümetin yanında, Petrograd (başkentin ismi 1914'te değişmişti) Sovyeti de 1905 modeline göre yeniden kuruluyordu.

1917 Şubat Devrimi, sürgündeki bir devrimciler ordusu-
nu Sibiryadan ve yurtdışından Petrograd'a getirdi. İçlerinden
çoğu Sosyal Demokrat İşçi Partisinin iki kanadından (Bolşevik
ve Menşevik) birinin ya da Sosyalist Devrimci Partinin üye-
si olan bu sürgünler, Petrograd Sovyetinde hazır bir platform
buldular. Sovyet, bir anlamda yaşlı Dumada faaliyet gösteren
anayasal partilerce kurulan Geçici Hükümetin rakibiydi; bu be-
lirsiz durumu tanımlamak için sonraları "ikili iktidar" terimi
kullanılacaktı. Ama başlangıçtaki tavrı bu kadar açık değildi.
Marx'ın tarih şeması, birbirini izleyen iki bağımsız devrim ola-
cağını varsayıyordu: burjuva ve sosyalist. Birkaç istisna dışında
Petrograd Sovyeti üyeleri, Şubat olaylarını Batı modeline göre
burjuva-demokratik bir rejim kuracak olan Rus burjuva devri-
mi olarak görmekten ve sosyalist devrimi gelecekteki bir tarihe
ertelemekten gayet memnundu. Geçici Hükümetle işbirliğine
girmek ise bu bakış açısının doğal sonucuydu ve Petrograd'a
dönen ilk Bolşevik liderler olan Stalin ile Kamenev de bu gö-
rüşteydi.

Ancak Lenin'in Nisan ayı başındaki etkileyici dönüşü, bu kı-
rılğan uzlaşmayı paramparça edecekti. Lenin, Rusya'daki altüst
oluşun bir burjuva devrimi olduğu ve başka bir şey olmadığı
varsayımına saldırırken, ilk zamanlar Bolşevikler arasında bile
neredeyse tek başınaydı. Şubat Devrimi'nden sonra gelişen ko-
şullar da devrimin burjuva sınırlar içinde kalamayacağını düşü-
nen Lenin'i doğruluyordu. Otokrasinin çöküşünden sonra, ik-
tidarın ikiye bölünmesinden ("ikili iktidar") çok tamamen da-
ğılması durumu ortaya çıkmıştı. Nüfusun büyük çoğunluğunu
oluşturan ve korkunç karabasanın ortadan kalkmasıyla muaz-
zam rahatlayan işçilerle köylülerin bu duygusuna, kendi işlerini
kendi bildikleri gibi halletmelerine izin verilmesi için hissettik-
leri köklü arzuyu bunun mümkün ve gerekli olduğu inancı eş-
lik ediyordu. Geri ve despotik bir gücün prangasından kurtulan

insanlığın özgürleşmesini içeren ütöpik tahayyüllerle sınırsız coşku dalgasından esinlenen bir kitle hareketi yaşıyordu. Geçici Hükümetin ilan ettiği anayasal hükümet ve parlamenter demokrasi konusundaki Batılı ilkeler hiçbir işe yaramıyordu. Sözle dökülmüş olmasa da merkezî otorite fikri reddedilmişti. Yerel işçi ve köylü sovyetleri tüm Rusya'ya yayıldı. Bazı bölgeler ve şehirler kendilerini Sovyet cumhuriyeti olarak ilan ettiler. Fabrika komiteleri ve işçiler kendi bölgelerinde bütün iktidarı ele aldıklarını duyurdular. Köylüler toprağa el koyup aralarında bölüştüler. Olup biten her şeyin üstündeyse barış talebi vardı; kanlı ve anlamsız savaş dehşetinin sona ermesi isteniyordu. Tugaydan bölüğe kadar, büyüklü küçüklü tüm askeri birimlerde asker komiteleri seçiliyor, sık sık subayların da seçime tabi tutulması talebinde bulunularak onların otoritelerine meydan okunuyordu. Sıkı askeri disiplinden uzaklaşan cephedeki ordular yavaş yavaş çözülmeye başladı. Herkesi içine çeken otorite karşısı bu ayaklanma Bolşeviklerin çoğu tarafından yeni bir düzen hayallerini gerçekleştirmenin başlangıcı olarak görülüyordu. Ama ne dalgayı denetimlerine alma iradeleri, ne de bunu yapacak araçları vardı.

Lenin, ünlü “Nisan Tezleri”nde devrimin karakterini yeniden tanımlamaya girişerek kavrayışlı ve ileriye gören bir tahlil yaptı. Mevcut durumun, iktidarı burjuvaziye veren ilk aşamadan işçilere ve yoksul köylülere verebilecek ikinci aşamaya geçiş halindeki bir devrim olduğunu saptadı. Geçici Hükümet ve Sovyetler müttefik değil, farklı sınıfları temsil eden uzlaşmaz karşıtlık içindeki yapılarıdır. Olayların görünürdeki sonucu, parlamenter bir cumhuriyetten ziyade, “ülkenin her yanındaki İşçi, Köylü ve Yoksul Köylü Temsilcileri Sovyetleri’nin aşağıdan yukarıya örgütlenen cumhuriyeti” idi. Sosyalizm hemen başlatılamazdı ama ilk adım olarak “toplumsal üretim ve bölüşümün” kontrolünü Sovyetler ele geçirmeliydi. Kararsızlıkla geçen 1917

yazı sırasında Lenin, yavaş yavaş partilileri bu programa ikna etti. Ancak Sovyetlerdeki gelişme daha yavaştı. Daimi yürütme komitesine sahip merkezi bir sovyet örgütlenmesi oluşturmak için ilk girişim olan Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Haziran ayında toplandığında, 800'den fazla delegenin arasında Sosyalist Devrimcilerin 285, Menşeviklerin 248 delegesine karşılık Bolşeviklerin sadece 105 delegesi vardı. Lenin, alayla karşılanan sözlerini böyle bir ortamda söyleyecek ve Sovyet'in içinde devlet iktidarını almaya hazır bir partinin bulunduğunu ilan edecekti: Bolşevikler. Geçici Hükümetin prestiji ve iktidarı azaldıkça fabrikalarda ve orduda Bolşeviklerin etkisi hızla büyüyordu. Temmuzda Geçici Hükümet, orduda yıkıcı faaliyet yürüttükleri ve Alman ajanı olarak çalıştıkları gerekçesiyle Bolşeviklere karşı saldırıya geçmeye karar verdi. Bazı liderler tutuklandı. Lenin ise yeraltına çekilen parti merkez komitesiyle düzenli haberleşmesini sürdürdüğü Finlandiya'ya kaçtı.

Marx'ın devlet teorisini ele alan Lenin, eserlerinin en ünlüsü ve en ütopyi olan *Devlet ve Devrim*'i, eylem sahnesinden zorla uzaklaştırıldığı bu dönemde kaleme almıştır. Marx, burjuva devletin proleter devrim tarafından yıkılmasını önermekle kalmıyor, daha da ileri giderek devrimin zaferle sonuçlanmasından ve proletarya diktatörlüğü altında yaşanan bir geçiş döneminden sonra giderek sönerek sonunda tamamen ortadan kalkmasını vazediyordu. Lenin de zafer anında proletaryanın, “sadece sönme sürecindeki bir devlete, yani sönmeye hemen başlayacak ve sönmesi önlenemeyecek şekilde kurulmuş bir devlete” ihtiyacı olduğunu ileri sürüyordu. Devlet her zaman sınıf egemenliğinin ve baskının aracı olmuştu. Komünizmin sınıfsız toplumu ile devletin varlığı birbiriyle uyuşamayacak şeylerdi. Lenin bunu bir aforizmasında şöyle özetlemişti: “Devlet olduğu müddetçe özgürlük olmayacak. Özgürlük olduğunda ise devlet olmayacak”. Lenin, Marx'ın derinlikli bir öğrencisi

olarak meselelerin özüne inmekle kalmıyor, her yerde ve her zaman karşılarına dikilen kudretli devletin zincirlerinden kurtulma umuduyla coşmuş işçi ve köylülerin devrimci havasını da içinde hissediyordu. *Devlet ve Devrim*, Marx'ın öğretisiyle basit yığınların özelemlerinin dikkat çekici bir sentezidir. Kitabın sayfalarında partiden çok az bahsediliyordu.

Eylül ayında sağcı General Kornilov'un başarısızlıkla sonuçlanan iktidarı ele geçirme girişiminden sonra Bolşevikler, Petrograd ve Moskova Sovyetlerinde çoğunluğu sağladılar. Bir süre tereddüt ettikten sonra Lenin, Geçici Hükümete yönelik doğrudan bir tehdit olan "Bütün iktidar Sovyetlere" sloganını yeniden yükseltti. Ekimde gizlice Petrograd'a dönerek parti merkez komitesinin bir toplantısına katıldı. Lenin'in ikna ettiği komite, Zinovyev ve Kamenev'in karşı oyuna rağmen, iktidarın hemen ele geçirilmesi için hazırlık yapmaya karar verdi. Hazırlıklar esas olarak, daha önce Petrograd Sovyetinin yürütme komitesince kurulmuş ve artık tamamıyla Bolşeviklerin eline geçmiş bulunan Askeri Devrimci Komite tarafından yürütüldü. Yazın Petrograd'a dönüşünden sonra Bolşeviklere katılan Troçki, operasyonun planlanmasında önemli bir rol oynadı. 25 Ekim günü (Batı takvimine göre 7 Kasım. 25 Ekim, birkaç ay sonra değiştirilen eski takvime göredir) çoğunluğunu fabrika işçilerinin oluşturduğu Kızıl Muhafızlar kentteki kilit noktaları tutarak Kışlık Saray'a yürüdüler. Bu, kansız bir hükümet darbesiydi. Geçici Hükümet direnmeden devrildi. Bazı bakanlar tutuklandı, Başbakan Kerenski yurtdışına kaçtı.

Darbenin zamanlaması, ertesi akşam açılan Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri İkinci Kongresine denk gelecek şekilde yapılmıştı. Artık Bolşevikler çoğunlukta idi (649 delegeden 399'u) ve gündemi onlar belirliyordu. Kongre, Geçici Hükümetin düştüğünü ve iktidarın Sovyetlere geçtiğini ilan ederek oy birliğiyle üç önemli karar aldı. Kararların ilk ikisi Lenin tara-

findan önerilmişti. Bunlardan ilki, “İşçi ve Köylü Hükümeti” adına, ilhaksız, tazminatsız, “adil ve demokratik bir barış” için savaş halindeki tüm halklara ve devletlere, müzakerelere başlama önerisi yapan bir bildirgeydi. Özellikle de “insanlığın en gelişmiş üç ülkesinin (Almanya, Fransa ve İngiltere) sınıf bilinçli işçilerine” çağrıda bulunan karar, savaşın sona erdirilmesi için onların yardımını istiyordu. SD’ler tarafından kaleme alınmış bir tasarı metniyle birleştirilmiş olan ikinci karar önergesi, toprak üzerineydi. Karar, Bolşeviklerin uzun vadede tarımın toplumsallaştırılmasına yönelik teorilerinden çok, köylülüğün küçük burjuva taleplerine cevap veriyordu. Toprak ağalarının toprak mülkiyeti tazminatsız olarak kaldırılıyor, zorla el koymalardan sadece “sıradan köylüler ve sıradan Kazaklar” muaf tutuluyordu. Toprağın özel mülkiyeti ebediyen lağvediliyordu. “Toprağı kendi emeği ile işlemek isteyen tüm Rus devleti vatandaşlarına” (cinsiyet ayrımı yapılmaksızın) toprağı kullanma hakkı tanınıyordu. Madenler ve madenlerden kaynaklanan diğer haklar devlete aitti. Toprağın alınıp satılması, kiralınması ve ücretli işçi çalıştırılması yasaktı. Bunlar, kendi tarlasında ailesiyle birlikte çalışan ve esas olarak kendi ihtiyaçları için üretim yapan küçük ve bağımsız köylülerin talepleri idi. Toprak konusunda nihai çözüm Kurucu Meclise bırakıldı. Toplantıya başkanlık eden Kamenev tarafından önerilen üçüncü kararla da Kurucu Meclis toplanana kadar ülkeyi yönetmek için, Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi ve onun yürütme komitesinin otoritesi altında Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti olarak çalışacak bir Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) kuruluyordu.

Bu bildirgeler bazı ayırt edici özelliklere sahiptir. Birkaç saat önce, Petrograd Sovyetinde Lenin, konuşmasını çarpıcı sözlerle bitirmişti: “Kendimizi Rusya’da proleter sosyalist devletin kurulmasına adanmışız.” Sovyetler Kongresinin daha formel kararlarında ise “devlet” ve “sosyalizm” kavramları öne çıkarıl-

mamıştı. Eski devlet tüm kötülükleriyle birlikte yıkılıp atılınca, zafer sarhoşluğunun etkisiyle kimse yeni bir devlet inşa etme meselesiyle karşı karşıya kalmak için acele etmemişti. Devrim uluslararasıydı, ulusal sınırlar dikkate alınmamıştı. İşçi ve Köylü Hükümeti belli bir toprak parçası için atanmamıştı, yerel veya bölgesel bir tanımı yoktu, iktidarının nereye kadar uzanacağı önceden bilinmiyordu. Sosyalizm, geleceğin idealiydi. Lenin barış üzerine alınan karar hakkında konuşurken, işçilerin zaferinin “barış ve sosyalizme giden yolu açacağını” ileri sürdü. Fakat kararların hiçbirinde devrimin hedefinin veya amacının sosyalizm olduğu belirtilmiyordu. Devrimin boyutları gibi içeriği hakkındaki karar da zamana bırakılmıştı.

Son olarak, geriye bakılıp değerlendirildiğinde garip bir şekilde mantıksız görünen bir şey gerçekleşti ve Kurucu Meclisin nihai otoritesine saygıyla itaat jesti, itirazsız kabul gördü. Şubat ile Ekim arasında yeni anayasa hazırlama sürecinin geleneksel prosedürü olan bir Kurucu Meclisin oluşturulmasını hem Geçici Hükümet, hem de Sovyetler istemiş ve seçimlerin 12 Kasım günü yapılması kararlaştırılmıştı. Lenin, seçimleri iptal etmek istememiş ya da böyle bir isteği var idiyse de, bu istek seçimleri iptal edecek kadar güçlü olmamıştı. Ezici çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu seçmenler, beklenebileceği gibi SD'lere salt çoğunluk verdi. 520 sandalyenin 267'si SD'lere, 161'i Bolşeviklere gitmiş, kalanı da çok sayıda gruba bölünmüştü. 1918 Ocağında temsilciler toplandığında, İşçi ve Köylü Hükümeti Petrograd'da ipleri tam anlamıyla ele almıştı ve taşranın iki ay önceki karmaşık atmosferini yansıtan bir meclis için çekileceğe de benzemiyordu. Buharin, “sınır şu anda meclisi birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan iki kampa ... iki ilkesel kampa bölmektedir ... sosyalizme yandaş ve sosyalizme karşı kamplara” diyordu. Meclis, birçok etkisiz ve sonuçsuz nutuk dinledi. Gece geç saatlerde oturuma ara verildi ve hükümet meclisin bir kez daha top-

lanmasını güç kullanarak engelledi. Bu bir karar anıydı. Devrim, burjuva demokrasisinin kurumlarına sırtını dönmüştü.

Devrimin, Batı dünyasının suratında patlayarak korku ve öfke yaratan ilk sonucu, Almanya ile korkunç bir savaşın tam ortasındaiken Rusya'nın İtilaf Devletleri saflarından ve savaştan çekilmesi oldu. Bu affedilmez ihanetin hemen ardından eski Rusya hükümetlerinin borçlarının reddi ile toprak ve fabrikaların kamulaştırılması gelince ve devrim kendini tüm Avrupa ve dünyayı ezip geçecek bir devrimin ilk aşaması ilan edince, bu durum kapitalist Batı dünyasının tümüne yönelik kökten bir saldırı olarak kabul edildi. Ancak bu tehdit çok ciddiye alınmadı. Batı'da pek az insan Rusya'daki devrimci rejimin birkaç gün veya haftadan fazla yaşayabileceğine ihtimal veriyordu. Kapitalist ülkelerin işçilerinin, kendi hükümetlerine karşı ayaklanarak yardıma gelmedikleri takdirde çok fazla dayanabileceklerini, Bolşevik liderler de sanmıyorlardı.

Bu kötümser bakışın makul nedenleri bulunmaktaydı. İşçi ve Köylü Hükümetinin iradesi Petrograd ve diğer birkaç büyük şehirden öteye pek geçememişti. Sovyetlerde bile Bolşevikler henüz kararları oy birliğiyle çıkartamıyorlardı. Mevcut tek egemen merkezî iktidar olan Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinin ise tüm ülkeye yayılan yerel Sovyetler tarafından, fabrikalarda "işçi denetimi" uygulayan fabrika komiteleri tarafından veya artık yığınlar halinde cepheden evlerine dönmekte olan milyonlarca köylü tarafından ne kadar tanınacağı tam bir bilinmezdi. Bürokratlar, yöneticiler ve her düzeydeki teknik uzmanlar, kendinden menkul bir hükümetin emrinde çalışmayı reddederek greve gitmişlerdi. Rejimin emrindeki askeri kuvvet ise, savaşa katılan imparatorluk orduları dağılınca geriye kalan bazı sadık Letonyalı birlikler ile birkaç bin Kızıl Muhafızdan oluşan çekirdek halindeki bir güçtü. Devrimden sonraki birkaç hafta içinde rejimi devirmeye ant içmiş olan Kazak Orduları, Don ve

Kuban bölgeleriyle Urallar'da örgütlenmeye başladılar. Zaten eğreti duran Geçici Hükümeti bir fiskeyle düşürmek Bolşevikler için kolay olmuştu. Onların yerine geçmek, yok olan Rusya İmparatorluğu'nun geniş topraklarını pençesine alan kargaşa üzerinde etkin bir denetim kurmak ve Bolşevikleri koruyucu ve kurtarıcı olarak gören işçi ve köylü yığınlarının arzularına uygun yeni bir toplum düzeni kurmak ise çok daha zor ve karmaşık bir görevdi.

İKİ FARKLI DÜNYA

İşçi ve Köylü Hükümetine mülki bir isim veren ilk anayasal belge, Ocak 1918’de Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi tarafından duyurulan ve Fransız devriminin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin Bolşevik karşılığı olan Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi’dir. Burada Rusya’nın bir İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri Cumhuriyeti olduğu ilan ediliyor ve “özgür milletlerin özgür birliği temelinde ulusal Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu olarak Rusya Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulduğu” duyuruluyordu. Terimlerin bu şekilde bir araya gelişi, devrimci rejimin enternasyonalist niyetini sürdürdüğünü gösteriyordu. Devrim, enternasyonalistti, devletler arasındaki savaşın yerine sınıf savaşının geçirilmesini ima ediyordu. Büyük bir mücadele içindeki Sovyet rejimine göre dünya devriminin yükselmesi, önde gelen bir gerekliliktir. Savaş halindeki emperyalist devletlere karşı Bolşeviklerin elindeki tek silah dünya devrimiydi ve büyük devletlerde şu ya da bu düzeyde bir devrim olmadan rejimin yaşama umudu çok azalacaktı. Savaşan iki kamp arasında bir ayrım yapılamazdı; her iki kamp da devrimin yıkmaya çalıştığı kapitalist düzenin bayraktarıydılar. Dolayısıyla ilk zamanlar, devrim için propaganda yapmak dışında bir dış politika kavramı Bolşeviklere yabancıydı. İlk Dışişleri Halk Komiseri Troçki, veciz sözlerle bunu şöyle açık-

lamıştı: “Dünya halklarına birkaç devrimci bildiri yayınlayıp dükkânı kapatacağım.”

Ancak dış realiteler kısa sürede bu görüşü değiştirecek ve büyük mücadele içindeki Sovyet cumhuriyetini ulusal devletlerle dolu dünyada ulusal bir devlet rolü oynamaya zorlayacaktı. Barış görüşmelerine başlamaları için savaşılan ülkelere yaptıkları çağrıya kulak asan olmamıştı. Orduları Rusya topraklarının içlerine kadar girmiş bulunan ve hâlâ askeri harekâtlarına devam eden Almanya ile ilişkiler konusunda bir şeyler yapılmalıydı. Yeni hükümetin ilk işlerinden biri Alman hükümetiyle bir ateşkes imzalamak ve barış istemek oldu. 1918 Şubatında Brest-Litovsk'ta barış görüşmeleri başladı. Sovyet delegasyonu-na başkanlık eden Troçki, diplomasinin geleneksel uygulamalarını yıkarak hükümetleri üzerinden halklara sesleniyor, Alman askerleri arasında açıkça savaş karşıtı propaganda yürütüyor, “ilhaksız ve tazminatsız barış” talepleriyle sürekli baskı yaparak Alman delegasyonunu sıkıştırıyordu. Sonuçta, Batılı İtilaf Devletleri'yle de uğraşmak zorunda olan Almanlar barışı görüşmeye razı oldular.

Fakat Almanların görüşmelerdeki uzlaşmazlığı ve Alman ordularının karşı konulmaz üstünlüğü, kaçınılmaz bir açmaz oluşturunuyordu. Troçki emperyalist bir devletle aşağılayıcı bir anlaşma imzalamayı devrimci ilkelerine ters buluyordu (Lenin giderek bunu kaçınılmaz görüyordu). Öte yandan yine Troçki'nin olaylara gerçekçi yaklaşımı, Buharin ve diğer “sol komünistler”in, “devrimci savaş”ın yükseltilmesi isteklerine katılmasını da engelliyordu. “Ne savaş, ne barış” formülünü geliştirdi. Ancak, hiç de diplomatik olmayan bu ilginç formül-den etkilenmeyen Almanlar ilerleyişlerine devam edince, aynı açmaz daha da şiddetlenerek yinelendi. Troçki, istemeyerek de olsa Lenin'in tarafına geçerek Ukrayna'nın ve eski Rusya'ya ait geniş toprakların boşaltılmasını içeren ve bizzat Lenin'in “utanç

verici” diye tanımladığı barışın kabulü için oy kullandıktan sonra Dışişleri Halk Komiserliği’nden istifa etti. Anlaşma 3 Mart 1918’de imzalandı ve Almanların ilerlemesi durdu. Brest-Litovsk görüşmeleri sürerken, Almanlara karşı Batılılardan yardım almak umuduyla İngiliz, Fransız ve Amerikalı temsilcilerle gayriresmî görüşmeler yapılmış ama sonuç alınamamıştı. Parti merkez komitesi içinde Buharin tarafından yönlendirilen önemli bir azınlık, en az Brest-Litovsk Anlaşması’nın imzalanması kadar kapitalist hükümetlerle yapılan bu görüşmeleri de devrimin enternasyonalist ilkelerinin ihlali olarak değerlendirmiş ve kızgınlıkla karşılamıştı. Onaylarını alabilmek için Lenin tüm etkisini kullanmak zorunda kalıyordu.

Bolşevik liderler, askeri açıdan iktidarsız olmanın yarattığı durumdan derslerini almışlardı. Henüz Brest-Litovsk anlaşması imzalanmamışken, 23 Şubat 1918’de, esas adı “İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu” olan Kızıl Ordu kuruldu. Bu tarih, Kızıl Ordu’nun kuruluş tarihi olarak o tarihten bu yana her yıl kutlanmaktadır. Bu adın enternasyonal devrimci karakteri ve hedeflerini göstermesi düşünülmüştü. Fakat kuruluşunu duyuran bildirgenin başlığı “Sosyalist Anavatan Tehlikede” idi; yani Kızıl Ordu’nun kuruluşunda enternasyonalist bilinç dışında ulusal bir anlayış da egemendi. Kızıl Ordu’yu örgütleme göreviyle Savaş Halk Komiserliği’ne atanan Troçki, bir ordunun ace mi ve eğitimsiz toplama askerlerle kurulamayacağını bilecek kadar gerçekçiydi. Acil durum karşısındaki ilk işi, yeni orduyu eğitmeleri için, resmî olarak “askeri uzmanlar” diye tanımlanan profesyonel askerleri, yani Çarın eski subaylarını orduya almak oldu. Duruma en uygun bu çözüm, büyük başarı getirdi. 1919 başları itibarıyla orduya kaydolan subay sayısı 30 bini bulmuştu. 1917’nin 10 bin eğitimli adamdan oluşan Kızıl Muhafızlar’dan, iç savaşın en kızıştığı dönemlerde beş milyon kişilik büyüklüğe ulaşan bir Kızıl Ordu doğdu. Troçki, istisnai bir askeri yetenek

sergilemişti. Fakat aynı zamanda sorgusuz sualsiz itaat isteme-
siyle ve buna uymayanları insafsızca cezalandırmasıyla tanını-
yordu. Üstelik Troçki, devrimin yok etmeye çalıştığı askeri di-
siplinin erdemlerini yüceltmek zorunda kaldı. Çaresiz durum-
larda vahim tedbirler gerekiyordu.

Ancak bu yöntemler, başkentini Petrograd'dan Moskova'ya taşıyan yeni rejimi tehdit eden tehlikeleri sona erdirmiyordu. Düşman "Beyaz" Rusya askeri güçleri, ülkenin değişik bölgele-
rinde toplanmaya başladı. Kukla ulusal Ukrayna hükümetiyle bir anlaşma yapan Alman ordusu Ukrayna'yı işgal ederek orada kalmıştı. Devrimden ve en çok ihtiyaç olduğu anda Rusya'nın İtilaf Devletleri saflarından çekilmesinden çok rahatsız olan Ba-
tılı ülkeler, harekete geçmeye karar verdiler. Mart 1918'de önce İngiliz, ardından da Fransız ve Amerikan kuvvetleri kuzeydeki Murmansk limanını işgal ettiler. Öne sürdükleri gerekçe, orada depolanmış bulunan askeri malzemeyi yeni bir Alman saldırı-
sına karşı korumaktı. Bu arada, çoğunluğunu Avusturya ordu-
sundan kaçan askerlerin oluşturduğu Rusya'daki binlerce Çek savaş esiri, kendilerini bir Çek Lejyonu şeklinde örgütleyerek, deniz yoluyla batıya geçmek üzere, Sovyet hükümetinin de ona-
yıyla Vladivostok'a hareket etti. Sibirya, organize lejyonerlerin dağınık ve etkisiz durumdaki Sovyet yetkilileriyle çatışmala-
rına sahne oluyor ve büyük olasılıkla önceleri tam anlamıyla farkında olunmaksızın anti-Bolşevik güçler için bir toplanma merkezi haline geliyordu. Nisan 1918'de hareketin dışında kal-
mak istemeyen Japonya, iki ay sonra da İngiltere ve Amerika Vladivostok'a asker çıkardı. Temmuzda İngiliz, Fransız ve Ame-
rikan kuvvetleri Arhangelsk'i işgal ettiler. 1918 yazı ile güzünde Moskova'daki İşçi ve Köylü Hükümetinin hayatta kalması, ken-
di gücünden çok batı cephesinde ölüm-kalım savaşına tutuş-
muş ülkelerin başka yerlerde ne olup bittiğiyle ilgilenmemesine bağlıdır.

Almanya'nın çöküşü ve 11 Kasım 1918'de imzalanan ateşkes, rahat bir nefes alma imkânı sağladı. Ateşkesten iki ay sonra Berlin'de gelişmeye başlayan devrimci durum, birkaç ay sonra Bavyera ve Macaristan'da gerçekleşen başarılı devrimci darbeler ile İngiltere, Fransa ve İtalya'da zaman zaman baş gösteren huzursuzluk ve kargaşa, Bolşevik liderlere uzun süredir beklenen Avrupa devriminin gelmekte olduğu inancı aşıliyordu. Ancak Moskova'ya umut ve nefes alma olanağı sağlayan olaylar, Batılı devletlerin devrimci rejime karşı duydukları korku ve nefreti yoğunlaştırarak onu yok etme kararlılıklarını biletti. Rusya'daki askeri harekâtların Almanya'ya karşı sürdürülen savaşın bir parçası olduğu bahanesi terk edildi. Arhangelsk'te, Sibiryada ve Güney Rusya'da Bolşevizme karşı kutsal savaş yürüten Rus ordularına açık destek verilmeye başlandı. Ancak bu kez de yeni bir durum ortaya çıktı. Kısmen savaş yorgunluğu, kısmen de Moskova'daki işçi hükûmetine şu ya da bu ölçüde duydukları dile getirilmemiş yakınlık nedeniyle, İtilaf Devletleri ordularındaki askerler savaşa devam etme konusunda isteksiz olduklarını açıkça ortaya koyuyorlardı. 1919 Nisanında Odesa'daki Fransız savaş gemilerinde çıkan isyan yüzünden liman boşaltıldı. Arhangelsk ve Murmansk'ta çıkabilecek isyanlarsa askerlerin erken geri çekilmesi sayesinde önlendi. 1919 güzünde (Vladivostok'taki Japon ve Amerikan askerleri sayılmazsa) Rusya topraklarında İtilaf kuvveti kalmamıştı.

Ancak bu çekilme İtilaf Devletleri'nin düşmanca niyetlerini hiçbir şekilde hafifletmedi. Askerlerini geri çeken İtilaf Devletleri, bunun yarattığı boşluğu, Bolşeviklere karşı saf tutmuş çeşitli olası Rus "Hükümetleri"ne yönelik askeri malzeme ve askeri heyet akışını artırarak ve onlara sözlü güvenceler vererek telafi etmeye çalıştılar. Bu hükümetler arasında en çok umut verici olanı, Sibiryada üzerinde bir tür egemenlik kurarak Avrupa Rusya'sına doğru ilerlemeye başlayan, Çarın eski

amirallerinden Kolçak'tı. 1919 yazında barış görüşmeleri için Paris'te toplanan İtilaf devlet adamları Kolçak rejiminin tek meşru Rusya hükümeti olarak tanınmasını görüştüler, ancak bundan bir sonuç çıkmadı. Çarın generallerinden Denikin, İtilaf ülkelerinden güçlü bir destek alarak Güney Rusya'yı egemenliğine almış, Ukrayna'yı geçmiş ve 1919 güzünde Moskova'nın 300 kilometre güneyine kadar ulaşmıştı. Bir başka general olan Yudeniş de, Petrograd'a saldırıya geçmek için Baltık'ta bir Beyaz Ordu toplamıştı. Bu arada Kızıl Ordu teçhizat açısından zayıf olsa da etkili bir savaş gücü haline gelmişti. Beyaz Ordular hem güçlerini koordine etmeyi başaramamış hem de harekete geçtikleri yerlerde halkı kazanamamışlardı. Yıl sonunda Beyaz Ordular darmadağın halde geri çekildiler. Ocak 1920'de Kolçak Bolşevikler'in eline geçti ve idam edildi. 1920 yılının baharı itibarıyla, yalıtılmış halde direndikleri birkaç bölge dışında artık Beyaz Ordular her yerde dağıtılmış ve yok edilmişti.

Ekim 1917'den beri hem Batı hem de Sovyet düşüncesinde şekillenen, birbiriyle uzlaşmaz çelişki içinde olan iki farklı dünyanın, kapitalist dünya ile onu yıkmaya kararlı devrim dünyasının karşı karşıya geldiği tespiti iç savaşta iyice perçinlenmişti. 1918 Kasımında Almanya'nın çöküşünden sonra Orta Avrupa bu iki ayrı dünyanın temas noktası haline geldi. Ocak 1919'da Berlin'deki devrim havası, Bolşeviklerin kapitalizmin ecel çanlarının çaldığına ve devrim dalgasının Moskova'dan batıya doğru yayılmaya başladığına olan inançlarını doğruluyordu. Lenin, 1914 güzünden beri içinde taşıdığı bir arzuyu, savaşın patlak vermesiyle Marksizm ve enternasyonalizm ilkelerinden vazgeçerek bölünen ve kendini yok eden ölü durumdaki İkinci (Sosyal Demokrat) Enternasyonal'in yerine gerçekten devrimci bir Üçüncü (Komünist) Enternasyonal kurmak arzusunu ger-

çekleştirmeye, böyle bir atmosferde girişti. Bu aynı zamanda, Alman sosyal demokratlarını ve Menşevikleri çağrıştırması nedeniyle artık lekelenmiş görülen Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi isminin, Rus Komünist Partisi (Bolşevik) ismiyle değiştirilmesi için 1918 Martındaki parti kongresinde alınan kararın mantıksal sonucuydu.

1919 Mart ayı başlarında, 19 ayrı ülkenin komünist ya da komünizme yakınlık duyan parti veya gruplarından gelen 35 temsilci dahil olmak üzere 50 komünist ve sempatizan, Moskova'da toplandı. Katılımcıların çoğu, Ukrayna, Beyaz Rusya, Baltık ülkeleri, Ermenistan ve Gürcistan dâhil daha önce Rusya İmparatorluğu içinde yer alan, ama artık Sovyet cumhuriyetleri olan küçük ülkelerdendi. Yeni kurulmuş Alman Komünist Partisi (KPD) de delegasyonunu, ilkesel bir itirazda bulunmamak, ancak Enternasyonal'in kuruluşunu daha uygun bir zamana ertelemeye çalışmak talimatıyla toplantıya göndermişti. Batı'dan Moskova'ya ulaşmak fiilen olanaksızdı. ABD, Fransa, İsviçre, Hollanda, İsveç ve Macaristan'daki gruplar Moskova'da oturan yurttaşlarına vekâlet vermişlerdi; İngiliz delegesininse vekâletnamesi bile yoktu. Alman delegenin uyarıları, coşku seli içinde hükümsüz kaldı. Söylendiğine göre devrimci bir Avusturyalı delegenin gelişi atmosferi çok etkilemişti. Kongre, kendini Komünist Enternasyonal'in (Komintern) birinci kongresi ilan ederek Troçki'nin, 1848'deki *Komünist Manifesto*'dan bu yana kapitalizmin gerilediğini ve komünizmin geliştiğini belirten bir manifestosunu; Lenin'in, burjuva demokrasisini yeren, proletarya diktatörlüğünü yücelten ve itibarını yitirmiş İkinci Enternasyonal'i canlandırma girişimlerini alaya alan tezlerini ve son olarak da dünyadaki tüm işçilere, Rusya'daki askeri harekâtları durdurmaları ve Sovyet rejimini tanımaları için hükümetlerine baskı yapmaları çağrısını kabul etti. Yeni Enternasyonal'i bir teşkilat haline getirebilmek amacıyla kong-

rede bir yürütme kurulu (IKKI) oluşturuldu; Zinovyev başkanlığa, Berlin'de hapis yatan Radek sekreterliğe seçildi. Kongreden birkaç gün sonra Budapeşte'de kısa ömürlü Macaristan Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi.

Komünist Enternasyonal'in kurulmuş olması, ilk kongresinde yapılan her şeyden çok daha önemliydi. Komintern, iki ayrı dünya arasındaki çatlağın, özellikle de uluslararası işçi hareketi içinde kendini gösteren ayrımın çarpıcı bir biçimde dile geliyordu. Komintern'in kurucuları, savaşı ve kardeş katliamını yaşayan Batılı ülke işçilerinin, özellikle de Marksizmi iyi bilen Alman işçilerinin, onları bu kırıma karıştıran ulusal sosyal demokrat ve işçi partilerini hemen terk ederek Komintern tarafından ilan edilen dünya işçilerinin uluslararası birliği hedefi etrafında birleşeceklerine çok inanıyorlardı. Bu umut gerçekleşmeyip İkinci Enternasyonal canlanma işaretleri gösterince, bu durumdan yanlış yönlendirdikleri takipçilerine ihanet eden yozlaşmış ve hain liderleri sorumlu tuttular. Ancak Batı ülkelerinde kararlı bir komünistler azınlığıyla "reformist" liderlerine sadık kalan işçi çoğunluğu arasındaki çatlak, zamanla derinleşerek kalıcı hale gelecekti.

Komintern içindeki öngörülemeyen gelişmeler de bu ayrımı iyice şiddetlendirdi. Komintern'in kurucuları samimi olarak enternasyonalisttiler, merkezin Berlin veya Paris'e taşınacağı günleri bekliyorlardı. Ancak 1919 Martında Moskova'da olan şey, ulusal komünist partilerin uluslararası bir örgütlenme içinde eriyip kaynaşmaları değil, kaynaklarını ve esas motivasyon gücünü zorunlu ve kaçınılmaz olarak Rus partisinden ve Sovyet hükümetinden alan, dolayısıyla da esas itibarıyla Rus olan bir örgütlenmeye, embriyon halindeki bir dizi zayıf yabancı grubun bağlanmasıydı. Gerçi bu durum hiç de mantıksız değildi. Dünya devriminin yüceltilmesinin birbirini besleyen iki boyutu vardı. Öncelikle bu, tüm Marksistlerin göreviydi. Ama aynı za-

manda her yönden baskı altında kalan Sovyet rejiminin cephanesindeki önemli bir savunma silahıydı. Herhangi bir yerdeki kapitalist egemenliğin yıkılmasının Rusya'daki devrimci rejimin varlık koşulu olarak görüldüğü sürece, bu iki unsur arasında bir uyumsuzluk yoktu; tersine uyumlu ve bütünsel bir hedefin farklı görünümleiydiler. Fakat bu unsurlar aynı zamanda yabancı komünist partilerin Komintern'e bağlılıklarının temelini, Moskova'nın zorunlu gördüğünden daha zayıf olduğu anlamına da geliyordu.

1919 yılının kalanı iç savaşla, İtilaf Devletleri'nin müdahaleleriyle ve Sovyetlerin yalnızlığıyla geçti. Beyaz Ordular 1919-20 kışında dağılınca, kısa bir süre bu müdahaleler duraksadı. Bu zaman zarfında Komintern'in ikinci kongresine hazırlanan Lenin, ünlü ve etkili broşürünü, *"Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı*'nı yazdı. Saldırının hedefi komünist partilerde yer alan ve "ilkeler" adına "uzlaşmalara" karşı çıktıkları için sol muhalefet olarak adlandırılan kesimlerdi. Lenin, Brest-Litovsk barışına karşı çıkanları da özellikle anmıştı. Batı ülkelerindeki komünistler sendikalarda ve parlamentolarda aktif olarak yer almalı ve bu katılımlarının doğal sonucu olan uzlaşmalardan kaçınmamalıydılar. İç savaş sırasında İngiltere'nin düşmanca müdahalelerini göz önünde tutan Lenin, "Lloyd George ve Churchill'i yenmeleri için Henderson ve Snowden'lere* yardım etmeleri" amacıyla İngiliz komünistlerine İşçi Partisi ile "seçim anlaşması" yapmayı öneriyordu. Ancak bu öneri erken bir devrim beklentisinden kaynaklanan özgüvene yaslanarak sunulmaktaydı. Liderlerinin gerçek karakterlerini işçi partilerinin tabanına göstererek işçileri aydınlatma ihtiyacı ile partilerin liderlerden kopması isteği, kitaptaki taktik talimatlarına iyice sinmişti. Henderson'a verilecek destek, "asılan bir adama urganın verdiği destek gibi" olacaktı. Dünya devriminin gerçekleş-

* Savaş yanlısı olmayan İngiliz Bağımsız İşçi Partisi'nin önde gelen şahsiyetleri. -çev.

mediği durumda bu tür uzlaşma ve manevra taktiklerinin yıllar, hatta on yıllar boyunca süreceğini Lenin hesaplamamıştı.

1920 Nisan ayı sonunda Pilsudski komutasındaki Polonyalılar Ukrayna'ya girerek Mayıs başında Kiev'i işgal edince Sovyet Cumhuriyeti en az iç savaş kadar ciddi bir krize daha girdi. Ancak bu kez direniş daha çabuk ve daha güçlü gelişti. Haziranda Kızıl Ordu karşı saldırıya geçti. Güçlerine göre fazla yayılmış bulunan Polonyalıların yenilgisi bozguna dönüştü ve Ağustos başında Kızıl Ordu, Polonya topraklarına girdi. Bu dramatik olaylar, 19 Haziran 1920'de 200 delegeyle açılan Komintern'in ikinci kongresiyle aynı zamana rastlıyordu. Bu 200 delegenin içinde, küçük Alman Komünist Partisi delegeleri dışında Alman Sosyal Demokrat Partisinden (SPD) savaş döneminde ayrılmış olan Bağımsız Alman Sosyal Demokrat Partisi (USPD) delegeleri ile Fransız ve İtalyan Sosyalist Partilerinin delegeleri de vardı. Bu üç parti Komintern'e katılma konusunda bölünmüşler ve aydınlanmak için kongreye gelmişlerdi. İngilizlerden ise İngiliz Komünist Partisinde (GBCP) birleşmeyi kararlaştıran birkaç aşırı sol gruptan delegeler gelmişti. Kızıl Ordu'nun zaferlerinden oluşan bir arka plan üzerinde gerçekleşen kongredeki tartışmalar cüretkâr ve coşkuluysa da, Lenin'in kitabındaki talimatlar unutulmamıştı. Komünistleri sendikalarda ve burjuva parlamentolarında çalışmaya sevk eden kararlar alınıyor ve İngiliz Komünist Partisine, İşçi Partisi ile yakınlaşma imkânları araması (çoğunluk oyuyla) görevi veriliyordu. Ama artık ege-men hava tamamen farklıydı. Kongre dünya işçilerine çağrıda bulunarak "Beyaz Polonya'ya herhangi bir yardıma, Sovyet Rusya'ya herhangi bir müdahaleye" izin vermemelerini istiyordu. Dünya devrimi gönüllerdeki yerini koruyordu.

Komünist Enternasyonal [kongrenin manifestosunda] Sovyet Rusya'nın davasını kendi davası ilan eder. Sovyet Rusya, dünya Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu'nun bir parçası olana dek uluslararası proletarya kılıcını kınına sokmayacaktır.

Kongre, kararsızları dışlayabilmek ve Komintern'i (İkinci Enternasyonal gibi) çeşitli partilerden oluşan gevşek bir birlik değil de, uluslararası proletaryanın tek homojen ve disiplinli partisi yapmak için Komintern'e katılmanın "21 koşul"unu kabul etti. Dünya devrimi beklentisi hiçbir zaman bu kadar göz alıcı ve bu kadar yakın olmamıştı.

Kongre görüşmeleri sürerken, Sovyet liderleri hayati bir karar vermek durumunda kaldılar. Kızıl Ordu, Polonya sınırında durup Pilsudski'ye barış koşullarını mı bildirmeliydi, yoksa artık hemen hemen savunmasız kalan Varşova ve diğer sanayi merkezlerine doğru ilerleyişine devam mı etmeliydi? Polonyalı işçilerin Kızıl Ordu'yu kurtarıcıları olarak karşılayacakları ve Polonya devriminin de Almanya ve Batı Avrupa devrimlerinin yolunu açacağı beklentisiyle gözleri kamaşan Lenin, devam edilmesini istiyordu. Troçki ve Radek buna karşıydılar. Stalin de onların şüphelerini paylaşıyor gibiydi, fakat kritik karar anında cephede değildi. Polonyalıları karşı saldırıyı yöneten parlak komutan Tuhaçevski de ilerlemek gerektiğini savunuyor, Kızıl Ordu'yu Komintern'in ordusu haline dönüştürmek istiyordu. Günler heyecan içinde geçiyordu. Ağustos ortasında Kızıl Ordu Varşova önlerinde konuşlanmıştı. Ve yanlış hesap burada belli oldu. Polonyalı işçiler harekete geçemediler ve Pilsudski'nin Rus işgalciye karşı ulusal direniş çağrısı etkili oldu. Sonraki birkaç haftada Kızıl Ordu, kısa süre önce karşıtlarının içinde bulunduğu kötü duruma düşüyor ve düzensiz bir biçimde geri çekiliyordu. Sonuçta iki ordu "Curzon hattı" denilen noktanın oldukça doğusunda bir yerde durdu. Hat İtilaf Devletleri'nce ve Sovyet hükümetince Polonya'nın doğu sınırı olarak kabul edilerek 12 Ekim 1920'de bir ateşkes anlaşması imzalandı. Sovyet cumhuriyeti, devrimci iyimserliği için ağır bir bedel ödemişti.

1920 güzünde Beyaz generallerin sonuncusu olan Wrangel'in güney Rusya'da başlattığı saldırıyı kolayca püskürten Kızıl Ordu

ytirdiği prestijini kısmen geri kazandı. Ancak Polonya'daki yenilgi Sovyetlerin Batı dünyasıyla olan ilişkilerinde kalıcı izler bırakmıştı. Polonya seferi, Polonyalı işçilerin kendilerini yönetenlere karşı ayaklanacağı ve Rus kuvvetleriyle birlikte Varşova'da devrimci bir hükümet kuracağı inancına dayanıyordu. Bu konuda yaşanan düş kırıklığı, Batı Avrupalı işçiler gibi Polonyalı işçilerin de uluslararası proleter devrimi davasını benimseyemeyecek ölçüde ulusal bağımlılıkları özümsemiş olduklarını göstermişti. Avrupa'da işçiler Rusya'daki devrimi sempati ve coşkuyla karşılarken devrim bayrağını kendi ülkelerinde dalgalandırmak için en ufak bir gayret göstermiyorlardı. Ekim ayında USPD, küçük bir çoğunlukla KPD ile birleşme kararı aldı. Geride kalan çok sayıda üyesi, en büyük Alman işçi partisi olan Alman Sosyal Demokrat Partisiyle birlikte tutum alarak KPD'ye ve Komintern'e kırgınlık ve kızgınlık duygularıyla baş başa kalacaktı. Kısa süre sonra Fransız Sosyalist Partisi, ardında önemli miktarda muhalif bırakarak Fransız Komünist Partisine (PCF) dönüşüyor; İtalyan Sosyalist Partisindeki bölünme ise küçük İtalyan Komünist Partisinin (PCI) doğmasıyla sonuçlanıyordu. Moskovada büyük başarılar olarak selamlanan Komintern'e bu yeni katılımlar, Avrupa işçi hareketinin çoğu kesimlerinde yaygın hale gelmeye başlayan Komintern'e güvensizliği pekiştiren bir faktör oluyordu. 1921 Mart ayında Almanya'daki devrimci darbe girişimi ağır bir başarısızlıkla sonuçlandı. Avrupa'daki savaş sonrası devrimci dalga gözle görülen bir şekilde gerilemekteydi.

Polonya'daki askeri yenilgiden başka bir ders daha çıkarılabiliirdi. Kendi ülkelerinde devrimci davalarını yiğitçe savunan Kızıl Ordu'yu oluşturan Rus köylüleri, devrimin diğer ülkelere ihracı için savaşıma istek duymuyorlardı. İç savaşın sonucu olan yıkım ve sefalet artık başkaldırmaya başlayan köylüler, uluslararası devrim adına başka sıkıntılara göğüs germeye yanaşmı-

yordu. Zorlu 1920-21 kışında orta Rusya'da köylülerin yarattığı kargaşalıklar, liderlerin dikkatini endişeyle iç sorunlar üzerine yoğunlaştırmalarına neden olmakla kalmayacak, Sovyetlerin Batı dünyası hakkındaki düşüncesini de fark edilmeden yeniden şekillendirecekti. İç savaşın sarsıcı deneyimi, uluslararası devrim hayalini teşvik, hatta empoze etmişti. Fakat iç savaş sona erince, tamamen terk edilmese de uluslararası devrim hedefinin ileri bir tarihe doğru sessiz sedasız uzaklaşmasına izin verildi. O anın en önemli ihtiyacı, güvenlik ve istikrardı. Böyle bir atmosfer içinde NEP'in uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, dış dünyayla Sovyetlerin ilişkilerini düzene koymak amacıyla adım atılacaktı artık.

SAVAŞ KOMÜNİZMİ

Dış dünyanın düşmanlığı, iktidarı ele geçirdikten sonra Bolşeviklerin karşılaştığı tehlikelerden sadece biriydi. Petrograd'daki devrim kansız gerçekleşmişti ama Moskova'da Bolşeviklerle Geçici Hükümete bağlı askeri öğrenciler arasında şiddetli çarpışmalar olmuştu. Yasaklanmış siyasi partiler Sovyetler iktidarına karşı örgütlenmeye başlamıştı. Sendikaları Menşeviklerin kontrolünde bulunan demiryolu işçileri, grev yaparak ulaşımı engelliyorlardı. Yönetmelikler karmakarışık bir haldeydi ve şehir eşkiyası çeteleri bu anarşik koşullardan yararlanarak kargaşa çıkartıyor, yağma yapıyorlardı. Devrimden altı hafta sonra bir hükümet kararnamesiyle “karşı-devrim ve sabotajla mücadele etmek için” Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu (*Çeka*) kuruluyor, yerel sovyetlerin de benzer komisyonlar kurması isteniyordu. Birkaç gün sonra da, “İşçi ve Köylü Hükümetine karşı isyan örgütleyenleri, hükümete aktif olarak karşı koyanları, emrine itaat etmeyenleri ve başkalarını muhalefete ya da itaatsizliğe kışkırtanları” yargılayacak bir devrim mahkemesi kuruldu. Devrim mahkemesi Haziran 1918'e kadar ilk idam cezasını vermeyecekti. Ancak ülkenin birçok yerinde hem Bolşevikler hem de karşıtları tarafından gelişigüzel infazlar gerçekleştiriliyordu. Çeka ise gittikçe artan oranda rejimin aktif muhaliflerini toplama işiyle uğraşmaya başlamıştı. 1918 Nisanında Moskova'da birkaç yüz anarşist tutuklandı. Temmuzda,

Brest-Litovsk Anlaşması'nı protesto için Alman büyükelçisini öldürerek darbe girişiminde bulunan SD'leri bastırması için yine Çeka göreve çağrıldı. 1918 yazında Petrograd'da önde gelen iki Bolşevik lider öldürüldü; Moskova'da Lenin'e ateş açıldı. İç savaşta başvurulana vahşet, gerilimi iyice yükseltmişti; uygulanan zalimce yöntemler, karşı tarafın misillemesine neden oluyordu. "Kızıl terör" ve "Beyaz terör" terimleri siyasi literatüre girdi.

Bu umarsız koşullar, ekonominin dağınık halinde yansımalarını buluyordu. Savaş sırasında askeri ihtiyaçlara öncelik verilmesi ve tarım ile sanayide çalışanların cepheye gitmesi nedeniyle üretimin yapısı bozulmuştu. Hem devrimin, hem de iç savaşın getirdiği tahribat, ekonomik, toplumsal ve mali parçalanmayı içeren bu tabloyu tamamliyordu. Açlık ve soğuk nüfusun büyük kesimini etkisi altına almış, hasta ekonomiye Bolşeviklerin uyguladığı ilk tedaviyse eşit paylaşım, sanayinin ve toprağın kamulaştırılması ve işçi denetimi gibi genel ilkelerin ilanından öteye gidememişti. Devrimin ilk aylarında birçok sanayi işletmesine, bazen Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi'ne (Vesenka) bağlı devlet organları tarafından, bazen de işçilerin kendileri tarafından el kondu. Tarım alanında ise, köylerde hâlâ gücü çok az olan Bolşevikler, SD'lerin programını uyarlayarak toprağın "toplumsallaştırıldığını" ve onu işleyenler arasında eşit olarak paylaşılacağını ilan ettiler. Aslında olan şey, soyluların büyüküklü küçüküklü mülklerine ve Stolipin reformları sayesinde topraklarını genişleten, genellikle *kulak* diye adlandırılan zengin köylülerin elindeki topraklara köylülerin el koyup aralarında bölüşmeleri idi. Bu önlemlerin hiçbirisi üretimdeki düşüşü durduramıyordu. Finans alanında bankalar kamulaştırılmış, dış borçlar reddedilmişti ancak düzenli vergileri toplamak ya da bir devlet bütçesi yapmak olanaksızdı. Cari ihtiyaçlar darphaneye başvurularak karşılanıyordu.

Altı ay boyunca rejim ucu ucuna yaşadı. Ancak yaklaşan iç savaş fırtınası ve ekonomik çöküntü nedeniyle 1918 yazında hükümet, sonradan “savaş komünizmi” gibi farklı anlamlara çekilebilecek bir isim alan daha keskin politikalar izlemek zorunda kaldı. Öncelik gıdaydı. Kentlerdeki ve fabrikalardaki işçiler açtı. Mayıs ayında kırsal alanları dolaşarak hububat stokladığına inanılan *kulak*lardan ve spekülâtörlerden (“kır burjuvazisi”) bunları toplayacak “gıda müfrezeleri” oluşturulması talimatı verildi. 11 Haziran 1918 tarihli kararnamede köylerde tahıl ve diğer tarımsal ürünlerin toplanması, dağıtımını ve şehirlere gönderilmesini kontrol etmek için, “İşe Halk Komiserliği’nin (Narkomprod) genel yönlendirmesi altında” çalışacak “yoksul köylü komitelerinin” oluşturulması isteniyordu. Lenin bu komitelerin kurulmasını, köylerdeki “Ekim Devrimi, yani proleter devrim” olarak selamlıyor, burjuva devrimden sosyalist devrime geçişe işaret ettiğini düşünüyordu. Ancak bu deney kısa sürdü. O dönemde çıkartılan diğer kararnameler gibi bu kararnameyi de uygulamak, kaleme almak kadar kolay değildi. Devrimin ilk yılında köylülerin kendiliğinden eylemi sonucunda toprak, asgari geçim düzeyinde yaşayan çok sayıda küçük üretici arasında bölüşülmüştü. Sayıdaki bu artış üretim birimi boyutlarında küçülme anlamına geliyordu. Küçük üreticiler, ürettiklerinin tümünü kendi ihtiyaçları için tüketme eğiliminde olduklarından, bu durumun tarımsal verimliliğe ya da kentlere gıda sağlanmasına bir yararı olmuyordu. Yoksul köylüler daha zor örgütleniyor, komiteler ile köy sovyetleri arasında husumet yayılıyordu. Köylerde sınıf tabakalaşması yeterince gerçektir ancak köylüleri *kulak*lar, orta köylüler ve yoksul köylüler olarak sınıflandırırken belirsiz, sık değişen ve kısmen de o anın politik ihtiyaçlarınca belirlenen kriterler kullanılıyordu. Özellikle gıda temini konusundaki talepleri karşılayamayan yetkililerin gazabına maruz kalan köylüleri ifade etmek

için parti jargonunda kullanılan *kulak* terimi, bir tür küfür haline gelmişti. Üstelik Moskova'daki parti liderlerinin beklidikleri gibi, yoksul köylüler *kulaklara* karşı hükümetle ittifak içinde sayılmazlardı. Yoksul köylü, *kulakların* baskısından ne çektiğinin bilincindeydi, ama devletten ve devlet hizmetinde olanlardan duyduğu korku genellikle daha fazlaydı ve uzaktaki otoritenin tehlikesine karşı tanıyıp bildiği şeytanı tercih etmeye eğilimliydi.

Aralık 1918'de yoksul köylü komiteleri feshedildi. Bu kez yetkililer çağrılarını, “yoksul köylülerin” yaşadığı sefalet sınırının üzerinde olan ancak “zengin köylülük” ya da *kulak* olarak nitelenmeyen ve “orta köylülük” diye anılan kesime yönelttiler. Fakat iç savaşın kaosu içinde hiçbir yol tarımsal üretimi harekete geçirmiyordu. Yetkililer zaman zaman sosyalistlerin önemli amaçlarından biri olan büyük ölçekli kolektif tarımsal üretimi gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bazıları yabancı olan komünist idealistler tarafından, ortaklaşa çalışma ve yaşama prensibine dayanan bir dizi tarım komünü (“kolektif çiftlik” [Kolhoz]) kuruldu. Ancak bu komünlerin şehirlerin beslenmesine çok az katkıları oldu. Özellikle açlıkla boğuşan kentlere ve fabrika işçilerine gıda sağlamak için Sovyet hükümetince, bölgesel ya da yerel Sovyetlerce, bazen de Vesenka'nın kontrolü altındaki sanayi işletmelerince “Sovyet çiftlikleri” (Sovhoz) kuruldu. Bu çiftlikler ücretli emek çalıştırıyor ve “sosyalist hububat fabrikaları” olarak adlandırıyorlardı. Ancak özellikle kamulaştırılmış mülkler üzerinde kurulduğunda ve yöneticileri eski rejimde yöneticilik yapanlardan seçildiğinde ki genellikle de böyle oluyordu, bu çiftlikleri devrimin tasfiye ettiği büyük arazi mülkiyetine geri dönüş olarak değerlendiren köylünün direnişine karşı Sovhozlar da çok az ilerleme sağlayabildi. Bir keresinde Lenin köylüler arasında yaygın olduğu söylenen bir sözü tekrarlamıştı: “Biz komünist değil, Bolşevîğiz. Bolşevîğiz, çünkü onlar toprak

sahiplerini topraklarından kovdular. Komünist değiliz çünkü onlar bireysel mülkiyete karşılar”.

Sanayide savaş komünizminin sanayinin tüm önemli sektörlerini kamulaştıran 28 Haziran 1918 tarihli kararname ile başladığı söylenebilir. Kararnamenin kısmen giderek büyüyen iç savaş tehdidinden, kısmen de Vesenka'nın bilgisi ya da otoritesi dışında işçilerin kendiliklerinden fabrikalara el koymalarının (dönemin tanığı bir yazar bu durumu “ aşığıdan, dizginsiz ve kaotik proleter kamulaştırma” diye nitelemişti) önüne geçme isteğıinden esinlendiğı düşünölebilir. Ancak biçimsel olarak kamulaştırmanın fazla kıymeti yoktu; asıl yapılması şey, el konan tesislerin örgütlenip yönetilmesi idi ki, işçi denetiminin bunu gerçekleştirmediğı görölmüştü. Örgütlemek ve yönetmek, tüm sektörleri yürütmek için bir dizi “merkezler” ve “merkezî komiteler” (*glavki*) oluşturan Vesenka'nın göreviydi. Bazı işletmeler de yerel yetkililerce yönetiliyordu. Kaotik koşullar hızla merkezî kontrolün kurulmasını gerektiriyor, merkezileşmeyse bazen kaosu daha da şiddetlendiriyordu. Yeni rejim, sınai üretim için gereken nitelik ve becerilerin çok azına sahipti. Sanayide tüm düzeylerdeki işler, fiilen daha önce oralarda çalışan, şimdi de “merkezler”i ve “*glavki*”yi oluşturan kişiler tarafından yürütölüyordu. Zaman zaman en üst görevlere getirilen parti üyeleri, işin gerektirdiğı deneyimden yoksundu. Kısa süre içinde hizmetlerinden vazgeçilemeyeceğı anlaşılan üst düzey yöneticiler, müdürler ve mühendisler, “uzman” sıfatıyla tanımlanarak yüksek ücretler ve çeşitli ayrıcalıklarla ödüllendirilecekti. Bu arada iç savaşın acil ihtiyaçları, sınai üretimi giderek daha çok belirlemeye başlamıştı. Kızıl Ordu'nun istekleri öncelikliydi. Zorunlu olarak tüm çabalar birkaç ana sanayide yoğunlaşıyor, diğler sektörlerle ilgi gösterilemiyordu. Birkaç işçi çalıştıran küçük ölçekli işletmelerle kent ve köylerdeki zanaatkarlar, esas olarak merkezî kontrolden muaf olmakla birlikte hammadde-

lerin yokluğu nedeniyle sık sık işlevsiz kalıyordu. İnsan gücü cepheye akıyordu. Ulaşım çökmüştü. Hammadde tedarikleri tükenmişti ve yenilenemiyordu. Sanayinin gerileyişini gösteren birçok istatistik arasında belki de en açıklayıcı olanı, büyük şehirlerdeki nüfus kaybını gösterendi. Devrimden sonraki üç yıl içinde Moskova'nın nüfusu yüzde 44.5, sanayinin en yoğun olduğu şehir olan Petrograd'ın nüfusu ise yüzde 57.5 oranında azalmıştı. Kızıl Ordu, gücü kuvveti yerinde olan insanlardan alabildiği kadarını bünyesine almıştı. Kalanlar da yığınlar halinde oradan oraya dolaşıyor, yiyecek bir şeyler bulma umuduyla köylere gidiyorlardı.

Bölüşüm sorunu da çözümlenememişti. Parti programında, serbest ticaretin yerine getirileceği ilan edilmiş olan “bütün ülkeyi kapsayan, malların bölüşümünü sağlayacak planlı sistem”, henüz uzak bir idealdi. 1918 Nisanında yürürlüğe konan ve köylünün elindeki tahılla değiş tokuş edilmek üzere tüketim maddelerine el koymak için Narkomprod'a yetki veren kararname, bir kâğıt parçası olarak kaldı. Şehirlerde fiyatlara narh koyma ve tayin yöntemi uygulama planı, kıtlık ve etkin bir yönetim mekanizması olmaması yüzünden gerçekleştirilemedi. Ticaret, yasadışı kanallardan akmaya devam etti. Ünlü “çantacı” lakabına uyan çok sayıda tüccar, yanlarına temel tüketim maddelerini alarak tüm ülkeyi dolaşıyor, bunları köylülerle değiş tokuş ederek aldıkları gıda maddelerini şehirlerde fahiş fiyatla satıyorlardı. “Çantacılar” sık sık yetkililerce açıkça suçlanmalarına, tutuklanmakla ya da vurulmakla tehdit edilmelerine karşın zenginleşmeye devam ediyorlardı. Kooperatiflerin makine parkını kullanmak için bazı girişimlerde bulunulmuş ve anlaşmazlıklara rağmen merkezî kooperatif organları üzerinde denetim kurulabilmişti. Para hızla değer kaybettiği için şehirle köy arasında takas yöntemi uygulanması doğrultusunda planlar yapılıyordu. Ama köylünün istediği mallar, zaten kıt mallardı.

Rejimin hayatının pamuk ipliğine bağlı olduğu iç savaşın kritik yılında, görünüşte kendi kontrolü altındaki bölgelerde bile Beyaz orduların sürekli akınları karşısında savunma pozisyonunda olan hükümet, tamamen savaş üretimine yönelik çalışan fabrikaların, şehirli nüfusun ve Kızıl Ordu'nun ihtiyaçlarını zorlaım yöntemiyle karşılıyor ve bu tavrını, askeri gerekliliklerin dayatmasıyla açıklıyordu. Ağır basan görevi Kızıl Ordu'nun tedarikliğini sağlamak olan ekonomik politika, sivillerin ihtiyaçlarına ve duyarlılıklarına pek önem veremiyordu. Beyaz orduların yarattığı tehlike sona erdikten sonra köylüyü savaş komünizminin sertliğine karşı isyana sürükleyen en önemli neden, tahıl fazlasının yaygın zorlaıma tabi tutulmasıydı.

Savaş komünizmi, emeğin örgütlenişi açısından önemli sonuçlar doğurdu. Toprak sahibi soylulara ve burjuvaziye zor uygulamak gerekli görülürken işçilerin gönüllü öz disiplinle kendi çalışmasını düzenleyeceği umudu, boş çıkmıştı. Her fabrikada, işçilerce seçilen komitelerce uygulanan üretimde “işçi denetimi”, devrimin ilk heyecanı içinde desteklenmiş ve iktidarın ele geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştı ama kısa sürede anarşi yaratan bir unsur haline geldi. 1918 Ocak ayının hızla şiddetlenen kriz ortamında Lenin, ünlü “çalışmaya ekmek yok” sözünü dikkat çekici biçimde anarak, bunun “sosyalizmin *pratik* temel ilkesi” olduğunu belirtiyor, Çalışma Halk Komiseri ise “sabotaj”dan ve alınması gereken baskı önlemlerinden bahsediyordu. Lenin, ücret oranları ve “Taylorizm” (daha önce “insanın makinenin kölesi olması” diye tanımladığı, emek verimliliğini artırmak için kullanılan, o zamanlar revaçta olan bir Amerikan sistemi) hakkında övücü sözler söylüyordu. Daha sonra sanayide “tek adam yönetimi” diye anılan ve “işçi denetiminin” doğrudan antitezi olan yöntemin uygulanmasını savunan bir kampanyaya destek verecekti. 1918 Mart ayında yapılan ve Brest - Litovsk barışını onaylayan parti kongresinde

ayrıca “işçi ve köylülerin öz-disiplinlerini ve disiplinlerini yükseltmek için sert önlemler” alınması istendi. En az Brest-Litovsk Anlaşması’nın kendisi kadar, bu tür teklifler de Buharin ve Radek önderliğindeki Sol muhalefetin tepkisini çekiyordu.

Devrim, dikkatleri sendikaların işçi devletindeki belirsiz rolüne çekti. En güçlü sendikaların Menşeviklerin kontrolünde olmasından dolayı her ikisi de işçilerin çıkarlarının temsilcisi olma iddiasındaki sendikalar ile İşçi Temsilcileri Sovyetleri arasındaki ilişkiler, devrimin ilk günlerinden itibaren çözümü güç bir sorun oluşturmuyordu. 1918 Ocak ayında toplanan Tüm Rusya Sendikaları Kongresinde Bolşevikler çoğunluğu sağlamıştı ama Menşevikler ve diğerleri de güçlü bir biçimde temsil ediliyordu. Kongre, küçük bir işçi grubunun çıkarının, proletaryanın bütünsel çıkarına tabi olması temelinde, fabrika komitelerini kendi denetimine davet ederken herhangi bir güçlük yaşamadı. Fabrika komitelerinin bu şekilde sendika organlarına dönüşmesine yalnızca birkaç anarşist delege karşı çıktı. Devrim sonucu dağılan iktidarın merkezîleşmesi ilkesi, burada da yürürlükteydi.

Sendikaların devletle ilişkileri konusu ise uzun süre tartışılmaya devam edildi. Sendikalar da diğer Sovyet kurumları gibi işçi devleti aygıtının ayrılmaz bir parçası mı olacaktı? Yoksa işçi devletinin diğer unsurlarından bağımsız olarak işçilerin belli çıkarlarını koruma işlevine devam mı edecekti? Menşevikler ve bazı Bolşevikler devrimin henüz burjuva demokratik aşamada olduğunu, sendikaların da geleneksel görevlerini yerine getirmeleri gerektiğini ileri sürerek, sendikaların devletten tam bağımsızlığını istediler. Fakat oturuma başkanlık eden Zinoviyev, devrim sürecinde sendikaların “kaçınılmaz olarak sosyalist devletin organlarına dönüşmeleri” ve bu kapasiteleriyle “üretimin örgütlenmesi işini üzerlerine almaları” gerektiği şeklindeki resmî Bolşevik görüş lehine rahat bir çoğunluk sağla-

makta güçlük çekmedi. Gerileyen üretim ve içinde bulunulan vahim durumun gereklilikleri bu kararı yaşamsal kılıyordu. Artık sendikalardan, Vesenka ve diğer devlet organlarıyla işbirliği içinde emek üretkenliğini artırmak, iş disiplini sağlamak, ücretleri düzenlemek ve grevleri önlemek gibi sorumlulukları üstlenmesi isteniyordu. Sendikaların işleviyle Çalışma Halk Komiserliği'nin (Narkomtrud) işlevi arasında, artık biçimsel bir ayırım kalmıştı ve bundan böyle önde gelen Narkomtrud memurlarının çoğu, aynı zamanda sendika yöneticisi olacaktı.

İç savaşın yarattığı tehlikeli durum, devrimin doğurduğu coşkuyu yeniden canlandırmış ve sert disiplin önlemlerini kabul edilebilir kılmıştı. İç savaşın en şiddetli zamanı olan 1919 Nisanında genel mecburi askerlik ilan edildi. Bu durum kısa sürede fiilen işçilerin zorunlu çalıştırılmasına dönüştü. Yaklaşık olarak aynı zamanlarda çalışma kampları kuruldu ve Çeka'nın ya da normal mahkemelerin çalışma cezası verdiği suçlular, Sovyet kurumlarının gözetimi altında buralarda çalıştırıldı. Bu kampların en sertleri "toplama kampları" olarak bilinen ve iç savaş sırasında karşı-devrimci faaliyette bulunanlarla özel olarak ağır işlerde çalıştırılmasına karar verilenlerin gönderildiği kamplardı. İşçilerin zorunlu çalıştırılması dışında gönüllü biçimde öz disiplin sağlanmasına yönelik çağrılar da yapıldı. Moskova ve Petersburg'daki birkaç bin işçinin, cepheye asker ve malzeme sevkiyatını hızlandırmak için gönüllü yaptığı ücretsiz fazla mesaiye "Komünist Cumartesiler" adı verildi ve Lenin 1919 Mayıs'ında, tüm işçilerin aynı şeyi yapmasını istedi. Ertesi yıl, aynı örnek tekrarlanacaktı. Özel önem taşıyan işleri kısa sürede tamamlama hedefini güden *udamiki* ya da hızlı işçiler geleneği de bu dönemlerden kalmadır. Coşku ile sıkı baskı tedbirlerinin bu bileşimi olmaksızın iç savaş kazanılamazdı.

1920 başında Denikin ve Kolçak'ın yenilgisiyle askeri tehli- ke sona erince hemen hemen tümüyle çökmüş olan ekonomi-

ye ilişkin aynı derecede ciddi sorunlar ön plana çıkacak ve bu sorunların, askeri alanda başarı sağlamış olan disiplin yöntemleriyle çözülmeye çalışması hiç de mantıksız görülmeyecekti. Savaş Halk Komiseri olarak Troçki, ekonominin canlanmasını sağlamak için emeğin seferber edilmesi ve “askerileştirilmesi” düşüncesinin önde gelen savunucusuydu. Savaş komünizmi döneminde sendikalar bir kenara itilmiş, cephe çalışmaları için işçiler askere alınmıştı. Bu kez savaş bitince ekonominin yeniden inşası için çalıştırılmak üzere askeri birimler, “işçi müfrezelerine” dönüştürüldü. İlk “devrimci emek ordusu” 1920 Ocak ayında Urallar’da oluşturuldu. Ancak bu arada iç savaş bitmiş ve hava değişmişti. Baştan beri işçilere uygulanan baskı tedbirlerinden hoşlanmayanlar, sendikaların bağımsızlığını savunanlar ve başka nedenlerden ötürü Troçki’nin partideki güçlü konumundan rahatsız olanlar, onun uyguladığı bu buyurgan yöntemlere karşı bir araya geldiler. Troçki, 1920 Martındaki parti kongresinde yükselen muhalefete karşı kendi politikalarını savundu ve Lenin tarafından desteklendi. Polonya savaşının patlamasıyla farklı sesler sessizliğe gömüldü. Ancak 1920 güzünde savaş sona erdikten ve güneydeki son direniş noktaları da dağıtıldıktan sonra sendikaların fiilen kenara itilerek işçilerin askere alma benzeri yöntemlerle seferber edilmesine karşı şiddetli bir muhalefet gelişti. Yeniden inşa faaliyetinin çok sayıdaki acil sorununu düşünen Troçki ise yangına körükle giderek sendikaların “silkelenmesini” istedi. Lenin de bu konuda Troçki’nin yanında saf tutunca, 1921 Mart ayındaki parti kongresinde savaş komünizmi politikaları tamamıyla terk edilmeye kadar süren, daha önce benzeri görülmemiş ölçüde yaygın ve şiddetli bir tartışma yaşanacaktı.

Parti, savaş komünizmine karşı, dağınık ve kararsız bir tutum takındı. Küçük bir azınlık dışında herkes, savaş komünizmi olarak anılan pratik politikalar yığınının doğru ve zo-

runlu buluyordu. Fakat bu politikaların niteliğinin yorumu konusunda büyük (belki de bugünden geçmişe bakıldığında, o zaman görüldüğünden çok daha büyük) farklılıklar vardı. Sovyet iktidarının ilk sekiz ayı, burjuvazinin ve toprak sahibi soyluların iktidarını yıkmış ama sosyalist bir ekonomik düzen kuramamıştı. 1918 Mayıs'ında Lenin hâlâ, "sosyalizme geçişi gerçekleştirme... amacından" bahsediyordu. Savaş komünizmi adıyla yaz aylarında aniden uygulamaya konan önlemler, çoğu Bolşevik tarafından gelecekteki sosyalist ekonominin ön uygulaması olarak görülüyordu. Daha basiretli parti üyeleri ise, bu politikaları sadece acil durumlarda başvurulacak mecburi bir politika olarak görüyor, o zamana dek izlenen dikkatli ve tedbirli yolu bırakıp bilinmeyen sulara dalmak olarak değerlendiriyorlardı; kuşkusuz zorunlu ama gözü kara ve tehlikelerle dolu bir dalış. İç savaş bittikten sonra savaş komünizminin yükü artık taşınmaya değer görülmeyince bu görüş çoğunluk kazanacak, köylü ayaklanması partiye savaş komünizmini terk edip NEP uygulamasına başlama kararını dayatınca da resmî çizgi haline gelecekti.

Öte yandan savaş komünizminin başarılarını ekonomik bir zafer, sosyalizme ve komünizme doğru o ana kadar mümkün görülenden daha hızlı bir ilerleme olarak selamlayan komünistler de vardı. Sanayi büyük ölçüde kamulaştırılmıştı. Sınai üretim hâlâ geriliyorsa da, Buharin "sanayinin devrimci amaçlarla ayrıştırılmasının tarihsel açıdan zorunlu bir aşama" olduğunu gönül rahatlığıyla yazabiliyordu. Rublenin ilerici devalüasyonu kapitalist burjuvalara indirilmiş bir darbe, paranın ortadan kaldırılacağı ve her şeyin ihtiyaçlara göre bölüşüleceği gelecekteki komünist topluma bir tür girizgâh olarak değerlendirilebilirdi. Zaten dağıtım mekanizması olarak piyasanın büyük oranda ortadan kaldırıldığı iddia ediliyordu. Tahıl fazlası köylüden zorla alınıyor, gıda maddelerinin ana kısmı şehirlere tayın yo-

luyla gidiyordu. Sanayi, büyük ölçüde hükümetin talimatlarıyla işliyordu. Emegın örgütlenmesi ve tahsisi de, piyasanın dayattığı koşullara göre değil, toplumsal ve askeri ihtiyaçlara cevaben gerçekleştiriliyordu. Ekonominin içinde bulunduğu vahim durumla açık biçimde çelişen bu ütöpik tablo, iç savaştan sonra artık savunulamaz hale gelecekti. Yine de savaş komünizminden vazgeçilmesi partinin birçok üyesinde rahatsızlığa neden olacak ve bu politikalar hakkındaki görüş ayrılıkları, ileride NEP'in niteliğı ve sürekliliğı konusundaki uyuşmazlıklar biçiminde tekrar oraya çıkacaktı.

NEFES ALMA DÖNEMİ: NEP

Savaş komünizmi iki ana unsurdan oluşmuştu: Bir yandan merkezî kontrol ve yönetimi içerecek şekilde ekonomik otorite ve iktidar yoğunlaşır, küçük üretim birimlerinin yerine büyükleri geçirilir ve bir ölçüde birleşik planlama uygulanırken, diğer yandan da bölüşümün ticari ya da parasal biçimlerinden uzaklaşıyor, ana mal ve hizmetlerin ücretsiz ya da sabit fiyatla sağlanmasına başlanıyor, tayın ve aynı ödeme sistemi uygulanıyor ve varsayımsal bir piyasaya göre değil, doğrudan kullanıma yönelik üretim yapılıyordu. Ancak bu iki unsur arasında net bir ayrım vardı. Savaş komünizminin etkisiyle aşırıya kaçmasına karşın yoğunlaşma ve merkezileşme süreci, zaten devrimin ilk aşamasında, hatta Avrupa savaşı sırasında başlayan bir sürecin devamıydı. Savaş komünizmi, bu açıdan daha önce var olan bir temelin üzerinde yükseldi ve birçok açıdan başarılı oldu. Sadece ayrıntılardaki uygulamalarına daha sonra karşı çıkıldı ve değiştirildi. Savaş komünizminin ikinci unsurunun, “piyasa” ekonomisinin yerine “doğal” ekonominin geçirilmesinin ise bu tür bir temeli yoktu. Bu unsur devrimin ilk dönemindeki politikaların mantıksal gelişimini değil, bu politikaların doğrudan terk edilmesini, yani henüz hazır değilken bilinmezine içine dâhilî ifade ediyordu. Savaş komünizminin bu boyutu NEP tara-

findan kesin olarak reddedildi. Muhafızlarının gözünde NEP'i en çok gözden düşüren de bu yaklaşımdı.

Savaş komünizminin iki ana unsuru arasında bir ayrım daha vardı. Yoğunlaşma ve merkezileşme politikaları hemen hemen yalnızca sanayiye uygulanabildi; tarıma uygulama çabaları başarılı olmadı. Devrimin toplumsal desteğinin asıl temeli sanayiydi ve Rusya ekonomisi, gelişmiş kapitalist ekonomilerin bazı özelliklerine sahipti. Paradan kaçış ve “doğal” ekonomiyi ikame politikaları daha önce düşünülmüş bir plandan değil, nüfusun yüzde 80'inden fazlasını oluşturan geri kalmış köylü tarımının yarattığı sorunları çözmenin mümkün olmamasından kaynaklanıyordu. Bu sorunlar, köylülüğün küçük burjuva amaçla gerçekleştirdiği anti-feodal devrimle fabrika proletaryasının anti-burjuva ve anti-kapitalist ihtilalini aynı kulvarda koşturma çabasından ve bu çabanın ayrılmaz bir parçası olarak kırla kent arasındaki çelişkiyi çözme girişiminden kaynaklanan asıl zorlугun ifadesiydi. Sonuçta savaş komünizmine karşı ayaklanmayı getiren ve savaş komünizmini yok eden de bu uyumsuzluktu.

1920 güzünde savaş bittiğinde, tüm ekonomi durma noktasına gelmişti. Savaş komünizminin teorisi ve pratiğindeki hiçbir şey, yerinden kımıldamayan üretim ve değişim süreçlerinin nasıl yeniden başlatılacağına ilişkin ipucu vermiyordu. Rusya ekonomisinde her zaman olduğu gibi, bu kez de düğüm noktası tahıldı. İç savaş sırasında bir biçimde işleyen zorallım politikası iflas etmişti. Köylü, sadece kendi hayatını geçindirecek bir idame ekonomisine çekilmişti ve yetkililer tarafından el konacak fazla ürün üretmek istemiyordu. Rusya'da 1920-21 kışı boyunca köylüler arasında huzursuzluk yaygındı. Terhis edilmiş askerlerden oluşan çeteler yiyecek arayarak köyleri dolaşüyor ve eşkıyalık yaparak yaşıyorlardı. Ülkenin geri kalan kısmını açlıktan kurtarmak için zorallım sisteminde uygulanmayan bir yönteme başvurarak köylüye çeşitli teşvikler verilmesi zorunluydu. Parti-

de de her şeyin iyi gittiği söylenemezdi. Eski metal işçisi ve ilk Sovyet hükümetinin Çalışma Halk Komiseri olan Şliypnikov ile devrimin ilk günlerinin prestijli devrimcisi Aleksandra Kollantay önderliğindeki muhalif bir grup, kendini “İşçi Muhalefeti” olarak adlandırmıştı. Esas olarak ekonomik ve politik denetimin artmasına ve parti ile devlet mekanizmasının gittikçe büyüyen iktidarına karşı çıkıyorlardı. Devrimin başlangıçtaki saf ideallerinin sürdürülmesini istiyor ve 1918’de Brest-Litovsk’a razı olunmasına karşı oluşan muhalefeti anımsatıyorlardı. Etkili bir liderliğe sahip olmamasına karşın grup, parti içinde geniş sempati ve destek buldu.

Artık acilen müdahale gerekiyordu. Yeni politikanın temelleri, 1920-21 kışı boyunca atılmaya başlandı. Ürününün sabit bir oranını (bir tür “aynî vergi”) devlet organlarına veren köylüye, kalanı pazarda satma izni verildi. Bunu mümkün kılmak için, köylünün satın almak isteyebileceği malları üretmesi amacıyla sanayinin, özellikle de (savaş komünizminin büyük ölçekli ağır sanayiye yaptığı vurgunun tersine) küçük zanaatkar üretiminin teşvik edilmesi gerekiyordu. Özel ticaretin tekrar canlanmasına izin verilmeliydi. Burada, belli bir düzeyde popülerite ve gelişkinlik elde eden devrim öncesi birkaç kurumdan biri olan kooperatiflere güveniliyordu. Son olarak tüm bunlar, rublenin baş aşağı düşüşünün durdurulması ve paranın istikrara kavuşturulması (bu nokta ancak bir süre sonra anlaşılabilmiştir) anlamına geliyordu. Yeni Ekonomik Politika (NEP) olarak bilinen ve köylülere sağlanan ayrıcalıklara özel bir vurgu yapan paket, Mart 1921’deki tarihi parti kongresine Lenin tarafından sunulmak üzere merkez komitesince onaylandı.

Kongrenin hemen öncesinde, tartışmaları gölgede bırakan uğursuz bir felaket yaşandı. Kronştadt kalesinde üslenmiş olan Kızıl donanmanın askerleri, işçilere ve köylülere ayrıcalıklar tanınması ve Sovyetlerin özgür seçimlerle yeniden seçilmesi

talepleriyle ayaklandılar. Ayaklanma, İşçi Muhalefeti ile doğrudan ilişkili olmamakla beraber, parti politikasından duyulan aynı derin hoşnutsuzluğu yansıtıyordu. Anarşist olduğu anlaşılan bir liderliği vardı. Bolşeviklerin, ayaklanmayı planlayan ya da kıskırtanların Beyazlar olduğu şüphesi temelsiz kalmış olmasına karşın bu konunun istismarı sürmüştür. Görüşmeler ve teslim çağrıları karşılık bulmadı. 17 Martta, kongre Lenin'in önerilerini tartışırken Kızıl Ordu birlikleri buz tutmuş denizin üzerinden üsse doğru ilerliyordu. İki tarafın da büyük bir inatla savaştığı kanlı bir çarpışmadan sonra asiler yenilerek kale ele geçirildi. Fakat o zamana dek devrimin kahramanları olarak onurlandırılan bu insanların kitlesel isyanı, partiye duyulan güvene ve partinin prestijine önemli bir darbe indirdi. Bu isyan aynı zamanda, parti içinde ve dışında ihtilaflara karşı daha güçlü önlemler alınması ve parti disiplininin sıkılaştırılması önerisiyle birlikte NEP'i de kongrenin daha kolay kabul etmesini sağlayacaktı.

Lenin, NEP önerisini içeren karar tasarısını kongreye sunduğunda çok az tartışma oldu. Savaş komünizminin büyümesi bozulmuş ve kriz artık ertelemeye tahammül edilemeyecek ölçüde kalıcı hale gelmişti. Hâlâ tereddütlü olanlar da Lenin'in sanayinin "komuta kademesinin" devletin güçlü ellerinde olacağı ve dış ticaret tekeline dokunulmayacağı güvencesiyle avundular. Karar tasarısı coşkuyla değilse de iyi temenniler ve biçimsel bir oy birliğiyle kabul edildi. Kongredeki en keskin görüş ayrılığı, kış boyunca tartışması süren sendikalar sorunu üzerine çıkan hararetli çekişmeydi. İç savaşın deneyimlerinden esinlenen ve biraz tereddütten sonra Buharin'in de desteklediği Troçki, sendikaları "üretim birimlerine" dönüştürme ve "işçi devleti aygıtının" bir parçası haline getirme planını bir kez daha ortaya attı. Yel pazenin diğer yanında, yarı sendikalist bir yaklaşımla üretimin örgütlenmesini ve denetimini, sendikaların temsil ettiği

işçilerin eline vermek isteyen İşçi Muhalefeti vardı. Mücadele halindeki bu iki kesim arasında manevra yapan Lenin, kritik meseleleri çözmeden çevresinden dolaşan bir karar etrafında parti merkezini toparlamayı başardı. “Askerileştirme” ayıbından uzakta duruldu. Sendikalar, kazanılması gereken “parti dışı kitle örgütleri” olarak tanındı. Onları devlet mekanizmasına eklemek hatalı olabilirdi. Zor değil, ikna yöntemi uygun araçtı. Ancak “proleter baskı”ya da kapı kapatılmadı. Sendikalar her zaman üretimle ilgilenmişlerdi. 1920’de bile sendikalar merkez konseyi bir Merkezî Emek Enstitüsü kurmuş ve işçilerin üretkenliğini artırıcı yöntemler ve teknikler üzerine çalışmalar ve eğitimler yapmıştı. Sendikaların sorumluluğuna ilişkin bu yaklaşım, kararda vurgulanıyordu. İş disiplininin sağlamak ve işe devamsızlıkla savaşmak onların göreviydi ama bunu devlet organları aracılığıyla değil, “yoldaşça ilişkiler” sayesinde yapacaklardı. Karar büyük bir çoğunlukla geçti, ancak bu arada iki muhalif önergeye azınlık oyları verilmişti.

Çekişmenin şiddeti partiyi şaşırtmış, kongreye de damgasını vurmuştu. Lenin partiyi sarsan “hararet”ten ve partinin “çekişme ve tartışma lüksünü” kaldıramayacağından söz ediyordu. Kongre, “Partimizdeki Sendikalist ve Anarşist Sapma Üzerine” başlığını taşıyan özel bir karar alarak İşçi Muhalefedinin programını yaymanın parti üyeliğiyle uyuşmadığını ilan etti. Ayrıca “Parti Birliği Üzerine” başlıklı genel bir karar daha alınıyor ve “tüm hizipçiliğin tamamen ortadan kaldırılması” talep edilerek, çekişmeli konuların tüm parti üyelerince tartışılabileceği belirtiliyor, ancak kendine özgü “platform”lara sahip olan gruplar oluşturmak yasaklanıyordu. Bir kez karar alındıktan sonra kayıtsız şartsız itaat zorunluydu. Bu kuralın ihlali partiden ihraca neden olabilirdi. Üç yıl gizli tutulduktan sonra açıklanan son bir kararla da, parti merkez komitesi üyelerinin de aynı gerekçelerle komite içinde en az üçte iki çoğunlukla ihraç edilebi-

leceği karara bağlanıyordu. Sadakat ve görüş birliği sağlamaya yönelik bu koşullar o dönemde gerekli ve makul karşılanıyordu. Lenin'in dediği gibi, "bir geri çekilme sırasında, disiplin yüz kat daha fazla gerekli" idi. Fakat verilen bu yetki, gerçekte partinin merkezi örgütlenmesi içinde bir iktidar tekeli demektir ve bunun geniş kapsamlı sonuçları olacaktı. İç savaşın en şiddetli zamanında Lenin, "parti diktatörlüğünü" ilan etmiş ve "işçi sınıfı diktatörlüğünü partinin uygulayacağını" öne sürmüştü. Onuncu kongrenin sonucu, yetkinin parti merkez organlarında toplanması oldu. Kongrede işçi devletinin organlarına karşı sendikalara bir ölçüde özerklik tanınmıştı, ancak oynayacakları rol, partinin elde ettiği iktidar tekeline belirlenecekti.

Parti içi muhalefetin üzerindeki bu yasak NEP'in başlangıcına eşlik eden krizin ürünüydü. Doğal olarak aynı süreç devrimden sonra yaşamını sürdüren iki muhalif sol partiyi de etkiledi: SD'ler ve Menşevikler. Ocak 1918'de Kurucu Meclisin lağvedilmesi, Bolşeviklerin egemen güç olarak davranma kararlılığını göstermiş ve tek parti devletinin temellerini atmıştı. Daha sonraki üç yıl boyunca (bu dönem iç savaşı kapsamaktadır) Sovyet hükümeti ile tereddütlü ve istikrarsız bir ilişki içinde olan bu iki sol partiye karşı sonuç getirici önlemler alınmamıştı. Devrimden birkaç hafta sonra bir grup sol SD, partilerinden ayrılarak Bolşeviklerle koalisyona gitmiş ve bu sol SD'lerin üçü Halk Komiserliğine getirilmişti. SD'ler ve Menşevikler tarafından şiddetle yerilen Brest-Litovsk Anlaşması'nın Mart 1918'de imzalanması, bu üç sol SD'nin istifasına neden oldu. Artık açıkça rejime karşı çıkan sağ SD'ler, 1918 yazında Moskova'da çıkan karışıklığın, Alman büyükelçisiyle önde gelen iki Bolşeviğin Petrograd'da öldürülmesinin ve Lenin'e yapılan suikastın sorumlusu olarak görüyorlardı. 14 Haziran 1918'de sağ SD'ler ile Menşevikler, "namlı karşı-devrimcilerle" işbirliği içinde oldukları gerekçesiyle yasaklandılar. Zaman zaman ga-

zeteleri kapatılıyor ancak genellikle başka bir isimle yeniden çıkarılıyordu. Hatta devrimden sonraki birkaç ay boyunca bir Kadet gazetesi bile yayınlandı. Toptan bir yasaklama yerine aralıklı biçimde rahatsız etme uygulamasına gidilmesi, yetkililerin safında hüküm süren kararsızlığı ve tereddütü yansıtıyordu.

Rejimin içinde bulunduğu kötü durumu iyice çaresiz hale getiren iç savaş, başlangıçta bu iki partinin konumunu belli ölçülerde sağlamlaştırdı. Beyazlar ile onlara yardım ve destek sağlayan İtilaf Devletleri'nin eylemlerine Menşevikler her zaman kesin biçimde karşı çıkıyor, SD'ler de daha az tutarlı olmakla birlikte aynı politikayı güdüyorlardı. Böylece bu iki parti, iç politikasını eleştirmeye devam ettikleri rejimi zımnen desteklemiş oluyorlardı. Menşeviklerin üzerindeki yasak Kasım 1918'de, SD'lerin üzerindeki yasak ise Şubat 1919'da kalkmış, Menşevik ve SD delegeleri, oy hakkı olmaksızın, 1919 ve 1920 Tüm Rusya Sovyetleri Kongrelerinde konuşma hakkına kavuşmuştu. İç savaş sırasında birçok Menşevik ve bir kısım SD, Bolşeviklere katıldı; çok daha fazlası da rejimin hizmetine girerek Sovyet kurumlarında çalıştı. Yetkililer tarafından sürekli olarak rahatsız edilen bu iki partinin kitle tabanları parçalanmaya başladı. İç savaş sona erdiğinde, artık koalisyon yapılması veya uzlaşılması gereken bir güç olmaktan çıkmışlardı. NEP'in hemen öncesinde, söylentilere göre parti merkez komitesinin tümü dâhil olmak üzere iki bin Menşevik tutuklandı. Menşevik muhalefetin ortadan kaldırılması, Bolşevik partisi içindeki ayrışmanın bastırılmasıyla aynı tarihlere rastlıyordu. Tutuklananların çoğu daha sonra serbest bırakıldı ve önde gelen Menşeviklerin yurt dışına çıkmasına izin verildi. SD'lerin katı çekirdeği oluşturan liderleriyse karşı-devrimci faaliyetleri nedeniyle 1922'de yargılanarak ölüm cezasına (infaz edilmedi) ya da uzun süreli hapis cezalarına çarptırıldılar.

NEP, 1921 ekimini yapan köylüye faydası dokunmayacak kadar geç bir tarihte başlamıştı. Bu dönemde yaşanan doğal bir afet üzerine faydası daha da gecikti. Özellikle Orta Rusya ve Volga havzasında etkili olan şiddetli dolu yağışı, çok büyük bir bölgede ekine zarar verdi. Bu dönemde yaşanan kıtlık, zaten fazlasıyla yorgun ve mecalsiz insanlar üzerinde 1891’de yaşanan son büyük kıtlığa göre daha büyük bir tahribat yarattı. Milyonlarca insan açtı. Yaklaşan kışın yarattığı korku, kısmen yabancı yardım kuruluşlarından, özellikle de Amerikan Yardım İdaresi’nden sağlanan yardımla biraz hafifliyordu. 1922 yılının ekimi daha uzun bir süreye yayıldı. 1922 ve 1923 hasatları mükemmeldi ve Sovyet tarımının yeniden doğuşunu müjdeledi. Hatta az bir miktar tahıl ihraç bile edildi. Köylerde piyasa mekanizmasını yeniden işleten NEP’in, savaş komünizminin toplumsal farklılıkları ortadan kaldıran politikalarını tersine çevirdiğine ve kırsal ekonominin anahtar figürü olarak zengin köylünün (*kulak*) yeniden ortaya çıkışını teşvik ettiğine dikkat çekiliyordu. Yoksul köylü kendisinin ve ailesinin hayatını sürdürebilmek için üretiyordu. Ürettiklerinin tümünü tüketiyor ve pazara genellikle satıcı değil, alıcı olarak geliyordu. *Kulak* ise pazar için üretim yapıyor, bu özelliğiyle de küçük kapitalist oluyordu. NEP’in özü buydu. Devrimin ilk günlerinden beri teorik olarak yasak olan toprak kiralama ve işçi çalıştırma hakkı, 1922’de çıkan yeni tarım yasasıyla bazı kısıtlamalara tabi olarak kabul edildi. Ancak köylülerin kendilerini ve şehirleri beslemeye yetecek kadar üretmesine karşın, ideallere en bağlı parti üyelerinden bazıları, bu güzel sonuç uğruna devrimin ilke ve ideallerinden sapılmasına savaş açmakta gecikmedi. Eğer NEP, sanayi ve işçiler konusunda pek bir şey yapmıyor, planlı ekonomi davasına hiçbir şekilde hizmet etmiyorsa, köylülüğün sorunları kolaylıkla zamana bırakılabilir.

Savaş komünizminin niteliği hakkında partide ortaya çıkan görüş farklılıklarının, NEP'in pratik anlam ve sonuçlarına ilişkin ayrışmaya yansımaları da işte bu noktada oldu. Mart 1921'in krizli atmosferinde savaş komünizminin keskin politikaları yerine NEP'in yürürlüğe sokulması, herkes tarafından zorunlu ve rahatlatıcı bir çare olarak kabul edilmişti. Ancak ayrışma tümüyle giderilmemiş, sadece ertelenmişti. Eğer savaş komünizmi sosyalizme doğru bir ilerleme değil de, askeri gerekliliklerin dayattığı bir sapma, iç savaşın yarattığı acil duruma karşı mecburi bir tepki olarak görülmüşse, NEP de bu zorunlu ve olumsuz parantezin kapanması ve Haziran 1918'den önce izlenen daha güvenli ve ihtiyatlı yola dönüş adımlarının atılması olarak değerlendirilebilirdi. Yok, eğer savaş komünizmi, sosyalizmin yüce hedeflerine doğru cesur ve coşkulu bir atılım şeklinde değerlendirilmiş, şüphesiz prematüre doğmuş ama öyle olmasaydı bile rahme doğru biçimde düşmesi gayet mümkün bir politika diye algılanmışsa; o dönemde elde tutulması olanaksız bulunan, ancak er ya da geç yeniden ele geçirilecek mevzilerden geçici bir ricat olarak görülebilirdi. Tama- mıyla tutarlı olmamakla birlikte Lenin de NEP'i bu anlamda "bir yenilgi", "yeni saldırı için geri çekilme" olarak değerlendirdi. Onuncu kongrede Lenin, NEP'i "ciddi olarak ve uzun bir süre" uygulamaya niyetli olduklarını söylerken (ancak bir soruya cevaben 25 yıllık bir tahmini de "fazla kötümser" bulduğunu eklemişti) hem bu politikayı savaş komünizminin hatalarının zorunlu ve arzu edilen bir düzeltmesi kabul eden görüşe, hem de NEP'in kendisinin gelecekte yerine konacak başka bir uygulamayla düzeltilmesi zorunlu bir hata gibi gören görüşe destek vermiş oluyordu. Bu görüşlerden ilkinin ifade edilmemiş öncülü, arka planı oluşturan köylü ekonomisinin ve köylü zihniyetinin hesaba katılması gereğiyle, ikincinin- ki ise sanayiye inşa ihtiyacı ve devrimin asıl muhafızları olan

işçilerin durumunu daha fazla zora sokmama düşüncesi idi. 1920-21 kışında parti içinde yaşanan keskin krizin başarıyla üstesinden gelinmesi nedeniyle oluşan hoşnutluk duygusunun etkisiyle o an için dondurulan bu görüş ayrılıkları, iki yıl sonra başka bir ekonomik bunalımda ve buna eşlik eden parti içi krizde yeniden ortaya çıkacaktı.

YENİ SOVYET DÜZENİ

Partinin merkezi otoritesinin güçlendirilmesinin önceden tasarlanmamış sonucu olan NEP'in gelişi, Sovyet devletinin kuruluş sürecinde zaten işbaşında olan merkezîyetçi güçleri iyice cesaretlendirmişti. 1917'nin devlet iktidarını tahrip etmeye yönelik o kitlesel coşkusu, gerçekleşmemiş hayaller dünyasında sönüp gitti. Gerçi bu düşlerin anıları birçok parti üyesini sık sık ziyaret etmiyor değildi. Brest-Litovsk barışından ve iç savaştan itibaren, ani olarak ortaya çıkabilecek bu tür acil durumlarla başa çıkabilecek bir devlet aygıtının yaratılması ihtiyacı, mecburen kabul görmüştü. Bu ihtiyaç, paramparça ve harap durumdaki ulusal ekonominin yeniden inşası gereğiyle daha da güçlenecekti. NEP dönemi sonradan SSCB'nin kalıcı anayasal yapısı haline dönüşen yapıyı biçimlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda uzun yıllar boyu rejimin yabancı ülkelerle ilişkilerinde izlediği hattı da belirleyecekti.

Sovyet rejiminin dalgalı anayasal düzenlemelerini istikrara kavuşturmanın zamanı geliyordu. Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin (RSFSC) anayasası, Temmuz 1918'de yürürlüğe girmişti. Anayasa, Tüm Rusya Sovyetleri Kongresinin altı ay önce ilan ettiği "Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi"yle (bkz. Bölüm 2) başlıyordu. Anayasada en yüksek iktidar organının, şehir ve il sovyetlerince seçilen delege-

lerden oluşan ve işçilerin çoğunlukta olduğu şehirlerin ağırlıklı biçimde temsil edildiği Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi olduğu belirtiliyordu. Oy hakkı, “geçimlerini üretimde ya da topluma yararlı işlerde çalışarak kazananlar”, askerler ve engelli olduğu için çalışamayanlarla sınırlıydı. Kongre, toplanmadığı dönemlerde kendi adına yetki kullanması için bir Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi (VTsIK) seçmiş, VTsIK da, ana işlevi yönetsel olan, ama talimatname ve kararnameler yayınlama yetkisine de sahip bir Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) atamıştı. Sovnarkom ve VTsIK’ın yetkileri arasında net bir sınır çizilmemişti. Ayrıca anayasada, kilise ile devletin birbirinden ayrılması; işçilerin söz, düşünce ve toplantı özgürlüğü, “çalışmaya ekmek yok” ilkesi uyarınca tüm vatandaşlara çalışma zorunluluğu, cumhuriyetin korunması için askerlik yükümlülüğü, ırk ve milliyete dayalı tüm ayrımcılıkların ortadan kalkması gibi genel prensipler de yer alıyordu. İç savaşın kaosu, cumhuriyetin egemenliği altındaki toprakları tanımlamayı imkânsız hale getirmişti. Cumhuriyetin ismindeki “federal” teriminin tam bir anlamı yoktu; hem Rus olmayan nüfusun çoğunlukta bulunduğu “özerk” cumhuriyet ve bölgelerin RSFSC içinde birleşmeleri anlamına geliyor, hem de eski Rus İmparatorluğu’na ait diğer bölgelerde ilan edilen ya da edilmesi muhtemel olan Sovyet cumhuriyetleriyle RSFSC arasında ilişkiler kurulmasını ifade ediyordu. Bu ilişkiler başlangıçta federasyondan çok ittifak gibi görünüyordu. RSFSC, Azerbaycan ve Ukrayna Sovyet Cumhuriyetleri ile Eylül ve Aralık 1920’de, Beyaz Rusya, Ermeni ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile de 1921 yılında ittifak anlaşmaları imzaladı. İç savaş sırasında iktidar için rekabet eden güç merkezlerinden birini oluşturan milliyetçi ve Sovyet karşıtı hükümetin başa geçtiği Ukrayna’da ve Menşevik bir yönetimin başa geldiği Gürcistan’da birleşme sürecine karşı direniş yaşandı. Muhalifleri devirip Bolşevik hükümetler kurmak için aske-

ri güç kullanıldı. Uzun süre Sovyet cumhuriyetleri federasyonunun huzursuz ve inatçı üyesi olarak kalan Gürcistan'la karşılaştırıldığında, iç savaşın içine daha fazla giren ve topraklarında savaşan ordular tarafından anarşiye daha çok itilen Ukrayna'da güç kullanımını daha kolay savunulabilirdi.

Tüm ülke ekonomik canlanma doğrultusunda ilerler ve dış dünya ile olan ilişki ve anlaşmalarını yenilemek isterken, bu hedefe doğru tek bir birim olarak çalışmak doğal ve gerekli görülmüyordu. Yerel özerkliğe formel biçimde, ama kısmen de gerçekten önem verilmekle birlikte, bölgesel partilerin bağlı olduğu Rus Komünist Partisi disiplini sağlamıştı ve ekonomik politikayla dış ilişkilere ilişkin ana kararlar Moskova'da alınıyordu. İlk adım, üç Transkafkasya Cumhuriyeti olan Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı, Transkafkasya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti olarak birleşmeye ikna etmek oldu. Sonra 1922 Aralık ayında dört cumhuriyet (RSFSC, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Transkafkasya) ayrı ayrı kongreler toplayarak bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) oluşturma kararı aldılar. Son olarak dört cumhuriyetin delegeleri bir araya gelerek ilk SSCB Sovyetler Kongresini oluşturdular ve anayasa taslağı hazırlaması için bir komisyon seçtiler. Temmuz 1923'te komisyondan geçen SSCB anayasası, Ocak 1924'te toplanan ikinci SSCB Sovyetler Kongresince onaylandı.

Anayasa, RSFSC anayasası modeline göre hazırlanmıştı. Egemenlik, SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerin sovyetler kongrelerinden gelen delegelerin oluşturduğu ve cumhuriyetlerin nüfusları oranında temsil edildiği Sovyetler Birliği Birlik Kongresinde idi. Kongre bir Merkez Yürütme Komitesi (TsIK) seçiyor, TsIK da SSCB Sovnarkom'unu atıyordu. Halk komiserlikleri karmaşık bir şekilde örgütlenmişlerdi. Dış ilişkiler, dış ticaret, askeri işler ve yeni adı OGPU (Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi) olan Çeka tarafından "yürütülen karşı-devrime kar-

şı mücadele”, Birlik yetkisine bırakılmıştı. Her cumhuriyetin GPU’su olacaktı ama bunlar doğrudan OGPU’ya bağlı çalışacaklardı. Bir “birleşik” komiserlikler sistemi getirilmiş ve birçok ekonomik meselenin çözümü bu komiserliklere bırakılmıştı. Bu sisteme göre Birlik komiserliklerinin yanında cumhuriyet komiserlikleri de bulunmaktaydı ve cumhuriyet komiserlikleri bir ölçüde bağımsızdılar. Tarım, içişleri, sağlık, eğitim gibi diğer yönetsel alanlarda cumhuriyetlerin kendi komiserlikleri vardı ve bunlara ait Birlik komiserlikleri bulunmamaktaydı. SSCB, biçim olarak bir cumhuriyetler federasyonuydu. Ancak isminde “federal” sözcüğü olmasaydı çok fazla fark etmeyecekti, çünkü başlangıçtan beri gözle görülür bir birleşme eğilimi vardı. RSFSC, Birlik nüfusunun yüzde 75’inden fazlasını ve yüzölçümünün yüzde 90’ını oluşturuyordu. SSCB’nin, RSFSC iradesinin biraz daha genişlemiş bir biçimi olduğuna ve Moskova’nın otoritesinin kendi üzerlerine yayılışını temsil ettiğine ilişkin kuşkuları olan diğer cumhuriyetlerin bu duygusu nedensiz değildi. Yeni anayasa taslağını hazırlayan komisyonda, özellikle Ukrayna ve Beyaz Rusya cumhuriyetlerinden karşıt sesler yükseliyordu.

Bu itirazları çözümlemeye yönelik girişimler, tüm cumhuriyetlerin kâğıt üzerinde eşitliğini tanımaya yönelik dikkate değer bir yeniliğe yol açtı. İlk kurulan, cumhuriyetlerdeki nüfusun oranlarına göre temsil edildiği, diğerine göre daha büyük meclis olan Birlik Meclisi, RSFSC’nin aşırı üstünlüğünü yansıtıyordu. İkinci meclis olan Milliyetler Meclisi ise, ulusal toplulukların eşitliği ilkesine dayanıyor ve dört ana cumhuriyet ile özerk cumhuriyetlerden beşer, özerk bölgelerden birer delegeden oluşuyordu. Fakat normal olarak her iki meclisin de sadece resmî politikaya ilişkin demeçleri dinlemek ve lehte yorumlar yapmak için toplanması (bazen önemli konuşmaları dinlemek için birleşik toplantılar yapılırdı), ihtilaflı konuların

çok ender görüşülmesi, görüşülse bile asla oylama yapılmaması nedeniyle, bu karmaşık düzenlemelerin politika oluşturma sürecine ilişkin hiçbir pratik anlamı bulunmamaktaydı. Zaman geçtikçe üye sayısı artan TsIK'ta ve kongrenin periyodik oturumlarında hiçbir karar alınmadı. Ancak bu kurumlar, Birliğin uzak ve çoğu zaman ilkel bölgelerinden gelen temsilcilerle ilişki kurmak ve Moskova'da alınan önemli kararları Birliğin dört bir yanına yaymak için önemli araçlardı; asıl işlevleri tartışmak değil, talimat vermek, ikna etmek ve uyarmaktı. SSCB anayasaları ve anayasal kurumları, sadece yüzeysel bir benzerlik gösterdikleri Batı ülkeleri anayasalarından tamamiyle farklı amaçlara hizmet ediyorlardı.

Orta Asya'nın etnik yapısı ve Müslüman dünya ile sıkı bağları özel bir sorun oluşturunuyordu. RSFSC ile yaptıkları ittifak anlaşmalarıyla Moskova'nın etki alanına giren Orta Asya'daki Buhara ve Harezmi cumhuriyetleri, henüz sosyalist olmadıkları gerekçesiyle bu anayasal düzenlemelerin dışında bırakıldılar. Orta Asya'nın ulusal sınırlar çerçevesinde yeniden örgütlenmesi 1925 yılına kadar gerçekleşmeyecek, Özbek ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, özerk bölgeleriyle birlikte beşinci ve altıncı cumhuriyetler olarak SSCB'ye ancak bu tarihte dâhil olacaktı.

Parti örgütünün yapısı da en az Sovyetler Birliği'nin yapısı kadar önemli bir faktördü. Parti kongreleri arasında iktidar, merkez komitesine bırakılmıştı. Ekim 1917'deki ayaklanma ve Brest-Litovsk barışının imzalanması gibi hayati kararlar alan merkez komitesi 22 kişiden oluşuyordu. İzleyen dönemdeki şiddetli kriz ortamında bu yapı, hızlı hareket için hantal kaldı. Ani ve kritik meselelere ilişkin kararlar, pratikte, diğer önemli liderlere danışan Lenin tarafından alınıyordu. Mart 1919'daki sekizinci parti kongresinde, toplantılara katılabilen ancak oy hakkı bulunmayan sekiz yedekle birlikte on dokuz asıl üye se-

çildi. Bir de kongrenin atadığı iki organ vardı ki, bunlar merkez komitesinin etkili otorite kaynağı rolünün köreldiğine işaret ediyordu: politik kararlardan sorumlu beş kişilik Politbüro ve parti örgütünün sorunlarını halledecek örgütlenme bürosu, Orgbüro. 1920'deki dokuzuncu kongrede parti sekreteryası yeniden düzenlenerek, merkez komitesi üyesi olan üç "daimi" sekreter bu organın başına getirildi. Yenilenen sekreteryaya izleyen dönemde hızlı bir genişleme göstererek, parti etkinliklerinin çeşitli kollarında görevli departmanlara bölünmüş biçimde faaliyet gösteren yüzlerce memurun çalıştığı bir organ haline geldi. Parti yapısı 1920'ler boyunca içinde bulunacağı şekli alıyordu. Ancak bu şekli geliştirmek birkaç yıl daha aldı. Güçlü bir parti mekanizmasının oluşturulmasının, sonradan Stalin'in diktatörlüğü için bir araç sağladığı anlaşılacaktı. Parti kongreleri 1925'e kadar her yıl toplandı. Sonraki dönemlerde toplantı periyotları daha az düzenli hale geliyor, bunun yerine daha küçük ve daha az formel parti konferansları toplanıyordu. Merkez komitesi ise yılda üç ya da dört kez toplanıyordu. Bu yapılar, önemli konuların tartışıldığı forumlar olarak çalışıyordu ancak kısa süre içinde sekreteryanın uyguladığı manipölasyonlarla, delegeler önceden belirlenmeye başladı. 1920'ler boyunca en üst düzey karar organı olma özelliğini, sayısı önce yediye, sonra da dokuzaya çıkartılan ve yedek üyelerin de seçildiği Politbüro koruyordu, yalnızca. Tek parti devletinde parti otoritesi Sovyet hükümetinin tüm kararları ve faaliyetleri belirleyici olduğu için de, Politbüro, SSCB'nin politika üreten en yüksek organı haline geldi.

Parti ve Sovyet örgütünün güçlendirilmesi, Sovyetlerin dış dünya ile olan ilişkilerinin sağlamlaştırılmasıyla tamamlanıyordu. Savaş komünizmi günlerinde, dünya devrimi düşüncesi Moskovada en üst düzeyde geçerliken bile Batılı ülke hükümetleriyle doğrudan ilişki kurmak gibi ender yakalanan fir-

satlara yüz çevrilmemişti. 1920 Ocak ayında Paris'te Rus kooperatifleri Batılı hükümetlerin temsilcileriyle Sovyet Rusya ile mal takasına yeniden başlama konusunu müzakere ederken, Litvinov da Kopenhag'da mahkûmların karşılıklı iadesi üzerine bir anlaşmayı görüşüyordu. 2 Şubat 1920'de Estonya ile barış anlaşması imzalandı. Bunun üzerine Lenin, "Avrupa'ya mümkün olduğunca yoğun kullanmaya çalışacağımız bir pencere açtık" yorumunu yapıyordu. Mart 1920'deki parti kongresinde Lenin, "uluslararası politikamızda manevra" ihtiyacından bahsediyordu. Birkaç gün sonra, Bolşevik önderlerden uluslararası sanayi ve ticaret deneyimi olan Krasin, "ticaret uzmanlarından" oluşan geniş bir delegasyonla birlikte İskandinavya'ya, Mayıs ayında da büyük bir nezaketle karşılandığı Londra'ya gitti. Bu açılımlar, Moskova'da devrimci umutların Batı'da ise endişe ve düşmanlığın nüksetmesine neden olan Polonya savaşı yüzünden kesintiye uğradı. 1920 güzünde barış sağlandı. Londra'da Arcos (Tüm Rusya Kooperatif Şirketi) adıyla bir Rus ticaret şirketi tescil edildi. Krasin kış mevsiminin büyük bölümünde Londra'da kalarak hem İngiliz hükümetiyle, hem de Sovyet Rusya ile ilgilenen firmalarla görüşmeler yaptı. Sonunda, Lenin'in NEP'i Moskova'da parti kongresine sunmasından bir hafta sonra Londra'da 16 Mart 1921'de İngiliz-Sovyet ticaret anlaşması imzalandı.

Anlaşma, haklı olarak Sovyet politikasında bir atılım ve bir dönüm noktası olarak anıldı. Taraflar, aralarındaki ticaretin önüne engel çıkarmamayı ve diplomatik tanıma yokken bile resmî ticaret temsilcilerini birbirine göndermeyi kabul etmişlerdi. İngilizler açısından en önemli madde, tarafların birbirlerine karşı "eylem ve girişimler" ile "doğrudan ya da dolaylı resmî propagandadan uzak durması" yükümlülüğüydü. "Asya'daki halklardan herhangi birinin İngiltere'nin çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu aleyhine düşmanca harekette bulunmasını teş-

vik edici eylem ya da propaganda” cümlesi özel olarak metinde geçiyordu. Düşmanca propagandadan kaçınılacağı daha az ayrıntılı biçimde Brest-Litovsk’ta taahhüt edilmişti ancak o zaman şartlar farklıydı. Anlaşma, devam etmesi beklenmeyen koşullarda imzalanmış ve o koşullar değişmişti. İngiliz-Sovyet anlaşması ise, NEP gibi, “ciddi olarak ve uzun bir süre için” düşünülüyordu. Anlaşma, Sovyet politikasındaki vurgunun değişiyor olduğunun habercisiydi. Dünya devrimiyle ilgili bildirgeler devam ediyordu ama bilinçli ya da bilinçsiz, gittikçe daha çok alışlagelmiş bir ritüel olarak görülüyor, işlerin normal düzenini etkilemiyordu. Dışişleri Halk Komiserliği (Narkomindel) ile Komintern politikaları arasındaki gizli uyumsuzluk, yavaş yavaş yüzeye çıkmaya başladı.

Sovyetlerin İngiltere’ye yaklaşmasının nedeni ekonomikti, karşılıklı kazanç sağlanabilecek ticareti kolaylaştırma arzusu-ydu. Almanya’ya yaklaşmalarının nedeni ise esas olarak politikt; Versay Anlaşması’na ve Polonya’nın taleplerine karşı her iki tarafın da duyduğu hoşnutsuzluğa dayanıyordu. 1919 yılının büyük bölümünü Berlin’de hapiste ve evinde gözetim altında geçiren Radek, çeşitli çevreler aracılığıyla Almanlarla temas yolları arıyor, Alman-Sovyet işbirliğinin faydalarını anlatıyordu. Alman-Sovyet ilişkileri Alman büyükelçisinin 1918’de Moskova’da öldürülmesinden itibaren resmen kesilmişti. 1920 yazında ise bir Sovyet temsilcisi Almanya’ya gönderildi, bir Alman temsilcisi de Moskova’ya geldi. Polonya savaşı, aralarında dostça ilişkiler kurmak için Polonya’nın bu iki komşusuna iyi bir neden oldu. Troçki, Almanya ile anlaşmadan yana olduğunu belirtmiş, Lenin de halkın önünde yaptığı bir konuşmada, “burjuva Alman hükümeti Bolşeviklerden çılgınca nefret etmekle birlikte uluslararası koşullardaki çıkarları onları Sovyet Rusya ile barışa zorlamaktadır” demişti. Sovyet politikası hâlâ devrimin mi, diplomasinin mi peşinde koşacağına karar vere-

memiştı. 17 Mart 1921'de, Alman Komünist Partisi hükümete karşı silahlı bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma parti tarihinde "Mart eylemi" olarak geçer. Bu girişim Zinovyev ve Komintern görevlilerince desteklenmiş, hatta belki de kışkırtılmıştı. O sıralar Kronştadt İsyanı ve parti kongresiyle meşgul olan diğer Sovyet liderlerinin bu işe karışmış olduğu şüphelidir. Ayaklanmasının yenilgisi, Moskova'da zaten solmakta olan Batı ülkelerinde devrimler olacağı beklentisini iyice kırmış ve acil hedef olarak kapitalist ülkelerle diplomatik uzlaşmadan yana olanların elini güçlendirmiş olmalıdır.

Bu dönemdeki Alman-Sovyet ilişkilerinin özelliklerinden biri, Versay Anlaşması'yla Almanya'da silah ve cephane üretiminin yasaklanmasından kaynaklanan askeri işbirliği arayışlarıydı. Reichswehr* ile gizli görüşmelerde bulunan Berlin'deki Sovyet temsilcisi Kopp, Rusya'da Alman firmalarınca top, mermi, uçak ve denizaltı üretimini içeren bir planla Nisan 1921'de Moskova'ya döndü. Cevap olumlu oldu ve bir Alman askeri delegasyonu yaz aylarında Moskova'ya geldi. 1921 Eylül ayında Reichswehr'e komuta eden Seeckt ile Krasin Berlin'de anlaşmayı müzakere ettiler. Görüşmeleri Alman hükümetinden gizleyen Seeckt, büyük olasılıkla konuyu onlara bu aşamada açtı. Denizaltı projesinden vazgeçildi. Ancak kısa süre içinde Alman fabrikaları Sovyet Rusya'da top, mermi ve uçak üretimine başladılar. Programa tank üretimi eklendi, gaz silahlarıyla ilgili deneyler yapıldı. Bu fabrikaların ürünleri, hem Kızıl Ordu'ya hem de Reichswehr'e gidiyordu. Daha sonra Alman subayları Kızıl Ordu personelini tank savaşı ve askeri havacılık konularında eğittiler. Tüm bu düzenlemeler tam bir gizlilik içinde gerçekleştiriliyordu. Bu konu, Sovyet basınında tek bir satır yer almadığı gibi, Alman kamuoyu ve politikacılarıyla Batılı müt-

* Anlamı, ulusal savunma (Almanca). Versay anlaşmasının Almanya'nın bulundurmasına izin verdiği silahlı kuvvetlerin adı. Ağır silahlardan arındırılmış bu 100 bin kişilik ordu, Hitler tarafından 1935 yılında geliştirilmeye başlanacaktır -çev.

tefiklerden de başarıyla gizlendi. Bolşevikler, Çar hükümetiyle İtilaf Devletleri'nin savaş sırasında yaptıkları gizli anlaşmaları devrimden sonra açıklamışlardı ama bu, o zamanlardan gelen uzak ve yabancı bir çılgıktan öte bir şey değildi artık. Bu sırada Alman-Sovyet ekonomik ilişkileri de “ortak şirketler” ve Sovyet Rusya’da Alman firmalarına tanınan “ayrıcalıklar”la iyice pekiştiriliyordu.

1922 başında, Sovyet ve Alman hükümetleri 10 Nisanda Cenova’da toplanacak bir uluslararası konferansa davet edildi. O güne dek Avrupa topluluğunca dışlanmış olan Almanya ve Sovyetlerle tekrar ilişki kurabilmek için yapılan bu konferans, en aktif kurucusu ve destekleyicisi olan Lloyd George’un göz alıcı bir girişimiydi. Lenin daveti ihtiyatlı bir coşkuyla karşılamış ve “oraya gideceğiz” demişti. “Tüccarlar olarak gideceğiz, çünkü (hep birlikte çökmelerine kadar) kapitalist ülkelerle ticaret yapmak bizim için kayıtsız şartsız zorunludur ve biz oraya bu ticaretin politik koşullarını ... tartışmak için gideceğiz”. Diğer büyük devletlerle eşit koşullardaki bir uluslararası konferansa giden ilk Sovyet heyetine Krasin, Çiçerin ve Litvinov başkanlık ediyordu. Lloyd George’un amaçlarını kabul etmeyen Fransızların muhalefeti sonucu İngiliz ve Sovyet heyetlerinin Sovyetlerin borç ve yükümlülükleri konusunda bir anlaşmaya varamaması nedeniyle, konferans başarısız oldu. Sovyet hükümeti ilke olarak eski Rus hükümetinin savaş öncesi borçlarını (savaş borçlarını değil) kabul etmekle birlikte, bu borçların ödenmesini kolaylaştırmak için önemli miktarda dış borç talep ediyordu. Sovyet hükümeti, yabancı işletmeleri kamulaştıran kararnameleri yürürlükten kaldırmayı reddediyordu ancak yabancı firmaların bazı koşullarla eski işletmelerini “ayrıcalık” görünümü altında çalıştırmalarını kabule hazırdı. Ancak diplomatik hüner aradaki uçurumları aşmaya yetmemişti.

Görüşmelerin kilitlenmesi, aslında konferansın tek somut sonucunu yaratacaktı. Bir süredir Sovyet ve Alman diplomatları Berlin'de siyasi bir anlaşma üzerinde müzakerelerde bulunuyorlardı. Batılı müttefikleri etkilemekte başarısız kalan Cenova'daki Sovyet delegasyonu, bunun üzerine Dışişleri Bakanı Rathenau tarafından yönetilen Alman delegasyonuna anlaşmanın bir an önce imzalanması için baskı yapmaya başladı. Konferansın aynı derecede düş kırıklığına uğrattığı Alman delegasyonu da bu öneriyi kabul edince anlaşma 16 Nisan 1922'de Rapall'o'da acele ve gizli olarak imzalandı. Anlaşmanın içeriği çok önemli değildi; en işlevsel maddeleri, mali taleplerden karşılıklı olarak vazgeçilmesi, diplomatik ilişki kurulması ve konsolos değiş tokuşu yapılmasıydı. Ancak anlaşma Batılı müttefiklere karşı bir dayanışma gösterisi olarak Cenova konferansını parçalıyor ve uluslararası siyaset sahnesinde uzun sürecek bir etki bırakıyordu. Sovyet Rusya, Avrupa'nın büyük devletleri arasında kendisine güçlü bir pozisyon sağlamıştı. Esas olarak belli bir krizi aşmak için tasarlanmış, doğru ya da haklı olup olmadığına bakılmaksızın gerçekleştirilen manevralar, giderek kabul edilmiş prosedürler haline geliyordu.

Komintern'de havanın değiştiğine ilişkin ilk işaretler, Haziran 1921'deki üçüncü kongrede ortaya çıktı. Bir yıl önceki ikinci kongrenin kabına sığmaz devrimci heyecanı yok olmuştu. Başlangıçta Bolşeviklere imkânsız görünen şeyler gerçekleşmiş, sosyalist Sovyet Cumhuriyeti hayatta kalmıştı ve yaşamını kapitalist bir ortamda sürdüreceğine ilişkin her türlü belirti mevcuttu. Kongrede, hem iç sorunlarda, hem de uluslararası konularda Lenin savunma konumundaydı. Yabancı üyelerinden bazılarının açıkça proleter devriminin duraklaması olarak gördükleri NEP hakkında şüphelerle dolu bir dinleyici topluluğuna, NEP'in ve köylülerle ilişki kurmanın zorunluluğunu açıklamakta güçlük çekiyordu. Dünya devrimi sürecinin "umduğu-

muz gibi düz bir çizgi şeklinde” gelişmediğini belirtiyor ve onun “somut gelişiminin derinlemesine incelenmesini” öneriyordu. Troçki ise konuşmasında, 1919 yılında “aylar içinde olacak bir şey” olarak görünen dünya devriminin, şimdi, “belki yıllarla ölçülebilecek bir zamanda” gerçekleşeceğine dikkat çekiyordu. Geçen kongredeki taşkın coşkunun yerini artık hayatın dayattığı bir ihtiyat almıştı.

Kongre, zamanının büyük kısmını Almanya’daki “Mart eyleminin yenilgisini ve İtalyan solundaki hayati bölünmeleri” analiz etmeye ayırdı. İkinci kongrede belirlenmiş olan Komintern’e kabul edilmenin “21 koşul”u bazı büyük yabancı partileri bölmüş ve dayatılan katı disipline uymaya hazır olmayan sempati-zanların dışlanmasına neden olmuştu. İlk devrimci dalga geri çekildikten sonra Batı ülkelerindeki işçilerin sadece küçük bir bölümü komünizme bağlı kalmıştı. Komünist partilerin, işçi sınıfının ana gövdesinden kopuk ve keskin doktrin duvarları arasında kalmış küçük sektlere dönüşmesi tehlikesi görülerek özellikle de İngiliz ve Amerikan partilerine “sekt olarak kalmamanın ölüm kalım meselesi olduğu” uyarısında bulunuldu, “kitleler”i kazanmanın önemi tekrar vurgulandı. Kongreden altı ay sonra IKKI, “birleşik işçi cephesi” üzerine bir bildirge yayınladı. Bu bildirge, belirli amaçlar için diğer işçilerle ve sol partilerin üyeleriyle birleşik platformlarda işbirliklerine girmeleri için komünistlere yapılan bir çağrıydı. Ancak komünistlerin bağımsızlıklarından veya eleştiri haklarından vazgeçmeme ilkelere nedeniyle, birleşik cephe kavramı muğlak bir kavram olarak kaldı ve yıllar boyunca birçok yanlış anlamaya ve ihtilafa neden oldu.

NEP ile aynı döneme denk düşen bu dış politika değişikliği, Sovyetler’in Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerine de yansdı. Afganistan ve İran’la Şubat 1921’de, Türkiye ile İngiliz-Sovyet anlaşmasının imzalandığı gün olan 16 Mart 1921’de anlaşma-

lar imzalandı. İran'la yapılan anlaşmayla o sıralar İran'ın kuzeyinde bağımsız bir cumhuriyet kurmaya çalışan isyancı lidere Sovyet ajanlarınca verilen desteği birbiriyle uyuşturmak zor görünmektedir. Ama yaz aylarında bu destek geri çekildi ve isyan yenildi. Türkiye ile imzalanan ve “emperyalizme karşı savaşta” iki ülkenin dayanışmasını ilan eden anlaşma ise daha büyük ve daha uzun süreli sıkıntılara neden oldu. Anlaşmanın imzalanmasından üç ay önce illegal Türkiye Komünist Partisinin lideri, Kemal'in adamlarınca öldürülmüş, diğer Türk komünistleri de katledilmiş ya da tutuklanmıştı. Komünizmin bastırılması, Kemalist rejimin en sık duyurduğu hedeflerindendi. Ancak tüm bunlar Türkiye'ye İngiliz müdahalesine karşı ortak direnişin altına gizleniyordu. İngiliz-Sovyet anlaşmasıyla taahhüt edilen Asya'da İngiliz İmparatorluğu'na karşı propagandadan kaçınma zorunluluğu da belli ölçüde kısıtlamalar getiriyordu. Komintern'in üçüncü kongresinde Lenin'in, “Doğunun yüz milyonlarca kişiyi kapsayan ezilen halkları arasında devrimin olağanüstü bir coşkuyla büyüdüğünü” temin etmesine karşın bir öncekinin tersine bu kongre, Doğu sorunu konusunda sessiz kaldı. Lenin, bir Komintern kongresinde yaptığı son konuşma olan (artık hastaydı) Kasım 1922'deki nutkunu şöyle bitiriyordu: “Önümüzdeki dönemin en önemli görevi, devrimci faaliyetin örgüt, yapı, yöntem ve içerik olarak başarı kazanması için çalışmaktır”. Bu hiç de heyecanlı bir final değildi.

Öte yandan Sovyet hükümeti, o zamana dek olduğundan daha belirgin biçimde geleneksel Rus çıkarlarının savunucusu şeklinde ortaya çıkıyordu. Hemen hemen tamamen karaya hapşolmuş bir ülke için Boğazlar yoluyla Karadeniz'den Akdeniz'e geçiş, her zaman hassas bir konuydu. 16 Mart 1921'deki Sovyet-Türk anlaşması, “tüm ülkelerin ticaret amacıyla” Boğaz geçişini garantiye almıştı. Sorun, savaş gemilerinin geçiydi. Türkiye, izni olmadan yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi-

ni egemenliğinin ihlali olarak gördüğünü ilan etmişti. Deniz kuvvetleri tükenmiş olan ve Karadeniz’de gerçekleştirebilecek bir yabancı saldırıdan korkan Sovyet Rusya ise bu ilanı heyecanla onaylamıştı. Batılı devletler ile Türkiye arasındaki barış koşullarını görüşmek üzere 1922 güzünde Lozan’da toplanan konferansta bu konunun gündeme gelmesi kaçınılmazdı ve hiç beklenmedik bir biçimde Sovyet hükümeti de “Boğazlar meselesinin müzakeresine” katılmak için konferansa davet edildi. Sovyet delegasyonuna Çiçerin başkanlık ediyordu. O zamanlar doğuda İngiliz emperyalizminin en büyük adamı olarak görülen Curzon’la Çiçerin’in tartışmaları basında geniş yer buldu. Boğazlar meselesinde belli bir uzlaşmaya varıldı ve bunun sonucunda ortaya çıkan anlaşmayı Sovyet hükümeti de imzaladı ama hiçbir zaman onaylamadı. Burada elde edilen başarı, Sovyet Rusya’nın eski Rus İmparatorluğu’nun hak ve çıkarlarının mirasçısı olduğunun genel kabulüydü.

MAKAS KRİZİ

NEP'in kurmayı hedeflediği “köylülerle ilişki”, sonraki birkaç yıl boyunca Sovyet politikasının ana hattı oldu. Bu ilişkinin gerekliliği hakkında herkes hemfikirdi. Onuncu kongrede Lenin, “ancak köylülükle yapılan bir anlaşma diğer ülkelerde devrim olana kadar Rusya'yı kurtarabilir” demişti. O müthiş 1921-22 kıtlığından sonra tarım yeniden hayat bulup ekonominin diğer sektörleri canlanmaya başladığında, NEP'in başarısı doğrulanmıştı. Tehlike atlatılıp savaş komünizminin sıkıntılarına ilişkin anılar geçmişe gömüldükçe bu kez de rahatlatma ve sorunlardan kurtulmak için bir şeylere razı olma havası yavaş yavaş yok olarak yerini devrimin başlangıçtaki kazanımlarının kaynağı olan sosyalizme doğru ilerleme umut ve beklentisinden radikal kopuşun yarattığı huzursuzluk duygusu aldı. Köylüye verilen bu tavizleri uzun dönemde birilerinin üstlenmesi gerekecek ve NEP'in dolaylı ya da dolaysız bazı beklenmedik ve hoş karşılanmayan sonuçları olacaktı. Aradan iki yıl geçeli henüz olmuştu ki ülke, NEP'in başlatıldığı zamandaki kadar ağır olmamakla birlikte artık büyümekte olan ekonominin her sektörünü derinden etkileyen bir krizin sancılarını çekmeye başlıyordu.

NEP'in sanayi üzerinde, tarımdakine göre daha dolaylı ve esasen olumsuz bir etkisi oldu. NEP'in ilk etkisi, zanaatkâr üretilimiyle kırsal sanayiye harekete geçirmektir. Bunun iki nedeni

vardı. Birincisi bu sanayiler iç savaşta fabrika sanayisine göre daha az zarar görmüşlerdi ve kolayca üretim aşamasına geçebiliyorlardı. İkinci neden ise, bu sanayilerin köylünün sattığı tarımsal üründen elde ettiği gelirle satın almak istediği tüketim mallarının esas üreticisi olmasıydı. Sanayinin kamulaştırılması kampanyası durduruldu. Büyük ölçekli sanayi (Lenin’in “komuta kademesi”) ise devletin elindeydi ama iki önemli değişikliğe gidilmişti. Birincisi, büyük ölçüde bir yetki devri gerçekleştirilmişti. Devlet sektörü, “birlik”, “cumhuriyet” ve “yerel” olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştı. “Birlik” sanayisi SSCB Vesenska’sı tarafından yönetilirken, “cumhuriyet” sanayisi cumhuriyetlerin Vesenka’ları tarafından yönetiliyor; cumhuriyetlerde de eyaletler ve bölgeler kendi Ulusal Ekonomi Konseyleri’ni (Sovnarhoz) kurarak “yerel” sanayinin sorumluluğunu bu konseylere veriyorlardı. Alt organlar üst organların gözetimine tabiydi, ancak bu gözetimin ölçüsü değişebiliyordu. Pratik koşullar geniş ölçüde özerkliği dayatıyordu. Alt düzeylerde özel girişim teşvik ediliyor, yirmi işçiden az işçi çalıştıran işletmeler kamulaştırmanın dışında tutuluyordu. El konulmuş büyük işletmeler bireysel girişimcilere, genellikle de ilk sahiplerine kiralanabiliyordu. Köy ve kooperatif sanayisiyle zanaatkâr üretimi, resmî onayla işliyor ve genişliyordu.

İkincisi, fabrikaların, Vesenka’nın *glavkileri* ve merkezleri aracılığıyla doğrudan yönetimine son verildi. Sektörler, grup grup işletmelerin ayrı ayrı tek bir tüzel kişilik halinde çalıştığı tröstler biçiminde örgütlendi. Ortalama olarak bir tröstte on işletme yer alıyordu. En büyük tröstler tekstil ve metalürji sektörlerindeydi ve en büyük tekstil tröstü 50 binden fazla işçi çalıştırıyordu. Tröstlerin esas özellikleri devlet bütçesinden finanse edilmemeleri, ticari işletme (*kozraşet*) ilkelerine göre çalışıp kâr elde etmeleri ve bazı kesintilerden sonra bu kârı, sermaye sahibi olan devlete ödemeleriydi. Bazı sektörlerde üretilen malın

belli bir bölümünün devlet kurumlarına verilmesi hâlâ zorunluydu. Bunun dışında tarım gibi sanayi de ürettiği malı piyasadaki fiyattan satma özgürlüğüne sahipti. NEP'in özüne uygun olan bu tür düzenlemeler bazı parti çevrelerinde yeriliyordu. Vesenka'nın 1923'te tröstlere açıkça "maksimum kâr" elde etme talimatı vermesi, basında bir eleştiri dalgasına neden oldu.

Başlangıcından bir yıl sonra, NEP'in etkisiyle her türlü malın bulunabilir hale gelmesi memnunlukla karşılanıyordu. Lenin ise "ticaret özgürlüğünün" tehlikelerinin farkındaydı. Onuncu kongrede ticaret özgürlüğünün "kaçınılmaz olarak kapitalizmin zaferine ve restorasyonuna yol açacağını" söylüyordu. Büyük olasılıkla Lenin, başlangıçta şehirlerle köyler arasında mal değiş tokuşunu devasa boyutlardaki bir örgütlü takas olarak tasarlamıştı. Ancak daha sonra "mal değiş tokuşu"nun çığırından çıkarak "satın alma ve satma"ya dönüştüğünü kabul edecek ve bazı sadık parti üyelerinin "ticareti öğrenmek" gerektiğini telkin edişine çok şaşıracaktı. 1922'de Moskova'da bir Ticaret Borsası kuruldu. Kuşkusuz bunun amacı ticaret üzerinde bir şekilde kamusal denetim sağlamaktı. Sonuç ise, hemen "Nepmen" diye anılan yeni tüccar sınıfının işlerinin kolaylaşması oldu. Savaş komünizmi döneminde bile küçük özel ticaret tam anlamıyla yok olmamıştı; Moskova'daki ünlü Suharevka pazarı, izlenen politikanın bilinen ama hoşgörü gösterilen bir ihlaliydi. Yükselen Nepmen sınıfı ise artık küçük tüccarlar olmaktan çıkmış, kollarını ekonominin her sektörüne uzatmış olan büyük ticari girişimcilere dönüşmüştü. Büyük sanayi tröstleri hâlâ ürünlerinin toptan piyasalarını ellerinde tutuyorlardı. Moskova'da ve diğer bazı şehirlerde Vesenka'nın gözetiminde GUM (Çok Amaçlı Devlet Mağazası) olarak bilinen perakende satış mağazaları açıldı. Ancak başlangıçta bu mağazalar fazla başarılı olamadı. Mevcut tüketici kooperatifleri de çok az gelişme kaydetmişti. Perakende ticaret her yerde Nepmenlerin kontrolünde bulun-

yor ve onları palazlandırıyordu. Ticaretin sağladığı artan bolluk, başkentin zengin muhitlerine bir refah havası getirmişti. Devrim sırasında kovulan birçok tanınmış kişi tekrar ortaya çıktı. Eylül 1922’de Moskova’ya bir ziyarette bulunan Krasin, karısına, “Moskova iyi görünüyor, bazı bölgeleri savaş öncesindeki gibi” diye yazmıştı. Sokaklarda fahişeler, itaatkâr garsonlar ve bahşiş isteyen arabacılar gibi “kapitalist” olguların tekrar canlanması üzerine, şehri ziyaret eden yabancılar kendi eğilimlerine göre ya bunun başarı olduğu yorumunu yapıyor, ya da tam tersini ileri sürüyorlardı. NEP’ten yararlananlar için durum umut vericiydi. Kötü günler atlatılmış, savaş komünizminin yoklukları ve gerilimleri gevşemişti. Toparlanma sürüyordu.

Oysa NEP’in daha derinlerdeki etkileri birbiriyle ilişkili birkaç krizde çok geçmeden kendini gösterecekti. Bunların ilki fiyat kriziydi. Savaş komünizmi döneminin fiyat kontrolleri kaldırıldıktan sonra fiyatlar çılgınca dalgalanmaya başlamıştı. 1921 Ağustosunda bir fiyat komitesi atanmış, 1922 Mayısında ise iç ticaretle ilgili bir komisyon kurulmuş ama bunlar etkisiz kalmıştı. Şehirlerin tarımsal ürünlere açlığı, köylünün sanayi ürünlerine talebini geride bırakıyor, böylece tarım ürünü fiyatları, başlangıçta sanayi ürünü fiyatlarına göre yükseliyordu. İşletme sermayesinden ve kredi kaynaklarından yoksun sanayi, ancak düşen bir piyasada ürünlerini satarak kendini finanse edebiliyor, böylece sanayi ürünü fiyatlarını daha da aşağı çekiyordu. En yüksek noktasına 1922 yazında ulaşan bu süreç, bir istihdam krizi ile sonuçlandı. Savaş komünizmi döneminde her türlü mal gibi işgücü de az bulunuyordu ve işsizlik diye bir şey mümkün değildi. Zorunlu çalışma sisteminde, seferber edilen işçilere gıda malzemelerini tayıyla vermek gibi bir avantaj vardı. Ama artık çalışma kampları dışında zorunlu çalışmaya aşama aşama son verilerek ücret karşılığı serbest istihdam politikasına dönülmüştü. Sendikalarla toplu sözleşme görüşmeleri

yapılıyordu. Bu kez de iş sayısı, iş arayan sayısından daha azdı. İşverenler uzun bir süre işçilerine gıda tayınlarını sağlamaya devam ettiler. Ancak tayınlar artık piyasa fiyatlarından hesaplanmış aynı ücret ödemeleri yerine geçiyordu. Fiyat endeksinin aşırılıkları, ücret oranlarını sıkı bir pazarlığın değişmez konusu haline getiriyor ve bu pazarlıkta işçiler dezavantajlı konumda bulunuyorlardı. İşletmelerin ödeme yapacak nakit para bulma becerisine göre ücretler sık sık ödenmemiş borçlar olarak kalabiliyordu.

Sendikaların statüleri Mart 1921'deki onuncu parti kongresinde bir uzlaşmayla belirlenmiş, bu uzlaşmanın sınırları ise iki ay sonra yapılan sendika kongresinde belli olmuştu. Parti kongresinde kararlaştırılan konuların tekrar görüşülmesi girişimine karşı direnmesine rağmen başarılı olamadığı için azarlanan Tomski, parti yetkililerince sendika merkez konseyi başkanlığından el çektilirdikten sonra Orta Asya'da bir göreve gitti. Tomski'nin yerine Troçki'nin sendika platformunu destekleyen Andreyev'in gelmesi dikkat çekicidir. Ancak bu da sendikalarda barışı sağlamadı. Ocak 1922'de Politbüro, "sendikaların değişik görevleri", özellikle de "emekçi yığınların çıkarlarını koruma" konumuyla "devlet iktidarının ortakları ve bir bütün olarak ulusal ekonomiyi inşa eden kurum" rolü arasında "bir dizi çelişkinin" bulunduğunu belirten kararla bir kez daha müdahalede bulundu. Öyle görünmektedir ki, bu formül Tomski'nin Orta Asya görevinin ertelenmesine yol açtı ve Eylül 1922'de yapılan bir sonraki sendika kongresinde Tomski tekrar başkanlığa getirildi. Kongre bir kez daha sendikaların rollerini tanımlamaya çalıştı. Sendikaların görevi, "kayıtsız şartsız işçilerin çıkarlarını korumak"tı. Diğer yandan üretkenlik sağlanması, sosyalist düzenin kuruluşuna işçilerin katkısı olarak görülüyor ve geliştirilmesi zorunluluğu sendikalara bırakılıyordu. Grev resmen yasaklanmamakla birlikte uyuşmazlıkları çözmenin doğru yo-

lunun ilgili idare veya işverenle sendika arasında görüşmeler olduğuna inanılıyordu. Sendikaların özel sektördeki rolleriyle devlet sektöründeki rollerinin hiçbir zaman esaslı bir ayrıma tabi tutulmamış olması dikkat çekicidir. Her iki sektör de üretime katkıda bulunuyordu ve önemli olan bu sürecin kesintiye uğratılmamasıydı.

İşçiler arasında huzursuzluğu kışkırtan faktör, “Kızıl yöneticiler” diye anılan kesimin statü ve etkinliğinin yükselmesi oldu. İç savaşta Kızıl Ordu’yu yeniden kurmak ve yönetmek için eski Çar ordusunun subayları çalıştırılmıştı. Aynı bunun gibi, ana sektörleri canlandırmak için eski fabrika yöneticileri, bazen de sahipleri, kimi zaman parti üyelerinin ya da işçilerin gözetimi altında, kamulaştırılmış işletmelerde “uzman” adı altında yönetsel hizmet vermeye zorlandılar. Bu sistem idari becerilere sahip işgücü ihtiyacını karşılayınca, savaş komünizminin *glavki* ve merkezlerinin yerlerini özerk tröst ve kartellerin aldığı NEP döneminde standartlaştırıldı ve geliştirildi. Burjuva köken ve eğilimlerinin daha baskın olmasına karşın, “Kızıl yöneticiler” grubu Sovyet hiyerarşisinde saygın ve önemli bir yer elde etti: Bunların bir kısmı da üstün hizmetleri karşılığında ödül olarak parti üyeliğine alındı. Normal ücretlerin çok üzerinde ücret alan bu yöneticiler, sanayinin yönetimi ve politikasında giderek artan bir güce sahip oldular. Bu yöneticilerin işçilere karşı eski rejimin yöntemlerini hatırlatan kaba ve diktatoryal tutumları, sık sık devrimin fabrikalarda gerçekleştirmek istediği her şeyin apaçık karşıtı olan bu durumdan kaynaklanan gücenme ve çekememezlik duygularının belirtisi olan, üstelik hiç de haksız olmayan şikâyetlere yol açıyordu.

Ancak işçilerin gözünde NEP dönemindeki düşük statülerini en çok görünür kılan şey, işsizlikti. Ağır sanayide süregelen durgunluk, tüketim malları sanayisindeki fiyat krizi, üretimin rasyonalizasyonu istekleri ve *kozraşet* ile kâr etme konusunda ya-

pılan ısrarlar, ihtiyaç fazlası işçilerin işten çıkarılmasına yönelik güçlü bir baskı oluşturunuyordu. Piyasa ekonomisinde iş disiplini sağlamanın ve ücretler üzerinde baskı kurmanın aracı olarak kullanılan işsizlik, burada da aynı rolü oynamaya başlamıştı. İstatistikler yetersizdi ve güvenilir değildi. 1923'te işsiz sayısının bir milyon kişiye ulaştığı söylenmesine karşın resmî raporlar, sendika üyeleriyle ve cüzi miktardaki yardım ödeneklerini alan kayıtlı işsizlerle sınırlı kalarak şehirlerde, özellikle de inşaat sektöründe iş arayan çoğunlukla köylülerden meydana gelen vasıfsız işçi yığınlarını hesaba katmıyordu. NEP köylüyü bir felaketten kurtarmışsa da sanayiye ve işgücü piyasasını bir kaosun sınırına getirmişti. Nisan ayındaki parti kongresinde, kendini “İşçi Grubu” olarak adlandıran ve NEP'in açılımının, “proletaryanın yeni sömürüsü” [*New Exploitation of the Proletariat*] olduğunu ifade eden bir yeraltı muhalefet grubu ortaya çıkarılarak şiddetle yerildi. NEP'in köylüye ayrıcalıklar tanıyan bir politika olduğu söyleniyordu ama kimse bu ayrıcalıkların ne pahasına verildiği sorusunu sormamıştı. Devrimin bayraktarı proletarya, iç savaşın ve sanayideki kaosun etkisi altında bölünmüş, parçalanmış ve sayısal olarak da keskin bir düşüş yaşamıştı. NEP, sanayi işçisine üvey evlat muamelesi yapıyordu.

Bir başka kriz ya da aynı bunalımın diğer bir boyutu da mali krizdi. NEP'in mali sonuçları önceden tasarlanmamıştı. NEP, malların alınıp satıldığı serbest piyasayı kuruyordu ama bu işlemler sürekli değer kaybeden ve o anda neredeyse değerini tümüyle yitirmiş bulunan rubleyle yapılamazdı. 1921 güzünde bir dizi mali reform gerçekleştirildi. Devlet bütçesinin savaş öncesi rubleye göre yapılması ve cari rublenin her ay giderek bu standarda kavuşturulması kararlaştırıldı. Aslında bu ruble “mal” veya “emtia” rublesi olarak da anılan ve ücret oranlarının hesaplanmasında kullanılan fiyat endeksi rublesiydi. Parayı kontrol etmek, kredi sistemini yeniden oluşturmak ve banka-

cılık sisteminin temellerini atmak amacıyla bir devlet bankası kuruldu. 1921 sonlarında yapılan parti konferansında, altına dayalı bir para oluşturulması savunuldu ve birkaç ay sonra sürekli dalgalanan “mal para” yerine, değer standardı olarak “altın para” getirildi. 1922 güzünde Devlet Bankası, on altın rubleye eşit *çervonetz* adı verilen yeni banknotları piyasaya sürdü ama önceleri piyasaya sürülen kupürlerin miktarı azdı. *Chervonetz*, bir yıl daha sadece hesap birimi olarak işlev görecekti, ödemelerse sürekli değer kaybeden eski rubleyle yapılacaktı.

Tüm bunların sonucunda 1923 yaz ve güzünde büyük bir ekonomik kriz patlak verdi. Bir önceki yıl sanayide fiyatların çökmesi işletmelerin yöneticilerini kendilerini korumak için birleşmeye yöneltmişti. Sınai tröstler satış koşullarını belirlemek ve fiyatları yukarı çekmek için satış kartelleri kurmuş ve bu organizasyon hedefine ulaşmıştı. 1922 Eylülünde sınai ve tarımsal fiyatlar arasındaki ilişki, savaş öncesi durumuna gelmişti. Bu tarihten sonra da sanayideki fiyatlar, tarımdaki fiyatlar aleyhine sürekli yükselecekti. 1923 Nisanındaki on ikinci parti kongresine bir rapor sunan Troçki, tarımsal fiyatlarla sınai fiyatlarından oluşan “makas”ın bıçakları arasındaki farkın son altı ayda nasıl hızla açıldığını grafiklerle gösterdi. Herkesin rahatsız olduğu bu şiddetli fiyat dalgalanmalarının NEP çerçevesinde nasıl önleneceği belirsizdi. Parti, NEP’in özünü oluşturan köylüye karşı hoşgörülü davranma politikasına hâlâ sıkı sıkıya bağlıydı. Öte yandan mevcut eğilim, tümüyle tarımsal üreticinin aleyhindeydi. 1923 Ekiminde makasın açıklığı en geniş noktaya ulaştı. Tarımsal fiyatlarla sanayi fiyatları arasındaki oran üç katına çıkarak 1913 Ekimindeki oranına vardı. Bu arada mali sorunlar ekonomiyi tehdit etmekteydi. Bereketli hasadı finanse etmek için sınırsızca para basılarak eski kâğıt rublenin değeri daha da düşürülmüştü. Ücret ödemeleri hesaplamasında “mal ruble”nin yerine “altın ruble” geçirilmeye çalışılınca bu kez

ödemelerin yüzde 40 oranında azaldığı itirazları oldu. İşçilerin bu ve diğer şikâyetleri 1923 güzündeki kargaşa ve grev dalgasıyla sonuçlandı.

Yaklaşan fırtınayı gören parti liderleri alarına geçti. Merkez komite 17 kişilik bir “makas komitesi” atayarak kriz üzerinde, özellikle de fiyatlar konusunda bir rapor istedi. O zamana dek arkadaşlarına açık muhalefet yapmaktan kaçırılmış olan Troçki, belki de bu nedenle makas komitesinde yer alma davetini reddetti. Ancak görüşmeler sırasında sessizliğini bozarak 8 Ekimde merkez komiteye, “ekonomik politikanın bariz radikal hataları”nı yeren bir mektup yolladı. Kararlar herhangi bir “ekonomik plan”a göre alınmıyordu. Troçki, *“fiyatlara savaş komünizminin yöntemleriyle komuta etme girişimlerini”* mahkûm ediyordu. Köylülüğe doğru yaklaşım proletarya aracılığıyla olmalı, devlet sektörünün rasyonalize edilmesi makasın kapanmasının anahtarı olarak görülmeliydi. Bu mektuptan bir hafta sonra, Troçki’nin kimi izleyicileri, kimiyse diğer muhtelif gruplara bağlı 46 parti üyesinin imzaladığı “46’lar Platformu”nun bildirgesi yayınlandı. Bu yayında “merkez komitesinin tesadüfi, düşünülmemiş ve sistematik olmayan kararlarının” doğurduğu “ölümcül ekonomik kriz”den bahsediliyordu. Hem Troçki’nin mektubunda, hem de “platform” yayınında, ekonominin yanlış yönetimine yöneltilen bu eleştiriler daha da ileri götürülerek parti içindeki görüşleri bastıran baskıcı rejime saldırılıyordu.

“Platform”, bu konuların tartışılacağı geniş bir parti konferansı talep etti. Merkez komitesi buna cevaben liderlerin katılmadığı, bir aydan fazla süren ve gittikçe daha karmaşılaşıp hararetlenen çekişmeli (ve Sovyet tarihindeki son örnek olan) bir tartışmaya, *Pravda*’nın sütunlarını açtı. Bu arada makas komitesi zor görevine devam etmekteydi. Önceki yılın tecrübesi hemen hemen herkesi, fiyatların piyasada serbestçe oluşmaya bırakılamayacağı konusunda ikna etmişti. Komite fiyatların

toptan denetimini hemen kabul etti. Perakende fiyatlar ise zor bir konuydu. Toptan fiyatların denetime tabi olup perakende fiyatların denetimsiz olmasının, yalnızca giderek daha az popüler olan Nepmenlerle özdeşleştirilen aracılardan kârlarını büyüteceğine işaret ediliyordu. Komite perakende fiyatların selektif kontrolü üzerinde anlaştı. Ama sorun öylesine karmaşık, komite öylesine cesaretsizdi ki, raporun verilmesi Aralık ayını buldu.

Bu süre içinde ekonomik durumda olumlu bir değişiklik olmuş, en yüksek noktasına Ekim ayında ulaşan sınai ürün fiyatları keskin bir düşüş göstermeye ve makas kapanmaya başlamıştı. Her zaman ilkel Rus ekonomisinin ana göstergelerden biri olan hasat, önceki yıldan sonra, o yıl da mükemmeldi. Sanayi ise düşük fiyatlardan zarar görmemiş, hatta tersine etkinliğini artırarak pazarını genişletmeyi başarmıştı. Atıl fabrikalar ve işletmeler üretime başladılar. Hatta ücretler üzerindeki baskı bile biraz gevşedi. Fakat geçen altı ayın ekonomik gerilimi bu kez de yeni bir politik gerilim tarafından gölgede bırakılıyordu: Troçki'ye karşı kampanya var gücüyle başlamıştı. Bu koşullarda Politbüro, makas komitesinin hazırladığı ve mantıklı bir uzlaşma olan rapor üzerine bir karar verdi. Köylü tarımının önceliği vurgulanıyor ve Troçki'nin sanayinin önceliği konusundaki ısrarı konusunda bir şey söylenmiyordu. Sanayi, fiyatları düşük düzeyde tutması, kendini rasyonelize etmesi ve üretkenliği artırması yolunda teşvik ediliyordu. Kitlel tüketim kalemlerinde, toptan fiyat denetimi yanında perakende fiyatlar da denetlenmeye başlanıyor, öncelikle tuz, gazyağı ve şeker için maksimum yasal fiyat saptanıyordu. Ücretlerin, sanayideki gelişmeyle emek verimliliğindeki artışa orantılı biçimde yükseltileceği vaat ediliyordu. Son olarak da, ağır sanayinin finansmanı ve Gosplan'ın güçlendirilmesi konusunda harekete geçileceği belirtiliyordu. Öneriler, Lenin'in ölümünden birkaç gün önce, Ocak 1924'te yapılan parti konferansında onaylandı.

Makas komitesinin raporu üzerine alınan bu karar, sanayiye önemli bir teşvik oldu. 1924'te sanayi, NEP'in başlatıldığı 1921'de içinde bulunduğu stagnasyon ve depresyon çukurundan çıkmıştı. Ama bu canlanma tek yanlıydı. Doğrudan köylüye hizmet veren hafif tüketim malları sanayisi başarılı olmuştu. NEP koşullarında üretim malları üreten sektörleri teşvik edecek hiçbir şey yoktu ve bu sektör geri kaldı. Gosplan rakamlarına göre 1 Ocak 1924'te biten yılın toplam sınai üretimi, 1920'deki üretimin 2.5 katı olmasına rağmen savaş öncesi düzeyinin yüzde 40'ına, metal sanayisinde ise yüzde 28.7'sine ancak ulaşabiliyordu. Bu fark partiyi, özellikle de muhalefet çevrelerini telaşlandırıyordu. Aralık 1923'teki makas kararnamesi, metal sanayisinin "birinci düzeye çıkartılması ve devlet tarafından her şekilde desteklenmesi" görüşünü ifade etmiş, bu görüş Ocak 1924'teki parti konferansında kabul edilmişti. Ancak bu göstermelik isteği gerçekleştirmek için bir şey yapılmadı. Şubat ayında Cerjinski'nin Vesenska'nın başkanlığına atanması dikkatleri yeniden konunun üzerine çekti. Üç ay sonra Cerjinski on üçüncü parti kongresinde gelecek beş yılda ağır sanayiye ayakları üzerinde durur hale getirmek için 100 ila 200 milyon altın rublelik bir yatırım gerektiğini belirtiyor, Zinovyev de, artık, "metali, üretim araçları üretimini ve ağır sanayiye canlandırılmanın sırasının" geldiğini açıklıyordu. Bu güzel sözler eylemde karşılık bulmamasına karşın genel atmosferin değiştiğinin ve geleceğe umutla bakıldığının işaretiydi.

1924 baharı ve yazı, toparlanma ve artan bir kendine güven dönemi oldu. NEP'le birlikte tarım, geçmişin hastalıklarından kurtulmuş, *kulaklara* bile biraz göz yumulmuştu. Sanayi pek muntazam olmasa da sürekli canlanıyordu. Para reformu Mart 1924'te tamamlanmış, eski Sovyet rubleleri çekilerek yerine altına dayalı para sürülmüştü. Mayıs ayında, asıl amacı fiyat denetimlerini gerçekleştirmek olan İç Ticaret Halk Komiserliği ku-

rulmuş ve başına Kamenev getirilmişti. Tarım ürünleri fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına oranı yaklaşık olarak 1913'teki düzeyine dönmüştü. Hem toptan hem de perakende ürünlerde fiyat kontrolü kısmen etkin olmuş, ancak tarımsal fiyatlar daha inatçı çıkmıştı. Krasin başkanlığındaki ayrı bir komiserliğin yönetimindeki bir dış ticaret tekeli tarafından yönlendirilen dış ticaret, ilk kez 1923-24 yılında önemli boyutlara ulaşmıştı. İhracatın yüzde 75'i, tahıl dâhil tarım ürünlerinden oluşuyordu; diğer önemli kalemler ağaç ürünleri ve petroldü. İthalatın ise yaklaşık yüzde 75'i, pamuklu kumaş ve diğer ham ve yarı mamuller şeklinde sanayiye gidiyordu. Bu etkileyici sonuçlara NEP rejimiyle ulaşılmıştı; NEP'siz ulaşılamazdı; NEP'in başarısının onayı olarak selamlandılar. Öte yandan makas krizi sadece NEP'in piyasa ilkesine karşıt önlemlerle (özellikle fiyat denetimleri) aşılabiliyordu. Canlanmanın zorunlu koşulları, pazar ve fiyat denetimiymiş. Oysa parti içinde kimse *kulakların köylerde*, *Nepmenlerin de şehirlerde giderek göze daha çok batan rollerinden memnun değildi*. Fakat ekonominin her sektöründeki canlanma, kafa karıştırıcı bu sorunların ileriye ertelenmesini teşvik ediyordu. Piyasa ekonomisi ile kumanda ekonomisi arasındaki mücadele tüm 1920'ler boyunca sürecekti.

LENİN'İN SON GÜNLERİ

NEP'le başlayan ekonomik toparlanma sürecine, 1922'de Lenin'in uzun ve ölümcül hastalığının gölgesi düştü. Mayıs 1922'de Lenin, haftalar boyunca çalışmasını engelleyen bir felç geçirdi. Sonbaharda çalışmaya başlayarak birkaç konuşma yaptı. Ama fiziksel olarak büyük baskı altındaydı. Aralık ayının 12'sinde doktorların tavsiyesi üzerine Kremlin'deki dairesine çekildi ve dört gün sonra sağ tarafını kalıcı biçimde hareket-siz bırakan yeni ve daha şiddetli bir felç geçirdi. Fiziksel yetersizliğinin zihinsel kapasitesini etkilemediği ve anlaşıldığı kadarıyla diğer liderlerin ziyaretinin yasaklandığı üç ay boyunca Lenin, parti meseleleri üzerine notlar ve makaleler dikte ettirmeye devam etti. Bu notlar arasında 25 Aralık 1922 tarihli ünlü "vasiyet" ile 4 Ocak 1923'de yazdırdığı ek metin de bulunmaktadır. 9 Mart 1923'de gelen üçüncü felç konuşma yeteneğini de götürdü ve 10 ay daha yaşamasına karşın Lenin bir daha çalışmadı.

Üçüncü felçten sonra Lenin'in iyileşeceği yolundaki umutlar yavaş yavaş söndü. Ortaya çıkan halef sorunu diğer her şeyin önüne geçti. Onuncu parti kongresinde parti disiplininin sıkılaştırılmasını tasfiyeler izlemiş, çoğu İşçi Muhalefeti üyesi yirmi iki muhalif kınanmış ve aynı grubun beş liderinden ikisi (Lenin hepsinin ihracını istemişti) partiden çıkartılarak bu disiplin iyice pekiştirilmişti. Yeni kriz parti aygıtının daha güçlen-

dirilmesini gerektirdi. 1920'de atanan ve yetki bakımından eşit olan üç merkez komitesi sekreteri (bkz. Bölüm 5), etkisiz kaldıkları anlaşıncı görevden uzaklaştırıldılar. 4 Nisan 1922'de, on birinci kongreden birkaç gün sonra Stalin'in genel sekreter, Molotov ve Kuybişev'in de sekreter olarak atandıkları duyuruldu. Kimse bu duyuruya özel bir anlam yüklememişti. Stalin, çalışkan, etkili ve sadık bir partili olarak tanınırdı.

İlk felçten sonra Lenin çalışmaya başladığında, Stalin'in yeni makamında güç ve iktidarını nasıl sabırla kurduğunu görerek açıkça telaşa kapıldı; Stalin ilk kez partinin önemli şahsiyetleri arasına girmişti. Lenin bu gelişmelerden hoşlanmadı. Bu dönemde zihni büyük ölçüde devlette ve partide büyüyen bürokrasiyle meşgul olan Lenin, Stalin'in kişiliğine yönelik yoğun bir şüphe duydu. Vasiyetini, iyileşme şansını zora sokan ikinci felçten birkaç gün sonra, kötü şeyler olacağına ilişkin endişeli bir bekleyiş havasında dikte ettirdi. Partisinin dayanağı olan iki sınıfın (proletarya ve köylülük) ittifakındaki bir bölünme tehlikesiyle söze başlıyordu. Bu, uzak bir ihtimaldi. “Yakın gelecek” için tehdit edici gördüğü bölünme ise merkez komitesi üyeleri arasındaki bölünmeydi ve Stalin ile Troçki arasındaki ilişkiler de bu “bölünme tehlikesinin büyük kısmını” oluşturuyordu. Stalin “elinde muazzam bir güç toplamıştı” ve “ bu gücü yeterince özenli biçimde kullanmayı her zaman bilmiyordu.” Troçki ise “şu anda merkez komitesindeki en yetenekli insan” olmasına karşın, “aşırı bir kendine güven duygusu ve meselelerin salt yönetsel yanından çok fazla etkilenen bir kişilik yapısı” sergilemekte idi. Komitenin diğer önemli üyeleri de eleştirilmişti. Zinovyev ve Kamenev'in Ekim 1917'deki kritik andaki tereddütleri hatırlanarak “tabii, ki rastlantısal değil ... ancak bu kendilerine karşı kullanılmamalı. Aynı şey Troçki'nin anti-bolşevizmi için de geçerli” denmişti. Buharin ise, “partideki en önemli ve en değerli teorisyen” ve “tüm partinin gözdesi” idi ama diyalektiği

hiçbir zaman tam olarak anlamamıştı ve görüşleri “ancak büyük bir şüphe payıyla Marksist olarak değerlendirilebilir”di. Bu yorum, Preobrajenski ile birlikte yazdığı *Komünizmin ABC'si* ile *Tarihsel Materyalizmin Teorisi* adlı kitapları hâlâ parti içi eğitimde kullanılan biri için beklenmedik bir yorumdu. Yoldaşlarının kusurları konusundaki teşhisleri ne kadar zekice olursa olsun, Lenin'in vasiyetinde önerdiği tek tedavi, merkez komitesi üye sayısının 50 veya 100'e çıkarılmasıydı ki bu da sorunun özüne pek dokunmuyordu.

1922 güzünde Lenin'in dikkati Gürcistan'da olanlara çevrildi. Gürcistan Cumhuriyeti'nin SSCB'ye katılması için uygulanan prosedüre Gürcistan parti komitesi sert bir şekilde itiraz ediyordu. Cerjinski başkanlığındaki bir komisyon Eylül ayında Gürcistan'ı ziyaret ederek iki muhalif lideri de beraberine alıp Moskova'ya döndü. O aşamada Lenin, bu konuyla ilgilenen Stalin'i aşarak müdahale etti ve bir uzlaşma sağlayarak meseleyi çözdüğüne inandı. Ancak konuyu takip etmeyince Gürcülerle ilişkiler tekrar bozuldu. Bu kez Tiflis'e giden Orjonikidze şiddetli bir tartışmadan sonra asi liderleri kovarak komiteyi Stalin'in önerilerini kabul etmeye zorladı. Vasiyetini dikte ettirdikten birkaç gün sonra Lenin, nedeni pek belli olmayan bir şekilde tekrar Gürcistan sorununa döndü. Erken bir aşamada daha etkin bir müdahale yapmadığı için kendisini “Rusya işçileri huzurunda ciddi olarak suçladığını” itiraf eden bir memorandum yazdırdı. Stalin'in “aceleciliği ve yönetsel konumunu dikkate almayan fevriliğine” atıfta bulunarak olup bitenleri, “Büyük Rus şovenizminin” bir örneği olarak eleştirip Stalin, Cerjinski ile Orjonikidze'yi ismen şiddetle kınadı. 4 Ocak 1923'te de Lenin'in Stalin'e duyduğu güvensizlik yeniden alevlendi ve vasiyete bir metin ekledi. Stalin “çok kabaydı” ve genel sekreterlikten alınarak yerine “daha sabırlı, daha sadık, daha nazik, yoldaşlarına karşı daha dikkatli, daha az kaprisli vs.” birisi getirilmeliydi. Bu

tavsiyenin nedeni olarak Lenin, bir kez daha bölünme tehlikesini ve “Stalin’le Troçki arasındaki ilişkiyi” belirtmişti. Sonunda, Mart başlarında Stalin’in, muhtemelen kendisini Lenin’in yanına sokmayan Krupskaya’ya ağır sözler ettiği söylenen bir olayın ardından (muhtemelen Krupskaya, onu Lenin’in yanına sokmadığı için) Stalin’e bir mektup yollayarak “yoldaşça ilişkilerini” kesti. Üç gün sonra da Lenin’in aktif yaşamını sona erdiren üçüncü felç geldi.

17 Nisan 1923’te toplanan on ikinci parti kongresinin yaklaşımı sıkıntı kaynağıydı. Önceki kongrelerde Lenin’in alternatif olarak giydiği liderlik gömleğini bu kez kim sırtına geçirecekti? Lenin’in iyileşmesine ilişkin umutlar henüz sönmemişti. Ancak geçici bir seçim bile ileride verilecek kararı etkileyebilirdi. Partiye sonradan gelen ve sicilinde görüş ayrılıkları bulunan Troçki, 1917’den beri süren ön sıralardaki konumunu Lenin’in şaşmaz desteğine borçluydu. Bu destekten yoksun kalmış Troçki, yalnız bir şahsiyetti, partiyi yönetmeye talip olamazdı, olmadı da. Kendilerine karşı belli bir kibirli tutum takındığı en yakın yoldaşları tarafından kıskanılır ve sevilmezdi. Üstelik işçilerin askerleşmesini savunmuş olması, sendika çevrelerinin ona şüpheyile yaklaşmasına neden oluyordu. En önemli diğer üç lider (Zinovyev, Kamenev ve Stalin) Troçki’nin konumunun güçlenmesine karşı blok halinde davranıyorlardı. Bu geçici triumviranın en kıdemsizi konumdaki Stalin, o dönemde partinin alt düzey üyelerinin olmasa da, liderlerin büyük olasılıkla öğrenmiş bulunduğu Lenin’in kendisine şahsi düşmanlığını unutturması gerektiğinin çok iyi farkındaydı. Kamenev’in zekâsı kişiliğinden daha güçlüydü. Zinovyev ise zayıf, kibirli ve hırslıydı ve boşalan tahta oturmaya çok istekliydı. Kongreye başkanlık etmiş, aralarında bulunmayan liderlerinin otoritesine abartılı ve yapmacık bir bağlılık sergileyecek şekilde konuşmuş, aynı zamanda Lenin’in bilgeliğinin yetkili temsilcisi havasını ver-

meye çalışmıştı. Buna karşılık Stalin ise kendine hesaplı bir al-
 çak gönüllülük yöntemi seçti. Kendisi için hiçbir şey istemiyor,
 her cümlesinin üzerinde durup doğru yorumlamaya uğraştığı
 Lenin'i "ustası" olarak gördüğünü sürekli tekrarlıyordu. Örgüt-
 lenme üzerine konuşurken, bu sözlerin büyük oranda kendisine
 yöneltildiğini ikiyüzlülükle göz ardı ederek Lenin'in bürokrasi-
 ye karşı söylediklerini tekrarlıyordu. Ulusal sorunla ilgili rapo-
 runda, Lenin'in "Büyük Rus Şovenizmine" karşı yaptığı saldı-
 rıyı altını çizerek benimsiyor ve yağdan kıl çeker gibi kendini
 "acelecilik" suçlamasından kurtarıyordu. Herhangi bir konuda
 birileriyle doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınan Troçki,
 ulusal sorun üzerine yapılan tartışmaya katılmadı. Troçki'nin
 kongreye katkısı, sanayinin durumunu anlatarak "tek bir eko-
 nomik plan" isteyen, ancak uygulanan politikalara doğrudan
 saldırmayan bir raporla sınırlı kaldı. Zinovyev'le su yüzüne çık-
 mamış anlaşmazlığının üzeri, özenle örtülmüştü.

1923 yazı boyunca ekonomik kriz tırmanır, Lenin'in iyileş-
 mesi umutları yavaş yavaş sönerken, içten içe kişisel çekişme-
 ler de sürdü. Resmî liderlik için aday olmamasına karşın gü-
 çlü kişiliği, iç savaştaki başarısı, tartışmalardaki ikna ediciliği
 ve parlak hitabeti, Troçki'ye partinin orta ve alt düzey üyeleri
 arasında geniş bir popülerite sağlıyor ve herhangi bir politika
 üzerine yapılan tartışmada onu güçlü bir tartışmacı konumu-
 na sokuyordu. Zinovyev, Kamenev ve Stalin triumvirası Nisan
 ayında yapılan parti konferansında Troçki'nin ilerleyişini engel-
 lemek için gizlice anlaştılar ve başarılı oldular. Artık Troçki'yi
 ezme zamanının geldiğine karar vermişlerdi. Kampanya büyük
 bir ihtiyatla başlatıldı çünkü büyük olasılıkla henüz Zinovyev
 ve Stalin birbirlerine tam güvenmiyorlardı.

Yangını başlatan kıvılcım, Troçki'nin 8 Ekim 1923 tarihin-
 de kaleme aldığı ve mevcut ekonomik politikaları iğneleyici bir
 dille eleştirdikten sonra, "partideki yanlış ve sağlıksız rejim'e

saldırıya geçtiği mektubuyla geldi (bkz. Bölüm 6). Parti örgütündeki kilit görevlere yapılan atamalarda seçimin yerini atama yöntemi almıştı. Atananlar ise var olan rejimin devamından yana olanlardı. “Yukarıdan oluşturulmuş bir sekreterlik aygıtı” tüm ipleri eline toplamıştı ve diğer kademelerin katılımını, “hayali” hale getiriyordu. Mektup, “sekreter bürokrasisinin” yerine “parti içi demokrasi” getirilmesi talebiyle sona eriyordu. Bir politbüro üyesinden gelen bu müthiş suçlamanın ucu şüphe götürmez biçimde Stalin’e yönelikti. Birkaç gün sonra da “46’lar platformu”, “sekreterlik hiyerarşisi” ile partinin sıradan üyeleri arasındaki uçurumu eleştirdi. Tüm eleştirileri susturan “parti içi diktatörlüğün” kökeni, 1921 Mart ayındaki onuncu kongrede alınan acil durum kararlarına kadar götürülebilirdi; o zaman kurulmuş olan bu rejim, “kendini korumayı başarmıştı”. Triumvira, otoritesine yönelik bu açık tehdidi görmezlikten gelemezdi.

Kaderin garip tecellisi, tam bu sırada Troçki sonraki iki-üç yıl zaman zaman aralıklarla kendisini hırpalayan, teşhis edilemeyen bir ateşli hastalığın ilk nöbetini geçirdi. 25 Ekimde yapılan ve Troçki’nin hastalık nedeniyle katılmadığı merkez komitesi toplantısında, 8 Ekim tarihli mektubu, “hizipleşme (46’lar platformu) işareti veren vahim bir politik hata” olarak mahkûm eden bir karar alındı. Kasım ayı boyunca *Pravda*’nın sütunlarında süren ekonomik ve politik konulardaki hararetli tartışmaya ne Troçki, ne de triumvira müdahale etti. Troçki’nin devam eden rahatsızlığı, kendisini pasif bir role mahkûm ediyordu. Aralık başında üç liderle görüşen Troçki’nin bu girişimi, herkesin kabul ettiği 5 Aralık 1923 tarihli Politbüro kararıyla sonuçlandı. Triumviranın taktiği, ilkeler düzeyinde Troçki’ye maksimum ödün vererek onu muhalefetten uzaklaştırmaktı. Karar, “Gosplan’ın biricik öneminden”, “bürokratikleşme” tehlikesinden, “bir kısım partili işçinin NEP döneminde dejenere ol-

duğundan” ve daha fazla “işçi demokrasisinden” bahsediyordu. Partideki “proleter olmayan” unsurların sayıca üstünlüğünün çaresi, partiye, “yeni sanayi işçilerinin akması” idi. “Parti içi demokrasinin” garantisi olarak bu görülüyordu. Öte yandan merkez komitesinin, Troçki’nin 8 Ekim tarihli mektubunu ve 46’lar platformunu mahkûm eden 25 Ekim tarihli kararı, özel olarak yeniden onaylanıyor, böylece Troçki hem daha önce bulunduğu noktadan geri çekilmiş hem de kendisine destek olanların mahkûm edilmesini kabul etmiş oluyordu. Troçki bu durumu ilkeleri açısından bir zafer sayıyordu.

Böylesi yapay bir uzlaşma fazla uzun süremezdi. Hastalığı nedeniyle hâlâ evden çıkamayan Troçki, üç gün sonra karar hakkındaki yorumunu açıklayan bir açık mektup yazdı. Parti toplantılarında okunan ve *Pravda*’da yayınlanan mektupta, “aygıtın rolünü abartma, partinin bağımsızlığını küçümseme eğiliminde olan tutucu zihniyetli yoldaşlar” eleştiriliyordu. 1914’ten önceki Alman sosyal demokratlarını, “oportünizm”e kayan “eski tarz korumacılığın” örneği olarak gösteren Troçki, “bürokrasiye karşı en şiddetli tepkileri gösteren” yeni nesile sesleniyordu. Mektubun hamişinde “uluslararası devrimin *sürüncemede* kalması” ile “NEP’in tehlikeleri” arasında yakın bir bağlantı kuruyordu. Triumvira hâlâ tereddüt ediyordu. 11 Aralıkta Moskova parti örgütünün düzenlediği bir mitingde Preobrajenski ve Radek dâhil olmak üzere Troçki’nin bazı destekçileri konuştu. Zinovjev ve Kamenev ise muhalefeti mahkûm ederken, Troçki’ye hesaplı bir özenle muamele ediyorlardı.

Birkaç gün sonra tüm çekinceler ortadan kalktı ve triumvira Troçki’nin açık mektubunu bir savaş ilanı olarak kabul etmeye karar verdi. 15 Aralıkta Stalin *Pravda*’da yayınlanan ve Troçki’nin kişiliğine yönelik acı ve kırıcı sözlerle biten yazısında muhalefete topyekûn saldırıyı başlattı. Bu makale, büyük olasılıkla “Troçkizm” teriminin sahibi olan Zinovjev ile

Kamenev, Buharin ve daha alt düzeydeki başka partililerin yazı ve konuşmalarla süren bir hakaret kampanyasına başlamaları için işaret oldu. Öğrenciler muhalefet lehine gösteri yapınca, Komsomol'un merkez komitesinde tasfiyeye gidilerek örgüt hizaya getirildi. Moskova ve Petrograd'daki parti toplantılarında ancak küçük bir işçi azınlığı resmî çizgi aleyhine konuştular ya da oy verdiler. Daha önce Troçki'nin emeğin askerileşmesini savunmuş olması, kendisinin işçilerin davasının savunucusu olarak görülmesini güçleştiriyordu. Parti örgütünün büyüyen gücü, muhalefetin pozitif ve yaygın tanıtımı yapılmış alternatif bir programının bulunmayışı, yoğun bir işsizlik döneminde herkesin işini kaybetme korkusu ve Rus işçi sınıfının sayısal azlığı ile radikal geleneklerinin yetersizliği; tüm bu etkenler muhalefetin bozgununa katkıda bulundu. Troçki, Piyatakov ve Radek'in, *Pravda*'da izlenen ayrımcı yaklaşıma yönelik protestoları, parti kontrol komisyonundan, "merkez komite yayın organı, merkez komitesinin belirlenmiş çizgisini sürdürmekle yükümlüdür" yanıtını aldı. Karar nihai ve kesindi. Ondan sonra da *Pravda* yalnızca partinin merkez organlarının resmî sesiyle konuştu.

Troçki'ye karşı kişisel aşağılama kampanyası çabucak güçlendi. 1924 Ocak ayı başındaki IKKI toplantısında Zinovyev, Troçki'nin kişiliğine, düşüncelerine ve partili geçmişine sakınmasızca saldırdı. Hastalıktan yakasını kurtaramayan Troçki, bu eşitsiz mücadeleyi yarıda bırakarak Ocak ayının ortasında doktor tavsiyesiyle Kafkaslar'a gitti. Birkaç gün sonraki parti kongresi, muhalefeti ezici çoğunlukla (kuşkusuz delegeler özenle seçilmişlerdi) mahkûm etti ve Troçki'yi parti liderlerine karşı kampanya yürütmekten şahsen sorumlu tuttu. Bu olaylar, Lenin'in 21 Ocak 1924'teki ölümünün hemen öncesinde gerçekleşiyordu.

STALİN'İN YÜKSELİŞİ

Lenin'in ölümü, uzun zamandır parti liderlerini meşgul eden meseleyi açığa çıkardı. Zinovyev tereddütsüz olarak geçici halef kabul edilmişti. Stalin tutkularını açığa vurmaktan dikkatle kaçınıyordu. Cenaze töreni arifesinde Sovyetler Birliği Sovyetler Kongresinin Lenin'in anısına adanan oturumunda Stalin'in övgüleri, Marksist ya da Bolşevik literatürde hâlâ pek bulunmayan ve hürmetli bir bağlılığı içeren hararetli nitelikleriyle yoldaşlarınınkinden ayrılıyordu: “(Biz) komünistler, artık hayatta olmayan ustanın her emrini yerine getirmeye ant içmiş saygılı ve sadık öğrencileriydi(k)”. İki önemli karar alındı. Biri, Petrograd'ın isminin Leningrad yapılmasıydı. Lenin anavatana şekil vermekte Petro'yu gölgede bırakmıştı. Diğer karar ise, “Lenin kayıtları” diye adlandırılan “tezgâhtaki işçilerin” yığınlar halinde üye yapılarak partinin güçlendirilmesi idi. İşçilerin partide daha fazla temsil edilmesi talebi Troçki'nin 8 Ekim tarihli mektubunda ve 5 Aralık 1923 tarihli Politbüro kararında da yer almıştı. Lenin de bunu yazmıştı. Şimdi bu talebin uygulanması, partinin genel sekreteri olan Stalin'in ellerindeydi.

Bolşevik Partisinin üye sayısı, 1917'de 25 bini aşmıyordu. Devrim ve iç savaş sırasında ise kitlesel üyeliklerle üye sayısı şişirildi. Bu döneme ilişkin istatistikler güvenilir değildir, ancak 1921 başında toplam 600-700 bin üyeye ulaşılmıştı. 1921 Mart

ayında yapılan kongrenin karar verdiği tasfiye çok şiddetli olmuştu. Devrimin ve iç savaşın coşkusu içinde kaydedilen bazı üyeler atılmış, birçok üye ise partiye uygun bulunmamıştı. 1924 başında üye sayısı 350 bine düştü. İki yıl içinde 240 bin yeni partiliyle üye sayısını üçte ikiden fazla artıran “Lenin kayıtları”, partide daha fazla demokrasiye yönelik bir hareket olarak algılandı. Ayrıca kayıtların son döneminde önemli miktarda köylünün de üye yapılmasına rağmen, partide gerçek işçilerin egemenliğini sağlanmaya çalışıldığı düşünüldü. Kayıtların tarihsel rolü ise tamamen farklıydı. Partide süren ve nedenleri daha derinlerde olan aşamalı bir değişimin sembolüydüler. Neredeyse hiç dikkat çekmeden ortaya çıkan yeni bir anlayış, Stalin’in partisini Lenin’in partisinden farklılaştırıyordu.

Devrimden önce Lenin, partiyi, eşitsizlik ve zulüm rejimini devirmeye yemin etmiş sadık devrimcilerden oluşan küçük ve homojen bir grup olarak görüyordu. Devrimden sonra bile Lenin, partiyi kendini adanmış işçilerden oluşan elit bir grup olarak düşünmeye devam ederek yeni üyelere kapıyı ardına kadar açmaktansa bu tanıma uymayanları tasfiye etmekle daha çok ilgilendi. 1921 ile 1924 yılları arasında parti üye sayısındaki keskin düşüş, kesinlikle Lenin’in ısrarı sonucu olmuştu. *Devlet ve Devrim*’de açıkladığı ütopyik görüşlerinden hayli uzaklaşmış olsa da Lenin, hâlâ 1919 parti programındaki ifadesiyle, “işçilerin kültürel düzeyleri yükseldikçe kamu yönetim işlevinin basitleşeceğine” inanıyor ve hayatının sonuna kadar kamu yönetiminin ne denli karmaşık bir iş olduğunun ve ne tür sorunlar ortaya koyduğunun farkına varamamış gibi görünüyordu. Oysa bu dönem itibarıyla elit parti anlayışı, artık anakronistik bir anlayıştı. 1920’de parti üyelerinin yüzde 53’ünün şu ya da bu Sovyet kurumunda çalıştığı ve yüzde 27’sininse Kızıl Ordu üyesi olduğu söylenir. Yani farkına varılmadan ve yavaş yavaş parti, devletin işlerini yürüten ve denetleyen büyük bir aygıtla dönüşmek-

teydi. Açıklanmamış belli bazı ayrıcalıklara sahip olarak yerine getirdikleri için çekilen zahmetlere değer görülen bu dev görevde liderlerini sadakatle desteklemek, partinin alt düzey elemanlarının (özellikle de 1917 öncesi kuşağın devrimci altyapısından yoksun olan yeni üyelerin) başlıca işi olmuştu. “Lenin kayıtları”nın yapıldığı dönemde bir de arzu edilmeyen üyelerin tasfiyesine gidiliyordu. Hem tasfiye hem de kayıtlar parti sekreterliğince denetlendiği için, uygulanan ana kriterin, partinin yeni resmî çizgisine bağlılık olduğu tahmin edilebilir. “Lenin kayıtları” ile bu kayıtların bileşenlerden birini oluşturduğu süreç, parti aygıtının ve onu yönlendiren genel sekreterin gücünü artırıyordu. Molotov, 1924 parti kongresinde, “gelecekte partinin gelişimi, hiç kuşkusuz “Lenin kayıtları” temelinde olacaktır” derken doğruyu söylüyordu.

Lenin’in elit partisinin yerine Stalin’in kitle partisinin geçmesini, daha incelikli bir başka değişiklik izledi. Parti tüzüğü, bir karar alındıktan sonra üyelere hep birlikte bu kararı destekleme zorunluluğu dayatmaktaydı. Partiye bağlılık, parti disiplinine uymak anlamına geliyordu. Bununla beraber herhangi bir kararın, ancak partililer arasında serbestçe tartışılmasının ardından ve demokratik süreçler içinde alınacağı varsayılıyordu. Partinin yanılmaz olduğunu kimse düşünmezdi; Lenin de sık sık kendi hatalarına dikkat çekip yanlışlarını kabul ederdi. 1920 Nisan ayında, iç savaştan sonraki zafere denk düşen 50. yaş günü kutlaması sırasında yoldaşlarının tebriklerine cevaben farklı bir biçimde konuşmuş ve partinin “havalara girme” tehlikesine dikkat çekmişti. NEP’in başlatılması öncesinde partiyi bölen şiddetli karıştıkları sonucu Lenin ve diğer liderlerin yaşadığı şok, farklılıklara karşı sınırsız hoşgörünün neden olabileceği tehlikeleri fark etmelerini sağlamış, Kronştadt isyanı ise bu tehlike duygusunu iyice artırmıştı. Onuncu kongrede alınan disiplin önlemleri, parti tarihinde uğursuz bir işaretti. Ancak Lenin, yanılmaz fermanlar yayınlayan, parti içindeki ve dışındaki muhaliflere

sessizlik dayatan merkezî bir parti örgütüyle hiçbir zaman barışık bir lider değildi. 1922 Martında son katıldığı parti kongresinde örgütünün yeterli ekonomik ve politik güce sahip olduğunu, “eksik olan şeyin kültür olduğunu” gözlemlerken kendilerini bekleyen sorunlara işaret eden bir kavrayış göstermişti. Aktif hayatının sıkıntı içinde geçen son aylarında hem Stalin’in kişiliğine duyduğu güvensizlikle, hem de devlet ve partideki “bürokrasi” ile mücadeleyle meşguldü. Partinin, Lenin’in ve sonunda da Stalin’in yanılmazlığına olan inanç, tohumları Lenin’in ölümünün izleyen haftalarda atılan, sonraki bir gelişmeydi.

“Lenin kayıtları” sürmekteyken Stalin Lenin’in en sadık öğrencisi olarak farkını ortaya koymak amacıyla bir başka adım daha attı. Sverdlov Üniversitesinde, daha sonra *Pravda*’da yayınlanan “Leninizmin Temelleri Üzerine” konulu altı konferans verdi. Anlattıkları anlaşılır, şematik ve tamamen basmakalıp görüşlerdi. İzleyen gelişmeler ışığında bakıldığında belki sadece bir tek cümle dikkat çekici olabilir:

Sosyalizmin nihai zaferi ve sosyalist üretimin örgütlenmesi için tek bir ülkenin, özellikle de Rusya gibi bir köylü ülkesinin verdiği mücadele yetersizdir; bazı gelişmiş ülke proletaryalarının da çabası gerekir.

Ancak bu da parti teorisindeki bildik bir konunun tekrarıdır. Konferanslar yorumsuz karşılandı. Diğer liderler Stalin’in şimdiye kadar sivrilmeye pek çalışmadığı teori alanına bu şekilde girmesine ilgisiz kaldılar. Stalin’in bu girişimindeki dikkat çekici nokta özgün bir “Leninizm” kültürünü ismen takdis etmesiydi. Eğer Lenin’in sağlığında “Leninizm” terimi var idiyse, “Troçkizm” teriminin sonradan kullanılması gibi, onu itibarsızlaştırmaya çalışan muhaliflerince kullanılan bir aşağılama sözü olarak görülmüş olmalıdır.

Lenin’in vasiyeti hâlâ sıkıntı yaratmaya devam ediyordu. Stalin’in şansı, sıkıntısının diğer liderlerce de paylaşılmasıydı;

vasiyetten herkes yara almıştı. Vasiyetin içeriğini tam olarak ne zaman öğrendikleri kaydedilmemiştir. Ancak on üçüncü parti kongresi arifesinde, 22 Mayıs 1924'te, önde gelen parti üyelerinin yaptığı bir toplantıya başkanlık eden Kamenev, vasiyeti okudu. Daha sonra Zinovyev söz alarak müteveffa liderine aşırı bir bağlılık gösterisinde bulunduktan sonra konuşmasını bitirirken “bir tek konuda” Lenin’in öngörülerinin temelsiz çıktığı kararını verdi; o da Stalin’i görevden almanın gerektiği idi. Kamenev de Zinovyev’i destekledi. Başka kimse görüş bildirmedi. Kafkaslar’dan yeni dönmüş olan Troçki, tüm konuşmalar boyunca sessiz kaldı. Tek çatışma, Krupskaya’nın vasiyetin kongreye okunması yolundaki ısrarlı talebi üzerine çıktı. Karar, 30’a 10 çoğunlukla, önemli delegelere gizlice bildirmenin yeterli olacağı şeklinde oldu.

Kongre muhalefet sorununun gölgesi altında geçti. Zinovyev, sonunda muhalefet üyelerine huzura gelip hatalarını itiraf ve partinin haklılığını kabul etmeleri yolunda retorik bir çağrının yer aldığı ana raporuyla sınırlı konuştu. Birçok delege, muhalefeti ve Troçki’yi ismen yerdı. Troçki, Zinovyev’in meydan okumasını cevaplamak için acı içinde ve gönülsüzce kalktı ve “parti karşısında kişilerin haklı olamayacağını” ilan etti. Ancak parti “belirli hatalar” yapabiliirdi ve kendisini mahkûm eden Ocak konferansı kararının “haksız ve yanlış” olduğuna inanmaya devam ettiğini söyledi. Ama sadık bir parti üyesi olarak, “Bu parti benim partim ve haklı ya da haksız, verdiği kararların sonuçlarına sonuna kadar katlanırım” diye konuştu. Troçki’nin mücadele etmesine engel olan şeyin, çevrenin etkisiyle meydana gelen tutukluktan kaynaklandığı ya da daha derin psikolojik köklere sahip bir çekingenliği rasyonalize etme çabası olduğu düşünülebilir. Ancak hatasını itiraf etmeyi reddetmesiyle birlikte itaatini açıklaması, Troçki’nin o dönemdeki yaklaşımı açısından dikkat çekicidir. Troçki, ancak iki yıl sonra (ve artık her şey

için çok geç kalmışken) eylem özgürlüğünü tekrar kazanacak, düşmanlarına vurucu darbeler indirecek ve kendini savunmak için arkadaşlarını toparlayacaktı. Krupskaya'nın kongreye fraksiyonlar arasında barış yapılması ve "tartışmaya son verilmesi" için yaptığı rica önemsenmedi. Stalin ve Zinovyev, Troçki'yi aşağılayan konuşmalarıyla görüşmeleri etkilediler. Yine de Troçki, fakat bu kez küçük bir oy farkıyla, merkez komitesine seçildi. Zinovyev ve Kamenev'in, Troçki'nin Politbüro'ya girmesini engellemeye çalıştıkları, ancak ılımlılık konusundaki şöhretini koruma endişesi içinde olan Stalin'in muhalefeti üzerine bu fikirden vazgeçtikleri söylenir.

Yılın geri kalan bölümünde Troçki edebi hüneriyle yangına körükle gitti. Lenin'in anısına yazdığı *Lenin Üzerine* isimli broşürde kullandığı kendi önemini abartıp diğer katılımcıları ikinci plana atar gibi görüldüğü üslûpla, devrim sırasında Lenin'le aralarındaki yakın işbirliğini anlattı. 1924 Ekiminde, *Ekim Dersleri* adlı uzun bir deneme yayınlayarak, Kamenev ve diğer "eski Bolşeviklerin" 1917 Nisanında Lenin'in Petrograd'a dönüşünde ortaya sürdüğü Nisan Tezleri'ne gösterdikleri direnişi teşhir etti. Zinovyev ve Kamenev'in Ekimde iktidarı ele geçirme kararına muhalefetlerine vasiyetinde değinen Lenin, bu tutumu Troçki'nin Bolşevik olmayan siciliyle eşit görerek hiçbirine karşı bu tür şeylerin kullanılmaması gerektiğini söylemişti (bkz. Bölüm 7). Troçki'nin bu hücumunun kıskırttığı sağanak gibi cevaplar, triumvira ile izleyicilerine büyük bir kinle onun geçmişinin derinliklerine dalma cesareti verdi. Kamenev, *Leninizm mi, Troçkizm mi?* adıyla broşür olarak da basılan uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Troçki'yi Menşevizmle suçluyor, Lenin'le olan keskin tartışmalarını sayıyor ve o zamanlar çok alışıldık olan "köylülüğün önemini hafife alma" suçlamasını tekrarlıyordu. Bunu Stalin'in aynı paralelde yaptığı daha açık ve kesin suçlama izledi. Troçki'nin yerilmesi basının ve parti

toplantılarının günlük rutin işlerinden biri haline geldi. En acımasız darbe ise 1913'te Troçki'nin Lenin'e yazdığı, ağır ve kaba hakaretlerle dolu, unutulmuş bir mektubun bulunarak yayınlanması oldu. "Troçkizm" ile "Leninizm" in birbiriyle uyuşmadıklarını kanıtlamak için başkaca bir kanıtı ihtiyaç yoktu artık.

Bu karalama kampanyasından bunalan Troçki sessiz kaldı. Önceki kış yakalandığı gizemli hastalık bir kez daha nüksetti. Doktorlar ona daha ılıman bir iklime gitmesini tavsiye ettiler. Ocak 1925'teki parti merkez komitesi oturumuna katılmadı. Toplantıya bir mektup göndererek, "gerçek dışı ve hatta insafsız suçlamalar" karşısında sessiz kalmasının, "partinin genel menfaati açısından doğru" olduğunu iddia ederek "davamızın çıkarı için" Askeri Devrimci Komite başkanlığı görevinden affını isteyerek oturum henüz devam ederken Kafkaslar'a hareket etti. Merkez komite, Troçki'ye ne tür bir uygulama yapılacağı konusunda kararsızdı. Zinovyev ve Leningrad delegasyonunun da dâhil olduğu aşırılar, Troçki'nin partiden, merkez komiteden veya en azından Politbürodan çıkarılmasını önerdiler. Stalin'in desteklediği ılımlılar ise Troçki'nin askeri işlevlerini bırakmasını yeterli görüyorlardı. İkinci görüş kabul edildi ve Troçki, Askeri Devrimci Komite başkanlığı ile Savaş Halk Komiserliği görevlerinden alındı. Yerine Frunze'nin gelmesi, iç savaştan itibaren ihmal edilen Kızıl Ordu'nun inşa edilmesi için girişilecek güçlü kampanyanın işaretiydi.

Ekim Dersleri'nin kıskırttığı karışıklık, pek farkında varılmadan parti doktrininde önemli bir keşfe neden oldu. Lenin ve Troçki'nin daha önce uyuşmadığı ve muhalifleri tarafından sık sık Troçki'ye karşı ileri sürülmekte olan konulardan biri, (ilk olarak Marx'ın kullandığı terimle) "sürekli devrim" teorisi denilen konuydu. Troçki 1905'te geri Rusya'da patlak verecek devrimin, ilk aşamada burjuva ve anti-feodal bir devrim olmakla birlikte otomatikman sosyalist ve anti-kapitalist bir aşamaya ge-

çebileceğini ileri sürmüştü. Lenin ise, Troçki'nin de kabul ettiği gibi, Rusya'daki devrimin Batı'nın gelişmiş ülkelerindeki devrim ateşini tutuşturmaması durumunda, böyle bir geçişin olabileceğini pek düşünmüyordu. Bu uyuşmazlık pek önemli değildi ve 1917'de, yani Lenin, Nisan Tezleri'yle Troçki'ye daha yakın bir konuma geldiğinde çoktan unutulmuştu. Troçki aleyhine süren kampanyaya Buharin "Sürekli Devrim Teorisi" adlı bir makaleyle Aralık 1924'te katılınca kadar bu mesele pek ilgi çekmemişti. Buharin yalnızca Lenin'in Troçki'den ayrıştığı yerlere odaklanıyor ve olumsuz sonuçlar çıkarıyordu. Stalin ise birkaç gün sonra konuşmalarıyla makalelerinin derlemesi niteliğindeki bir yayına giriş olarak kaleme alınmış uzun yazısında, Troçki'nin teorisinin eleştirisini, yeni "tek ülkede sosyalizm" teorisi için bir atlama tahtası olarak kullandı.

Stalin, önceki baharda verdiği konferanslarda ileri sürdüğü ama daha sonra hakkında "tamamlanmamış, dolayısıyla da yanlış" dediği, tek ülkede girişilecek çabaların "sosyalizmin örgütlenmesi için yetersiz" olduğuna ilişkin formülasyonu artık terk ediyordu. "Troçki'nin 'sürekli devrim' teorisi, Lenin'in proleter devrimi teorisinin olumsuzlanmasıdır" diyen Stalin, eserlerindeki bazı pasajlarda Lenin'in tek ülkede sosyalizmin zaferi olasılığını tartıştığını belirtti. Stalin'e göre, "sosyalizmin kesin zaferi ve eski düzenin restorasyonuna karşı *tam* bir garanti için birkaç ülkenin proletaryalarının birleşik çabası zorunlu"ydü. Ancak bu, "devrimci Rusya'nın tutucu Avrupa karşısında duramayacağı" ve SSCB'de sosyalist bir rejim kurulamayacağı anlamına mı geliyordu? Stalin'in yanıtı güçlü bir hayırdı. Öne sürülen argüman karmaşık, kendi çıkarlarına göre yorumlanmış ve büyük ölçüde konu dışından alıntılara dayandırılmıştı. Üstelik ne Lenin'in ne de Troçki'nin mümkün gördüğü koşullarda (diğer ülkelerde devrim olmadan Rusya'daki devrimci rejimin yaşaması) hayata geçirilmesi gerek-

tiği için biraz da hayaliydi. Ama bunun müthiş bir psikolojik etkisi oldu. Pozitif ve tanımlanabilir bir hedef gösterdi. Dış ülkelere yönelik nafile yardım beklentilerine son verdi. Devrimi Rusların özel bir başarısı, sosyalizmin inşasını da Rus proletaryasının dünyaya örnek olacağı yüce bir görev halinde sunarak ulusal gururu okşadı. O zamana dek Rusya'daki sosyalizmin geleceğinin diğer ülkelerdeki sosyalist devrime bağlı olduğu görüşü, parti doktrininde merkezî bir yer tutuyordu. Artık öncelikler değişmişti. Stalin, Rusya'daki devrimin “dünya devriminin başlangıcı ve öncülü” olduğunu söylüyordu. Bu tezi eleştirenlerse, örtük ve açık biçimde Rus halkına güvenmeyen, onun beceri ve azminden şüphe duyan yüreksizler ve korkaklar olarak etiketlenmiş oluyordu. Tek ülkede sosyalizm, vatanseverlik duygusuna çok güçlü biçimde hitap eden bir teoriydi. Rusya'yı tartışmasız biçimde en başa koyuyordu.

Stalin, rakiplerine karşı mücadelesinde son damlasına kadar sömüreceği bir düşünsel ortam yaratmıştı. Ama o dönemde kimse Stalin'in teori alanına yaptığı bu anlaşılması zor girişi ciddiye almadı. Ocak 1925'te toplanan ve Troçki'yi mahkûm eden merkez komitesi toplantısında tek ülkede sosyalizme atıfta bulunulmadı. Üç ay sonra Buharin, bir konuşmasında Stalin'i anmadan, mütereddit bir biçimde ve kendisinin de fikir babalarından biri olduğunu ima eden cümlelerle teoriden bahsetti. Nisan 1925'teki parti konferansının ana karar metninde, Lenin'in, “genelde, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın tek ülkede sosyalizmin zaferi (*nihai zafer anlamında değil*) mümkündür” sözüne dayanılarak ama pek de öne çıkartılmadan teoriye atıfta bulunuluyordu. Birkaç ay sonra triumvira yıkıldığında, konferans öncesinde Politbüroda bu pasajın çatışma konusu olduğu iddia edildi. Ama kanıtlar, Zinovyev ve Kamenev'in güçlü bir itirazda bulunmadıklarını, karşı çıkmak yerine kayıtsız kaldıklarını göstermekteydi. Stalin konferanstan sonra alçak gönüllü zaferini kutlarken Lenin'den yeni bir alıntı daha yaptı:

Ancak tüm ülkede elektrifikasyon gerçekleştirilince, ancak sanayi, tarım ve taşımacılık modern büyük sanayinin teknik temeline oturtulunca, ancak o zaman nihai zaferi kazanmış olacağız.

O güne dek tek ülkede sosyalizm, zayıf uluslararası devrim beklentisine sırtını dönmüş olan NEP'in devam ettirilmesi olarak düşünülmüş ve Rus köylüsüyle yapılan ittifak aracılığıyla sosyalizme giden yol şeklinde görülmüş olabilirdi. Oysa artık Stalin, yeni bir kalıba girmiş, modern sanayisi ve tarımı sayesinde ekonomik bağımsızlığını sağlamış, kendine yeterli bir Rusya'ya doğru el yordamıyla yolunu arıyordu. Stalin bu noktayı vurgulamamıştı ve belki tam olarak ne anlama gelebileceğini bilmiyordu. Ama ekonomik arenada kendini hissettirmeye başlayan değişikliklerle de uyum içinde olan, göz kamaştırıcı ve uzun vadeli bir vizyon çiziyordu.

Lenin'in ölümünden sonra Stalin'in aşama aşama iktidara yükselmesi şiddetli ekonomik çelişki ve çatışmalarla birlikte ekonomik canlanmanın da yaşandığı bir dönemde gerçekleşti. 1923 Aralık ayındaki makas krizi kararnamesi ve ardından gelen parti bildirileri, ağır sanayinin restorasyonunun yeniden ilgi odağı haline geldiğinin habercisiydi. Öne sürenlerin niyeti ne olursa olsun tek ülkede sosyalizm doktrini, kendi kendine yeterliliğin koşulu olarak ağır sanayinin yüceltilmesini getiriyor ve bu işin geri Rus ekonomisinin kaynaklarıyla başarılabileceğini ima ediyordu. Kritik nokta da buradaydı. Sovyet ekonomisindeki her şey gibi sanayileşmeyle ilgili çekişmeler de tarımsal sorunlara dayanıyor ve mevcut memnuniyet atmosferini bir kez daha sınırlıyordu. Yaz sonunda kuraklığa maruz kalmasına karşın 1924 tahıl hasadı oldukça iyiydi. Makas krizinin yüklerinden kurtulmuş olan köylünün, şehirleri beslemek için gerekli miktarda tahılı resmî sabit fiyatlardan devlet organlarına satacağından kimsenin kuşkusu yoktu. Ancak böyle ol-

madı. Son derece düşük miktarda tahıl toplanabildi. Bu kez çok fazla sayıda özel tüccar pazara girmişti. Sabit fiyatlardan vazgeçilmek zorunda kalındı. Yıl başında fiyatlar hızla artıyordu. Çavdarın fiyatı, 1924 Aralık ayı ile 1925 Mayıs ayı arasında ikiye katlandı. Serbest piyasanın yeniden başlamasıyla birlikte makas bir kez daha ama bu kez köylünün lehine açılmış ve şehirler rehin kalmıştı. Üstelik fiyat mekanizması köylerde gelir eşitsizliklerini artırıcı biçimde çalışmaktaydı. Satacak büyük miktarda ürün fazlası, zengin köylülerde, yani nefret edilen *kulak*larda vardı ama onların elindeki ürüne ulaşmak için de yüksek fiyatları kabul etmek gerekiyordu. Mahsulünü paraya çevirmek zorunda kalan çok sayıda yoksul köylünün güzün *kulak*lara ucuza sattıkları ürünleri, *kulak*ların baharda yüksek fiyatlarla sattıkları rapor ediliyordu.

Bu gelişmeler partide derin bir ihtilafın çıkış noktası oldu. Liderler, NEP'in ana ilkesi olan köylüyle barış içinde yaşama politikasına bağlıydılar; Zinovyev 1924 Temmuzunda "Köylere Yönelin" sloganını başlatmıştı. Ancak birkaç gün sonra Preobrajenski'nin Komünist Akademi'ye sunduğu "Sosyalist Birikimin Temel Yasası" adlı çalışması, büyük ölçüde resmî çizgiye meydan okuma olarak değerlendirildi. Marx, kapitalizmin ilk aşamasında kapitalist birikim sağlanması için, "üreticilerin üretim araçlarından ayrılması", yani köylülüğün mülksüzleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştu. O halde diyordu Preobrajenski, sosyalist birikim de "küçük ölçekli üretim sömürülmeden, tarımsal ve zanaatkâr üretimin bir kısmına el konmadan gerçekleştirilemezdi." Kentlerle köyler arasındaki "denk takas" ilkesini uygulanamaz bularak reddediyor, bilinçli olarak "özel ekonominin tüm biçimlerini sömürmeye yöneltilmiş bir fiyat politikasını" savunuyordu. Sözlerini hiç eveleyip gevelemeden söyleyen Preobrajenski'nin bu açık sözlülüğü, parti liderliğiyle köylülüğü savunanların eline fırsat vermişti. Buharin hiddetli bir cevap ya-

yınlayarak çalışmayı, “Troçkizmin ekonomik temeli” olarak yerdi. Ancak Preobrajenski, en açık terimlerle, köylüye gösterilmeye devam edilen hoşgörünün sanayileşme süreciyle nasıl uzlaştırılacağı gibi zorlu bir açmazla partiyi karşı karşıya bırakmıştı.

1925 yılı boyunca Stalin diğer liderler arasında kurnazca manevralar yaparken bu iki politika arasındaki açık çatışmadan herkes kaçındı. Köylüye daha fazla ayrıcalık tanınması için güçlü bir baskı vardı. Ama bu ayrıcalıklar pratikte varlıklı köylülere, yani *kulak*lara gidiyordu. 1925 Nisanındaki parti konferansında yine onlara yarayan üç önlem kabul edildi. Köylerden alınan tek dolaysız vergi olan kademeli artan oranlı tarım vergisi hem azaltıldı, hem de vergi yükünün düşürülmesi amacıyla kademeleri aşağı çekildi. Tarım yasasıyla kısmen fakat etkin olmayan bir biçimde kısıtlanmış olan tarımda ücretli emek kullanımına izin verildi ve kiralama yoluyla toprağı kullanma hakkı tanındı. Tam bu sırada Buharin, bu kararlarda ifadesini bulan politikanın en açık dışavurumu olarak uzun süre anılacak konuşmasını yaptı. Üretmek için teşvik isteyen “köylülüğün varlıklı üst tabakasının (*kulak*) ve orta köylülüğün bir kısmının” davasını savunuyordu. “Köylülere, tüm köylülere şöyle söylemeliyiz” diyordu, “*zenginleşin*, çiftliklerinizi geliştirin ve üzerinize sınırlamalar konulacağından da korkmayın”. Buharin, bu politikanın, “*kulak* üzerine bahis oynamak” (15 yıl önce Stolipin reformlarını tanımlarken kullanılan bir terim) olduğunu reddediyordu. Ama aynı zamanda “sınıf mücadelesinin köylerde keskinleştirilmesini” de reddediyordu. Karşıtı Preobrajenski gibi Buharin de amacını diplomatik olmayan bir açık sözlülükle savunuyordu. Görünüşe göre Stalin, diğer parti liderlerine “*zenginleşin*”in “bizim sloganımız” olmadığını söylemiştir. Öte yandan bu sloganın alenen inkâr edilmesi birkaç ayı bulacak ve böylece o yılın kalan bölümünde Buharin’in çizdiği bu doğrultu geçerli olacaktı.

Köylüyü üretim yapmaya teşvik etmeye yönelik politikalarla birlikte ağır sanayinin ihtiyaçları da gittikçe artan oranda ilgi çekiyordu. O güne dek sanayiye canlandırmanın en büyük anlamı, iç savaştan beri atıl durumda bulunan tesis ve makinele-
rin tekrar üretime sokulmasıydı; bu yüzden de büyük sermaye yatırımları gerekmemişti. 1924 sonunda ise bu süreç sınırına ulaşmıştı. Mevcut tesislerdeki kapasite kullanım oranının yüzde 85'e vardığı tahmin edilmekteydi. Sanayi 1913'te elde edilen üretim düzeylerine ulaşmaya, hatta bu düzeyi zorlamaya başlamıştı. Artık sınai büyüme sağlamak, özellikle de ağır sanayiye canlandırmak için büyük miktarda sermaye yatırımı gerekiyordu. Ocak 1925'te parti merkez komitesi sanayiye "bütçe tahsisatı" istiyor, "kredilerin artırılmasını" savunuyordu. Eski model ekipmanın yenilenmesi ve yeni işletmeler kurulması gerekiyordu. Bunlardan cesaret alan Vesenka, "sanayideki sabit sermayenin restorasyonu için özel konferans" topladı. Konferans sonraki 18 ay boyunca aktif kalacaktı. 1925 Nisanında toplanan parti konferansı köylülere tanınan ayrıcalıkları onaylarken, metal sanayisine 350 milyon rublelik yatırım hedefleyen üç yıllık bir planı da kabul ediyordu.

1925 yılı, büyüyen ekonominin tüm ihtiyaçlarının karşılanmasının mümkün görüldüğü bir iyimserlik dönemiydi. Tarımla sanayi arasındaki ilişkideki sorunların boyutlarını gösteren şey, devrimden beri alınmış olan en iyi hasat değil, ürünün akıbetiydi. Devlet tahıl toplama birimleri 1924'teki sabit fiyatlarından vazgeçerek zaman zaman yeniden ayarlanabilen "güdümlü" fiyatlarla çalışma talimatı aldılar. Önceki yılın hasadındaki deneyime karşın herkes hasadın bolluğunun fiyatları aşağı çekeceğine ve fazla ürünün ihraç edilerek sanayinin finansmanı için fon elde edilebileceğine inanmış görünüyordu. Bu umutlar hayal kırıklığıyla sonuçlandı. 1925 hasadından sonra bolluk içindeki köylüler büyük miktarda ürün stoku yaptılar ama bunu paraya

çevirmek istemediler. Tarım vergisinin indirilmesi, vergi baskısını hafifletmişti. Öte yandan sanayinin mal arzı çok yetersizdi ve köylünün satın almak istediği az şey vardı. Para birimi nominal olarak stabilize edilmişti ama tahıl stoku bir deste banknottan daha güvenilir bir yatırım aracıydı. Köylü bekleyebilirdi. Tahıl pazara yavaş geliyordu. Arz yetersizliği sonucu devletin serbest piyasa alıcılarıyla hatta çeşitli devlet organlarının birbiriyle rekabet etmesi sonucunda fiyatlar hızla yükseldi. Tahıl ihracatı umudu ve sanayiye finanse edecek kâr beklentisi söndü. Hasat, köylülük için büyük başarı olmuştu. Hasadın pazarlaması ise idare açısından tam bir felaketti. Kriz partiyi bölüyor, sonraki dönemde sanayileşme ve planlamanın mı, yoksa NEP'in köylü merkezli piyasa ekonomisinin mi egemen olacağına dair uzun ve şiddetli bir mücadelenin işaretini veriyordu.

Bu olaylar Stalin'in partide ve SSCB'de en üst iktidar konumuna yükselişinin arka planını oluşturuyordu. 1925 yılı dönüm noktasıydı. Troçki'ye karşı duyulan korku ve kıskançlık, triumvirayı bir arada tutan çimento olmuştu. Troçki'nin Ocak 1925'te yenilip konumunu kaybetmesinden sonra triumvira da çatırda-maya başladı. Troçki güneyde üç aydan fazla süren bir nekahet dönemi geçirdi. 1925 Nisanında Moskova'ya döndüğünde rahatsızlık verici bir durumla karşılaştı. Tanınmış bir Amerikalı komünist olan ve 1923-24 kışını Moskova'da geçiren Eastman'ın Troçki yandaşı olduğu biliniyordu. Eastman, 1925 başında New York'ta *Since Lenin Dead* adlı bir kitapçık yayınlayarak Lenin'in hayatının son haftalarında ve ölümünden sonra triumviranın çevirdiği entrikaların detaylı ve titiz bir dökümünü Troçki'nin bakış açısından vermiş ve Lenin'in vasiyetinden alıntılar yapmıştı. Vasiyetin basılı halde yer aldığı ilk yayındı bu. Vasiyetin açığa çıkması hassasiyete neden oldu. İngiltere Komünist Partisinin endişeli üyeleri mektupla ve telgrafla Troçki'nin yayın hakkındaki yorumlarını sordular. Moskova'daki parti liderleri

Eastman'ın suçlamalarını reddetmesini Troçki'den ısrarla istiyorlardı. Troçki bir kez daha pozisyonunu devam ettirme ya da ikinci dereceden sayılabilecek bir konu nedeniyle mücadeleden kaçınma ikilemiyle karşı karşıyaydı. Çoğunluğu oluşturan yoldaşlarına açıkça muhalefet etmekten kendini alıkoyan tutukluk duygusunun hâlâ etkisi altındaydı: “parti karşısında kişiler haklı olamaz”. Geri çekilmenin, davasından ödün vermek ve arkadaşlarını inkâr etmek demek olacağı aklına gelmişse bile parti disiplini adına bu endişesini bastırdı. 1 Ocak 1925'te, hakkında üç yıl sonra “Politbüro çoğunluğu beni *zorladı*” diye yazacağı uzun bir açıklama imzaladı. “Lenin'in hayatının son döneminde kaleme aldığı ‘vasiyet’ diye adlandırılan belge da dâhil olmak üzere bir dizi çok önemli dokümanın”, merkez komitesi tarafından “partiden ‘gizlendiği’” iddiasını “iftira” olarak tanımladı. Lenin vasiyet bırakmamıştı; yazdığı her şey, özellikle de “Vladimir İlyiç'in örgüt üzerine tavsiyelerini içeren bir mektubu” parti kongresinde delegelere iletilmişti. Gizli bir vasiyetin varlığı rivayetleri, “kötü niyetli bir yalan”dı. Troçki'nin açıklaması İngiliz sol kanat dergisi *Sunday Worker*'da 19 Temmuzda ve Rus parti dergisi *Bolşevik*'te 1 Eylül 1925'te yayınlandı. Birleşik triumvira, son zaferini kazanmıştı.

Troçki Moskova'ya döndüğünde, sanayiyle ilgili birkaç ikincil ve önemsiz göreve atandı. Yılın kalan bölümünde, parti politikasına doğrudan meydan okuma içermeyen birkaç konuşma yaptı; sinai gelişme ve planlama konusunda “Batı'yı yakalama” ihtiyacını vurgulayan birkaç makale yazdı. Tutukluğu, triumvirayı bir arada tutan son bağı da gevşetmişti. Aralarındaki açık ayrışma, bazı ön atışmaların ardından tahıl toplama krizi üzerine patlak verdi. Daha önceki konumlarının aksine Zinovyev ve Kamenev, en büyük savunucusu olarak Buharin'in kaldığı köylü merkezliliğe karşı çıkmaya başladılar. Eylülde Zinovyev *Pravda*'da basılması için “Bir Çağın Felsefesi” adlı yazısını tes-

lim etti. Makale, Buharin'in *kulaklara* verdiği desteği coşkuyula onaylayan Ustryalov adlı göçmen yazara saldırıyor ve alaylı bir dille, "köylünün Sovyet ülkesinin tek gerçek efendisi haline gelmekte olduğunu" iddia ediyordu. Zinovyev, "dünya devriminin gecikmesiyle birlikte ortaya çıkan diğer riskler dışında bir de NEP'in yozlaşması tehlikesi vardır" sonucuna varıyordu. Parti merkez komitesi, doğrudan Buharin'e yönelik cümlelerin metinden çıkartılması üzerinde ısrar etti. Fakat *Pravda*'da iki sayı devam eden, sonra da broşür olarak basılan bu yazının yanlış anlaşılır yanı yoktu. Sonraki ay Zinovyev, *Leninizm* başlığıyla bir derleme yayınladı. Kitaptaki makalelerden birinde tekrar Ustryalov'a saldırıyor ve ismini anmadan Buharin'in "zenginleşin" sloganını yeriordu. Lenin'in *kulakları* suçlayan sözleri alıntılanarak NEP'i "geri adım" olarak tanımladığını hatırlatan bir başka makalede de NEP dönemi Sovyet sanayisinin "devlet kapitalizminin" bir biçimi olduğu sonucuna varılıyordu. Buharin buna karşı çıktı. Zinovyev'in kitabındaki en keskin bölüm ise, "tek ülkede sosyalizme" cepheden saldıran yazıydı. "Leninizmin uluslararası faktörünü bir nebze bile zayıflatırsak, Leninist olarak kalmamız" imkânsız hale gelirdi. Bu, yalnızca Buharin'e değil, bizzat Stalin'e yönelmiş bir savaş ilanıydı.

Zinovyev'in köylü merkezlikten birdenbire vazgeçip sanayinin ve proletaryanın davasına bağlanmasının belli bir mantığı vardı. Zinovyev ve Stalin arasındaki mücadele, aynı zamanda Zinovyev tarafından kontrol edilen Leningrad parti örgütüyle Stalin'in denetimindeki Moskova parti merkezi arasındaki bir mücadeleydi. Kamenev, Moskova il teşkilatının başındaydı ama bu örgüt, Moskova'daki parti merkezinin gölgesinde kalıyordu. Bağımsızlığını ilan edecek güçten yoksun olan Kamenev kısa sürede saf dışı kaldı. Leningrad, SSCB'de hâlâ sanayinin en yoğun olduğu şehirdi. Devrimin öncüsü proletaryanın eviydi ve proleter geleneğini koruyordu. Moskova'daki yeni proletarya ise

köyle daha yakın ilişki içindeydi. Zinovyev Leningrad işçilerini, ancak işçilerin yüksek konumunun bayraktarlığını yapan, köylülüğün rolünün yüceltilmesi girişimlerine de aşağılayarak karşı çıkan bir platformda harekete geçirip yönetebilirdi. İki başkent, iki parti örgütü ve parti merkez komitesinin yayını *Pravda* ile Leningrad parti örgütünün yayını *Leningradskaya Pravda* arasındaki rekabet, Stalin ile Zinovyev arasındaki iktidar mücadelesinde hatırı sayılır bir rol oynamıştı.

Savaş alanı, 1925'in son on beş günü süren on dördüncü parti kongresiydi. Ana konuşmacılar Stalin ve Zinovyev idi. Buharin, Zinovyev'e cevap verdi, Kamenev de Buharin'e. Zinovyev ve Kamenev *kulakları* şiddetle yererken Buharin savunuyor, asıl amacı iki önemli rakibini yenilgiye uğratmak olan Stalin ise yarım ağızla Buharin'i destekliyordu. Kongrede tarım politikası üzerine önemli bir karar alınmadı. Ancak *kulaklara* sağlanan avantajlara karşı büyüyen tahammülsüzlük tescil edildi ve bir kez daha sanayileşmenin aciliyeti ifade edildi. Parti içi çatışmanın tozu dumanı yatıştıktan sonra bakıldığında, çok önemli bir karar alma aşamasına gelindiği açıktı. Buharin, kongrede söylediği ve uzun süre hatırlanacak bir cümlede köylünün kayırılmasının sanayileşmeye ters düşmeyeceğini umutsuzca kanıtlamaya çalışırken şöyle demişti: “Salyangoz hızıyla ilerleyeceğiz. Ama bu arada sosyalizmi kuruyoruz ve onu kuracağız”. Ancak salyangoz hızıyla ilerleyen bir sanayileşme SSCB'yi Batı'dan bağımsız büyük bir sanayi ülkesine dönüştürmek isteyen ve giderek güçlenen görüşü artık tatmin etmiyordu. İlginçtir, Buharin'in zaferi ve Zinovyev'in yenilgisi, savundukları politikaların galip ve mağlup olmasına yol açmadı. Kongrenin daha sonra “sanayileşme kongresi” olarak isim yapması tamamen yanlış değildi.

Kongrede oldukça düşük perdeden başlayıp hassas siyasi ve kişisel meseleler ortaya çıkınca giderek sertleşen tartışmalarda ekonomik sorunlar öne geçmedi. Kamenev, “bir ‘lider’in teori-

sini” eleştirerek Stalin’in şahsına saldırdı. Krupskaya muhalefet lehine konuştu ve “çoğunluk her zaman haklıdır” doktrinine meydan okuyarak sansasyon yarattı. Molotov ve Mikoyan resmî çizgiyi destekleyenler arasındayken Vorosilov, Stalin’e övgüler yağdırdı. Her iki tarafın delegeleri de kâğıt üzerinde kendi parti seçim bölgeleri tarafından seçilmiş ama gerçekte parti örgütlerince tek tek belirlenmişlerdi. Sağlam bir blok oluşturan Leningradlılar, çoğunluğu oluşturan rakip katılımcı topluluğu içinde tecrit oldu. Resmî çizgiyi onaylayan karar 559’a 65’lik çoğunlukla kabul edildi. O zamana dek muhalefetin sözcüsü olan *Leningradskaya Pravda* devralınarak Moskova’dan yeni bir editör atandı. Kongreden sonra Molotov, Vorosilov, Kalinin, Rikov, Tomski, Kirov ve sonra da Buharin’den oluşan güçlü bir delegasyon Leningrad’a giderek bir dizi miting düzenleyerek parti üyelerine seslendi. Önce Troçki’nin izleyicilerini korkutmak ve seslerini kısmak için kullanılan baskı araçlarından şimdi de Zinovyev’in destekçilerine karşı yararlanılıyordu. İşçilerin katıldığı mitinglerde, kitleler yönlendirilerek eski liderlerini mahkûm ettiler ve kongre kararlarını onayladılar. Artık Buharin’in baş konuşmacı olarak katılacağı Leningrad ili parti konferansı için zemin hazırды. Aynı karar tekrarlandı ve Leningrad parti organlarına, Moskova’daki merkez komitenin yerel destekçileri seçildi. Parti liderliğine yeni katılan genç ve popüler Kirov, Leningrad ili parti sekreteri, yani Leningrad parti örgütünün *de facto* başı oldu. Bu, tam bir darbeydi. Zinovyev’in Politbüro üyeliği ve Komintern başkanlığı devam ediyordu. Fakat Leningrad’daki kalesinden sürülünce bütün etkisini yitirdi. Zafer Stalin’indi. Ancak Stalin’in zaferinin ekonomik ya da politik olarak ne anlama geldiği henüz belli değildi.

SSCB VE BATI (1923-1927)

NEP'ten itibaren Batılı devletlerle normal ilişkilere doğru ilerleyen süreçte, o çalkantılı 1923 yılı boyunca aksamalar yaşandı. Yılın başında Almanya'nın tazminat taahhüdünü yerine getirmemesi üzerine Fransa, Ruhr'u işgal etti. İngiltere'de Lloyd George'un düşüşü Curzon'un dış politikayı tamamen kontrol altına almasını sağladı. Fransa'da ise en az onun kadar esnek olan Poincare gücünün doruğundaydı. 1923 Mayıs ayında Sovyetler'in bazı tutumlarına karşı İngilizler, hepsine birden "Curzon ültimatomu" denen bir dizi protestoda bulundular. Bu protestolar 1921 Martında imzalanan İngiliz-Sovyet ticaret anlaşmasında verilen taahhüdü ihlal eden İran, Afganistan ve Hindistan'daki Sovyet ajanlarının faaliyetlerini tartışma konusu haline getiriyordu. İngiltere bu faaliyetlerden vazgeçilmemesi ve 10 gün içinde bir dizi ufak sorunun çözülmemesi halinde anlaşmayı iptal edeceği ve temsilcisini Moskova'dan çekeceği tehdidinde bulundu. Bu şiddetli hamleden ürken Sovyet hükümeti, propaganda sorunu üzerine sonuçsuz kalan güçsüz bir itirazda bulunmakla birlikte taleplerin çoğunu kabul etti. Fırtına o gün için atlatılmıştı.

Sovyet hükümetini o zamana dek resmen tanıyan tek önemli ülke olan Almanya da o yıl rahatsız edici olaylara gebey-

di. Ruhr işgalinin baskısıyla Alman para birimi ve ekonomisi çökmüştü. Bu olayla birlikte bir dizi siyasi kriz nedeniyle Moskova'daki iyimserler, 1921 Martındaki başarısız girişimin (bkz. Bölüm 2 ve 4) bu kez başarıyla tekrarlanacağını kokusunu almışlardı. Ağustos ayında Brandler ve Alman Komünist Partisi KPD'nin diğer liderleri Moskova'da toplanarak sonbaharda iktidarı ele geçirmek için darbe planı yaptılar. Ancak taktik farklılıklar aradaki güveni tüketiyordu. Acemice yapılan plan sonradan bitmek tükenmek bilmeyen karşılıklı suçlamalara neden oldu. 23 Ekimde Hamburg'da gerçekleşen, diğer bölgelerden yalıtılmış haldeki tek komünist ayaklanma kolaylıkla bastırıldı. Bu arada çökmüş ekonomiyi yeniden kurmayı hedefleyen hükümetin başına Stresemann gelmişti. Reichswehr'in başkanı Seeckt de düzeni sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Bu dönemin ilginç özelliği, tüm bunların Alman-Sovyet ilişkilerini bozmamasıydı. Alman komünistlerine dilediği gibi davranma özgürlüğünü elde eden Seeckt, Moskova ile askeri işbirliğinin devamından ve geliştirilmesinden yanaydı. Stresemann da bu politikayı gönülden destekliyordu. Uluslararası diplomasi oyununda ihtiyacını duyduğu müttefiğinden ve ortağından uzaklaşmak pahasına yerli komünistlere destek vermek, Türkiye'de olduğu gibi Almanya'da da Sovyet hükümetinin işine gelmiyordu. Aynı ders Sovyet hükümetinin Mussolini'nin İtalya'daki faşist rejimiyle dostça ilişkiler kurmaya can atmasından da çıkartılabilir.

1924 yılı umut verici belirtilerle başladı. İngiltere'de iktidara gelen ilk İşçi Partisi hükümeti, Sovyet hükümetini 1 Şubat'ta resmen tanıdı. İtalya ise birkaç gün sonra İngiltere'yi izledi. Mayıs ayında Fransa'da yapılan seçimler, Herriot başkanlığındaki bir sol koalisyonla sonuçlandı. Ancak devrimden önce Rusya'nın ihraç etmiş olduğu tahvillerden alanların güçlü muhalefeti sonucu Fransa, Sovyet hükümetini ancak

Ekim ayında tanındı. 1921 ticaret anlaşmasının yerine geçecek yeni bir İngiliz-Sovyet anlaşması için yaz boyunca Londra'da görüşmeler yapıldı. İngiliz ticaret ve finans dünyası ile Muhafazakâr Partinin güçlü muhalefetine karşın Ağustos ayında, borç verme taahhüdünde de bulunan anlaşma imzalandı. Ancak Liberaller bu aşamada Avam Kamarası'nda İşçi Partisi hükümetinden desteklerini çekince anlaşma onaylanmadı. Sonraki seçimlerde ise Muhafazakâr Parti ezici bir zafer kazandı. Bu zaferde seçimlerden hemen önce "Zinoviyev mektubu"nun (silahlı kuvvetlerde ve diğer kurumlarda propaganda yapılması için İngiliz Komünist Partisi CPGB'ye talimat veren bir Komintern mektubu) yayınlanmasının da payı vardı. Aslında mektubun sahte olduğu neredeyse tamamen kesindir. Ama mektupta yazıldığı ileri sürülenler, kamuoyuna olabilecek şeyler gibi gelmişti. Bu durum SSCB'ye ve onların İngiliz dostlarına karşı büyük bir tepki dalgasına neden oldu. Dışişleri Bakanlığı'na Austen Chamberlain'in getirildiği yeni Muhafazakâr hükümet, resmî olarak ilişkileri kesmemesine karşın 1925 yılı boyunca tüm anlaşmaları fiilen askıya aldı. Borçlarla ve diğer iddialarla ilgili sorunları çözmek için yürütülen Fransız-Sovyet görüşmeleri de benzer bir çıkmaza girdi.

Ancak bu arada Almanya'nın savaş tazminatlarının yoğun bir uluslararası mali yardım anlaşmasıyla çözülmesi için geliştirilmiş olan ve diplomatik ve finansal açıdan ABD tarafından desteklenen "Dawes planı"nın 1924 Ağustosunda kabul edilmesi sonucu Avrupa'daki güçler dengesi değişti. Bu durum, 1918'in galipleri ile mağlupları arasında 1925 Ekim ayında Locarno'da parafe edilip 1 Aralıkta Londra'da büyük bir törenle imzalanan ünlü Locarno Anlaşması'yla ulaşılan barış sürecinin de başlangıç noktasını oluşturuyordu. Anlaşmanın esası, Almanya'nın batı sınırlarının karşılıklı olarak tanınmasıydı. Almanya, Versay anlaşmasının bu konuyu anlaşmaya bağlayan kısmını zaten

gönüllü olarak kabul etmiş, ancak doğu sınırları konusundaki düzenlemeleri için aynı isteği göstermemişti. Locarno anlaşması, Rapallo anlaşmasının aksine, Almanya'nın Batı merkezli bir dış politika izleyeceğinin kanıtı olarak görüldü ve Moskova'da hoş karşılanmadı. Üstelik Almanya'nın Milletler Cemiyetine gireceği taahhüdünde bulunduğu ve Cemiyet Konseyi'nde bir temsilci bulunduracağı anlaşılıyordu. Sovyet hükümeti, SSCB'ye karşı Milletler Cemiyetinin uygulayacağı yaptırımlara Cemiyet'in üyesi olarak Almanya'nın da katılmak zorunda kalabileceği endişesini taşıyordu. Bu endişeleri gidermek için Locarno Anlaşması'na taraf olan tüm ülkeler, Milletler Cemiyeti üyelerinin "sadece coğrafi konumlarını da dikkate alan ve askeri durumlarına uygun düşen" yaptırımlara katılmalarının zorunlu olacağını ilan ettiler. Sonuçta Almanya bu koşullarla 1926 Eylülünde Milletler Cemiyetine girdi.

Aksi yönde verilmiş garantilere rağmen Moskova haklı olarak, Locarno Anlaşması'nı, Almanya'yı Batı dünyasına yeniden entegre edip Sovyetler'le sıkı ilişki kurmaktan vazgeçirerek SSCB'yi uluslar topluluğu içinde yalıtılmış halde yaşayan bir yabancıya dönüştürmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirdi. Ancak bu girişim tam anlamıyla başarılı olamamıştı. Hâlâ 1918'in ezikliğini duyan Almanya, Batılı ülkeler arasındaki düşük statüsünün bilincindeydi ve tamamen bu devletlere bağımlı olmak istemiyordu. SSCB ile olan ilişkileri, yalıtılmış iki ülkeyi bir araya getiren Rapallo Anlaşması'nın imzalandığı dönemlerdeki kadar samimi değildi artık. Ancak bu ilişki Batılı devletlere karşı Almanya'nın elindeki bir kozdu ve Avrupa güç dengesinin de önemli bir faktörüydü. Polonya'ya karşı duyulan ortak güvensizlik Almanya ile SSCB arasında sıkı bir bağ olarak varlığını koruyordu. Gizli Alman-Sovyet askeri anlaşmaları gayet iyi işliyordu ve Reichswehr bu ortamı tehdit edebilecek her şeye şiddetle karşı çıkma eğilimindeydi. Ekonomik ilişkiler de iki ülke

açısından gayet kârlıydı. Stresemann Locarno'da Chamberlain ve Briand'la görüşürken, bir grup Alman bankasınca sağlanan yüklü bir krediyi de içeren bir Alman-Sovyet ticaret anlaşması Moskova'da imzalanıyordu. Almanya, SSCB'nin en önemli ve en güvenilir iş ortağıydı.

Ne var ki bu anlaşma Almanya'nın Doğu Avrupa'da bir köprübaşı sağlamak için yaptığı girişimlerin tek dışavurumu değildi. İngilizlerin Sovyetler karşıtı bir devletler koalisyonu oluşturma çabalarını eleştirmekle yetinmeyen Sovyet hükümeti, bu girişim aleyhine tutum alabilecek diğer ülkelerle özel ilişkiler geliştirme arayışındaydı. Askeri yükümlülük altına girmek istemediği ve asıl olarak SSCB'ye karşı geliştirilebilecek birleşik girişimi önlemeyi amaçladığı için onlara önerdiği formül, tarafların birbirine karşı düşmanca askeri ya da ekonomik girişimlere katılmaktan kaçınması ve bir tarafa yönelik herhangi bir tecavüzden kaynaklanan savaş durumunda tarafsız kalmasıydı. Bu temelde bir anlaşma 1925 Aralık ayında Türkiye ile imzalandı. Bazı ifade değişiklikleriyle aynı formül 24 Nisan 1926 Alman-Sovyet anlaşmasında da yineleni. Bazı Almanlara Bismarck'ın 1887'de Rusya ile yaptığı "garanti anlaşması"nı çağrıştıran bu anlaşmanın Batı'da yarattığı hatırı sayılır rahatsızlık sonucu zaman zaman meydana gelen bazı olaylar, Moskova ile Berlin arasındaki normal ilişkiyi etkiliyordu. Bu olayların en ciddiisi 1926 Aralık ayında oldu. Gizli askeri anlaşma çerçevesinde Sovyetler'den Almanya'ya savaş malzemesi sevkiyatı yapıldığını öğrenen Alman sosyal demokratları, Reichstag'da Alman ve Sovyet hükümetlerini ve özellikle de Alman komünistlerle sağ kanat milliyetçileri büyük sıkıntıya sokan bir protesto gerçekleştirdiler. Ancak korkulduğu gibi Batılı büyük devletler misillemeye bulunmadılar; bu münasebetsiz sorunu alevlendirmektense, Almanya ile Locarno barışıyla kurulan iyi ilişkileri sağlamlaştırmakla daha çok ilgilidiler. Fırtına dindi. Sonraki

birkaç yıl boyunca Sovyetler'in Batı Avrupa'yla hemen hemen hiçbir ilişkisi yokken, Almanya'yla ilişkileri herhangi bir ülkeye göre politik, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan çok daha yakın ve verimli olmaya devam etti.

Kurumsal olarak Komintern'de somutlaşan SSCB'nin dış dünyaya ilişkin politika ve yaklaşımlarındaki devrimci unsurun, Narkomindel'in yürüttüğü diplomatik etkinliklerle anlık sıkıntılara neden olabilecek bir çatışma içinde olduğu görüntüsü verdiğine hâlâ rastlanıyordu. Sovyet hükümetinin Komintern'in işlemlerinden sorumlu değilmiş gibi davranması, devrimin gerekleriyle diplomasi arasında olduğu varsayılan bu çatışmanın yanıltıcı niteliğini güçlendiriyor, bu da SSCB'nin dünya devriminin biricik mevzisi olduğu ve dünya devrimi umutlarının bu mevziinin gücüne ve güvenliğine bağlı olduğu yolunda sürekli tekrarlanan argümanda kendini gösteriyordu. Bu hipotez çerçevesinde uluslararası devrimin menfaatleriyle SSCB'nin ulusal çıkarları, ayrılmaz biçimde birbiriyle ilişkiliniyordu. Bu görüşün mantıksal sonuçlarından biri, genellikle Komintern'in "seksiyonları" olarak anılan diğer tüm komünist partilerin Rus partisine bağımlı olmalarıydı. Komintern ile Rus partisi arasında bir çatışma düşünülemezdi. 1922 baharında İşçi Muhalefetine yirmi iki üyesi, tüzüğün tanıdığı hakkı kullanarak Rus partisinin kendilerine olan tavrına karşı Komintern'e başvurmuş ve bu başvuru, Bulgar Kolarov ile Alman Klara Zetkin'in de içinde bulunduğu bir komisyon tarafından reddedilmişti. Sadece Rus partisi başarılı bir devrime önderlik etmişti ve devrim yolunda yalnızca o, diğer partilere emir vererek onları yönetmek hak görevini kazanmıştı. Komintern'in Rus modeline göre kurulması ve Rus partisi merkezli olması gibi tarihsel bir gerçeklik de bu argümanı desteklemekteydi.

Haziran 1924'te toplanan beşinci Komintern kongresinde kilit sorun, komünist partilerin Komintern'in merkezî organlarıyla ilişkisiydi. Ekim ayaklanmasını yüzlerine gözlerine bu-
laştıran ve sağcı olarak mahkûm edilen KPD liderlerinin ye-
rine sol kanattan Ruth Fischer ve Maslov getirildi. Benzer bir
bölünme, liderleri Troçki lehine demeç vermiş olan Fransız ve
Polonya partilerinin de başına geldi. Artık bu liderler de sağcı
olarak etiketlenmişti. Kongrede sol kanadın erdemleri hakkın-
da yapılan süslü konuşmalar arasında, yeni sol kanat liderler-
de aranan asıl özelliğin Moskova'da verilen kararlara disiplinli
bir biçimde itaat etmeleri olduğu açıkça belli olmuştu. Zinov-
yev, kongrede alınan kararda, "Rus Bolşevizminde geçmişte ve
bugün, enternasyonal ve genel anlamda önemli olan ne varsa
hepsinin seksiyonlara taşınması" olarak tanımlandığı, "partileri
Bolşevikleştirme" sloganını ortaya attı. Bu karar çok doğal gö-
rülüyordu; diğer ülkelerde devrimin gecikmesinin sonucuydu.
Ayrıca başarılı bir sosyalist devrim yapan biricik ülke olarak
SSCB'nin rolünü tescil eden tek ülkede sosyalizm doktrininin
de takviye görüyordu. O güne dek Komintern'in çalışmalarına
katılmamış olan Stalin, gösterişsiz bir biçimde beşinci kongreye
katıldı ama Zinoviyev'in ilgi odağı olmasına izin vererek sadece
komisyonlarda konuştu ve yabancı delegelere kendini tanıttı.
Kongreye katılan ve 1914'teki büyük savaşın yaklaşan onuncu
yıl dönümüyle ilgili bir bildirge kaleme alan Troçki de konuşma
yapmadı.

Sonraki üç yıl boyunca, kapitalist bir dünyada yalıtılmış
halde yaşıyor olmak, Moskova'da gittikçe büyüyen bir endişe
kaynağıydı. 1914-18'deki savaşın şiddetle sarstığı Avrupa'nın
kapitalist ekonomileri, 1920'li yılların ortalarında dengelerine
tekrar kavuşmuş, Amerikan yatırımlarının teşvik ettiği bir refah
yaşıyorlardı. Komintern, Batılı ülkelerin "kapitalist istikrar" ko-
numuna ulaştıklarını kabul ediyor ama buna "görelî" ve "geçici"

yakıştırmayı yaparak karşısında “Sovyet istikrarı”nı öne çıkarıyordu. Bu değerlendirme, bir ihtiyat atmosferine neden oldu. Beşinci kongrede sempati toplamış olan yabancı partilerin sol kanat liderleri iki yıl içinde uzaklaştırılarak yerlerini ılımlılara bıraktılar. Her yıl kongre toplamaktan vazgeçilerek “genişletilmiş” IKKI toplantıları yapılmaya başlandı. Komintern’in altıncı kongresi ancak 1928’de toplanabildi. Gelmekte olan devrim düşüncesi hâlâ canlıydı ama buna olan inanç giderek köreliyordu. Devrimci propaganda yürütülüyordu fakat artık büyük oranda düşmanlığı bilinen ve kendisinden korkulan ülkelere karşı bir savunma silahı biçimine bürünmüştü. Stalin’in yükselişi Batı’da bir ölçüde memnuniyetle karşılandı çünkü kendini ülkesinin kaderini değiştirmeye adanmış ılımlı ve tedbirli bir liderin, ortalığı karıştıran Troçki ve Zinovyev gibi delifışek devrimcilere karşı üstün çıktığı anlamına geliyordu.

Komünistlerin diğer sol parti ve gruplarla işbirliği yapmalarının azami destek gördüğü, Komintern’in benimsediği amaçlara destek sağlamak için sol partileri ya da farklı parti ve grupları içeren ve görünüşte komünist olmayan ama Moskova tarafından teşvik ve kısmen de finanse edilen uluslararası “cephelerin” oluşturulduğu bir döneme, birleşik cephenin altın çağına girilmişti. Bu cephelerin en başarılı ve ünlü örneği, kuruluş kongresini 1927’de Brüksel’de yapan Emperyalizme Karşı Birlikti. Birlik, dünyada ilk kez Çin’den, Hindistan’dan, Endonezya’dan, Orta Doğudan, Afrika’nın birçok ülkesinden, Latin Amerika’dan ve ABD’deki zencilerden delegeleri bir araya getirerek emperyalist devletlerin bu halklar üzerinde kurduğu tahakkümü protesto eden bir platform oluşturdu. Moskovadaki devrimin onuncu yıl kutlamalarına çok sayıda seçkin yabancı konuk katıldı ve burada, Sovyetler Birliği Dostları adlı uluslararası bir derneğin temelleri atıldı. Uluslararası İşçi Yardım Kurumu, Uluslararası Sınıf Savaşımı Mahkûmları

Yardım Kurumu gibi merkezi Moskova'da, şubeleri diğer önemli ülkelerde olan örgütler de yine aynı şekilde komünist olmayan solla ilişki kurmak ve SSCB'ye sempati toplamak amacına hizmet ediyordu.

İngiliz işçi hareketiyle olan ilişkiler baştan beri belli bir kural dışılık arz ediyordu. İngiliz Komünist Partisi CPGB, 1920 yılında aşırı solcu çeşitli hiziplerin birleşmesiyle kurulmuştu. 1920'li yılların ortalarında toplam üye sayısı 5 bin civarındaydı. CPGB'nin zayıflığını dengeleyen unsur, İngiliz işçi hareketinin çekirdeğini oluşturan ve İşçi Partisinde baskın bir etkisi olan sendikaların gücüydü. Üstelik sendikalar Rus devrimi ve Sovyet rejimine karşı birkaç kez sıcak ve etkin bir yakınlık göstermişlerdi. Kapitalist ülkelerdeki sendikaları kazanmak, 1921'de kurulmuş olan Kızıl Sendikalar Enternasyonalî'nin (Profintern veya RILU) göreviydi. Profintern, Fransa ve Çekoslovakya'da oldukça başarılı olmuş ve bu ülkelerdeki sendikalar, Amsterdam Enternasyonalî diye bilinen Uluslararası Sendikalar Federasyonu'na (IFTU) ve Profintern'e bağlı olmak üzere, hemen hemen yarıya bölünmüşlerdi. Almanya'da böyle bir bölünme yaşanmadı ama KPD, Amsterdam'a bağlı sendikaların üyeleri üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahipti. İngiltere'de de birkaç istisna dışında sendikalar Amsterdam'a bağlı kaldı. İngiliz sendikalarının büyük çoğunluğu yıllar boyunca uluslararası işçi hareketindeki bu bölünmeyi eleştirerek iki rakip federasyonun uzlaşmasını istediler. Ancak derin ideolojik farklılıklar ve şiddetli çekememezlikler yüzünden bu istek, umutsuz bir arzu olarak kaldı.

Profintern, Komintern'in birleşik cephe politikalarına dümen kırdığı bir anda kurulmuştu. Komintern'in 1920 yılındaki ikinci kongresinde, ertesi yıl "birleşik cephe" terimiyle şekillenen düşüncelerini aktaran Lenin'in yorumları (bkz. Bölüm 2), asıl olarak kendisine has tüzüğü sayesinde CPGB üyelerinin aynı zamanda İşçi Partisine de üye olmasına olanak veren İngiltere'de,

komünistlerin “MacDonald ve Henderson”ları desteklemesi gerektiğine yönelikti. İngiltere’de sendikalar, komünist olmayan işçilere yönelik çalışmaların yapılabileceği doğal bir zemindi. Tipik bir İngiliz komünistinin cebinde üç üyelik kartı taşıdığı söylenirdi: CPGB, sendika ve İşçi Partisi kartları. Profintern’in Londra’da bir büro açmasından güç alan CPGB, iki birleşik cephe örgütü oluşturdu. Bunlar, sendikalar içinde grup çalışması yapmak için kurulan Ulusal Azınlık Hareketi (NMM) ve dönemin en önemli sorunlarından biri olan işsizlik üzerine komünist liderlik altında geniş işçi katılımıyla ajitasyon-propaganda yapmak için kurulan Ulusal İşsiz İşçiler Hareketi (NUWM) idi. CPGB’nin yakın işbirliği çağrılarını reddetmesine karşın İşçi Partisinin sıradan üyeleri, ilk zamanlar tek tek komünistlere karşı düşmanca davranmıyordu. 1922 seçimlerinde, biri resmî olarak İşçi Partisi adayı, diğeri de İşçi Partisinin yoğun desteğiyle olmak üzere iki komünist meclise girdi.

Ancak komünistlere karşı tepki, İşçi Partisinde sendikalar-dan daha çabuk gelişecekti. 1924’de komünistlerin İşçi Partisi listelerinden aday gösterilmeleri yasaklandı. CPGB üyelerinin İşçi Partisine üye olmalarını yasaklayan bir kongre kararı alındı ancak komünistler sendika delegasyonlarında bulundukları sürece bu karar uygulanamadı. Sendikalarda SSCB’ye karşı büyük bir sempati vardı. Sovyet sendika lideri Tolski’nin 1924 ve 1925’de İngiliz sendika kongrelerinde yaptığı konuşmalar coşkuyla karşılandı, Aralık 1924’te (Zinovyev mektubunun ve İşçi Partisi hükümetinin seçim yenilgisinin hemen ardından) bir İngiliz delegasyonu, Sovyet sendikalar kongresine katıldı. 1925 başında iki ülke sendikaları arasındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla bir İngiliz-Rus sendika komitesi oluşturuldu. Ancak bu proje, Sovyet ve İngiliz sendika liderleri arasındaki uyumsuzluklarla yaklaşım farklılıklarını ve İngilizlerin Amsterdam Enternasyonaline muhalif konuma geçme konusun-

daki gönülsüzlüklerini fazla hafife almıştı. Komite toplantıları Sovyet ve İngiliz delegelerinin giderek birbirlerine yönelttikleri daha keskin eleştirilere sahne oldu. Profintern'in etkinlikleri ve Sovyetler'in İngiliz liderlere yaptığı sert eleştiriler İngilizleri gücendiriyor, NUM ve NUWM'nin saldırgan taktikleri sürekli rahatsızlık yaratıyordu. İşçi Sendikaları Kongresi (TUC) genel konseyinde giderek küçülen Sovyet yanlısı azınlık, karşısında Sovyet karşıtı bir çoğunluk buluyordu.

Ayrışma, 1926 Mayıs ayında İngiltere'deki genel grev sırasında yaşandı. Sovyetler'e göre genel grev siyasi bir hareket, iktidara el uzatan bir girişim, bir sınıf savaşımı eylemi ve proleter devriminin başlangıcıydı. İngilizler açınsındansa nasıl başladıysa öyle devam etti, ücret mücadelesi olarak... Sendika liderleri ve işçilerin büyük çoğunluğu düzeni yıkmak değil, nimetlerinden daha adil pay almak istiyorlardı. Moskova'dan yayılan devrim telkinleri İngilizleri endişelendirdi ve Moskova'dan soğuttu. Sovyet sendikalarının grevcilere önerdiği mali yardım, önyargılara yol açarak davalarına zarar vereceği gerekçesiyle İngilizlerce reddedildi. Sovyet liderlerin İngiliz liderleri hiçbir zaman affetmeyeceği bir hakaretti bu. On gün sonra İngiliz sendika liderleri, grevin çıkış nedeni olan madencilere yapılan haksızlıklara karşı mücadelede onları çaresiz biçimde yalnız bırakıp yenilgiye uğradıklarını bildirerek genel grevi sona erdirmeye çağırısı yapınca, Sovyetler bunu sendikacıların burjuvaziye satılmış olduklarının kanıtı olarak gördüler. Tek umut, işçilerin hain sendika bürokrasisini devirmesiydi. Bundan sonra Sovyetler, İngiliz sendikacılara amansız bir kin besleyecekti. Ancak İngiliz sendika üyelerinin çoğunluğunun liderlerine bağlılığını sarsmayı başaramadılar ve yıllar boyunca İngiliz işçi hareketine dargın kaldılar.

Genel grev ve grevcilere Moskova tarafından mali yardım önerilmesi, önemli Muhafazakâr politikacılarca 1924 güzünden

beri giderek artan bir şiddetle yürütülen Sovyetler karşıtı kampanyaya hız kazandırdı. 1926-27 kışı sırasında Muhafazakârların SSCB ile ilişkilerin kesilmesi yönündeki baskısı, dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı. 1927 Mayıs'ında polis, Londra'daki Sovyet ticaret delegasyonunun bazı bürolarının da bulunduğu Arcos binasına baskın yaptı. Ele geçirilen belgelerde sansasyonel bilgiler yoktu. Ama baskının nedeni belliydi ve bu amaç gerçekleşti. 24 Mayıs'ta Baldwin, SSCB ile ilişkilerin kesildiğini ve ticaret anlaşmasının feshedildiğini açıkladı. Diğer ülkeler İngiltere'yi izlemedi fakat böyle bir tutum içine giren İngilizlerin hâlâ Avrupa diplomasisine yön veriyor oluşu, Moskova'da geniş bir endişe dalgasına neden oldu. Savaş ya da en azından ekonomik ambargo korkusu yayıldı. Bir önceki yıl Polonya'da iktidara gelen Pilsudski'nin, İngiltere'yi SSCB'ye karşı askeri harekâta kışkırtacağı ya da onun girişeceği bir harekâtı destekleyeceği gibilerinden kaygılar hissediliyordu. Eylül 1927'deki yıllık kongresinde TUC, uzun süredir Troçki'nin ve Moskova'daki muhalefetin saldırısına hedef olan İngiliz-Sovyet sendika komitesini feshetme kararı alarak Sovyet liderlerinin bozgununa bir ek daha yaptı. Ufukta bir ışık görünmüyordu. Hasattan sonra şiddetli bir tahıl toplama krizi yaşandı. Parti içi muhalefetle süren çekişme zirvesine ulaştı. Asya'da bile Sovyetler'in ilişkileri, tarihteki en kötü dönemindeydi.

Tüm bu dönem boyunca ABD hükümeti hiçbir esneklik göstermeksizin Sovyet hükümetini tanımadı ve onunla ilişki kurmadı. Peş peşe gelen başkanlar ve dışişleri bakanları tarafından sürekli vurgulanan bu yaklaşıma sadece bir avuç radikal entelektüel ile SSCB ile ticaretin canlandırılmasını isteyen bazı bankacılar ve işadamları karşı çıktı. Resmî ambargo kaldırıldı ama SSCB'ye borç verilmesi konusunda bir yasak, ihtilaflı mülkiyet gerekçesiyle Sovyet altınının teminat sayılmasına yönelik bir veto ve bankaların kredi açmayı reddetmeleri nedeniyle büyük

işlemlerin önünde etkili bir fiili engel varlığını sürdürdü. Ama damla damla da olsa ticaret yapılmaya başlanmıştı. 1924'te Sovyet yetkililer Londra'daki Arcos'un bir benzerini, Amtorg adıyla New York'ta kurdular. Zaman zaman şahıs olarak hükümetle görüşebilen gayriresmî bir Sovyet temsilcisi Washington'da ikamet etmeye başladı. 1925'te Amerikalı işadamı Harriman, Kafkaslar'daki manganez madenlerinin işletme imtiyazını aldı. Proje başarılı olmadı ve imtiyaz bir süre sonra iptal edildi ama artık buz kırılmıştı. Yine de Amerikalı sanayicilerin Sovyet pazarına ciddi ilgi duymaları için, 1927 yılının geçip SSCB'deki sanayileşme hamlesinin yol almasını beklemek gerekecekti.

SSCB VE DOĞU (1923-1927)

Marx'ın düşüncesinde ikincil öneme sahip bulunan Avrupa-lı olmayan ülkeler, Birinci ve İkinci Enternasyonal tarafından da ihmal edilmişti. Lenin de 1916'da yayınlanan ünlü eserinde "emperyalizmi" kapitalizmin en yüksek ve en son aşaması olarak tahlil ettiğinde bu olgunun sömürgelerdekinden çok emperyalist ülkeler üzerindeki etkisiyle ilgilenmişti. Devrimin ilk yılında Asya halklarına yönelik bildiriler, bu halkları dış güçlerin, özellikle de İngiltere'nin tahakkümüne karşı ayaklanmaya davet ediyordu. Komintern'in 1919 Martında toplanan kuruluş kongresinde kabul edilen manifesto, "Asya ve Afrika'nın sömürge kölelerine" yönelik bir çağrı metnini de içermekteydi. "Sömürge ve yarı-sömürge" olarak adlandırılan ülkeler için ilk kez bir politikanın belirlendiği yer, 1920'deki ikinci kongre oldu. Lenin'in kaleme aldığı tezlerde, "tüm ulusal kurtuluş hareketleri ile anti-sömürgeci mücadelelerin Sovyet Rusya ile yakın ittifak içinde" olması isteniyordu. Bu ittifakın da içinde bulunacağı ulusal hareketlerin burjuva-demokratik ya da proleter-komünist olup olmaması, o ülkenin gelişmişlik düzeyine göre değişecekti. Geri ülkelerde komünistler, burjuva-demokratik bir yapıya da sahip olsa tüm "ulusal devrimci" hareketleri desteklemeliydiler. Bu makul bir çözümdü ama çeşitli pratik sorunlar doğurdu.

Kongreden sonra Komintern, Doğu sorunu üzerine ilk büyük girişimini yaparak Bakü'de, ezici çoğunluğu Orta Asya'dan gelen 2 bin Müslüman delegeden oluşan bir "Doğu Halkları Ku-

rultayı” topladı. Söz konusu bölgede İngiliz emperyalizmini ana düşman olarak ilan etmek hiç zor değildi ve konuşmacıların büyük bölümü bu temayı işledi. Müslüman delegelerin dinsel hassasiyetleri nedeniyle kurultayda bazı sıkıntılar yaşandı. Diğer bir rahatsızlık kaynağı, 1908'deki milliyetçi Jöntürk devriminin liderleri arasında yer alan, ancak Ermeni kırımından sorumlu tutulan ve demokratikliği ya da sosyalistliği konusunda sicilinde bariz kusurlar olan Enver'in orada bulunmasından kaynaklanan sıkıntılardı. Kurultay kalıcı sonuçlar elde edemedi. Ertesi yıl Uzakdoğu halkları için benzer bir proje düşünüldü ama bu proje gerçekleştirilemedi. Uzakdoğu halkları kongresi nihayet 1922'de Moskova'da yapıldı ancak bu zaman zarfında coşku atmosferi kaybolmuştu ve bu kongre Bakü'deki kadar etkili olmadı. Uzakdoğu'da Batı modeli çerçevesinde sanayileşmesini belli bir düzeye getirmiş olan kalabalık bir proletaryaya sahip Japonya, devrimci olanaklara en fazla sahip ülke olarak görülüyordu. Ancak Komintern'in kuruluş kongresine Japonya'dan delege gelmemişti. Üstelik kapitalist Japonya, komünizme göre Batılı kapitalist ülkelerin etkisine daha açıktı. Çin'de ise Sovyet diplomasisi komünist propaganda için en verimli zeminin, emperyalist tahakküme karşı yükselerek, “adaletsiz anlaşmalar” a ve “anlaşma limanları”ndaki yabancı yerleşimlerine yönelen ulusal kurtuluş hareketi olduğu anlaşılabaktı.

Aynı yıl meydana gelen Çin devriminden esinlenen Lenin, 1912'de yazdığı makalede, “Asya'daki yüz milyonlarca emekçi, gelişmiş ülkeler proletaryası şahsında güvenilir bir müttefik bulmuştur” diyerek proletaryanın zaferinin, “Avrupa ve Asya halklarını kurtaracağını” bildirmiş ve Sun Yat-sen'i, “devrimci-

* Adaletsiz anlaşmalar (“unequal treaties”), 1840'lardan İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde ABD, İngiltere ve Fransa tarafından Çin, Japonya ve Kore'ye silah gücü veya tehdidiyle imzalatılan, ülkeyi yabancılara açan anlaşmalara verilen özel isim. “Anlaşma limanları” ise, bu anlaşmaların imzalatıldığı ülkelerde, anlaşmayı dayatan egemen yabancı gücün vatandaşlarının yerleştiği açık liman şehirleri -çev.

demokratik programa sahip bir narodnik” olarak tanımlamıştı. Sun Yat-sen 1918’de Kanton’da kendi milliyetçi hükümetini kurup ulusal hareketin başı olarak sivrilince, karşılıklı gidip gelen mektup ve telgraflarla her iki devrimci rejim de Sun ve Çiçerin aracılığıyla birbirlerine sempatiilerini göstermişlerdi. 1920’li yılların başında Sovyet diplomasisi Çin’de etkin olmaya başladı. İç savaşta çeşitli faaliyetlerde bulunan diğer devletler kuvvetlerini bölgeden çektikten uzun süre sonra bile Japonya Sibiryadan çekilmemişti. Ancak 1921’de Amerikalıların baskısıyla çekilmeye başladılar. Doğuya doğru ağır ağır ilerleyen ve Dış Moğolistan’ın bir kısmını işgal etmiş olan Beyaz Ordu’yu püskürten Sovyet birlikleri, 1921 Kasımında Sovyet kontrolündeki Moğolistan Halk Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan ettiler. 1922 yazında Joffe, Pekin’deki iktidarsız Çin hükümetiyle sürdürülen belirsiz ve zayıf ilişkilerde netlik sağlamak için Moskova’dan hareket etti. Bu girişim başarılı olamadı. Ancak 1923 Ocak ayında Joffe, Kanton’dan yeni çıkarılmış olan Sun Yat-sen ile Şanghay’da görüştü. Bu görüşme, Sovyet politikasında emperyalizme karşı direniş için, birleşik cephenin ve ulusal hareketlerle işbirliğinin öne çıktığı bir dönemde oldu. Görüşme sonunda Sun Yat-sen’in, “Çin’de komünizm de, Sovyet sistemi de uygulanamaz, çünkü bunların başarıyla uygulanabilmesi için gerekli koşullar yoktur” şeklindeki görüşünü Joffe’nin de kabul etmesiyle ortak bir deklarasyon imzalandı. “Çin’in en önemli ve en büyük sorununun ulusal birliği sağlamak ve tam bağımsızlık elde etmek” olduğu üzerinde fikir birliğine varıldı ve Joffe bu mücadelede Sovyetler’in en sıcak sempati ve desteğinin Çin’in yanında olacağına teminat verdi.

İki ay sonra Sun Yat-sen Kanton’u tekrar ele geçirdi. Joffe ile varılan anlaşma Sun ve partisi Komintang ile Sovyetler arasında uzun ve verimli bir işbirliğinin başlangıcı oldu. 1923 güzünde Sun’un yardımcılarında Çan Kay-şek silah ve donanım sağla-

mak için görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gönderildi. Amerika'da doğmuş, İngilizce konuşan bir Rus komünisti olan Borodin ise Sun'a danışmanlık yapmak üzere Kanton'a gitti. Borodin ertesi yıl kendisi ile Sun arasında ve Sovyet hükümeti ile Komintang arasında, ortak hedefi Çin'i emperyalist devletlerin (İngiltere, Japonya ve ABD) egemenliğinden kurtarmak olan yakın bir ittifak kurmayı başardı. Kanton'u ele geçirdikten sonra orada milliyetçi bir hükümet kurmuş olan Sun, Çin'i yeniden birleştirmek ve yabancı işgalcileri kovmak için bir "kuzey seferi" başlatmak istiyordu. SSCB'den Kanton'a mütevazı miktarda ama giderek artan askeri malzeme sevkiyatı yapıldı. Sovyet askeri danışmanlar Sun'un ordusunu kurmasına yardım ediyor ve yeni harp okulunun öğretmen ve teçhizat ihtiyacını sağlıyorlardı. Gevşek bir yapıya sahip olan Komintang partisine, Borodin'in tavsiyesi üzerine daha sıkı bir biçim verildi. Bu arada, 1921'de kurulmuş olan Çin Komünist Partisi (ÇKP) asıl olarak Marksist entelektüellerden oluşan bin civarında üyeye sahipti. Borodin'in Çin'e gelişinden önce, Komintern'in teşvikiyle yapıldığı çok açık olan bir anlaşmayla ÇKP üyelerinin aynı zamanda Komintang'a da üye olması sağlanmıştı. İngiltere'de CPGB üyelerinin bir kısmının İşçi Partisine üye olmasını örnek alan bu ikili sistemin amacı, disiplinli ve adanmış küçük bir grubun, büyük ama gevşek örgütü pekiştirmesiydi. Tüm bu düzenlemeler Marksist doktrinle Sun'un "ulusallık", "demokrasi" ve "halkın geçiminin sağlanması" şeklindeki "üç ilke"si arasındaki uyumsuzlukları gizliyordu. Bu durum ancak emperyalizme karşı milli mücadelenin her şeyin üzerinde tutulduğu sürece devam edebilirdi. Ancak o şartlarda Borodin, ağaların topraklarının kamulaştırılmasını Komintang programına koyması için Sun'a baskı yapabiliyordu. Nitekim Sun tarafından inatla reddedilen Borodin bu istekten vazgeçmek zorunda kalacaktı.

1924 sonlarında Sun Yat-sen durumu yakından izlemek için Japonya ve Kuzey Çin'e seyahate çıktı ancak yolda hastalanarak 12 Mart 1925'te Pekin'de öldü. Sun'un yerine geçecek en güçlü aday olarak Komintang'ın sol kanadına mensup zeki ancak zaafı olan Wang Ching-wei görülüyordu. Askeri yetenekleri ve Moskova'ya yaptığı ziyaret sonucu elde ettiği prestij sayesinde üst düzey görevlerde bulunan Çan Kay-şek ise o anda siyasetle uğraşmıyor, sadece Sovyet desteğiyle ulusal orduyu kurmakla ilgileniyordu. 1925'in en önemli olayı, 30 Mayıs'ta Şanghay'da meydana geldi. İngilizlerin komutasındaki yerel polis, grevci işçiler ve öğrencilerden oluşan bir gösterici topluluğuna ateş açarak birkaç kişiyi öldürdü. Polisin bu tavrı, yaklaşık iki ay sürerek Kanton'a da sıçrayan bir genel greve ve işçilerin kitle-sel ayaklanmasına yol açtı. ÇKP, Şanghay'da ilk kez etkili bir sendikal örgütlülük oluşturarak üye sayısını birkaç hafta içinde 10 bine yükseltti. Çin'deki işçi ayaklanmasının bu ilk belirtisi-nin sonuçlarından biri, İngiltere ile SSCB arasındaki karşılıklı düşmanlığın keskinleşmesiydi. Diğer bir sonuç ise, ulusal kur-tuluş davasına sadık ancak toplumsal devrime düşman olan Komintang'da sağ kanadın güçlenmesini teşvik etmesiydi. Çan Kay-şek ise olayları izleyerek sağ ve sol kanatlar arasında ustaca manevra yapıyordu.

Sovyetler'in Çin'deki ilgi odağı, ulusal devrimci hareketin merkezi olan Kanton değil, esas olarak Sovyet toprağına bitişik bir konuma sahip olan Kuzey Çin'di. 1923 Ağustos ayında Ka-raham, diplomatik temsilci olarak Pekin'e gitti ve Çin hükümeti ile Çin-Sovyet ilişkilerini düzenleyen bir anlaşma 1924 Mayıs ayında imzalandı. Rusya'nın da diğer büyük devletler gibi Çin'de sahip olduğu bazı hak ve imtiyazları vardı ama Sovyet hüküme-ti bunlardan feragat etmişti. Tek sorun Çin hükümetinin ege-menlik iddiasında bulunduğu Dış Moğolistan ile Ruslarca inşa edilen ve Mançurya'yı boydan boya kat ederek Vladivostok'a

uzanan Doğu Çin Demiryolları (DÇD) idi. Anlaşmada Dış Moğolistan, Çin'in "ayrılmaz bir parçası" olarak tanımlanmıştı, ancak orada bulunan Sovyet yöneticilerinin ve birliklerinin ne zaman geri çekileceğine ilişkin bir tarih saptanmamıştı. Ayrıca SSCB, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ni sıkı denetim altında bulundurmaya kararlıydı. DÇD ise beş adet Çinli, beş adet de Rus'tan oluşan bir kurul tarafından yönetilecek ancak genel müdür Sovyet hükümetince atanacaktı (bu düzenleme sonraki yıllarda birçok probleme neden olmuştur). Sovyet hükümeti, Güney Çin'de devrimci davayı desteklemekle Kuzey Çin'de çıkarlarını korumak arasında bir uyumsuzluk görmüyordu. Ancak Komintang'daki bazı çevreler, milliyetçi hareketin can düşmanlarıyla SSCB arasında bu tip düzenlemelerin yapılmasına fena halde içerlemişlerdi.

Çin-Sovyet anlaşması görüşmelerini sürdüren Pekin'deki Çin hükümeti, Wu Pei-fu'nun kontrolündeydi. Wu, İngiliz desteği alarak bir süre Orta Çin'e egemen olmuş bir diktatördü. 1924 güzünde Japonya'nın himayesinde Mançurya'yı elinde tutan Çang Tso-lin ile Wu arasındaki düşmanlık çatışmaya dönüştü. Kuzey Batı Çin'de büyük bir araziye egemen olan Feng Yü-hsiong'un savaş sırasında terk ettiği Wu yenildi. O güne dek Wu'nun emrinde olan Feng, Komintang'ı ve Kanton'daki milliyetçi hükümeti desteklediğini açıkladı. Büyük olasılıkla bu değişim Moskova'nın destek önerisi sayesinde gerçekleşmişti. Wu'nun denetimi ortadan kalkınca Feng, Pekin'i ve komşu eyaletleri kendi yönetimine almaya çalıştı. Ancak Çang Tso-lin 1925 sonunda Feng'i yenilgiye uğratarak bu arzusunu gerçekleştirmesini engelledi. Bundan sonra da talihsiz Pekin hükümeti Çang'ın kuklası haline geldi.

Artık Çin'de belli başlı iki askeri güç vardı. Kuzeyde Çang Tso-lin, güneyde ise Çan Kay-şek'in komutasında giderek genişleyen milliyetçi kuvvetler. Bir zamanlar Wu Pei-fu'ya bağlı

ordular ise artık dağınık bir halde Orta Çin'de bulunuyorlardı. Bu koşullarda 1926 yılı başında Çan Kay-şek, uzun zamandır düşündüğü “kuzey seferine” yazın başlama kararı aldı. Ancak bu karar Borodin'in ve Sovyet danışmanların pek hoşuna gitmedi. Askeri hazırlıkların nihai hedefi olarak kuzey seferinden hep bahsedilir ve prensipte onaylanırdı. Ama bu düşünce yakın geleceğe ait somut bir plan olarak ortaya çıkınca endişe yarattı. Başarılı olup olmayacağı belirsiz olan sefer, emperyalist güçlerin müdahalesine yol açacağı benziyordu. O sıralar Çang Tso-lin ile DÇD üzerindeki anlaşmazlıkla uğraşan Sovyet hükümeti, başka sorun istemiyor ve Kanton'daki olaylarla pek ilgilenmiyordu. 1926 Ocak ayında Borodin, Pekin'i ve Feng'in karargâhını ziyaret etmek amacıyla Kanton'dan ayrıldı. Borodin, Kanton'dan ayrılınca, Çan Kay-şek ile kuzey seferi konusundaki şüphelerini pek de nazik olmayan bir biçimde dile getiren Sovyet uzmanları arasında tartışmalar patlak verdi. 20 Mart 1926'da, komutanı komünist olan bir gambotta çıkan önemsiz bir olayı bahane eden Çan Kay-şek, silahlı kuvvetlerdeki komünistleri tutukladı ve bazı Sovyet danışmanlarını karargâhlarına hapsedtirdi. Gerçi hemen serbest bırakıldılar ancak Çan Kay-şek, otoritesini kıran bu kişilerin yanından ayrılmalarını kesin olarak istedi. Nisan sonunda Borodin dönünce sorun çözüldü ve barış tekrar sağlandı. İlgili danışmanlar geri gönderildi. Daha önce Çin'de bulunmuş, Çan Kay-şek nezdinde *persona grata* [makbul kişi] olan Kızıl Ordu subayı Blyuker (lakabı Galin) sayıları artırılan Sovyet danışmanlarının başına geçmek üzere Çin'e geldi. Kuzey seferi çok yaklaşılmıştı ve Blyuker ile ekibi seferi planlamak ve organize etmek üzere çalışmaya başladılar. Artık güçler dengesi değişmiş, Çan Kay-şek tek hâkim olmuştu.

1926 Temmuz başında 70 bin kişilik milliyetçi ordu ile Sovyet danışmanları Kanton'dan kuzeye doğru yürüyüşe geçtiler. Sefer parlak bir başarı kazandı. Hiçbir direnişle karşılaşmadığı

gibi, Wu Pei-fu'nun dağılan ordusundan kalan birimlerden ve toprak sahipleriyle soyluların mülklerini yağmalayarak yaşayan silahlı köylü gruplarından oluşan çok sayıdaki birlik de yürüyüşe katıldı. Eylül başında Orta Çin'in büyük sanayi merkezi ve Wu'nun egemenliği altındaki bölgenin eski başkenti olan Hankov'a giren Çan Kay-şek'in ordusu 250 bin kişiye ulaşmıştı. Birkaç hafta sonra Şanghay'a giden yolda bir durak olan Nanchang'ta karargâh kurmak için doğuya hareket edildi. Kanton'da kalmış olan Borodin ve ekibi ile bazı Komintang yetkilileri, büyük bir coşku seli içinde ulusal-devrimci hükümetin ilan edildiği Hankov'a doğru Kasım ayında yola çıktılar. Çevresindeki iki sınai merkezin sınırları içine katılmasıyla büyüyen Hankov'a Wuhan adı verildi. Wuhan'da ve Moskova'da zafer anıydı.

Ancak zafer, yaklaşan felaketi gizliyordu. Devrimci hareket milliyetçi çerçevede kaldığı ve sadece emperyalizmden kurtulmayı hedeflediği müddetçe birlik sağlanabiliyordu. Ama hareketin destekçilerinden bazıları köylülerin veya işçilerin feodal veya kapitalist zulümden kurtulmasından söz ettiği zaman çatlak sesler çıkmaya başlıyordu. Komintang, küçük burjuvazi ağırlıklı bir hareketti. Küçük topraklı köylüler, topraksızlara göre daha fazlaydı. Milliyetçi kuvvetlerin çoğu subayının da toprak sahibi olduğu söylenirdi. İşçilerle ya da 30 Mayıs 1925'teki olaylardan sonra Şanghay'da gelişen sendika hareketiyle bağı bulunmamaktaydı. Kasım 1926'da Moskova'da yapılan ve Çin devriminin zaferini selamlayan IKKI toplantısında gösterilen yol, belirsiz bir yoldu. Devrimin ikinci aşamasında proletaryanın başa geçmesini bekliyor, Çin'de tarım devriminin önemini vurguluyordu. Çin komünistlerine de Komintang'da kalmaları ve milliyetçi hükümeti desteklemeleri talimatı veriliyordu. ÇKP bu konuda bölünmüştü ve kararsızdı. Ancak Borodin onlara Moskova'nın görüşünü gerektiği gibi yorumlayarak işçi ve köylülerin taleplerinin daha uygun bir döneme ertelenmesi demek olsa bile Komintang'a destek vermeleri üzerinde ısrar etti.

Kriz, Komintang'daki bir ayrışmadan çıktı. Borodin'den kuvvetle etkilenen ve Komintang'ın sol kanadını oluşturan Wuhan hükümeti, ulusal devrimi desteklerken bir yandan da toplumsal devrimden gittikçe daha çok söz eder olmuştı. Wuhan'ın güney eyaleti olan Hunan'da köylü ayaklanmaları baş gösteriyordu. Bu dönem, köylülerin davasının savunucusu olarak Mao Zedong'un ilk kez önem kazandığı yıllardı. Nanchang'da Çan Kay-şek ve generalleri, milliyetçi tutumlarıyla çelişki içinde olan komünistler ile asi işçi ve köylülerin taleplerine karşı açık bir düşmanlık göstererek keskin biçimde sağa kaydılar. Bu gelişmelerin olmasını kolaylaştıran bir unsur da, milliyetçi güçlerin büyük başarısından etkilenerek onlarla anlaşmanın savaşmaktan daha akılcı olduğu sonucuna varan İngiliz hükümetine karşı değişen yaklaşımdı. Bu anlayış değişikliği sonucunda Hankov ve Kiukiong'da İngilizlerin sahip olduğu imtiyazların Çin hükümetince denetlenmesini ve geçmişte yapılmış eşitsiz anlaşmalardan doğan diğer kölelik hükümlerinin kaldırılmasını ya da gevşetilmesini öngören bir anlaşma için uygun zemin sağlanmış oluyordu. Uzun süredir Sovyet vesayetinden rahatsız olan ve artık bundan vazgeçebilecek kadar güçlü olan Çan Kay-şek, komünistlerden ve onların toplumsal devrim programlarından en az kendisi kadar hoşlanmayan emperyalistlerin desteğiyle amacını gerçekleştirebileceği müthiş bir fırsat yakalamıştı.

Değişimin boyutlarını bir anda tamamen fark edilemedi. Bu dönemde Şanghay'ın kontrolü, zayıflığı çok açık olan yerel bir diktatörün, Sun Çuan-fang'ın elindeydi. 1927 Şubat ayında Şanghay'daki sendikalar, hâlâ kurtarıcı gözüyle baktıkları Çan Kay-şek'ten yardım geleceğini düşünerek bir işçi ayaklanması düzenlediler. Çan Kay-şek harekete geçmeyince Sun ayaklanmayı kolayca bastırdı. Birkaç hafta sonra Şanghay çevresinde yapılan bir meydan savaşında Çan Kay-şek, Sun'u yenilgiye uğ-

rattı. İşçiler bir kez daha ayaklanarak yerel özyönetim organları kurdular ve milliyetçi güçlerin şehre girişini kutlama hazırlıklarına başladılar. Çan Kay-şek sonunda şehre geldiğinde ise bu olup bitenlerden hoşlanmadığı belli oluyordu. Askeri birliklerle düzeni sağlayıp özyönetim organlarını lağvetti. 12 Nisanda gerekli koşullar sağlanmıştı artık; Çan Kay-şek tüm şehirde geniş çaplı ve örgütlü bir komünist ve militan işçi kıyımı yapılmasına izin verdi. ÇKP ve sendikalar yok edildi. Bu kez mesajı yanlış anlamak mümkün değildi. Wuhan ve Moskova'da Çan Kay-şek şiddetle yerildi ama bu protestolar Çan Kay-şek'in Orta ve Güney Çin'deki tek etkin orduya komuta ettiği ve yabancı büyük güçlerin sempati ve desteğini kazanmış olduğu gerçeğini değiştirmiyordu.

Bundan birkaç gün önce Sovyetler'in Çin'deki prestijini yerle bir eden bir başka felaket daha yaşanmıştı. Çang Tso-lin'in emri üzerine, kordiplomatiğin de göz yummasıyla Pekin hükümeti Sovyet Büyükelçiliğini basmış ve büyükelçinin ikametgâhına dokunulmasa da diğer binalar iyice aranarak çok sayıda belgeye el konulmuş, çalışanlar da tutuklanmıştı. Çinli personel hemen idam edildi. Sovyet personelse mahkemeye çıkarılmak için aylarca hapiste bekletildi. Bazısı orijinal haliyle, bir kısmı da uygun bir biçimde tahrif edilen birçok belge, düzene karşı komünistlerin çevirdiği entrikaları teşhir amacıyla çeşitli dillerde yayınlandı. Sovyetler'in protestoları hiçbir sonuç getirmedi. Diplomatik ilişkiler kesildi. Bu olaylar Londra'da Arcos'a yapılan baskının ve İngiliz - Sovyet ilişkilerinin kesilmesinin bir ay öncesine denk düşüyordu.

1927 yazında Sovyetler'in Çin'deki konumu en alt düzeydeydi. Wuhan'daki yerel savaş ağası, Çan Kay-şek'ten bağımsızlığını ilan etti. Ancak o da toplumsal devrim fikrine Çan Kay-şek'ten daha hoşgörülü yaklaşmıyordu ve Hunan'ın başkenti Changsha'da köylü katliamına girişti. Borodin ve Wuhan hü-

kümeti, Moskova'ya yaptığı uzun ve son derece coşkulu bir yolculuktan yeni dönen Feng'e güveniyorlardı ama Feng, Çan Kay-şek'la anlaşmayı tercih edip Sovyet danışmanlarına yol vererek ordusunda komünistlerin çalışma yürütmesini yasakladı. ÇKP, 1927 Nisan ve Mayıs aylarında Wuhan'da bir kongre yaptı. Kongrede partinin 55 bin üyeye sahip olduğu iddia edildi ancak partinin ne kadar zayıf olduğu çok açıktı. Wuhan hükümeti yavaş yavaş dağılıyordu. Hükümetin yaptığı son işlerden biri Borodin'in geri çağrılmasını istemek oldu. Borodin Çin'den Temmuz sonunda ayrıldı. Kalan son Sovyet askeri danışmanları ve diğer Sovyet görevlileri de kısa sürede gittiler. Moskova'nın dört yıldır heyecanla sürdürdüğü çabalardan geriye bir şey kalmamış görünüyordu. Öylesine darbeler yenmişti ki, en iyimser gözlemciler bile ancak çok küçük bir düzelme umudu görebiliyorlardı. Aslında bu yıllarda devrimci bir maya tüm Çin'e yayılmaktaydı ama Çan Kay-şek'in demir ökçesi altında ezilmiş hareketin zamanının gelmesi için uzun yılların geçmesi gerekecekti.

Zaman zaman Pasifik bölgesinde komünist propagandanın yaygınlaştırılması için heyecanlı fikirler ortaya atılıyor ve bu iş için en umut verici unsurlar olarak denizciler görülüyordu. 1924 yazında Kanton'da bir Pasifik taşıma işçileri (esas olarak denizciler vardı ama bazı demiryolu işçileri de temsil ediliyorlardı) konferansı toplandı. Konferans, aşıkâr biçimde komünistlerin ve Komintang'ın ortak himayesinde düzenlenmişti. Kuzey ve Güney Çin'den, Endonezya'dan ve Filipinler'den yirmiden fazla delege gelmiş, Japon delegeler ise engellendikleri için gelememişti. Komintern'e ve Profintern'e kutlama mesajları yollayan konferans, komünist bir platformdan çok anti-emperyalist bir platformdu. 1927 yazında Wuhan'da diğer bir Pasifik konferansı toplanana kadar başka hiçbir şey olmadı. Bu kez konferans, Moskova'dan gelen Profintern başkanı Lozovski'nin güçlü lider-

liği altında yapıldı. SSCB, Çin, Japonya, Endonezya, Kore, İngiltere, Fransa ve ABD'den delegeler gelmiş, Avustralya ve Hindistan delegeleri ise hükümetlerinin karşı çıkması yüzünden katılamamışlardı. Konferans, Çin devrimini desteklediğini ilan ederek Kore, Endonezya, Formoza ve Filipinler için bağımsızlık talebinde bulundu. Oluşturulan daimi Pan-Pasifik sekretaryası çeşitli merkezlerde birkaç yıl belli belirsiz varlığını sürdürdü ve *Pasific Worker* (Pasifik İşçisi) isimli periyodik bir yayın çıkardı.

Doğu dünyasının diğer bölümleri bu dönemde Sovyet hükümetinin ya da Komintern'in etkinliklerine daha az açıldı. Japon-Sovyet ilişkileri diğer kapitalist ülkelerle olan ilişkilere pek benzemiyordu. Japon birlikleri Sibiryadan çekildikten sonra Sovyetler'in en önemli talepleri Kuzey Sahalin'in boşaltılması ve Sovyet devletinin tanınmasıydı. Bu iki talep, gecikmeli de olsa 1925 Ocak ayında imzalanan bir anlaşmayla elde edildi. Ancak balıkçılık hakları sorunu ve Vladivostok'u besleyen DÇD ile Japonya'nın kontrolündeki liman kenti Dairen'i besleyen Japon Güney Mançurya Demiryolları arasındaki rekabet, sürekli sorun çıkaran konular olarak kaldı. Öte yandan karşılıklı güvensizlik yüzünden ilişkiler gelişemiyordu. Japon proletaryasının devrimci potansiyeline ilişkin başlangıçtaki umut da gerçekleşmedi. Japon polisi acımasız ve etkiliydi. 1924 yılında dağılan ilk Japon Komünist Partisi, 1926 Aralık ayında illegal olarak yeniden kuruldu. Komünist veya sol çevrelerle yakın ilişki içinde olan bazı sendikalar birleşerek muhalif bir federasyon oluşturdular. Ancak bu çabalar zaman zaman Sovyet-Japon ilişkilerini gerginleştirmek dışında fazla işe yaramadı. Parti ise 1929'daki büyük tevkifatla fiilen yok edildi.

Diğer bölgelerde de pek kayda değer bir şey olmadı. Hindistan'da komünistlerin mücadelesi Avrupa'da yaşayan Hintliler dışında çok az destek buldu. İstikrarsız varlık gösteren küçük bir komünist partisi, sürekli olarak İngiliz yetkililerin

hışmına uğruyordu. Komünistlerin faaliyet gösterdiği eyaletlerdeki işçi ve köylü partileri daha çok umut vaat ediyordu. Hindistan Ulusal Kongresinin bağımsızlık veya özerklik talebi geniş destek buluyor, İngiliz hükümetinin istemeye istemeye kabul edip sürüncemede bıraktığı haklar nedeniyle sık sık protestolar gerçekleştiriliyordu. Bazı grevlerin komünist propaganda sonucu gerçekleştiği söyleniyordu ancak hükümet rahatlıkla durumu kontrol edebiliyordu. Endonezya'daki küçük komünist partisi, gelişmiş İslamcı-ulusal hareket ile henüz başlangıç halindeki sendika hareketi tarafından destekleniyordu. Komintern'in açık desteği ve teşviki olmaksızın 1926 Kasım ayında girişilen kitlesel başkaldırı, birkaç gün içinde ezildi. İdamlar ve sürgünler sonucunda parti, başını yıllarca kaldıramayacak konuma geldi.

Ortadoğu, Sovyet diplomasisi ya da komünist sızma için çok daha az olanak sunuyordu. Türkiye ve İran'la olan ilişkiler, asıl olarak Batılı devletlerin, özellikle de İngiltere'nin bu ülkelerdeki etkisini dengelemeye ve yine bu ülkelerle SSCB arasındaki ticareti geliştirmeye yönelikti. Türkiye ve İran'daki rejimlerin sol hareketleri şiddetle bastırmasının yarattığı sıkıntılar, Sovyet politikasının genel çizgisini etkilemiyordu. Mısır'da İngiliz egemenliğine karşı ulusal hareket çok yavaş büyüyordu ve SSCB ile bir ilişkisi yoktu. Arap ülkeleri ve Filistin ise, belirgin bir Sovyet veya komünist etkinliğine izin vermeyecek şekilde Batı'nın sıkı kontrolü altındaydılar.

PLANLAMANIN BAŞLANGICI

Kapitalist piyasa ekonomisinin yerine planlı bir sosyalist ekonomi kurma kavramı, Marx'ın bu konuda çok az çalışmış olmasına, izleyicilerinin de ayrıntılı olarak geliştirmemiş olmasına karşın Marksist düşüncenin içinde güçlü biçimde yer alır. Ancak planlama kavramı özgül olarak sosyalist bir kavram değildir; 19. yüzyılın “*laissez-faire*” [“bırakınız yapsınlar”] ekonomisine karşı tüm tepkiler bu kavramı içerir. 1899'da Witte'nin Çara verdiği ünlü memorandumun esas konusu, Rus ekonomisinin gelişimini planlama ihtiyacıydı, ancak bu konuda bir şey yapılmadı. Devrimin, sonra da iç savaşın doğurduğu krizlerle uğraşan Bolşeviklerin planlama teorisiyle ilgilenecek zamanları olmamış, ancak Lenin, Alman savaş ekonomisinin merkezî kontrol ve planlama kalıplarına uyduğunu fark ederek bundan etkilenmişti. Bu rastlantısal bir gelişme değildi. Savaştan önce kapitalizmin kendi iç gelişimiyle ulaştığı son aşama, tekelci kapitalizmdi. Lenin'in “tarihin diyalektiği” dediği mekanizmayla savaş, tekelci kapitalizmin “tekelci devlet kapitalizmine” dönüşümünü hızlandırmıştı. Tekelci devlet kapitalizmi ise, “sosyalizmin en kapsamlı *maddi* hazırlığını” oluşturmaktaydı. “*Büyük bankalar olmaksızın*” diye vurgulayarak yazıyordu 1917 Eylülünde Lenin, “*sosyalizm gerçekleştirilebilir bir şey değildir*”. Ancak Alman modelinin Rusya'ya

uygulanması, geri bir ekonomide sosyalizmin inşasıyla birlikte gelen tüm güçlükleri ortaya koyacaktı. Rus sanayisi son zamanlarda merkezileşerek büyümesine ve dolaylı ya da dolaysız olarak devlete bağımlı olmasına karşın hâlâ ilkel bir örgütlenme düzeyine sahipti ve sosyalist planlılara teorik ya da pratik olarak pek yol gösterebilecek durumda değildi. Buna rağmen planlama ilkesi hiçbir direnişle karşılaşmamıştı. 1919 parti programı ekonomi için “genel bir devlet planı” talep etmiş, o günden sonra da ekonomik konularla ilgili tüm Sovyet ve parti kararları düzenli olarak “tek ekonomik plan” çağrısında bulunmuşlardı.

Öte yandan mevcut koşullarda belirli sektörler için ayrı planlar yapmak daha iyi bir yaklaşım olabilirdi. Bunların en bilineni 1920 Şubat ayında Rusya’nın elektrifikasyonu için kurulan komisyonun (Gaelro) çalışmasıydı. “Komünizm, Sovyet iktidarı artı tüm ülkenin elektrifikasyonu demektir” aforizmasını ortaya atan Lenin için bu planın özel bir büyüğü vardı. Bundan bir yıl sonra, NEP’in uygulamaya konmasının hemen öncesinde bir “Devlet Genel Planlama Komisyonu” (Gosplan) kurma kararı alındı. Ancak bu kez Lenin genel bir plan üzerine süren tartışmaları “boş laf etmek, bilgiçlik taslamak” olarak değerlendiriyor ve herhangi bir coşku göstermiyordu. Gaelro, sanayileşme sürecine çok önemli bir katkı oluşturacak olan elektrik santralleri planlama ve kurma gibi pratik bir işe hemen girişirken, Gosplan birkaç yıl boyunca genel planlama üzerine akademik çalışmalarla kendini sınırladı. Tek ekonomik plan ihtiyacını dile getiren açıklamalar sürekli yapılıyordu ancak NEP’e ve tarıma öncelik veren politikaya bağlı olan parti liderleri konuya kayıtsız kalıyordu. 1920’lerden sonra planlamanın en aktif savunucuları, Troçki ile resmî çizginin muhalifleri oldu. Planlama, asıl olarak sanayi politikası demekti ve uygulamada NEP’le gelen piyasa ekonomisinin gittikçe daha fazla ihlali anlamına gele-

cekti. Dolayısıyla gelişimi yavaş oldu. Tarımı da içeren belirli üretim kolları için ilgili departmanlar tarafından planlar yapıldı. Ama Gaelro'nun tersine bu planların belli bir yaptırım gücü yoktu. Ayrıca onları koordine etmek için girişimde bulunan da olmadı. 1924 yazında Gosplan'ın başkanı, kuruluşundan itibaren üç yıl geçmiş olmasına karşın hâlâ “tek ekonomik planın” bulunmayışından yakınıyordu.

Plan kavramı da tartışmadan muaf kalmamıştı. Genel olarak planlama üzerine çok konuşuldu ama daha planın fiili etkileri keşfedilmemişti. Planlı ekonomi kavramı, piyasa ekonomisinin geleneksel kurallarına o güne dek bilinmedik biçimde karşı gelen, yeni ve denenmemiş bir kavramdı. Plancıların karşısına klasik ekonominin cephaneliğinden ödünç alınma müthiş argümanlar çıkarılıyordu. SSCB'de sınırsız köylü emeği nedeniyle görece olarak düşük maliyetli üretim sektörünü tarımın oluşturmaya karşın sanayi, özellikle de ağır sanayi etkin olmayan ve yüksek maliyetli bir üretim sektörüydü. Sermayenin maksimum getiri elde etmesinin yolu tarıma yatırım yapılarak ihraç edecek ürün fazlası elde etmek ve sanayinin gelişimini sağlayacak yatırım malları da dâhil olmak üzere sanayi malları ithalatını bu yolla karşılamaktı. Sınai üretim alanında SSCB gibi sermayenin kıt, vasıfsız emeğin ise bol olduğu bir ülkede, önceliği yatırım malları üreten sermaye-yoğun sanayiye değil, tüketim malları üreten emek-yoğun sanayiye vermek daha mantıklıydı. Ancak tarıma ve hafif tüketim mallarına öncelik veren bir politika, geleneksel ekonomik anlayışa ve NEP ilkelerine ters düşmese de, plancıların, hızla kalkınarak gelişmiş Batılı ülkeleri yakalamış çağdaş bir sanayi ülkesi haline gelme arzusunun antitezini oluşturuyordu. Plancıların argümanları ekonomik olmaktan çok siyasiydi; hatta belki de “kalkınma ekonomisinin” yeni ve pek alışılmadık bir türüne aitti bu argümanlar. Bilinçli ya da bilinçsiz direniş ise ekono-

mistlerin büyük kısmını oluşturan eski ekol mensuplarından geliyordu ve hem güçlü, hem de inatçıydı.

NEP'in yetersizliklerini göstererek genel planlamanın ilk adımlarını oluşturacak şekilde devletin ekonomiye müdahale edici önlemler almasını sağlayan olay, 1923 güzündeki makas kriziydi. Çok geniş bir bantta dalgalanan fiyatlar kent ile kır arasındaki düzenli ilişkiyi bozdu; ağır sanayi durgunluk kısılcasına girdi; işsizlik oranı sürekli yükseldi. Fiyat denetimleri 1923 sonunda başladı. 1924 Ocak ayında toplanan parti konferansı metal sanayisinin canlandırılmasını istedikten sonra Gosplan'a, "SSCB'nin ekonomik faaliyetlerine ilişkin birkaç yıllık (beş ya da on yıl) genel bir perspektif planı oluşturma" talimatı verirken, belki de farkında olmadan belli bir düşünce silsilesini izliyordu. Ancak sanayinin savunucusu konumundaki Vesenska'nın desteğine rağmen plancıların karşısına dikilen güçlü direniş, piyasa ekonomisinin ve mali ortodoksluğun muhafızları olan Narkomzem ve Narkomfin'den gelmekteydi. Bu konuda bir miktar gelişmenin sağlanabilmesi için ertesi yılı beklemek gerekecekti. 1925'in Ağustos ayında Gosplan, 1 Ocak 1925'te başlayan yıl için "Ulusal Ekonomi Kontrol Değerleri"ni (özünde bunlar ön tahminlerdi) yayınladı. Belge, açıklama ve yorumlarıyla birlikte yüz sayfadan az, sade bir taslak ve plancıların çabalarına esin kaynağı olan azimli iyimserliğe işaret ediyordu. Belgedeki değerler emredici değildi, sadece plan ve programlarının çerçevelerini oluşturan ekonomik birimlerce dikkate alınması tavsiye ediliyordu. Şüpheciler bu rakamları saf spekülasyon olarak değerlendirdiler. Maliye Halk Komiseri Sokolnikov, planı finanse etmek için emisyonu artırma önerisini "bir enflasyon formülü" olarak adlandırdı; Narkomzem, sanayi ile fazla ilgilenilmesine saldırdı. Parti liderlerinden sadece Troçki, "kuru rakam sütunlarını", "sosyalizmin yükselişinin muzaffer müziği" olarak coşkuyla selam-

ladı. Diğer liderler ise en iyi durumda nazik bir kayıtsızlıkla karşıladılar. 1925 hasadından sonra tahıl toplamada yaşanan güçlükler (bkz. Bölüm 8) ise plancıların iyimser tahminlerini bozarak çalışmalarını gözden düşürdü.

Bu koşullarda 1925 Aralık ayında yapılan ve Zinovyev ve Kamenev'in yenilgisiyle biten o önemli on dördüncü parti kongresinde kontrol değerlerinin pek itibar görmemesi ve üzerinde çok az şey söylenmiş olması hiç de şaşırtıcı değildi. Ama yine de bu bir dönüm noktasıydı. Stalin'in, SSCB'yi sınai malların ithalatına bağımlı bir tarım ülkesi olarak koruma düşüncesinin baş savunucusu diye Sokolnikov'a saldırması önemliydi. Kongre, Zinovyev ve Kamenev saf dışı kaldıktan sonra, Stalin'in NEP'in köylü merkezli yaklaşımını yavaş yavaş terk edip uzun vadeli sanayileşme projelerine doğru dümen kırdığına işaret ediyordu. Kongre kararı, "ülkenin ekonomik bağımsızlığı elde etme, üretim araçları üretimini geliştirme ve ekonomik atılımın kaynaklarını oluşturma" kararlılığını sergiliyordu. Savunucuları tam farkında olmasa da bu kararlılık, planlamaya yönelmek demekti ve Gosplan ile ülkenin birçok yerinde kurulmuş olan bölgesel planlama komisyonlarına güçlü bir ivme kazandırdı. O güne dek sanayinin belli sektörleri ve tarım için ilgili birimlerce planlar yapılmış, ancak bunların eşgüdümü yönünde bir girişim olmamıştı. Oysa şimdi ekonomiyi bir bütün olarak ele alan genel bir plan yapılacaktı. Artık yeni bir dönem başlamıştı. Bundan böyle sanayileşme tartışılmıyor, nasıl sanayileşileceği düşünülüyordu. 1925 itibarıyla sanayi üretimi, devrim ve iç savaşla birlikte içine düştüğü uçurumdan yavaş yavaş çıkmaya başlamıştı. O güne dek hedef, yitirilen ya da tahrip olan şeylerin yerine konmasıydı. 1914'ten beri kapitalist ülkelerin sınai teknolojik gelişimi, SSCB ile Batılı sanayileşmiş ülkeler arasındaki uçurumu daha da büyütüştü. Yeni inşaatlara ve yeni teknik donanımına müt-

hiş ihtiyaç vardı. Artık yeni bir atılımın nasıl gerçekleştirileceği belli olduğuna göre tüm ekonomi için yapılmış genel plana dayalı ana politika kararlarının verilmesi gerekiyordu.

Sonraki iki yıl boyunca Gosplan'ın yetkisi ve prestiji sürekli arttı. 1926 Martında yapılan ilk Sovyetler Birliği planlama kongresinde Gosplan'ın görevi üç bölüme ayrılıyordu: “Genel” bir uzun dönemli plan, beş yıllık bir “perspektif” planı ve yıllık uygulama planları. Bir ay sonra ise parti merkez komitesi sanayileşme üzerine bir karar alarak, “planlama ilkesinin ve planlama disiplininin uygulanmasının takviye” edilmesini istiyordu. “Genel plan”ın boş bir çaba olduğu anlaşıldı, zaman zaman ekonomideki uzun dönemli dönüşüm vizyonuna güç vermeye devam etmesine rağmen hiç tamamlanmadı. Ancak beş yıllık bir dönemi planlama düşüncesi plancıların hayal güçlerini harekete geçirerek hırslarını kamçılıyordu. Belirli bir zaman söz konusu olduğu için plancıları uzak ve muğlak hedeflerini sınırlamak zorunda bırakıyordu. Öte yandan beş yıl içinde gerçekleştirilecek şeylere yönelik iyimser tahminlerde bulunmak, tek yıla kendini sınırlamaktan çok daha kolaydı. Ancak Gosplan ve Vesenska tarafından hazırlanan alternatif planlar sınai gelişmeye ilişkin öngörülerinde birbirine rakip oluyor ve çelişki yaratıyorlardı. 1926 ve 1927'nin kontrol rakamları 1925'inkilere göre daha titiz ve eksiksiz hesaplandı. Öte yandan Gosplan, beş yıllık planın daha gözü pek projeleriyle ilgilenmeye başlamıştı ve kontrol değerlerini hâlâ büyük ölçüde varsayımsal olan bu plana uydurmak gerektiği anlaşıldı. Belirli sanayilerin uygulama planlarını (“üretim ve finansman planları” olarak adlandırılıyordu) kontrol değerlerindeki tahminlere dayandırma talimatı verildi. Planlamanın yapısı yavaş yavaş şekilleniyordu.

Tam bu noktada Gosplan içinde “genetik” ekol ve “teleolojik” ekol olarak adlandırılan iki grup arasında keskin bir görüş ayrılığı ortaya çıktı. Bu gruplardan genetik ekole bağlı olanla-

rın esas olarak partili olmayan, çoğu da Gosplan'da çalıştırılan eski Menşevik iktisatçılardan, teleolojik ekole mensup olanların ise resmî çizgiye duyarlı parti üyesi ekonomistlerden oluşması dikkat çekiciydi. “Genetikçiler”e göre plan öngörülerini, mevcut ekonominin içinde yer alan objektif eğilimlere dayanmalı ve bu eğilimlerle sınırlı olmalıydı. “Teleoloji” savunucuları ise planlamada kritik faktörün hedef olduğunu ve planın amaçlarından birinin ekonominin mevcut yapısını ve bu yapıya içkin eğilimleri dönüştürmek olduğunu ileri sürüyorlardı. Plan, tahminler değil talimatlar üzerinde yükselmeliydi. Planı sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi bir faaliyet haline sokan da bu özelliği idi. Planlama sürecinin tümüne bu iki ekol de katılıyor ve plana ilişkin kararlar bu iki unsur arasındaki dengeye ya da uzlaşmaya bağlı olarak alınıyordu. Pratikte teleolojistler piyasa ekonomisinin kurallarını reddetme ve bu kuralları pozitif aksiyonla aşma eğilimindeydiler, yani köylüyle yapılan uzlaşmaya pek dikkat etmiyorlardı. Onların bu yaklaşımı, çok fazla dile getirilmese de doğrudan NEP’i tehdit ediyordu. Daha sonraki aşamalarda “teleolojik” yaklaşım, yeteri kadar heyecan ve kararlılık olduğu takdirde hiçbir plan hedefinin ulaşılmaz olmayacağı inancını körükleyen bir etki yapacaktı. İlk beş yıllık planın nihai versiyonunun hazırlıkları bu havanın egemen olduğu bir atmosferde tamamlandı.

Planlama ve sanayileşme, baştan itibaren birbirleriyle özdeşleştirilmişti. Motor güç ve altı sürekli çizilen motif, Sovyet sanayisini geliştirmek, Batılı ülkeleri yakalamak ve SSCB’yi, kapitalist dünyanın karşısına onlarla eşit koşullarda çıkan, kendine yeterli bir ülke konumuna getirmektir. Batı sanayisiyle rekabet edebilir bir sanayi, kurulmayı bekliyordu. 1925 Aralık ayındaki parti kongresi, tartışılmaz bir biçimde “üretim araçları” üretiminin, tüketim malları üretimine önceliğini kabul etti. Bu, tüketiciye doğrudan fayda sağlamayacak ağır sanayi-

ye büyük ölçekli yatırım anlamına geliyordu. Yatırıma sanayinin içinden kaynak yaratmak için planlamanın faaliyet alanına üretim maliyetleri de dâhil edildi. Bu da “ekonomi rejimi” demekti. Maliyetleri azaltmak için başvurulabilecek diğer olanaklar çok sınırlı olduğu için ekonomi rejimi ağırlıklı olarak işçilerin üzerine biniyordu: ya verimlilik yükselecek, ya da ücretler düşecekti. Aynı dönem, perakende fiyatları kararnamelerle aşağı çekmeye yönelik ısrarlı çabalara da sahne oldu. Ancak bu çabalar resmî fiyatlarla satılan malların giderek daha az bulunmasına neden oluyor ve özellikle de kırsal bölgelerdeki tüketicileri, NEP koşullarında gelişmeye devam eden tüccarların insafına bırakıyordu. Sanayiye planlama girişiminin getirdiği yükler ve sıkıntılar yüzeye çıkmaya başlamıştı.

Önceleri kimse sorunları zorla çözmek istemedi. Sanayileşmenin maliyeti daha tam olarak anlaşılamamıştı. Vesenka başkanı Cerjinski, sanayideki yatırım oranları konusundaki keskin tartışmanın orta yerinde, Temmuz 1926’da ölünce, yerine geçen Kuybişev kendini, “zorla sanayileşme” diye bilinen akımın savunucusu ilan etti. Bu arada Troçki ve Zinovyev’den oluşan birleşik muhalefet daha fazla sanayileşme için bastırıyor, Stalin ve Buharin de onları “süper sanayileşmeciler” diye eleştiriyorlardı. 1926’nın ikinci yarısında bu iki kamp arasında sanayileşme arzusu ya da hızı konusunda çok büyük bir farklılık bulunmamaktaydı. Ayrım noktaları, bu politikaların ekonomide, özellikle de tarım sektöründe şiddetli gerilime yol açmayacak biçimde uygulanabileceği yolundaki iyimser çoğunluk varsayımına muhalefetin katılmamasıydı. Muhalefet, Sovyet rejimine ve işçi sınıfına güvensizlikle suçlanarak susturuldu. İki büyük inşaat projesinin, Dinyeper nehri üzerinde yapılacak büyük Dneprostroi barajının ve Orta Asya ile Sibirya’yı birbirine bağlayacak olan Türksib demiryolunun onayı bu dönemde alındı.

1926'nın son aylarında geçerli olan iyimserlik havası, sonraki bahar ve yaz aylarında Batı'nın kuşatma veya savaş tehdidinde bulunduğu izlenimini veren düşmanlığı sonucunda yerini endişeli bir bekleyişe bıraktı. Ancak bu değişim, hızla sanayileşmeyi durdurmak şöyle dursun, SSCB'nin kendine yeten ve düşman kapitalist ülkelerin karşısına eşit şartlarda dikilen bir ülke haline gelme kararlılığını daha da güçlendirdi. Peş peşe plan taslakları hazırlanıp tartışmaya açıldı. Hedeflerin gerçekçi olmayacak kadar yüksek konulduğu eleştirisini yapanlar, kısa sürede daha hızlı ve yoğun ilerleme isteyenlerin yanında azınlıkta kaldılar. "Ekonomi rejiminin" hemen ardından "üretimin rasyonalizasyonu" kampanyası (etkinliği artırmak ve maliyetleri düşürmek için işçiler ve yöneticiler üzerinde kurulan çeşitli baskıları da kapsayan bir terim) başlatıldı. "Rasyonalizasyon", emek üretkenliğini, yani çalıştırılan işçi başına çıktı miktarını birkaç farklı yöntemle artırabilirdi. Yönetim kademesinde veya üretim bölümünde iş organizasyonunu sıkılaştırarak; üretimi standardize edip üretilen model sayısını azaltarak; mevcut tesis ve makinelerin çok daha etkin ve ekonomik kullanımını sağlayarak ve hepsinden önemlisi SSCB'nin sanayileşmiş büyük ülkelerin oldukça gerisinde bulunduğu bir alana müdahalede bulunmak suretiyle üretim süreçlerini mekanize hale getirip modernleştirerek. Tüm bu rasyonalizasyon yöntemleri 1926'dan sonra yoğun olarak kullanıldı ve maliyetleri düşürme açısından bazı başarılar sağlandı. Ama SSCB gibi sermaye kaynakları kıt olan bir ülkede bu yöntemlerin uygulama alanları da sınırlıydı. Özellikle rasyonalizasyonun en büyük kaynağını oluşturan sanayinin mekanizasyonu, bu dönemde asıl olarak yurt dışından makine alımına ve bu makineleri kullanacak personeli yetiştirmesi için yabancı personel istihdamına bağımlı kaldı. Bu koşulların anlamı, Batılı ülkelere göre SSCB'deki emek üretkenliğinin işçilerin fiziksel enerjilerine daha çok bağlı olmasıydı. Üretken-

liğı artırmanın en önemli yolu daha fazla, daha etkin ve daha disiplinli fiziksel güç kullanmaktı ve bu sonucu sağlamak için her türlü ikna ve baskı yöntemi deneniyordu.

Planlama, ekonominin diğer sektörlerinde de rahatsız edici oldu ve isteksizlikle karşılandı. Buharin'in yücelttiği köylü kültü 1927 yılı boyunca hâlâ güçlüydü ve etkisi artık azalmış olmakla birlikte Narkomzem, hâlâ plancıların emellerini frenleyebiliyordu. Narkomfin, sınai gelişme için sınırsız kredi yaratılabilir varsayımına direnmeye devam ediyor ve “sanayinin diktatörlüğü”ne karşı “maliyenin diktatörlüğü” için inatçı bir mücadele yürütüyordu. Bu mücadelede, doğrudan devletten aldığı talimatlarla çalışan ağır sanayi işletmelerinde ve dış ticaret tekelinde olduğu gibi kararnamelerle gerçekleştirilen “maddi” kontrollerin karşısında, kredi temininde ve parasal sistemde yapılabilecek manipölasyonlarla gerçekleştirilen “mali” kontroller kullanıldı. Yine de plancıların kafasında bile mali enstrümanların yetersiz kaldığı ve onların yerine doğrudan “maddi” kontrollerin geçirilmesi gerektiği görüşü çok yavaş oluştu. Bu karşıtlıklar, nihai olarak NEP'in temelini oluşturan piyasa ekonomisi konusunda alınacak tutumlara dönüşecekti. Önceleri plancıların piyasa ekonomisinde de işlerini sürdürebilecekleri varsayıyordu. Planlama ve sanayileşme ile NEP ve piyasa ekonomisi arasındaki uyumsuzluklar, ancak yavaş ve acılı bir süreç içinde ortaya çıkacaktı.

MUHALEFETİN YENİLGİSİ

1925 Aralık ayındaki on dördüncü parti kongresi ile 1927 Aralık ayındaki on beşinci kongre arasındaki dönem, etkin planlamanın başlangıcına, yoğun sanayileşme projelerinin ilk aşamalarına ve tarım krizinin olgunlaşmasına sahne olduğu kadar, Stalin'in giderek büyüyen iktidar tekeline karşı Troçki'nin ateşli ancak başarısız meydan okumasında ifadesini bulan parti içi çekişmenin zirvesine de tanıklık eder. On dördüncü kongrede triumvira çözülüp Stalin rakiplerini yenilgiye uğrattırırken Troçki mağrur bir sessizlik içindeydi; geçmişte Kamenev ve Zinovyev'in kendisine yönelttiği saldırılar çoğu kez Stalin'in saldırılarından daha şiddetli olmuştu. Ancak Zinovyev ile Kamenev, Stalin ile Buharin'in köylüyü merkeze alan yaklaşımlarına karşı sanayileşme tarafında yer alınca ve Stalin'in kişisel hırsı artık daha açık şekilde tehdit edici olmaya başlayınca Troçki çekimser kalamazdı. 1926 yazında Troçki, Zinovyev ve Kamenev ile izleyicileri bir "birleşik muhalefet" oluşturdular ve parti merkez komitesinin Temmuz toplantısında bu şekilde yer aldılar. Sonuç, Stalin'in parti aygıtını nasıl kontrol ettiğini gösteriyordu. Troçki'ye başlangıçta ihtiyatla yaklaşıldı ama Zinovyev Politbürodaki, Kamenev ise hükümetteki yerini kaybetti. Birleşik muhalefet parti içinde geniş sempatiye sahipti. Ancak aktif destekleyicilerin sayısı birkaç bini aşmıyordu ve bu kişiler çeşitli bahanelerle yetkililerin hışmına uğradılar.

Parti liderlerini eleştirmekten başka belirli bir çizgiye sahip olmayan muhalefette iç bağlılık ve karşılıklı güven eksikliği de önemli bir handikap oluşturmaktaydı. Troçki, Zinovyev ve Kamenev'in geçmişte birbirlerine karşı yaptıkları suçlamaları geri almaları alay konusu oldu. Zinovyev'in kararsız mizacı ve uzlaşmaya yatkınlığı, tutukluğundan sıyrılıp Stalin'e karşı gözü kara saldırı çağrısında bulunan Troçki'ye uymuyordu. Birleşik muhalefet, talihsiz bir rastlantıyla Lenin'in vasiyeti *New York Times*'da ilk yayınlandığı zaman ancak oluşmuştu. Troçki'nin bu yayından kesinlikle haberi yoksa da vasiyetin Troçki'den ya da ona yakın bir kaynak tarafından sızdırılmış olduğu varsayımı temelsiz değildi. İki kahraman arasındaki mücadelenin şiddeti zirveye yükseldi. Politbüronun hararetli bir toplantısında Troçki, Stalin'e "devrimin mezar kazıcısı" deyince yaşanan gerilime tepki veren parti merkez komitesi Troçki'yi Politbüro üyeliğinden çıkardı. 1926 Ocak ayındaki parti konferansında ve bir ay sonra da IKKI toplantısında Stalin dozunu giderek artırdığı düşmanca bir dille ve intikam alırcasına 1914 öncesinde Troçki'nin Menşeviklerle flörtünü ve Lenin'le sert yazışmalarını ortaya döktü. Muhalefet yalnızca 1921 parti kongresinde mahkûm edilen büyük günah "hizipçilikle" değil, "sosyal demokrat sapma" içinde olmakla da suçlanıyordu. Ancak Stalin sorunu kopma aşamasına getirmede; uygun zamanı bekliyordu.

1927 baharında Çin'deki olayların gelişimi Troçki'yi yeni protestolara sevk etti. Mayıs ayında muhalefet, asıl olarak Troçki'nin kaleme aldığı ve taşıdığı imza sayısı nedeniyle "83'ler bildirgesi" olarak anılan bir bildirge yayınladı. Metin, muhalefetin şimdiye dek düşüncelerini en geniş şekilde ortaya koyuyordu. Bildirgede dış ilişkilere yönelik eleştiriler dışında tarım politikasının tarımdaki "farklılaşma" sürecini göz ardı etmesi ve *kulakları* desteklemek için yoksul köylüyü ihmal etmesi de yeriliyordu. Genel anlamda parti liderleri, "SSCB'deki proletar-

ya diktatörlüğünün gerçek durumunun Marksist analizi” yerine “küçük burjuva tek ülkede sosyalizm teorisini” ikame etmekle ve parti içinde ve dışındaki, “sağcı, proleter olmayan ve anti-proleter unsurlar”ı kayırmakla suçlanıyordu. Metinde ayrıca muhalefetin görüşlerinin basında tam olarak yer alması isteniyordu. Çin’de Çan Kay-şek’in cephe değiştirmesi ve İngilizlerle ilişkilerin bozulması sonucu liderlerin sarsıldığı bir anda gelen bu darbe çok etkili oldu. Bir ay sonra Troçki ve Zinovyev sudan gerekçelerle parti disiplininin sağlanmasıyla ilgili birim olan parti kontrol komisyonuna çağrılarak partiden atılmakla tehdit edildiler. Kızgın yazışmalardan sonra problem merkez komitesine havale edildi. Savaş burada da sürdü. Troçki ve Stalin birden fazla kez konuştular. Tartışmada yeni olan şey, bu kez Troçki’nin düşmanları önünde Sovyet devletine sadakatsizlikle suçlanmasıydı. Artık Troçki sadece kabul edilmiş doktrine itaatsizlikle değil, hainlikle de suçlanıyordu (“Chamberlain’den Troçki’ye uzanan birleşik cephe”). Sonuç olarak muhalefet, SSCB’nin ulusal savunmasına kayıtsız şartsız sadık olduğunu teyit eden ve partiyi bölmeye ya da yeni bir parti kurmaya yönelik herhangi bir arzusu olmadığını belirten bir deklarasyon imzalamaya ikna oldu. Troçki ve Zinovyev’in partiden çıkarılmaları önerisi bu koşullarda rafa kondu.

Ancak bu erteleme muhalefetin peşinin bırakılması anlamına gelmiyordu. Troçki’ye karşı verilen mücadele, Stalin’in diktatörlüğünün kontrol özelliğine sahip araçlarından birçoğunun uygulamaya sokulması ya da yetkinleştirilmesi için uygun bir fırsat sağladı. 1924 sonlarında Troçki’ye yapılan ilk saldırıdan itibaren muhalefetin basına ulaşması kesinlikle yasaklanmıştı. 1926 Ocak ayında *Leningradskaya Pravda*’sı elinden alınan Zinovyev’in ağzı kapatılmıştı. Artık bu yasak somut bir hale dönüştü. 1927 Nisan ayında Troçki’nin basılmak üzere *Pravda* ve *Bolşevik*’e verdiği Çin sorunu üzerine makaleler geri çevrildi.

Yaz ayları boyunca Troçki ve destekçilerine yönelik şiddetli saldırılar, onlara cevap hakkı verilmeksizin basında yer aldı. Muhalefetin düzenlediği toplantılar holiganlar tarafından basılıp dağıtılıyordu. Muhalefet, parti merkez komitesine, asıl olarak yine Troçki'nin kaleme aldığı ve görüşlerini geniş kapsamlı olarak dile getirdiği kapsamlı bir "program" sunarak Aralık ayında yapılması kararlaştırılan kongrenin hazırlık çalışmaları çerçevesinde basılmasını ve tartışmaya açılmasını istedi ve yine reddedildi. Bu kez gizli olarak basmaya çalıştılar. 12 Eylülde OGPU gizli matbaayı bularak ilgilileri tutukladı. On dört parti üyesi partiden uzaklaştırıldı. Bu girişimde yer aldığını kabul eden Preobrajenski de bu kişilere eklendi. Bu olay, OGPU'nun polisiye gücünün parti içi bir anlaşmazlığı bastırmada kullanıldığı ilk olay olarak belleklere geçecekti.

Bu noktadan sonra olaylar adım adım önceden belirlenmiş noktaya doğru akmaya başladı. Muhalefeti yeren ve liderlerinin partiden çıkarılmasını talep eden kitlesel mitingler düzenleniyor, muhalefetin tanınmış simaları SSCB'nin uzak bölgelerine ya da dış görevlere atanarak aktif sahneden uzaklaştırılıyordu. 29 Eylüldeki IKKI toplantısında Troçki, Stalin'in politikalarını suçlayan iki saatlik bir konuşma yaptı. Bu konuşma sonrasında gelen IKKI'den çıkartılması kararının aleyhinde sadece iki oy vardı. Aynı sahneler hiddet gösterileri arasında bir ay sonraki parti merkez komitesi toplantısında tekrarlandı. Stalin, Troçki ve Zinovyev'in komiteden çıkartılmalarını bizzat önerdi ve bu öneri, anlaşıldığı kadarıyla oylamasız gerçekleştirildi. 7 Kasım'da devrimin onuncu yıl kutlamaları sırasında Troçki ve diğer muhalefet liderleri arabayla şehirde dolaşp muhalefet yanlısı sloganlar içeren afişler yapıştırdıkları gerekçesiyle Moskova polisinin takibine uğradılar. Zinovyev de Leningrad'da aynı muameleyle karşılaştı. Muhalefet liderlerinin halkın içine çıkması düşmanca gösteriler olarak yeriliyordu. Bir hafta sonra

parti merkez komitesinin oylarıyla Troçki ve Zinovyev partiden, Kamenev ve diğer bazı muhalifler ise merkez komiteden çıkarıldılar.

Aralık ayında Troçki ve Zinovyev'in yokluğunda parti kongresi toplandığında gerilim azalmıştı. Muhalefete mensup on iki üye merkez komitesinden uzaklaştırıldı. Muhalefet adına başlıca konuşmaları yapan Kamenev ve Rakovski sık sık engellendiler. Ayrıca el altından liderlere uzlaşmacı yaklaşımlarda bulunmaları nedeniyle konumları iyice zayıfladı. Yaklaşımları da aşağılayıcı biçimde reddedildi. Kongre, "Troçkist muhalefetin aktif üyelerinden" yetmiş beş, diğer muhaliflerden de on beş kişinin partiden çıkarılmasına karar verdi. Troçki ye Zinovyev'in yerine Politbüro'ya, resmî çizginin sadık izleyicileri olan Kuybişev ve Radzutak alındı. Troçki partiden atılmış ancak susmamıştı ve hâlâ tehlikeliydi. Politbüro onu ve baş destekçilerinden otuz kadar kişiyi Moskova'dan uzaklaştırmaya karar verdi. Bu kişilerin çoğu Sibiryaya veya Orta Asya'da önemsiz görevlere atandılar. Böylesi bir atamayı kabul etmeyen Troçki, ceza yasasının karşıdevrimci faaliyetlerle ilgili bir maddesi uyarınca, zorla sürüldü. Kamenev ve Zinovyev ise bir tehlike yarattıklarına inanılmadığı için, özel muameleye tabi tutularak Moskova'ya birkaç yüz kilometre uzaklıktaki Kaluga'ya gönderildiler. Üstelik bu ceza çok katı biçimde uygulanmadı. Troçki'nin sürgün yeri olan Alma-Ata, Sovyet Orta Asya topraklarının en uzak sınır şehirlerinden biriydi, demiryoluna bile uzaktı. Troçki, bir yıl sonra SSCB'den sınır dışı edilene kadar burada kalacak, tüm Sibiryaya dağılmış bulunan muhalefet üyeleriyle yavaş fakat hacimli yazışmalar yapacak, Moskova'da ve özgür kalmayı başarmış destekçilerinden zaman zaman gizli raporlar alacak ve yetkililere siyasi ve kişisel olmak üzere çok sayıda protesto mektubu göndermeye devam edecekti.

Birleşik muhalefetin yenilgisi ve Stalin'e rakip olabilecek tek insanın partiden atılması, tarihsel bir dönüm noktasıydı. 1921'deki parti kongresi "hizipçiliği" ve muhalif görüşleri yasaklarken amaç, parti birliğini ve üyelerin sadakatini sağlamaktı. Parti içindeki görüş ayrılıkları, parti içinde yaptırımlara tabi oluyor ama devlete sadakatsizlik anlamına gelmiyordu. Devlet kurumlarındaki parti temsilcileri partinin çizgisini izlemek ve tek ses halinde konuşmak zorundaydılar ama bu zorunluluk partili olmayanları kapsamıyordu. 1927 itibarıyla artık parti ve devlet arasındaki ayrım aşama aşama yok olmuştu. Politik ve ekonomik açıdan tehlikeli olan durum, sıkı ve bölünmez bir iktidara olan ihtiyacı güçlendirmişti. 1926 Ekim ayında yapılan parti konferansında alınan bir karar, "sosyalist toplumu kurmak gibi yüce ve tarihsel görev, parti, devlet ve işçi sınıfı güçlerinin ekonomik sorunlar üzerine yoğunlaşmasını zorunlu kılmaktadır" demekteydi. Artık kararname zaman zaman parti merkez komitesi ve Sovyetler kongresi merkez yürütme komitesinin ortak imzalarını taşımaktaydı. Devlet gücü hem parti talimatlarını hayata geçirmek, hem de parti üyelerinin parti disiplinine uymalarını sağlamak için kullanılabiliyordu. Parti ve devlette ise tüm iktidar tek bir kurumda, Politbüroda toplanmıştı ve bu, mutlak bir iktidardı. İlginçtir, Troçki'nin başını çektiği muhalefet, resmî olarak bu isimle tanımlanan son muhalefet oldu. Batı demokrasilerinde çok yaygın olan muhalefet sözcüğü, iktidardaki partiye muhalefet anlamına geliyor ve devlete bağlılıkla herhangi bir uyumsuzluk içermiyordu. Oysa sonraki aşamada farklı görüşte olma hali siyasi farklılığın değil, doktriner aykırılığın ["heresy"] diliyle ifade edilecek ve "sapma" terimiyle tanımlanacaktı. Son olarak, aykırı gruplar basit bir biçimde "parti karşıtı" olarak damgalanıyor, partiye düşmanlık ise koşulsuz olarak devlete düşmanlıkla özdeşleştiriliyordu.

Yasal muhalefetin saf dışı bırakılması, parti ve devletin birleşik iktidarının yoğunlaşarak mutlak hale gelmesi sürecinin bir parçasıydı. Bunun sonuçları genellikle öngörülmemen ve en az o oranda karşı konulamaz sonuçlardı. Aynı güçler birçok alanda faaliyettediler. O zamana dek çeşitli konularda bağımsız görüşlerin yer almasına sınırlı biçimde izin verilen basında (kimi zaman editörler şerh düşerdi) artık bağımsız görüşler neredeyse tamamen dışlanmıştı. Kontrol sansür kanalıyla değil, editörlerin ya da yayın kurulunun değiştirilmesiyle, sessiz sedasız sağlanıyordu. Devrimden sonraki ilk yılların özelliklerinden biri, bir kısmı *avant-garde*, bir kısmı formalist, bir kısmı ise proleter olduğu iddiasında olan çok çeşitli edebi akımların hızla çoğalmasıydı. Parti merkez komitesi, 1925 yılında, fikrinin Buharin tarafından verildiği veya bizzat onun tarafından kaleme alındığı belli olan bir bildiri yayınlayarak farklı edebi yaklaşımları hoşgörüyle karşıladığını, bu akımların hiçbirisinin rejime karşı olmadığını ve aralarında bir tercih yapılmadığını duyurmuştu. Ancak bu edebi örgütler arasında parti çevreleriyle iyi ilişkileri olan Averbah adlı hırslı bir politikacı ve edebiyatçı tarafından yönetilen Tüm Rusya Proleter Yazarlar Birliği (VAPP), 1926'dan sonra "kültürel devrim" adıyla bir kampanya yürüterek edebi ürünlerin denetimini ele geçirmeye ve diğer akımların yayınlarını engellemeye çalıştı. Bu kampanyaya bir noktaya kadar direnebilen parti merkez komitesi, 1928 Aralık ayındaki kararnamesiyle tüm yayınları parti ve devlet denetimine alacak ve kontrol fiilen VAPP aracılığıyla sürdürülecekti. Bu sonucun merkez komitesince ya da en azından Stalin'ce planlandığını, hatta arzu edildiğini öne sürmek pek mümkün değildir. Ancak çürüme baştan başlamıştı. Alt düzeylerdeki küçük diktatörler üst otoriteye yaranarak ve onun yöntemlerini taklit ederek rakiplerini tasfiye ediyorlardı.

İktidarın güçlenmesi ve merkezîleşmesi süreci, özellikle hukuk alanında çok belirgindi. Hukuk işleri başlangıçta, SSCB'yi oluşturan ve her biri kendi mahkemeleriyle Adalet Halk Komiserliklerine sahip olan cumhuriyetlere bırakılmıştı. Ayrıca 1923 SSCB anayasasıyla bir SSCB Yüksek Mahkemesi kurulmuştu. Bu mahkemenin görevi cumhuriyetlerin yüksek mahkemelerinin kendisine ilettiği hukuksal sorunlar üzerinde karar vermekti. TsIK Prezidyumu da SSCB'de hukuk işlerinin gidişatını gözetme görevi olan bir başsavcı atamıştı. Ayrıca anayasa tarafından, artık güçlü bir merkezî organın yerel birimleri haline gelen birlik GPU'larını denetlemek için, halk arasında ismi hâlâ devam eden Çeka'nın yerine geçmek üzere, Birleşik Devlet Siyasal Yönetimi (OGPU) oluşturulmuştu. Her birliğin kendi ceza yasası varken (RSFSC yasası diğerleri için örnek oluşturmaktaydı) 1924'te SSCB "Ceza Yasasının Temelleri" ortaya kondu. SSCB'nin varlığına yönelik "devlet suçları"na verilen diğer isimler, "karşı-devrimci suçlar" ile "idari düzeni" tehdit eden suçlardı. Cumhuriyetlere kendi ceza yasalarını "temeller"e uyumlu hale getirme talimatı verildi. Bu görev açık bir gönülsüzlükle karşılandı ve RSFSC'de 1927 ortasından, diğer cumhuriyetlerdeyse daha sonraki tarihlerden önce tamamlanmadı.

İktidarın merkezîleşmesi, hukuk konusundaki yaklaşımların değişikliğine eşlik edecek biçimde, aşama aşama gerçekleştiriliyordu. Sınıf egemenliğinin bir aracı olan hukukun devletle birlikte ortadan kalkacağına, bu arada da işçi ve köylülere özel bir hoşgörü gösterileceğine ilişkin Marksist yaklaşım sessizce terk edilmişti. NEP'in piyasa pratiği medeni hukukun geliştirilmesini ve titizlikle uygulanmasını gerektirmişti. Şimdiyse "devrimci hukuk" adı altında kanunun ve düzenin sağlanması ana hedef olmuştu. Ceza politikasının cezalandırıcı olmaktan ziyade ıslah etmeye yönelmesine dair başlangıçtaki sözler artık duyulmuyordu. Bu farklılık, artan ekonomik ve politik ge-

rilimin yansımasıydı. 1927 Haziran ayında Sovyet temsilcisinin Varşova'da katledilmesi ve birkaç gün sonra da Leningrad'da bir bombanın patlaması, monarşistlere, provokatörlere ve yabancı hükümetlerin ajanlarına karşı büyük bir tepkiye neden oldu ve resmî olarak “toplumsal savunma önlemleri” diye adlandırılan bazı tedbirler alınmasına ilişkin bir talep doğdu; bu da otomatik olarak OGPU'nun gücünü ve prestijini artırdı. Çeka'nın kuruluşunun onuncu yıl dönümü 1927 Aralık ayında, devrimin onuncu yıl dönümünden birkaç hafta sonra coşkuyla kutlandı. 1928 Martında “Cezalandırma Politikası ve Hapis Yerleri Rejimi Üzerine” bir talimat verilerek o zamana dek sınırlı kalmış olan “toplama kampları” ağının politik suçluların konulması amacıyla OGPU yönetimine verilerek geliştirilmesi sağlandı; “muhaliflere, profesyonel suçlulara ve suçu alışkanlık haline getirmiş kişilere” karşı en şiddetli baskı tedbirlerinin uygulanması emredildi. Muhalefetin yenildiği yılı izleyen 1928, bir yandan sanayileşmenin artan baskılarının damgasını vurduğu bir sene olurken, öte yandan güçlü ve despotik iktidarla katı düşünsel ortodoksluğun Sovyet toplumuna yukarıdan dayatılmasına, buna karşı çıkanların ise en ağır cezalara maruz kalmasına tanıklık edecekti.

TARIMIN AÇMAZI

1925 hasadının tecrübesi (bkz. Bölüm 8) tarım politikasını planlayanların yaşadığı sorunun yalnızca üretimi artırmak değil, ürünün pazara gelmesini de sağlamak olduğunu göstermiş ve zengin köylülerle *kulakların* büyük gücünün kaygı verici olduğuna işaret etmişti. Pazara getirme sorununun üstesinden gelinince umutlar tekrar yeşerdi. 1926 yılında elde edilen rekor düzeydeki ürün, en iyi yılın yaşanacağı beklentisini güçlendiriyordu. Hasattan bol mahsul alan köylü, tahılını sattı. Önceki yılın pazar gerginliği tekrarlanmadı; üstelik fiyatlar da istikrarlıydı. Tahıl toplama kampanyasının özelliklerinden biri de, devlet tarafından finanse edilmesine ve denetlenmesine karşın devletin satın alma dairelerinden daha başarılı olan tarım ticaret kooperatiflerinin artan katkısı oldu. Bu operasyonun başarılı sonuçları, 1926 Ekim ayındaki parti konferansında muhalefetin bozguna uğratılmasına yardım etti, çünkü muhalefetin öngördüğü kriz gerçekleşmedi. Ayrıca bu başarı, parti liderlerine, sanayileşme programları hazırlama ve bu programların doğuracağı baskının gelecekte köylü pazarı için getireceği sonuçları göz ardı etme cesareti verdi.

1927 yılında SSCB'nin karşılaştığı dış krizler arasında ve planlama coşkusunun yarattığı ilk heyecan dalgası içinde tarım pek ilgi görmedi. 1926 hasadından daha az olmasına karşın

1927 hasadı da tatminkârdı ve tahıl toplama işinin yine kolayca halledileceği varsayılıyordu. Ancak bu yanlış bir varsayım idi. Geçen yıldan bu yana atmosfer değişmişti. Uluslararası durumun yarattığı endişelerle savaş ve işgal söylentisi köylere kadar yayılmıştı. İki iyi hasatla birlikte köylünün durumu devrimden bu yana en iyi noktaya varmıştı. Zengin köylünün hem ürünü, hem de parası vardı. Satın almak isteyebileceği sanayi malları ise piyasada pek bulunmuyor, enflasyon da parayı eritiyordu. Böylesi bir belirsizlik ve panik durumunda en iyi değer saklama aracı tahıldı. Elinde stok bulunduran köylülerin bu stokları pazara getirmesine neden olabilecek herhangi bir durum kalmamıştı. Tahıl toplama kampanyası, bu iş için en iyi mevsim olan sonbaharda başlamış olmasına karşın 1926'daki düzeyin yarısından az tahıl toplanabildi. Bu sonuçta zengin köylünün küskünlüğü kadar diğer provokasyonların da payı vardı. 1926 yazında olduğu andan itibaren birleşik muhalefet, *kulaklara* karşı izlenen hoşgörü politikasını eleştirmeye devam etmiş, onların altında kalmamak için 1927 Ekim ayında parti merkez komitesi, “*kulaklara* yönelik sağlam bir saldırı” çağrısı yapmıştı. 1927 güzünde olan şey ise, ilk anda belki de her iki tarafın da ne anlam ifade ettiğini göremediği bir savaşın ilanıydı; iktidar ile köyde büyük miktarda tahıl stoku bulunduran zengin köylüler arasındaki savaş.

1927 Aralık ayındaki parti kongresine yapay bir güvenlik ortamı hâkimdi. Muhalefete karşı verilen mücadelenin en keskin noktasında ülkenin ölümcül bir krizin sancılarını çektiğinin kabul edilmesi pek uygun olmayacaktı. Molotov, “büyük üretimin avantajlarından pratikte zengin köylülerin ve *kulakların* yararlandıklarını” esfle gözlemişti. Ancak Stalin ılımlı bir biçimde, “çıkış yolu, küçük ve çok küçük köylü işletmelerinin yavaş ama emin adımlarla, baskıyla değil örnek göstererek, ikna ederek toprağı ortak, kooperatif ve kolektif biçimde işleme te-

melinde kurulmuş büyük işletmelerde birleştirmektir” diyordu. Kongre kararında ise, “partinin köylerdeki temel görevi, bağımsız köylü işletmelerini birleştirmek ve büyük işletmelere dönüştürmektir” denilerek bu işin ancak “emekçi köylülerin” rızasıyla yapılabileceği ekleniyordu. Kongrede *kulaklar*la ilgili sert laflar edilmişti ama kararda zengin köylüye daha fazla ve daha yüksek oranlı müterakki vergi konulması tavsiyesinden ileri gidilmedi. Acil bir önlem beklenmiyordu. Fakat kongre biter bitmez ilan edilen bir dizi kararnamede ve acil önlemler, kentlere ve fabrikalara gıda sağlanmasının ne kadar ölümcül bir tehdit altında olduğu duyuruluyordu. Köy pazarlarına tekstil ürünleri gönderiminin hızlandırılması için önlemler alındı ama artık çok geçti. Önde gelen parti üyeleri toplama kampanyasını denetlemek ve hızlandırmak için başlıca tahıl üretim bölgelerine gittiler. Stalin de büyük miktarda stok bulunduğuna inanılan Batı Sibirya’daki başlıca merkezlere üç haftalık bir ziyarette bulundu.

“Olağanüstü önlemler” olarak adlandırılan tedbirler uygulamaya sokuldu. Tahıl saklayanlara el koyma cezası veren yasa maddesi işletildi. Propaganda ve iknanın yerini doğrudan baskı almıştı. Durum umutsuzdu. Şöyle ya da böyle, elinde tahıl bulunduranlar bunları devlet organlarına teslim etmeye razı edildiler. Tahıl saklayan inatçı köylülerin sadece *kulaklar* olmadığı, “orta köylüler” denen kesimin birçoğunun da stoklarını zorla vermeye mecbur kaldığı kabul ediliyordu. Bu prosedür, savaş komünizmi dönemindeki toptan zorlamanın uygulamasından pek de farklı değildi. 1928’in Ocak ve Mart ayları arasında büyük miktarda tahıl toplandı ve Mart ayında Rikov tahıl krizinin “gündem dışı kaldığını” bildirdi. İlk tahıl savaşını hükümet kazanmıştı, ama bu galibiyetin elde edildiği koşullar, savaşın çok acımasız biçimde süreceğini haber veriyordu. Zengin köylülere çok sert, hatta acımasız davranılmıştı. Öte yandan kentlerde ekmek kuyrukları ortaya çıkmış, sanayileşmeyi finanse etmek

için ayrılan az miktardaki döviz, tahıl ithalatında kullanılmak zorunda kalınmış, tahıl kıtlığının yükünü kimin çekeceği sorusuna kolay ya da kabul edilebilir bir cevap bulunamamıştı.

“Olağanüstü önlemler”in sertliği partiyi sarsıyor ve bölüyor-du. Köylerle hâlâ yakın bağı bulunan birçok işçi, yapılanın farkındaydı. Asıl olarak köylülerden oluşan Kızıl Ordu saflarında rejime karşı soğukluk duygusunun yayıldığı söyleniyordu. Parti liderleri arasında hoşnutsuzluğunu açıkça ilk belli eden Rikov oldu. Rikov’a kısa sürede, tüm NEP dönemi boyunca köylülerle uzlaşma politikasının savunuculuğunu yapan Buharin ve sanayileşmenin işçiler ve sendikalar üzerinde yarattığı baskıdan artık rahatsız olan Tolski de katıldı. Parti merkez komitesinin 1928 Temmuz ayındaki kritik toplantısındaki ayrım çizgisi, sanayileşme hızını düşürme pahasına da olsa köylünün üzerindeki baskının gevşetilmesini savunanlarla köylüye uygulanan baskı ne kadar sert olursa olsun, önceliği kayıtsız şartsız sanayileşmeye verenler arasındaydı. Buharin köylerdeki “hoşnutsuzluk dalgası”ndan, “isyanlar”dan ve “savaş komünizmine geri dönüş”ten bahsediyordu. Stalin ise uzlaşmacı bir tavırla aşırılıklar yapıldığını kabul ederek gelecek tahıl toplama kampanyasında bundan kaçınılacağına inandığını belirtti. Tarımsal fiyatlarda bir miktar artış kabul edildi. Kararda “devrim kanunlarının ihlali” ve “zorallım uygulamasına gereğinden sık başvurulması” mahkûm ediliyordu. Ancak bu içi boş bir uzlaşmaydı. Dümeninde Stalin, Molotov ve Kuybişev olan parti aygıtının tümüyle sanayileşmeye yöneldiğine, kentlere ve işçilere gıda sağlamak için hangi önlem gerekirse alınacağına ilişkin hiçbir şüphe kalmamıştı.

1928 güzünün tahıl toplama işlemi, ertesi yıl daha büyük ölçekte tekrarlandı. Toplamda tahıl toplama hedeflerine ulaşılmış ancak halkın tüketimi için gerekli ürünlerden buğday ve çavdarda geçen yılki düzeyin altına düşülmüştü. Yetkililer

önceki deneyimlerine göre durumun kritikliğinin daha çok farkındaydılar ve bu yüzden daha kararlı ve daha acımasızdılar. Örgütlenme de geliştirildi; toplama işini denetlemek üzere Soyuzkhele adlı yeni bir merkezî birim oluşturuldu. Köylünün elindeki fazla stoklar 1928 baharında yapılan baskınlarda boşaltılmıştı. Artık köylüler de elindekileri gizleme konusunda ustalaşmış ve yeni bir saldırıya daha iyi hazırlanmışlardı. Daha da önemlisi, şehirlerdeki kıtlık karaborsayı tekrar ortaya çıkartarak iyice büyümüşü. Tüccarlar en uzak köylere dahi giderek geçen yıldan bu yana pek az artmış olan resmî fiyatların çok üzerinde alım yapıyorlardı. İki taraf da tüm gücüyle savaşa girmişti. Zoralımı meşrulaştırmak için bir kez daha yasalara başvuruldu. Gerçek ve hayali suçlara karşı sık sık mısilleme yöntemi uygulanıyordu. Urallar ve Sibirya’da yeni bir tahıl toplama yöntemi geliştirildi. Buna göre köy sovyeti o köy için bir kotayı kabul etmesi konusunda ikna ediliyor, sonra da bu kotayı doldurmak için şiddetle cezalandırma tehdidiyle zengin köylünün üzerine gidiyordu. “Ural-Sibirya yöntemi” adı takılan bu yöntem kısa bir sürede diğer bölgelere de yayılarak mağduriyete neden olan güçlü bir araca dönüştü. Tahıl toplama kampanyasına karşı kitlesel gösteriler düzenlendiği, bazı kargaşalıklar yaşandığı haberleri geliyordu. “Merkezi olmayan biçimde” tahıl toplamaları ve bölgedeki kentlere yollamaları için yerel yetkililere büyük serbestlik tanındığı için bu yılın rakamlarını öncekiyle karşılaştırmak yanlış sonuçlara yol açabilir. Ancak merkezî toplama birimleri, 1927-28’deki 10.3 milyon tona karşı 1928-29’da 8.3 milyon ton tahıl toplayabilmişti. 1927-28’de 8.2 milyon ton olan buğday ve çavdara karşılık 1928-29’da toplanan yalnızca 5.3 milyon tonluk buğday ve çavdar da bu rakama dâhildir. Kesin olan bir şey varsa, şu ya da bu düzeyde baskı göreceği korkusu olmaksızın kimsenin resmî makamlara tahıl teslim etmediği idi.

Durum kısa sürede umutsuzlaştı. Ekmek, köylünün olduğu kadar sanayi işçisinin de başlıca yiyeceğiydi; nüfusu Berlin'in beşte ikisinden az olan Moskova'da Berlin'den fazla ekmek tüketiliyordu. Sanayileşme süreci içinde kentli nüfus hızla artıyordu. 1927-28 kışında, kentlerde ekmek kuyrukları alışılmış görüntüler haline gelmiş, peynir, tereyağı ve süt çok az bulunabilir olmuştu. Devletin tahıl stoku tükenmişti. Kıtlığı aşmak için tahıl ithal ediliyor, ekmek yapımında buğday ve çavdara arpa ve darı katılıyor, büyük şehirlerde ekmek için tayan uygulamalarına başlanıyor ve karaborsadan alım yapılıyordu. Kentlerde tüccarlara konan sınırlar köylerde işlevsiz kalıyordu. Depolama ve nakliye gibi konularda tüccarların önüne çıkarılan güçlükler de etkisizdi. 1928 hasadının pazara gelen miktarının yüzde 23'ü tüccarlar tarafından alınmıştı. Tüccarların bu rekabetiyle parti içinde yeni "sağ" muhalefetin istekleri karşısında parti merkez komitesi, 1928 Temmuzunda resmî tahıl fiyatlarını artırmayı kabul etti. 1928-29'da toplama birimlerinin tahıla ödedikleri fiyat, önceki yılın yaklaşık yüzde 20 üzerinde oldu. Ancak karaborsa fiyatları daha hızlı artıyordu. 1927-28'de resmî fiyatların yaklaşık yüzde 40 üzerinde bulunan karaborsa fiyatının, sonraki yılda resmî fiyatları ikiye katladığı hesaplanıyordu. Üstelik bu düşük bir tahmin de olabilirdi. Artık kıtlık kronik hale gelmişti. 1928 Kasımında Leningrad'da, 1929 Martında da Moskova'da ekmek karneye bağlanıyor, bu uygulama diğer maddelere de yaygınlaştırılıyordu. Karne, eldeki ürün miktarına göre dağıtıldı. Çalışmayan kişilere karne verilmemiş, bu kişiler serbest piyasanın insafına terk edilmişti. Kemerleri sıkmak gerekiyordu. Gelecek için herhangi bir güvence kalmamıştı. NEP'in üzerine oturduğu, devlete gönüllü teslimat ile pazarda serbest fiyatlarla yapılacak satışlardan oluşan birleşik sistemle kentlerin beslenebileceği inancı çökmüştü.

Bu açmaz, o zamana dek günübirlik politikanın ortaya çıkarmadığı temel bir sorunu gündeme getirdi. Genellikle birbirlerinden ayrı toprak şeritlerine bölünmüş durumda olan bireysel köylü işletmeleri ve eski üç tarlalı dönüşümlü ekim sistemi, verimli tarıma uygun değildi. İlkel bir köylü ekonomisinde bile, sadece sosyalist doktrinin değil, sağduyunun da gereği olarak toprağı işleyenler arasında çeşitli düzeylerde işbirliği önlemleri uygulanıyordu. Devrim öncesi Rusya'da ülkenin büyük bir bölümünde bu çabalar iki düzeyde olmaktaydı. En küçük üretim birimi birey değil, hane halkı ya da *dvor*'du. Geçmişte hane halkı, genellikle birkaç kuşağın birlikte oturduğu büyük ailelerden oluşuyordu. Bu ailelere bazen evlat edinme yoluyla yeni bireyler de eklenebiliyordu. Rusya'nın birçok bölgesinde bir grup *dvor* bir araya gelerek toprak üzerinde tasarruf edebilen topluluklar (*mir* veya *obshchina*) kurmuştu. Bu topluluklar otlakların kullanımı, toprakların dönüşümlü olarak ekilmesi, suyolları ve kanallar açılması, çit dikilmesi gibi ortak konuları düzenliyor, çoğu durumda da *dvor*ların değişen yapısını hesaba katarak toprağı düzenli aralıklarla yeniden dağıtıyorlardı.

Devrimden sonra büyük ailelerin bölünmesi sonucunda *dvor* sayısı artmış ancak ağırlıkları azalmıştı. Büyük ailelerin bölünmelerine genç kuşağın, özellikle de evlenince ayrı ev kurmak isteyen kadınların bağımsızlık taleplerinin yol açtığı dile getiriliyordu. Bu durumda *mirin* geleneksel otoritesi, toprak ağalarının ortadan kalkması ve *dvorun* da zayıflamasıyla güçleniyor ve *mir*, yeni oluşan köy sovyetlerine karşı sık sık başarılı bir rakip olarak ortaya çıkıyordu. *Mire* karşı kararlı ve tutarlı bir resmî yaklaşım geliştirilememişti. Bir yandan da üç tarlalı rotasyon ve toprağı ayrı şeritler halinde sahip olma gibi eski tarımsal alışkanlıkları değiştirme girişimlerine karşı *mir* bir direniş odağı oluşturunuyordu. Bazen girişimci köylülerin, yani *kulakların mir*deki diğer köylüleri kendi çıkarları doğrultusunda

da yönlendirdiği öne sürülüyordu. Bazen de *kulak* kendi payına düşen araziyle birlikte *mir*den ayrılarak bağımsız bir toprak işleme birimi oluyordu. Bu açılardan *mir*, devrimin yok etmeye çalıştığı gelenekleri sürdürücü bir role sahipti. Diğer yandan da *mir*, bir köylü toplumunda var olan en etkin kolektif eylem kurumuydu. Herzen gibi narodnikler *miri* sosyalizm için bir basamak noktası olarak değerlendiriyorlardı. Marx da “Batı’da bir işçi devrimi” olması halinde Rus *mirinin*, “komünizm için bir başlangıç noktası” olabileceğini düşünmüştü (çok uzakta kalmış bir dönemle ilgili belirsiz bir yorum). 1920’li yıllar boyunca *mirin* konumu üzerinde Moskova’da birçok tartışma yapıldı ancak herhangi bir müdahalede bulunulmadı ve kolektifleştirme dönemine kadar *mir* hemen hemen dokunulmamış olarak varlığını sürdürdü. Partinin ve hükümetin gücü köylerde hâlâ çok zayıftı.

Toprağın ortaklaşa işlenmesinin yaygınlaştırmasına yönelik örgütlenme biçimleri, asıl olarak Sovyet döneminin ürünüdür. Devrimden önce ortaya çıkan tarım kooperatifleri varlıklarını sürdürüyor ancak kolektif üretimden çok pazarlama, kredi bulma ve makine alımıyla ilgileniyorlardı. Savaş komünizmi (bkz. Bölüm 3) günlerinden kalan kolektif çiftlikler (kolhoz) ve Sovyet çiftlikleri (sovhoz), NEP’le birlikte canlılıklarını yitirmişlerdi. SSCB topraklarının ancak yüzde 2’sini işliyor ve yetkililerden çok az destek görüyorlardı. Kolektiflik ilkesinin giderek daha az saygı görmesi yüzünden gevşek kooperatiflere dönüşen kolhozlar pek itibar görmüyordu. Sovhoz, ise verimsizlikle eş anlamlı bir sözcük haline gelmişti. 1920’li yılların ortalarındaki tahıl krizi, bu kurumlara olan ilginin yeniden canlanmasına yol açtı. Asıl olarak kendinin ve ailesinin ihtiyaçları için üretim yapan köylü işletmesine göre kolektif üretim yapan büyük işletmeler pazara daha fazla ürün getirebilir, tahıl toplama konusunda daha makul davranabilirdi. Devrimden sonra küçük köy-

l  işletmelerinin çoğalması, darlığı daha da  iddetlendirmi ti. Buharin ve izleyicileri kaderlerini tarımsal pazarlama ko operatiflerine ba lamaya ve bu ko operatiflerin aşama aşama kolektif üretimini genişlemesine yol açacağını ummaya devam ederken resmî politika kolhozun canlandırılmasına doğru dönmeye başladı. 1926'da Kolkhoztse tr adlı merkezî bir örgüt kuruldu. Yeni kolhozlar oluşturulması için ba layan kampanya 1927 ortalarında hızla yaygınlaştı. Savaş komünizmi d nemindekilerden daha küçük ve kolektif çalışması daha sınırlı olan bu yeni kolhozlar, hem köylü kitlesinin geleneksel tutuculu unu, hem de zengin *kulakların* muhalefeti in üstesinden gelmek için giri ilmi  dikkate değer bir çabayı ifade ediyorlardı.

Sovhozlar ise kolhozların da gerisinde kalmıştı. Canlanmalarını görmek için 1927 yılını beklemek gerekiyordu. Bu canlanma, kimi zaman "tarımın sanayile mesi" sloganıyla dile gelen süreçle yakından ilgiliydi. Geleneksel Rus köylüsünün ilkel aletlerinin (bu aletlerin en tipi i, köylünün kendisinin de yapabildiği a a  sabandı) yerine basit de olsa araç ve makinelerin kullanıma sokulması uzun zamandır acil bir ihtiyaç olarak görülmüş, bu ihtiya ın tarımsal kredi ko operatifleri ve devletin finanse ettiği bir tarım kredi bankası aracılığıyla karşılanması için girişimlerde bulunulmu tu. Lenin köylünün komünizme geçmesi için "100 bin tane birinci sınıf traktör" gerektiğini söylemişti. 1920'li yılların başında Leningrad'daki Putilov fabrikalarında Amerikan modeline göre birkaç traktör üretildi. 1923'ten sonra Amerika'dan birkaç yüz traktör ithal edildi. Stalingrad'da büyük bir traktör fabrikası kurmak için ilk olarak 1925'te bir plan hazırlandı. Plan ancak    yılda onaylandı ve i e giri ildi. Resmî propaganda hem çevresindeki köylü işletmelerine  a da  tarımsal yöntemleri gösteren, hem de bu işletmelere traktör ve diğer tarımsal makineleri sağlayan örnek çiftlikler olarak sovhozlar konusunu işlemeye başladı. Ancak bu niyet, henüz ger-

çek olmaktan çok uzaktı. Öte yandan traktör ve diğer karmaşık makinelerin kullanımıyla tarımın daha verimli hale getirilmesi için bireysel köylü işletmesinden daha büyük birimlere ihtiyaç olduğu artık iyice netleşmişti. Ancak partinin bu konudaki şiddetli tavsiyelerine rağmen mekanizasyonda da, kolektifleştirmede de önemli bir ilerleme kaydedilemedi. Bu, sonraki dönemin işi olacaktı.

SANAYİLEŞME SANCISI

Hırslı tasarıların olası sonuçları henüz anlaşılmamış olmakla birlikte, 1927 yılı boyunca parti görüşü hızla sanayileşme ve planlama doğrultusunda değişim gösterdi. Ancak bu değişime karşı düşmanca ya da şüpheli tepkiler de yok değildi. 1927 Aralık ayındaki parti kongresinde muhalefetin saf dışı bırakılması eleştirileri susturmayı mümkün kılmış ve daha önce onlar tarafından savunulan politikaların herhangi bir sıkıntı duyulmaksızın benimsenmesine zemin hazırlamıştı. Kongreyi izleyen dönemde yaşanan tahıl krizi bu süreci hızlandırdı. Sanayileşmenin ilk koşulu, ücret düzeylerinde kaldırılamayacak bir yüke neden olmayacak fiyatlarla köylünün şehirleri ve fabrikaları beslemesinin yanında köye yönelik tüketim maddeleri üretiminde kullanılan sınai kaynakların minimum düzeyde kalmasıydı. 1927 hasadından sonra tahıl toplama işini karmakarışık hale getiren bu sorunlar, ilk bakışta çözülemeyecekmiş gibi görünüyordu. 1928'in ilk aylarında gerçekleştirilen başarılı operasyonlar ise gerektiği kadar zor uygulayarak köylüyü yıldırmanın, bu açıdan çok pratik ve vazgeçilemez olduğunun kanıtı olarak görülüyordu. Planlı sosyalist ekonominin boyun eğmeyen unsuru köylü uysallaştırılmıştı. 1928 yılı boyunca rejim yavaş yavaş çekingencilikini yenerek acımasız sanayileşme politikalarına hız verdi. Yol açıktı. Gerekirse çelik gibi bir iradeyle her türlü engel aşılarak

aynı yıldırma yöntemleriyle sanayileşme hızı artırılabilirdi. Süreç hem kahramanca bir kararlılığı, hem de acımasız bir katılığı içeriyordu.

Zorla sanayileşmenin yarattığı gerilim köylülerin dünyasının da ötesine geçmişti. Devrim yeni insanları iktidara getirmişti. Ancak her türlü rejim için vazgeçilmez elementler olan memurlar, uzmanlar, bilim adamları, fabrika yöneticileri, mühendisler ve teknisyenlerin yenilerini yetiştirip eğitmeye zaman olmamıştı; bu tip işler, esas olarak Çara ve Geçici Hükümete de hizmet veren aynı insanların elindeydi. Halk komiserliklerinde ve diğer Sovyet kurumlarında çalışan memur ve uzmanlar arasında önemli miktarda eski Menşevik ve SD vardı. Eski Menşevikler Gosplan ve Narkomfin'de, eski SD'ler ise Narkomzem'de egemendiler. Bolşevik olmayan bu memurların çoğu NEP'in ilkelerini benimsemişlerdi ve yeni siyasetten hoşlanmıyor, güvensizlik duydukları bu politikaları uygulamak için gayret göstermiyor, karşı önerilerde bulunuyor, hatta kimi zaman pasif direniş içinde oluyorlardı. Bu noktadan aktif sabotaja çok kolay varabilirlerdi ki bu şüphe, parti çevrelerinde oldukça yaygındı. Zorla sanayileşmeye yönelik en inatçı direnişin kaynakları olan Narkomfin ve Narkomzem'de, etkili pozisyonlarda bulunan Bolşevik olmayan uzman ve memurların topluca işten çıkarılmasına 1928 baharında başlandı. En sansasyonel önlem, Don havzasındaki kömür madenlerinde çalışan 55 mühendis ve yöneticinin yurtdışında organize edildiği ileri sürülen bir sabotaj suçlamasıyla tutuklanmasıydı. Suçlananların çoğunun itiraflarda bulundukları bir açık mahkemedeki yargılamadan sonra on bir idam cezası verildi ve beşi infaz edildi. Diğerleri ise uzun hapis cezalarına çarptırıldı. Suça ortak olmakla suçlanan üç Alman mühendis beraat etti. Bu mahkeme, gelecekteki abartılı suçlamalar ve göstermelik davalar için örnek oluşturacak-

tı. Ancak o an için yetkililer, sanayinin gelişmesi açısından önemli olan burjuva değerlerine sahip “uzmanlar”a yönelen kuşku ve düşmanlıktan çekinerek güven tazelemek amacıyla birkaç bildiri yayımladılar. İşçilerin ve kalifiye mühendislerin henüz eğitimi yavaş ilerliyordu. Büyük inşaat projelerinde önceleri Alman, sonraları da Amerikalı mühendislerin çalıştırılması o dönemin özelliklerindendi.

Artan baskıya konu olan şey sadece sanayinin yönetsel yanı değildi. Sanayileşmenin ifade edilmeyen ilk koşulu köylünün pek fazla bir karşılık ummadan ürününü kentlere vermesiyse, açıkça ilan edilmiş ikinci koşulu da işçinin üretkenliğinin, ücretinden daha çok artması ve böylece sanayinin kısmen kendi kârıyla (köylünün sınırsızca sömürülmesinin alternatifi) finanse edilmesi idi. Bu koşul, 1926 ve 1927’deki “ekonomi rejimi” ve “üretimin rasyonalizasyonu” kampanyalarının ana hedefiydi. Sermaye ve teknik kaynakların yetersiz olması nedeniyle diğer rasyonalizasyon biçimlerinin sınırlı olduğu durumda bu koşul, üretkenliğin artırılması için emeğin fiziksel anlamda giderek daha yoğun kullanılması anlamına geliyordu (bkz. Bölüm 11). İşçinin üretkenliğini artırma kampanyası tüm cephelerde devam ediyordu. Sarhoşluk, işe devamsızlık ve işten kaytarmanın gerçek proleterin değil, köyden gelerek sanayide çalışmaya başlayan köylünün nitelikleri olduğu ileri sürülüyordu. Ancak bu özellikler, anında işten çıkarma tehdidiyle önlenemeyecek kadar yaygındı. Parti doktriniyle birlikte mesleki eğitim yapan fabrika okullarıyla Merkezî Emek Enstitüsünün kurduğu ve genç işçilere modern fabrika tekniklerine ilişkin yoğun eğitim veren okullar yan yana çalışıyordu. Bazıları bunu, daha önce Lenin’in eleştirdiği “Taylorizm” (bkz. Bölüm 3), yani işçiyi “üretimin yaratıcısı değil makinenin parçası” gibi görmek olarak mahkûm ettiler. Bu arada diğer teşvik yöntemleri de ihmal edilmiyordu. Fabrikalar ya da işçi grupları arasında “sosyalist

rekabet”, propagandayla ve çeşitli ödüllerle teşvik ediliyordu. Özel övgü hak etmiş işçiler “Emek Kahramanı” yapılarak kendilerine bazı ayrıcalıklar tanınıyor; fabrikalar, sınai işletmeler ve işçi kolektiflerine verilmek üzere Kızıl Emek Nişanı oluşturuluyordu. Devrimin onuncu yıl dönümünü kutlamak amacıyla, 1919’da Lenin’in kurumsallaştırmış olduğu Komünist Cumartesileri (ücretsiz fazla mesai) taklit edilerek SSCB’nin bazı bölgelerindeki fabrika ve madenlerde Komünist Cumartesileri düzenleniyordu.

Bu dönemde denenen bir yöntem, artık işçilere de uygulanmaya başlanan yoğun baskıya iyi bir örnektir. Devrimin onuncu yılının hemen öncesinde yetkililer, yedi saatlik iş gününe geçilmesinin planlandığını duyurdular. Devrimin büyük bir başarısı olarak selamlanan bu projeye muhalefet, uzak geleceğe ilişkin hayali vizyonlar yaratarak işçileri uyuşturmaya yönelik demagogik bir girişim olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Ancak kısa sürede işin içinde başka bir amacın olduğu anlaşıldı. Tesis ve makinelerden maksimum ölçüde yararlanmak için bazı fabrikalar günde iki vardiya halinde çalışıyordu. Şimdi yedi saatlik üç vardiya hedefleniyordu. Bu durumda tesis ve makinelerin bakımı için günde sadece üç saatlik bir süre kalmaktaydı. Yöneticilerce de işçilerce de hoş karşılanmayan üç vardiya sistemi, ilk olarak çalışanlarının hemen hepsini en alt düzeyde ücret alan kadınların oluşturduğu tekstil fabrikalarında yürürlüğe sokuldu. Bu proje, idealizmin doruklarda olduğu devrimin ilk günlerinde kanunlaştırıldıktan sonra aradan geçen zaman içinde bazen ihlal edilmiş olan kadınların gece çalıştırılmasına ilişkin yasağın tamamen terk edildiği anlamına geliyordu. Sonraki iki yıl boyunca üç vardiya sisteminin sanayinin tamamına yaygınlaştırılması amacıyla çeşitli kararnamele yayınlandı. Ancak bu baskılara karşı güçlü bir direniş vardı. Bu sistemin uygulandığı her yerde, çalışan işçilerin emek üretkenliğinin düştüğü ileri sü-

rülüyordu ve görüldüğü kadarıyla sistem, tekstil dışında yaygın olarak yürürlüğe sokulamadı.

İşçi ile işveren ya da devlet arasındaki ilişkinin odağını ücretler oluşturmaya devam ediyordu. NEP döneminde ücretler, ilke olarak işçi ve işveren arasındaki anlaşmaya göre (normalde sendika ve ilgili işletme ya da kurum arasında yapılan toplu sözleşmeyle) belirlenmekteydi. Her iki tarafın da üretkenlik ve gelir arasında bir bağ olduğunu kabul etmesi ve bunun sözleşme maddelerinden biri haline gelmesi, ilkeyi etkilemiyordu. 1926'dan sonra bu durumu kökten değiştiren şey, planlamanın her şeyden daha önemli olduğunun kabulü oldu. Ücret faturası ekonominin öylesine yaşamsal bir unsuruydu ki, plancıların hesaplarında göz ardı edilmesine ya da dışsal faktörlere bağlı olarak dalgalanmasına izin verilemezdi. Sendikalar ve Vesenka arasındaki, her iki tarafın da planlama ile toplu sözleşmenin birbirine uyumlu olması gerektiğini kabul ettiği uzun bir çekişme sonucunda ücretler pratikte birbirinden farklı iki süreçle belirlenmeye başladı. İlk olarak en yüksek otorite (genellikle Politbüro) ertesi yıl ücretlere ayrılan toplam fonu belirleyecek (enflasyonist bir dönemde parasal büyüklüklerin bir miktar artması kaçınılmazdı) ve hangi sektörlerde ne ölçüde artış yapılacağına karar verecekti. Dolayısıyla bu otorite yalnızca plandan onay alması gereken ücretlerin toplam miktarını sınırlamakla kalmıyor, aynı zamanda hangi sektörlerde büyümenin destekleneceğini de belirliyordu. İkinci aşama ise, sendika merkez komitesi ile bütün olarak bir sektör arasında ya da yerel sendika komiteleriyle tek tek işletmeler arasında toplu sözleşmelerin imzalanmasıydı. Fakat ücretlerin önceden belirlenmiş sınırlar içinde tutulması gerektiğinden müzakere edilecek fazla bir şey kalmıyor ve toplu sözleşme görüşmeleri işçilerin koşulları ya da üretim “normları” üzerine tartışmalara dönüşüyordu.

Parça başı ücret sistemi üzerine konulan ilk sınırlamalar uzun süre önce kalkmıştı. Parça başı ücret sistemi uygulanamayan yerlerde de üretkenliğe bağlı ikramiyeler, düzenli ücret ödemelerinin düzenli bir parçası haline gelmişti. Ücretleri üretkenliğe bağlama kampanyasının zorunlu bir parçası olan bu işlemler, işin “normları”nın ya da ücret haddinin sürekli belirlenmesini gerektiriyordu. 1926 güzünde ücretlerde genel bir artış sağlanınca Vesenka normların gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu istek, işçiye ek yük getirmeden üretkenliğini artırmaya yönelik rasyonalizasyon ve mekanizasyon önlemleriyle kısmen haklı gösterilebilirdi. Ancak normların yükseltilmesi genellikle ücretlerin düşürülmesinin basit bir yöntemi değildi. Vesenka ile sendikalar arasındaki çatışma 1927’de iyice şiddetlenerek sürdü ve normların yeniden değerlendirilmesinin kabul edilmesiyle sona erdi. Bu dönemin ücret istatistikleri çok dağınık, karmaşık ve bazen de yanlış sonuçlara yol açabilecek çalışmalardır. Enflasyonist koşullarda değişmeyen, hatta parasal olarak artan ücretler, reel anlamdaki azalışı gizler. Şurası kesindi ki, reel ücretler 1923 ile 1927 arasında yavaş ama sürekli bir artış kaydediyorken, 1928’den sonraki birkaç yıl boyunca düşüyor böylece toplumun diğer unsurları gibi işçiler de sanayileşmenin acımasız baskısına ve planlı ekonominin çelik yumruğuna maruz kalıyorlardı.

Sendikaların konumu rejimin ilk yıllarında çelişki yaratan bir konu olmuştu. NEP’te sağlanan uzlaşma “emeğin askerileşmesini” engellemiş ve sendikaların biçimsel olarak devletten bağımsızlığını sağlamıştı. Ancak bu bağımsızlığın yanıltıcı olduğu görülüyordu. NEP döneminde sanayinin “yüksek komutasında” devlet bulunuyordu. Hâlâ partisiz görünümü veren, ancak artık tümüyle Bolşeviklerce denetlenen sendikaların işçi devletinin çıkarlarına ve politikalarına muhalif bir pozisyon benimsemesi düşünülemezdi. Sendikaların bağımsızlığı öncelikle üretkenli-

ğin artırılması politikasına bağlılıkları yüzünden zedelendi. Bu tutum sendikaları, iş disiplininin sağlanması ve grev, iş bırakma gibi “anarşist yöntemler”in engellenmesi sorumluluğunu kabul etmek zorunda bıraktı. Gerçekleştirilen her grev, sendikanın işçilerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmediğinin ve yeterli uyanıklığı göstermediğinin kanıtı olarak görülüyordu. Artık sendikalar işçilerin kısa dönemli isteklerini koşulsuz destekleyen organlar olamazdı; onların rolü partide yapılacak üst düzey görüşmelerde işçilerin istekleriyle devlet sektörünün uzun dönemli ihtiyaçları arasında arabuluculuk yapmaktı. Fabrika düzeyinde ise kontrol işlevini bir “üçgen” yerine getiriyordu: sendikanın, işletmenin ve partinin temsilcilerinden oluşan bir yapı. Bu yapının son iki unsuru anlaştığı zaman karşılarında sendika temsilcisi zayıf kalıyordu. Bu arada sendikalar kimi zaman “yönetsel sapma”ya kapılmakla suçlanıyorlardı.

Tüm bunlara ek olarak işçi ve sendikalı sayısının hızla artması, gizliden gizliye sendikaların karakterini de değiştirmekteydi. Fabrika işçilerinin çoğunun sınıf bilinçli işçiler oldukları, aralarında da yeterli miktarda aktif parti üyesinin bulunduğu varsayımı, hızla gerçek dışı hale gelmekteydi. Aktif politik işçilerin çoğu yönetsel görevlere ya da memurluklara yükselmişlerdi. Sanayide çalışmak üzere yeni gelenlerin çoğu köyden kopan köylülerdi ve bunlar parti doktrinine ilişkin her şeyi sendika pratiğinde öğreneceklerdi. Bu dönemde sendikaların eğitim işlerine çok vurgu yapılmaktaydı. Bu değişimin başka bir sonucu da sendikalar merkez konseyinin temsil ettiği liderliğin, sendikanın alt düzey üyeleri üzerindeki otoritesinin hızla artmasıydı.

NEP barışı 1922-28 arasında giderek artan güçlüklerle sağlanmıştı. Bu dönemde sendikaların rakipsiz lideri Tomski idi. Yine bu dönemde ekonomik bir canlanma yaşanıyor ve bu canlanmanın kimi faydaları sendika aracılığıyla işçilere

yansiyordu. Sendikaların devlet aygıtına tamamen entegre olmasına karşı konulamaz biçimde yol açan olgu, planlamanın başlamasıydı. Emeğin örgütlenmesi ve çalışmasının karşılığını alması, herhangi bir ekonomik planın en önemli unsurlarındandı. Bu dönemde Narkomtrud sendikaların yardımcı organına dönüşmüştü. Temel politika tartışmalarında planın diğer unsurlarından sorumlu ekonomik organların yanında yerini alan Narkomtrud değil, sendikalar merkez konseyi oluyordu. Ancak tüm bu organların üzerindeki yüksek otorite Politbüro idi; onun verdiği kararlar uygulanıyordu. Üstelik 20'li yılların ortalarından itibaren neredeyse tüm üst düzey sendika yöneticileri parti üyesiydiler ve parti disiplinine tabiydiler. Zamanla Tomski ve birçok meslektaşı eskiden beri saygı duyulan sendikal geleneklerin göz ardı edilmesinden ve planlamanın fabrika işçisi üzerinde kurduğu baskıdan rahatsız olmaya başladılar. Tüm bunlarla birlikte düşünüldüğünde sendikaların sınıai kalkınma politikalarına muhalif bir konuma geçmesi çelişkili değildi. 1928 Temmuz ayında toplanan parti merkez komitesinde Tomski, Buharin ve Rikov'la birleşerek, Politbüro'nun sanayileşmenin hızını yavaşlatmaya çalışan üçlü azınlığı oluşturdu.

Sanayi yatırımlarının, özellikle de ağır sanayi yatırımlarının hızla artması, tarımsal ve sınıai malların yetersiz arzına karşılık talebi kamçıl原因 bir işlev görüyordu. 1923'teki makas krizi fiyatları piyasada serbestçe oluşmaya bırakmanın pratik bir yol olmadığını göstermiş, bundan yeterli ders alınmıştı. Artık fiyat kontrolleri, sanayileşme politikasının vazgeçilmez unsurlarından biriydi. Tarımsal fiyatların kontrolü teorik olarak, resmî makamların tarımsal ürünleri sabit fiyatlarla toplaması sırasında gerçekleştirilmekteydi. Ancak 1927-28 kışında, üstelik çeşitli baskı yöntemleri kullanılarak, resmî fiyatlardan alınan tahıl yetersiz kalmış, özel piyasadan daha yüksek fiyatla alım-

lar yapılmıştı. Sınai ürün fiyatlarının kontrolü daha etkin bir biçimde gerçekleştiriliyor, ancak o da çok karmaşık problemler arz ediyordu. 1926 sonrasında sanayileşmenin artan baskısı içinde fiyat politikası, sürekli çekişme konusu olmuştu. Ama artık tüm önemli sektörler devletin elindeydi ve sınai ürünlerin toptan fiyatları kontrol edilebiliyordu. Makas krizinden bu yana köylüyle ilişkiyi koparmamak için sanayideki fiyatları düşük tutma politikası parti doktrinine iyice yerleşmişti. 1926 ve 1927’de muhalefetin ileri sürdüğü toptan fiyatların artırılarak devlet sektörünün kârlılığını yükseltme önerileri, muhalefetin köylüyü önemsemediğinin kanıtları olarak şiddetle reddedildi. Beş yıllık planın peş peşe gelen varyantları, azalan sanayi ürünleri fiyatları üzerine bina edilmiş tahminlerden oluşuyordu.

Toptan fiyatların kontrol altında tutulmasına karşılık perakende fiyatlar yeterince etkin biçimde denetlenemiyordu. Sıkı denetlenen toptan fiyatlarla dalgalanan perakende fiyatların bileşiminden oluşan bu rejimin, “toptan-perakende fiyat krizi” denen krizi şiddetlendirerek araçların istenmeyen kârlarını artırdığı sık sık ileri sürülmekteydi. 1924’ten itibaren giderek artan sayıda mal için perakende fiyatlar belirlenmekteydi (bkz. Bölüm 6). Devlete ve kooperatiflere ait mağazalar ile satış örgütlerinin de gönülsüzce kabul ettiği bu fiyatlara özel tüccarın da zorunlu olarak uyacağı düşünülmüştü. Bu fiyatların uygulanması zor ve eşitsizdi. Polisiye önlemler ve Nepmen’lere karşı yürütülen şiddetli propaganda faaliyeti, özel ticareti sınırlama açısından köylere göre kentlerde daha etkili oluyordu. Fiyatlar, arzın yeterli olup olmadığına bakılmaksızın belirlendi. 1926 Temmuz tarihli bir kararnamede, “arzı yetersiz olan devlet sanayi ürünlerinin perakende fiyatlarının düşürülmesi” çağrısı yapılıyordu. 1927 yılı boyunca standart malların perakende fiyatlarının 1 Ocak tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yüzde 10 oranında düşürülmesi talimatı veren bir dizi emir ve ka-

rarname yayınlandı. Bu büyük hedef gerçekleştirilemese de bazı fiyatlar düşürüldü ve yıl içinde birçok Nepmen saf dışı bırakılmış oldu.

Fiyatlardaki bu düşüşün hemen hemen tamamen yanıltıcı olduğu pratikte anlaşıldı. Köylünün ya da fabrika işçisinin gerçek satın alma gücü yükselmemişti. Çünkü şimdi kentlerde de köylerde de kronik bir arz kıtlığı vardı. Fiyat düzeyi, artık ekonomik duruma ilişkin önemli bir gösterge olma özelliğini de kaybetmişti. 1927 yılı, sanayileşmenin yarattığı gerilim ve eldeki kaynakların ağır sanayinin planlı gelişimi tarafından yutulması yüzünden hayat standardının sürekli ve giderek artan ölçüde gerilemesinin başlangıcına tanık oldu. Resmî fiyatlar ile karaborsa fiyatlar arasındaki oransızlık sanayide tarıma göre daha azdı ancak bunun tüketiciye bir faydası bulunmamaktaydı çünkü tüketim malları kıtlığı da en az tarım ürünleri yokluğu kadar şiddetliydi. Her türden tüketicinin sanayileşmenin getirdiği ağır yükü paylaşması gerekiyordu. Asıl olarak tüketim malları üretiminde değil, üretim araçları üretiminde yoğunlaşmış bulunan sanayinin hızlı biçimde gelişimi, köylünün, işçinin ve ekonominin her boyutunun üzerinde gittikçe büyüyen bir gerilim yaratıyordu. Yükün en ağırını yüklenenlerde aktif direniş yerine kayıtsızlık ve teslimiyet havası hâkimdi. Sanayileşmenin savunucularıysa, başarının bu bedele değer olduğunu ve maliyete gönüllü olarak katlanılmasını, gönüllü olmayanlarınsa zorla katlanması gerektiği inancına tutkuyla sarılmışlardı.

1928 yılında Politbüroda da birtakım şüpheler kendini göstermeye başladı. 1928 Temmuz ayında yapılan parti merkez komitesi toplantısında (bkz. Bölüm 13) tartışma görünüşte tarımsal politika ve köylüye yapılan baskı üzerine çıkmıştı. Ama asıl vurgulanan konu, bu politikayı dayatan sanayileşme hızıydı. Burada dikkat çekici olgu, komite içinde şimdi zorla sanayileşmeye derinden bağlı Politbüro çoğunluğu ile Rikov, Buha-

rin ve Tomski'nin oluşturduğu sanayileşme hızını düşürerek gerilimi azaltmak isteyen azınlık arasındaki ayrışma şeklinde ortaya çıkan açık bölünmeydi. Eylül sonunda Buharin görüşlerini “Bir Ekonomistin Notları” başlığıyla uzun bir makale olarak *Pravda*’da yayınladı. Tahıl krizinden başlayarak tarımla sanayi arasındaki dengeyi bozan ve NEP’in köylüyle kurduğu ilişkiyi tahrip eden sanayileşme planlarına cepheden saldırıyordu. Sanayiye yapılan yatırımlar sadece tahılda değil her türden sınai malda saçma ve yersiz biçimde kıtlığı şiddetlendirmişti. Tarımın sanayiye yetişmesine izin verilmeli ve sanayi “hızla büyüyen tarımın oluşturduğu temel üzerinde” gelişmeliydi. Buharin sanayileşmenin ulaşmış olduğu aşamanın önemini de kabul ediyordu. Ancak artık bu gerilim dayanılmaz hale gelmişti ve sanayileşme hızı artırılmamalıydı. Buharin, makalesinin sonunda beş yıllık plan tasarısında öngörülen “çılgın baskıyı” eleştiriyordu.

“Bir Ekonomistin Notları”, sanayileşmenin dörtmala gidişine karşı halka duyurulmuş son muhalefet bildirisi, NEP’i son savunma teşebbüsüydü. Bu teşebbüse hem resmî ekonomistler, hem de Troçki ve yandaşları şiddetle saldırdılar. Artık tarımın önceliği kabul edilemezdi. Bu sırada Kafkaslara tatile giden Buharin, parti merkez komitesinin Kasım ayında yapacağı kritik bir toplantıda hazır bulunmak üzere geri döndü. Kuybişev’in başkanlığındaki Vesenska, sanayi yatırımlarının daha da artmasını istemekteydi. Sanayileşme savunucuları Batı’yı “yakalama ve geçme” çağrısı yapmışlardı. Stalin komitedeki önemli konuşmasında bu konuyu işledi. İleri kapitalist ülkelerde teknolojinin “başını alıp gittiğini” belirtiyor, “ya bu işi başarırız, ya da bizi yok ederler” diyordu. Savunma ihtiyaçlarını karşılamak için girdiği fabrika inşaatlarını “geri kalmışlık zincirini kırmaya yönelik bir girişim” olarak değerlendirdiği Büyük Petro’dan bahsetti. Bu meseleyi, “gelişmemiz için bir ölüm kalım meselesi”

haline getiren, Sovyet ekonomisinin, özellikle de tarım sektörünün geriliği ve SSCB'nin itildiği yalnızlıktı. Komite, yıl boyunca sanayiye yapılacak 1.650 milyon rublelik yatırımı onayladı. Buna zayıf bir biçimde muhalefet eden Buharin önce istifa ediyor, ancak istifasını geri çekiyor, karşı oy kullanmıyor, sonunda da kararın yazılmasına katkıda bulunuyordu. Yenilgisi bir uzlaşma gösterisiyle maskeleniyordu ama bu maske gerçeği örtemezdi. Sanayileşmenin zaferi, ilk beş yıllık plan çalışmasının sona ermesi ve 1929 Mayıs ayında Birlik Sovyetler Kongresine sunulmasıyla tamamlanacaktı.

BİRİNCİ BEŞ YILLIK PLAN

Gosplan'ın 1925 Ağustos ayında ilk kontrol değerlerini yayınlamasıyla birinci beş yıllık planın 1929 Mayıs'ında kabulü arasında geçen sürede, planlama ilkeleri ve pratiği açısından kesintisiz bir ilerleme yaşandı. Bu sürenin ortalarına doğru ilgi, merkezî yıllık kontrol değerlerinden, Sovyet ekonomi politikasının ve ekonomik gelişmeye ilişkin uzun dönemli beklentilerin anlamlı bir değerlendirmesini gerektiren beş yıllık plana kaydı. Zaman zaman parti bildirilerinde plan hedefleri açıklanıyordu. 1925 Aralık ayında yapılan on dördüncü kongre hedefin “ekonomik açıdan kendine yeterli hale gelmek” olduğunu ilan etmişti. Bunun anlamı ise, SSCB'nin “makine ve ekipman ithal eden bir ülkeden makine ve ekipman üreten bir ülke”ye dönüşmesiydi. Ertesi sonbaharda yapılan parti konferansında, “ekonominin yeni ve daha gelişkin bir teknoloji temelinde yeniden inşa edilmesi” çağrısı yapıldı. Üretim araçları üretiminin tüketim malları üretimine önceliği ilkesi, kimi zaman sanayileşme hızının düşürülmesi gerektiğini düşünenlerce sorgulanıyordu; nitekim 1927-28'de köylü pazarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere tüketim malları üretimi artırıldı. Ancak bu artış, acil duruma karşı verilen geçici bir tepkiydi. 1929 Nisanındaki parti konferansı planı onayladı ve hedef listesinin başına, “ülkenin sanayileşmesinin temeli olarak üretim araçları üretiminin maksimum düzeyde gelişmesini” koydu.

Gosplan'ın deneme kabilinden 1926 Martında hazırladığı ilk birinci beş yıllık plan taslağı asıl olarak devlet sektörüyle ilgiliydi. Plancıların kontrolü altında bulunan tek sektör buydu çünkü. Taslakta sınai üretimdeki yıllık artışların, atıl kapasitenin kullanıma sokulacağı ilk yılda yüzde 40 ile beşinci yılda yüzde 15 arasında değişen (“azalan eğri” tabir edilen bir büyüme) oranlarda artacağı hesaplanmıştı. Sanayiye yapılan yatırım ilk yıl 750 milyon rubleyken beşinci yıl 1.200 milyon rubleye çıktı. Bu taslak hâlâ bir dizi pratik öneriden çok teorik bir egzersiz olarak görüldüğü için üst yönetimde pek dikkat uyandırmadı. Bir yıl sonra hazırlanan ikinci Gosplan taslağı, ekonominin değişik sektörlerine ayrılmış bölümlerden oluşan daha detaylı ve incelikli bir belgeydi. Sınai büyüme tahminleri önceki taslağa göre daha ılımlıydı. Plan süresince işçi ordusunun bir milyon kişi artacağı öngörüsü, yarıdan fazla azaltıldı. Sanayi yatırımı talebi ise ilk taslaktakinden bir miktar fazlaydı. Sanayinin gelişmesi için gereken ek kaynak, emek üretkenliğinin artırılması sonucu maliyetlerin düşürülmesi yoluyla karşılanıyor, yetkililerin ücretleri düşürmek için yürüttükleri kampanyadan çok şey bekleniyordu. Artık planlama kritik bir konu olmuştu. 1927 Mart taslağı sert bir çatışmaya neden oldu. Gosplan'da taslağın asıl mimarı olan Bolşevik ekonomist Strumilin'e karşı eski Menşeviklerden ihtiyatlı Groman vardı. Narkomzem ve Narkomfin'deki ekonomistler taslağın tehlikeli bir fantezi olduğunu ileri sürerken Vesenska'dan Kuybişev ise fazla ürkek bir çalışma olduğu suçlamasında bulunuyordu. Resmî çizginin aniden hızlı sanayileşmeye yönelmesi karşısında gafil avlanan muhalefet ise planlamaya çok geç yönelindiği ve bu yüzden etkili olunamaya-acağı suçlamasına sıkışıp kaldı.

Bu yüzden plan hedeflerini yükseltme konusunda sürekli bir baskı vardı. Muhalefet 1927 Eylülündeki platformda (bkz. Bölüm 12) Gosplan önerilerini kısıtlı ve yetersiz olmakla suç-

ladı. Oysa bir yıl önce Komünist Akademi’de kontrol değerleri konusundaki tartışmada, Gosplan ve Vesenka’ya göre daha yüksek sanayileşme hızı isteyenler muhalefet sözcüleriydi. 1927 Ekim ayında üçüncü taslağını yayınlayan Gosplan, şüphecileri ve iyimserleri uzlaştırmak için “temel” ve “maksimum” değerleri birlikte sundu. Buradaki maksimum değerler, sınai üretim ve yatırımda ikinci taslağın tahminlerinin üzerine çıkıyordu. Bu kez Vesenka, Gosplan’ın bu tahminlerini aşan tahminlerde bulununca, Gosplan da tahminlerini revize ederek yükseltmek ihtiyacı hissetti. O an için sürecin bu şekilde ilerlemesini liderlerin tereddütü engelledi. Troçki’ye ve muhalefete karşı sürdürülen mücadelenin kritik bir aşamasında onların daha hızlı sanayileşme talebinin açıkça kabul edilmesi sıkıntı yaratabilir, liderler arasında ifade edilmemiş görüş farklılıkları olan böylesi çetin konuları ortaya sürmek uygun olmayabilirdi. Ekim sonunda parti merkez komitesi yaklaşan parti kongresine sunmak üzere “Beş Yıllık Plan Tasarısı Üzerine Direktifler”i onaylamak için toplandı. Çıkan metin, plana yönelik coşkulu bir yaklaşıma sahip olsa da ihtilaflı konularda net bir tutum ortaya koymaktan kaçınıyordu. “Birikim oranları” ile “köylü ekonomisi” arasında, ağır ile hafif sanayi arasında bir denge kurulmalıydı; ikinciden birinciye “maksimum kaynak aktarmak”, “tüm ekonomik sistemin dengesini bozmak” olarak değerlendirildi. Cari yılda gerçekleştirilen “maksimum birikim hızı”, zorunlu olarak uzun dönemde de hızlı bir sanayileşme hızının garantisi değildi. Gosplan’ın ya da Vesenka’nın hazırladığı taslak varyantları üzerine bir karara varmak için herhangi bir çaba göze çarpmıyordu. Bu toplantı, Troçki ve Zinovyev’in merkez komiteden çıkarıldığı toplantıdır (bkz. Bölüm 12). Muhalefetin kalan birkaç sözcüsü tek bir rakam bile içermeyen bu muğlak “direktiflere” saldıracak, ancak çoğunluk tarafından bağırış çağırışlarla engellenip susturulacaktı.

Aralık 1927'deki parti kongresi, görüşmesine yedi oturum ayırarak planın önemine işaret ediyordu. İki yıl önceki kongrede yaptığı “kaplumbağa hızıyla sanayileşme” tavsiyesi bir delege tarafından hoş olmayan biçimde anılan Buharin, konuşma yapmadı. Yükselen birkaç kuşkulu ses plan ilkelerine yönelik genel coşku havası içinde boğulup gitti. Bazı ateşli sanayileşme savunucuları Gosplan'ın ürkekliğini yererek bu yarışta Vesenka'nın önde koştuğunu ilan ettiler. Parti liderleri ise tarımla ilgili söyledikleri nedeniyle bu konuda çekingendiler (bkz. Bölüm 13). Kongre parti merkez komitesi tarafından birkaç hafta önce kalemeye alınan ihtiyatlı “direktifler”i kabul etmekle yetinerek plana yönelik coşkuyu istatistiksel terimlere dökmeye yeltenmedi. Kongrenin asıl işlevi muhalefeti yenmek ve saf dışı bırakmaktı. Parti çoğunluğunun birliğini tehlikeye sokarak bu önemli görevi tamamlamasını engelleyecek çekişmeli konulara izin verilmemeliydi. Kongrede alınan tek pozitif karar, 1929 baharında toplanacak olan Sovyetler Birliği Sovyetler Kongresine sunulacak planın hazırlanmasıydı.

Muhalefet dağıldıktan, liderleri Moskova'dan ayrıldıktan sonra artık parti liderlerinin çekinmesine yol açan neden ortadan kalkmış oluyordu. Değişen atmosfer, 1928'in ilk aylarında tahıl toplama kampanyasında uygulanan “olağanüstü önlemler”in şiddetine yansıdı. O güne dek planın ardındaki temel itici gücün, liderleri ihtiraslı projelerin olabilirliğine ikna etmeye çalışan Gosplan ve Vesenka'daki ikinci düzey partililer olduğu görülüyordu. Özellikle Stalin, iki aşırı uç arasında uzlaştırıcı rolü oynuyordu. Ancak bundan böyle partinin tüm ağırlığıyla tahminlerin yukarı doğru revize edilmesinden yana olduğu açıklığa kavuşmuştu; artık itici güç Politbüro ve bizzat Stalin'di. Hedefleri sürekli yükseltme konusunda Gosplan ile Vesenka arasındaki rekabet, 1928 yılı boyunca yeni bir enerjiyle ve daha yüksek düzeylerde yaşandı. Aynı zamanda planlar daha

spesifik olmuş, ekonominin tüm sektörlerini, tüm endüstrileri ve tüm bölgeleri kapsar hale gelmişti. Hesaplar kendi “genetik” köklerinden giderek uzaklaşmış ve artık başarıma arzusu ile kararlılığın ifadesi biçimine bürünmüştü. Bu tartışmada politika, ekonomiyle birlikte örülmüş, nihai kararlar, ekonomik kararlardan çok siyasi kararlar olmuştu. Buharin’in yenilgisi ve “Bir Ekonomistin Notları”nın 1929 güzünde mahkûm edilmesinden anlaşılıyordu ki artık ihtiyatlı olmak, sağ sapma olarak değerlendirilecekti. Gosplan ile Vesenka arasındaki uzun tartışmalardan sonra plan taslağı 1929 Mart ayında tamamlandı. Taslakta, planın yürürlükte olacağı beş yıllık dönem (1928-29 ile 1932-33 arası) için sınai üretim ve yatırım oranları “basit” ve “optimum” tahminler olmak üzere sunulmuştu. Optimum varyantta üretim artışında “azalan eğri” yaklaşımı terk edilmiş ve yıllık üretim artış hızının ilk yılda yüzde 21.4’ten beşinci yılda yüzde 23.8’e yükseleceği öngörülmüştü. Sanayi yatırımları ilk yılda 1.650 milyon ruble olarak planlanmış, beşinci yıl ise bu rakamın iki katına yakın (basit varyantta) veya iki katından fazla bir büyüklüğe ulaşmıştı (optimum varyantta). Planı hazırlayan ekonomistler büyük olasılıkla basit varyantın mantıklı beklentilerin sınırı, optimum varyantın ise uzak bir olasılık olduğunun farkındaydılar ama Politbüro, aldığı cesur kararda “optimum varyantın, on beşinci parti kongresinin direktifleriyle tam bir paralellik içinde” olduğunu belirterek planı onayladı.

Sonuçta plan 1929 Nisan ayında yapılan geniş parti konferansında onaylandı. Artık sağ sapmacılarla birlikte davranmasına rağmen Rikov, planı konferansa tavsiye eden üç raportörden biriydi. Ancak Rikov’un ihtiyatlı değerlendirmeleri karşısında Gosplan başkanı Krjijanovski’nin etkili biçimde dile getirdiği coşku ve Vesenka başkanı Kuybişev’in sakin ve heyecansız kararlılığı daha çok takdir topladı. Konferanstan birkaç gün sonra üç büyük cilt halinde plan basıldı. Kuşkusuz gerekli düzeltmele-

ri yapmak için yeterli zaman olmaması nedeniyle iki varyant da basılmıştı, ancak basit varyant daha o anda bayatlamıştı. Plan tüm ekonominin etkileyici ve kapsamlı bir değerlendirmesiydi. Tahminlerin bir kısmının acemilikten kaynaklanan aşırı iyimserlik içinde olduğu anlaşıldı. Ancak yine de bir yıl sonra hedefler tekrar yükseltildi ve beş yıllık planın dört yılda tamamlanmasına karar verildi. Plan, ağır sanayinin geliştirilmesine yönelik ihtiraslı projelere güçlü bir enerji verdi. Planın yaydığı o müthiş iyimserlik dalgası olmaksızın ortaya atılan hedeflerin elde edilemeyebileceği ileri sürülebilirdi. Beş yıllık plan, tüm ekonominin eksenine haline gelmişti.

Gosplan, Lenin'in elektrifikasyon planını hayata geçirmek için kurulmuş olan Goelro'nun mirasçısıydı ve *energetika* (enerji) sözcüğü hâlâ onun için anahtar kelimelerden biriydi. Dinyeper nehri üzerinde Dneprostroi adıyla kurulacak büyük baraj ve hidroelektrik santralinin birinci beş yıllık planın en önemli parçası olması ve Gosplan tarafından da çok yüceltilmesi, bu açıdan gayet uygundu ve rastlantı değildi. 1926 yazında Tennessee Vadisi barajını inşa etmiş olan Amerikalı mühendis Cooper kendisine yapılan daveti kabul ederek bölgeyi görmeye geldi, potansiyeli hakkında coşkuyla konuştu ve sonuçta inşaatı idare etme görevini kabul etti. Proje, Sovyet bütçesinden finanse edilecek, Cooper ise müteahhit değil, uzman ve danışman olarak görünecekti. Ancak proje Amerikan teknolojiyle ekipmanının kullanılmasını ve küçük bir Amerikalı mühendisler ordusunun çalıştırılmasını gerektiriyordu. Ayrıca projede, üretilen elektrik enerjisini kullanacak yeni fabrikaların inşaatına da yer veriliyordu. Donetz havzasındaki madenlerle büyük bir demir ve çelik haddehanesi dışında, alüminyum, yüksek vasıflı çelik ve demir alaşımları üretmek için kurulan devasa yeni sanayi kompleksine, yani üretim araçları üreten tesislere enerji sağlanacaktı. Zaporozhie ve Dnepropetrovsk adlı iki yeni kent inşa edildi. Ba-

rajin ve onun çıktısını kullanan fabrikaların üretime geçmesi, 1934'ü bulacaktı.

Dneprostroi, birinci beş yıllık plan döneminde girilen birçok büyük projeye örnek olmuştu. Bir kısmı var olan tesis ve fabrikaların modernizasyonunda kullanılmak üzere, plan döneminde gerçekleştirilen sınai yatırımın yedide biri demir ve çelik üretimine ayrılmıştı. Otomobil sanayisi büyük ilgi uyandırmaktaydı. Devrimden önce Rusya'da otomobil üretimi yoktu. İlk üretimler 1920'lerin ortalarında iki-üç atölyede bir avuç araç üretimiyle sonuçlanan mühendislik çalışmalarıydı. 1927'de planın yarattığı coşku havası içinde Moskova yakınında yılda 10 bin otomobil üretecek küçük bir fabrikanın kurulmasına izin verilmişti. Nijni-Novgorod'da on yıl içinde 200 bin adetlik kapasiteye ulaşması hedeflenen bir otomobil fabrikası kurulması amacıyla Detroit'teki Ford firmasıyla anlaşma yapılması için 1929'a dek beklemek gerekecekti. Önceleri kişisel kullanım için binek otosu düşünülmekteydi. Ancak sonra sanayide kullanılmak üzere kamyon üretimine öncelik tanındı. Otomobil sanayisindeki büyümenin doğal sonucu yol projeleriydi. Buna paralel ama bağımsız bir gelişme gösteren diğer bir proje ise traktör üretimiydi. Stalingrad'daki fabrikanın (bkz. Bölüm 13) kapasitesi, tesisin inşaatı devam ederken, önceden planlanan birkaç katına çıkarılmış ve son taslakta yıllık 50 bin olarak belirlenmişti. 1930 yılında bu fabrika üretime geçerken iki yeni fabrikaya daha izin çıktı. 1928'den sonra köylü ekonomisinin modernizasyonu ve kolektifleştirilmesi programlarında önemli bir rol oynayan traktör, birinci beş yıllık planın tarımsal üretimin artırılmasına yönelik en önemli katkısıydı.

Kamuoyu önündeki plan tartışmalarında silah sanayine çok nadir değinilmişti. İç savaştan sonra Kızıl Ordu birkaç yıl mevcut haliyle bırakılmış, 1926'da ise güçlendirilmesi ve yeniden teçhizatlandırılması için çeşitli adımlar atılmıştı. 1927 baharın-

daki savaş endişesinden sonra, askeri gücün sınai temele dayandığının kabul edilmesiyle birlikte ağır sanayiye vurgu yapan plan, askerin de ilgi alanına girdi. Büyük olasılıkla Almanya ile yapılan gizli anlaşmaların yol açtığı dürtü sonucu savaş sanayisi için ayrı ve gizli bir beş yıllık plan yapıldığı söylenmekteydi. Önce savaş uçağı, sonra da tank üretimi hedefleniyordu. Hem askeri, hem de tarımsal ihtiyaçlara cevap verebilecek ve savunucularının iddialarına göre ekonominin modernizasyonunda en az elektriğin rolü kadar önemli olabilecek modern kimya sanayisinin geliştirilmesi, en çok ilgilenilen konulardan biriydi.

Planın başlangıcından önce fiilen çalışması başlamış olan ve diğer projelerin aksine yabancı uzmanlara ya da ithal teknoloji ve malzemeye ihtiyaç göstermeyen bir proje de Orta Asya ile Kazakistan'ı Batı Sibiry'a'ya bağlayacak Turksib adlı demiryoluydu. Orta Asya zengin bir pamuk üretim bölgesiydi ancak ulaşım kanalları zayıftı. Orada üretilen ham pamuğu bölge dışına çıkarabilecek yeni bir kanal açılmasının nedeni SSCB tekstil sanayisini ithalata bağımlılıktan kurtarmaktı. Öte yandan Sibiryada üretilen tahıl ve keresteyi, doğrudan bu mamullerin üretiminin yetersiz olduğu Orta Asya'ya aktaracak olan demiryolu, Orta Asya'nın bu ürünlerde Avrupa Rusya'sına yönelik baskısının gevşemesini de sağlayacaktı. Rus mühendisleri demiryolu yapımında yeterli tecrübeye sahiptiler. Bütçeden hemen tahsisat ayrılarak bazı aksaklıklara karşın bu zorlu bölgede 1500 kilometre ray döşendi. Demiryolu, 1 Ocak 1931'de açıldı.

Sürekli tartışmaya neden olan, kimi zaman da yaşamsal kararların alınmasını geciktiren önemli bir planlama problemi, yeni fabrikaların hangi bölgede kurulacağıydı. Bu konu bir boyutuyla farklı bölgelerin görece avantajlarının tartışılmasına dönüşüyordu. Ancak asıl sorun, bölgeler arasındaki rekabetti. Bu tartışma özellikle demir-çelik sanayisinde açıkça görülüyordu. Bunun nedeni kısmen plan yatırımlarının büyük bölümünün

demir-çelik üretimine ayrılması, kısmen de geniş kömür yataklarına yakınlığı nedeniyle 1890'lardan beri demir-çelik üretiminde sahip olduğu yeri kaptırmak istemeyen Ukrayna'nın, konunun üzerine çok düşmesiydi. Ukraynalıların bu mücadelelerine karşılık büyük bir "Doğulular" ekolü ise Urallar'da bir zamanlar gelişkin durumda olan demir-çelik sanayisini canlandırmak ve Sibiry'a'da yeni üretim merkezleri kurmak istiyordu. 1927'de bu konuda bir dizi rakip proje incelendi. Bu projelerin ilki ve planlaması en çok ilerlemiş olanı, Ukrayna'daki Krivoi Rog'da kurulacak büyük demir-çelik kompleksi idi. İkincisi, Urallar'daki Magnitogorsk'ta hemen hemen aynı büyüklükteki tesis idi. Bu tesis, kok kömürü ihtiyacını 2 bin kilometre doğusunda bulunan ve üçüncü bir demir-çelik tesisi için önerilen Kuznets havzasından demiryoluyla sağlayacaktı. Bunların dışında Urallar'daki Sverdlovsk'ta büyük bir makine fabrikası ve Dinyeper barajı yakınındaki Zaporozhie'de başka bir demir-çelik tesisi de öneriliyordu. Krivoi Rog projesi birinci beş yıllık planın sonuna ertelendi. Planlanan yatırımların 1928 boyunca sürekli artırılması, Sibiry'a'nın boş bölgelerini geliştirmek ve iskâna açarak Sovyet iktidarını buralara kadar yaymak isteyen "Doğuluların" davasının galip geldiğinin göstergesiydi. 1927'deki savaş tehdidi, planlıların, Sovyet sanayisinin yaşamsal merkezlerini Ukrayna'dan çok, vurulması daha zor olan bölgelerde yerleştirme düşüncesini güçlendirmişti.

Odak noktası sanayileşme olmasına karşın plan, ekonomisinin tümünü kapsıyordu; daha azı olamazdı. Planlıların önündeki iyi bilinen esas engelse tarımdı. Rikov'un belirtmiş olduğu gibi, planın kaderi "yağmurun bolluğuna bağlıydı." Plan için beş yıllık dönemin seçilmiş olması, bu dönem içinde iyi ve kötü hasatların birbirlerini dengeleyebileceği, dolayısıyla hesapların ortalama üzerinden yapılabileceği argümanı ile da onaylanıyordu. Ancak daha büyük engel köylünün tavrının kestirilememesiydi.

Küçük tarlasında geleneksel düşük tüketim düzeyiyle kendine yeterek yaşayan köylü ailesi, kendini ulusal ekonomiden soyutlayabilir ve plancıların hesaplarını şaşırtabilirdi. 20'li yıllarda yetkilileri meşgul eden konu ürünün toplanarak kentlere ve fabrikalara getirilmesi olduğu kadar, üretilmesiydi de. O halde planın köylüye iki yönlü etkisi olacaktı. Bir yandan köylünün üretimini tahminler ve talimatlar düzeyine yükseltmeye çalışırken, bir yandan o güne dek kullanılan ilkel tarım yöntemlerinin çağdaş makine ve araçlarla değiştirilmesi hedefleniyordu. Traktörler, daha etkin bir tarım için sanayinin sağlayabileceği en gelişmiş araçlardı. Tarımdaki üretim araçlarının üretimi, sanayileşme programının önemli bir bölümüydü. Tarımın ürettiği ürün ise bütün planın temeliydi. 1927 Aralıkındaki parti kongresinde önemli şahsiyetlerden biri tahıl üretiminin beş yılda yüzde 30-40, on yılda ise yüzde 100 oranında artırılmasını istedi. Sonunda beş yıllık planda yer alan rakam, yüzde 35 olacaktı.

Sanayileşme çabaları, ekonomik politikanın uygulanabilirliğinin ölçütü olarak maliyenin atıl kaldığını gösteriyordu. 1924'te yeni para birimi istikrara kavuştuktan sonra Narkomfin'e, devlet harcamalarını denetleyen yıllık bütçenin, bankalar aracılığıyla kredi arzını düzenleyen üç aylık kredi planlarının hazırlanmasının ve emisyon hacminin sorumluluğu verilmişti. Ancak sanayileşme sürekli hedef haline gelince ekonominin yaşamsal değer taşıyan bu unsurlarının da plancıların dikkatinden kaçması mümkün değildi. Altına dayalı paranın uluslararası istikrarını sağlamak için zorunlu olan kredi sınırlamasının, sınai gelişme için uygun olmadığı anlaşıldı. Tercih, tereddütsüz belliydi. Daha 1925'te bütçenin denkliği sıkıca korunurken sanayide kullanılmak amacıyla kredi arzının genişlemesi ve bunun sonucunda sürekli artan emisyon nedeniyle *çervonetz*'e güven zayıflamış ve artık uluslararası piyasalarda altın karşılığı garanti edilemez olmuştu. 1926 yazında *çervonetz*'in ihracı ve yurtdışında

bu parayla işlem yapılması yasaklandı. Artık Sovyet parası sadece yurtiçi geçerliliği olan ve ekonominin ihtiyaçlarına göre manipülasyona tabi tutulabilen bir değiş tokuş aracıydı. İki yıldan az süre içinde altın standardının terk edilmesi, Sovyetler'in prestijine ağır darbe indirmişti. Öte yandan yükselen enflasyon belirtileri telaşa neden oluyordu. Narkomfin bir yıl daha kredi üzerinde denetim sağlayabildi. Ancak sanayileşme hızının yükseltilmesine yönelik baskı sürekli artıyordu ve Narkomfin'in kredi hacminden oluşan bir deli gömleğiyle bu hızı sınırlandırılması, kesinlikle kabul edilemez bir şeydi.

1927 sona ermeden plancılar savaşı kazanmış, geleneksel mali kontrol politikalarının modası geçmişti. Devlet bütçesinin Gosplan'ın kontrol değerlerine uydurulması talimatı verildi. Kredi hacmi ve emisyonla birlikte devlet bütçesi de planın bir parçası haline gelmişti. Mali operasyonlar plana tabiydi ve Narkomfin'in enflasyonist sonuçları olabileceği yönündeki tahminlerine karşın Vesenska ve Gosplan'ın onayladığı bütün sanayi projelerine kredi veriliyordu. Sınırsız bir kendine güven havası vardı. En yüksek beklentiler bile aşılmış gibi görünüyordu. Vesenska'nın denetimindeki büyük ölçekli sanayi sektörüne 1927-28 yılında yapılan yatırım, önceki yıldaki miktara göre yüzde 20'den fazla artarak 1.300 milyon rubleye ulaşmıştı ve bu kurumun planladığı sanayi üretiminin yüzde 25 oranında yükseltildiği söyleniyordu. Birinci beş yıllık plan 1928 güzünde son şeklini almaya başlarken 1928-29 için 1.650 milyon rublelik yatırım hedefleniyordu. "Süper sanayileşmeci" diye bilinen ve muhalefet saflarından ayrılarak 1928 Ekiminde Devlet Bankası'na başkan vekili olarak atanan Piyatakov, 1929 başında başkan oldu. Bu atama sınai üretimi finanse etmek için gereken kredi miktarını karşılamaya yönelik kararlılığı göstermek açısından dikkat çekiciydi. Sanayiye yapılacak toplam yatırım miktarı Gosplan, Vesenska ve üst düzey parti liderleri arasında cere-

yan eden görüşmelerde saptanıyordu. Bu miktarı karşılayacak fonları bulmak ise idari bir işti. Plan mali terimlerle ifade ediliyor olsa da gerçekte Narkomfin artık harcamaları kontrol edemeyen, sadece gelirlerle ilgilenen bir birime dönüşmüştü.

Katı finansman kaynakları sınai gelişme uğruna hemen genişletiliyordu. Dolaysız vergiler (özel sektörden alınan sanayi vergisi, tarım vergisi ve gelir vergisi), nominal olarak 1926 ile 1929 arasında hemen hemen ikiye katlanmıştı. Ancak asıl önemli olan dolaylı vergilendirmeydi. Tüketim mallarından alınan vergiler bu dönem içinde iki katından fazla artarak tüm vergi gelirlerinin üçte birini oluşturmaya başladı. Ortak tüketim malları üzerine konan bu vergi, yoksulların vergilendirilmesi demekti. Votka tekelinden bu yolla elde edilen büyük gelir bazı partilileri rahatsız etmekteydi ama fazla alternatif gelir kaynağı yoktu. Resmen aksi bildirilmesine karşın kısa sürede yarı zorunlu hale gelen bir dizi devlet tahvili 1927'den sonra arz edildi. Narkomfin her yıl bütçeyi bu yolla denkleştirebiliyordu. Açık bütçe kabul edilemez görülüyordu. Ancak bu geleneksel dış görünüşün ardında maliye düzenleyici rolünden uzaklaştırılmıştı ve Devlet Bankası aracılığıyla ekonomiye sürekli yeni kredi pompalanıyordu. Para, aşama aşama basit bir değiş tokuş aracı ve muhasebe birimi haline dönüşmüştü. Paranın tamamen ortadan kalkacağı gelecekteki komünist toplum şimdiden hayata geçmiş gibiydi. Bütçe tahsisatları ve Devlet Bankası'ndan alınan kredilerden ayrı olarak sanayinin kendi yarattığı kârların da yatırıma dönüşebileceği varsayılıyordu. Fiyatları düşürmenin en baskın talep olduğu koşullarda bunun tek yolu üretim maliyetini azaltmaktı. "Rejim ekonomisi", rasyonalizasyon ve emek üretkenliğinin artırılması için yürütülen kampanyaların değişmez amacı, üretim maliyetinin azaltılmasıydı (bkz. Bölüm 11). Birbirini izleyen tüm beş yıllık plan versiyonlarında üretkenlik tahmini biraz daha yukarı çekiliyor,

sanayi malları sektöründeki üretkenliğin, sanayinin bütününe göre daha hızlı artması planlanıyordu. Sonunda planın optimum varyantında, üretkenliğin plan döneminde yüzde 110 artacağı, maliyetlerin de yüzde 35 düşeceği öngörüldü. Planda reel ücretlerin yüzde 47 artacağı, perakende fiyatların da yüzde 23 düşeceği tahmin edilmişti. Büyük olasılıkla sorunun gerçekçi biçimde değerlendirilmesinden çok planı istatistiksel açıdan tutarlı hale getirme arzusundan kaynaklanan bu tahminler, gerçekleşmesi beklenen değerler olmaktan çok, planın sanayi işçisi üzerinde kurduğu sınırsız baskının göstergesiydi.

Birinci beş yıllık planın onaylanması Sovyet tarihinde bir dönüm noktası oldu. NEP'in özü, köylü ekonomisine bir ölçüde özgürlük tanınmasıydı. Bundan vazgeçildiğini açıklamak siyaseten doğru tavır olmazdı. Stalin NEP'i değerlendirirken, "özel ticarete *belli* bir özgürlük" tanıdığını ancak "devletin piyasa üzerindeki denetleyici rolünü" de garanti ettiğini belirtiyordu. NEP'in amacı "sosyalizmin zaferini garanti altına almaktır." NEP'in yürürlükten kaldırıldığı resmen kabul edilmiyordu. Küçük ölçekli özel sanayi ürünlerinde ve tarımda serbest piyasa hâlâ varlığını sürdürüyordu. Ancak tüm önemli ekonomik faaliyetin planın dayattığı koşullara tabi olması ve köylülere karşı şiddeti giderek artan sert tedbirlere başvurulması, NEP'in bu kalıntılarını istisnai ve tehlikeli bir konuma sokmuştu. Bunlara ancak rejim için uygun olduğu sürece hoşgörü gösterilecek ve önem verilmeyecekti. Ulusal gelirden özel sektöre düşen pay 1926-27'de yüzde 50'yi geçerken plan dönemi sonunda ihmal edilebilecek boyutlara düştü. Planın ve planlamanın önde gelen savunucusu SSCB'nin prestiji, kapitalist dünyayı kırıp geçen 1929 güz ekonomik kriziyle çok arttı. Geniş çevrelerde kapitalist düzenin doğasından kaynaklanan çelişkiler sonucu çökeceği yolundaki Marksist öngörünün doğrulandığı hissediliyordu ve bu görüş sadece SSCB'de geçerli değildi. SSCB'de krizin en kötü

belirtilerinin (özellikle yoğun işsizlik) görülmemiş olması, herhangi bir ulusal ekonominin artık piyasanın ezici kurallarının insafına bırakılamayacağına olan ve giderek büyüyen inancı güçlendiriyordu. Sovyet beş yıllık planı, hazırlanması ve uygulanması sırasında geçerli olan koşullar pek incelenip anlaşılmadan, öncü bir model olarak görüldü. Kapitalist ülkelerin ekonomilerinde de planlama unsuruna yer verilmesi talebi her yerde güçleniyor ve plan, Batılıların SSCB'ye yaklaşımlarını önemli ölçüde etkiliyordu.

KÖYLÜNÜN KOLEKTİFLEŞTİRİLMESİ

1929 baharında tahıl krizine ilişkin şiddetli endişeler, ancak gelecekteki güzel günlere olan inancın dile getirilmesiyle gizlenebiliyordu. Bahar yağmurları iyi bir hasat beklentisine yol açmıştı. Kolhoz ve sovhozlardan daha büyük başarılar umuluyor, daha fazla ürünün pazara geleceği düşünülüyordu. Tahıl toplama işi için yeni bir prosedür geliştirilmişti. Farklı bölgeler için toplama görevlilerine önceden yüksek kotalar verilmişti. Kotalar bölgelere ve köylere göre saptanıyor, köylerde kotanın asıl yükünü çekmesi için *kulak*lara baskı uygulanıyordu. 1929 hasadı toplanırken parti görevlileri, üyeler, işçiler ve sendikacılar toplama işine nezaret etmek için Moskova, Leningrad ve diğer eyalet merkezlerinden yola çıktılar. Bu operasyonlarda kullanılan insan sayısı ancak tahmin edilebilir. Alan çok geniş olduğu için 100-200 bin kişi arasında değişen tahminler hiç de abartılı rakamlar sayılmaz. Bu kampanyaya sadece *kulak*lar değil, elinde ihtiyaçlarından fazla ürün bulunduğuna inanan tüm köylüler, inceden inceye düşünülmüş saklama yöntemleri ve ürünleri serbest pazarda satmak için giriştikleri çılgınca çabalarla karşılık verdiler. Ürün saklamak resmen suçtu. Yasal olan “ticaret” ile yasadışı olan “spekülasyon” arasındaki sınır ise belirgin değildi. Çok yaygın ve keyfi misillemeler uygulanıyordu. Kotaya

ulaşamamak, başlı başına cezalandırılması gereken bir suçtu. *Kulaklar* ya da *kulak* olduğu iddia edilen kişiler para ya da hapis cezalarına çarptırılıyor, ya da en azından köyden sürülüyorlardı. Şiddet ve acımasızlık her yerde kol geziyordu. Kotalara ulaşılması, hatta bazen geçilmesi ancak bu yöntemlerle mümkün oldu. Fakat bu sonuç yetkililerle köylüler arasında, kent ve köy arasında açık düşmanlık koşullarında gerçekleşiyordu. Kimi zaman yoksul köylülerin *kulaklara* yapılanları alkışladığı öne sürülüyordu. Ancak çoğu kez yoksul köylü ve *kulak* arasında dayanışma oluyor, ikisi omuz omuza vererek toplama kampanyasını atlatmaya çalışıyorlardı. Partinin köylerde sınıf savaşını alevlendirme umudu boşa çıkmıştı.

Bu ümitsiz koşullarda uzak gelecekteki bir proje olarak değil, mevcut zorluklara ilişkin bir çözüm olarak tarımda kolektif yapının örgütlenmesi, ısrarlı bir talep halinde gündeme geldi. Traktör, uzun süredir kolektifleştirmenin anahtarı olarak görülüyordu. 1927 güzünde Ukrayna'daki büyük Şevçenko Sovhozu 60-70 traktör elde etmeyi başarmış ve bu traktörleri hem kendi tarlasında, hem de komşu kolhoz ve köylü işletmelerinde "traktör sütunları" şeklinde çalıştırmaya başlamıştı. Bu örnek diğer yerlerde de uygulandı. 1928 yılında Şevçenko, bölgedeki diğer kolhoz ve sovhozlara traktör parkı kiralamak amacıyla ilk Makine Traktör İstasyonu'nu (MTİ) kuruyordu. 1929 Haziranında MTİ'ler ağını organize etmek ve denetlemek için Traktörtsentr adlı merkezi bir büro oluşturuldu. Ancak bu yeniliklere, belki de devletin bu işe karışmış olmasına karşı köylülerde oluşmuş önyargıları kırmak hiç de kolay değildi. Traktörler bazen şeytan icadı olarak görülüyorlardı. Ama yine de bu tecrübenin başarısının asıl nedeni büyük olasılıkla traktördü. 1929 güzünde tüm SSCB'de çoğu Amerikan yapısı yalnızca 35 bin traktör vardı. Gittiği her yerde başarılı bir kolektivizatör olmuştu traktör.

1927’de kolhozun yeniden canlanması, önceleri performansı yetersiz, küçük ve gevşek biçimde örgütlenmiş birçok kolhozun ortaya çıkmasına neden oldu. 1928 ortalarında ise kolhoz tanımına, sadece traktörlerle işlenmeye yeterli 2 bin hektarlık “büyük” araziye sahip kolhozların dâhil edilmesine yönelik bir kampanya başladı. Ancak bu arada sovhoz yeniden ilgi odağı olmuştu. 1928 Temmuz ayında parti merkez komitesinde Stalin, sınai ilkelerle çalışan “tahıl fabrikası” olarak düşünülebilecek büyük sovhozlar kurulması çağrısı yapıyordu. Yeni sovhozun prototipi, ölçülerine uygun olarak Dev [Gigant] adı koyulan ve Kuzey Kafkasya’da o güne dek işlenmemiş geniş topraklarda kurulmuş 41 bin hektarlık sovhozdu. Bunu Volga, Ural ve Sibirya’da benzer girişimler izledi. Traktör ve MTİ, sonradan “gigantomanya” şeklinde eleştirilen böylesi bir sovhoz için vazgeçilmez önkoşuldu. Kolektifleştirmenin başlamasıyla birlikte sovhoza yönelik coşku söndü ve kolhoz bir kez daha sovhozu gölgede bıraktı.

Parti çevrelerince derinlemesine tartışılan bir sorun, *kulak*-lara ya da yetkililerce öyle tanımlanan köylülere ne yapılacığıydı. Bunlar genellikle köydeki en büyük ve en nitelikli toprağı işleyen, hayvan ve makine teçhizatı en iyi olan, en büyük miktardaki tahıl fazlasını üretip stoklayan ve kolektifleştirme dâhil, Sovyet politikalarına en güçlü muhalefeti oluşturan köylülerdi. Bu noktada keskin görüş ayrılıkları vardı. Toprağı ve diğer mallarıyla birlikte kolhoza katılan *kulak*, kolhozun üretimine ve verimliliğine önemli katkı sağlayabilirdi. Bazı parti üyeleri böyle düşünüyordu. Ama buna karşı çıkan başkaları da onların kolhozu etkisi altına alıp parti ve devletin amaçlarına aykırı bir yön vermeye çalışabileceklerini belirtiyordu. Kolhozdan dışlanacaksa ona ne yapmak gerekirdi? Toprağını ve mülkünü tekrar alıp kolhozun hemen yanında bağımsız bir üretim birimi oluşturmaya izin verilemezdi. Bölgeden dışarı

sürülmeliydi. Bu da başlangıçta çok az kişinin kolayca kabul edebildiği sert bir önlemdi. Bu konuda kabul edilebilir bir çözüm bulunamıyordu.

1929 yazı ve güzü boyunca merkezin daha fazla kolektifleştirme isteği giderek yoğunlaştı. Ama bu isteğin en hararetli savunucuları bile iki varsayımı hâlâ koruyordu. Birincisi, yerel yetkililer köylülere ne kadar baskı yaparsa yapsın kolektifletirmenin gönüllü olması gerektiği, ikincisiyse bu operasyonun aciliyeti üzerinde ne kadar durulursa durulsun, en az birkaç yılda tamamlanabileceğiydi. Fakat yıl sonuna gelindiğinde liderler bu iki varsayımı da kabul etmediklerini belirttiler ve Sovyet tarımını tümüyle ve hemen kolektifletirmek için hazırlığa giriştiler. Bu keskin değişimi doğuran iki faktörden söz edilebilirdi. İlki, her yılki tahıl toplama karabasanından kaynaklanan çaresizlik atmosferiydi. Üretim artışı beklentisinden bağımsız olarak, tahılı resmî makamlara teslim etmeye zorlanacak birimin tek tek köylüler değil, kolhoz olması daha kolaydı. İkinci faktör ise, sanayileşmede elde edilen başarının ve planın yol açtığı güven havasıydı. Tarım da bir tür sanayi idi. Sanayileşme hızının forse edilmesi sonucu en iyimser beklentiler bile gerçekleşmişken aynı şeyin kolektifletirmede de yapılabileceğini reddetmek, özgüven eksikliğinin göstergesi olabilirdi. İleri gitmek için gereken tek şey, boyun eğmez bir kararlılıktı.

Stalin her zamanki gibi, konu tartışmalarla açıklığa kavuştuğu ve karar için olgunlaştığı zaman devreye girdi. 1929 Nisan ayından Kasım'a kadar sessizliğini bozmamıştı. Yine devrimin yıl dönümünde Pravda'da makalesini yayınladı. Makalenin adı "Büyük Atılım Yılı" idi. Sanayileşmenin başarısına ve ağır sanayinin gelişimine övgüler düzdükten sonra tarıma dönüyor ve "küçük, geri, bireysel ekonomiden büyük ölçekli gelişkin kolektif tarıma doğru temel bir hamle"nin yapıldığını söylüyordu.

Orta köylülüğün “kolhoza girmiş olduğunu” iddia ediyordu. Kulakların adı pek geçmiyordu. Geleceğe yönelik olarak da şöyle diyordu:

Kolhoz ve sovhozların gelişimi artan hızla devam ederse üç yıl gibi bir zamanda ülkemizin en büyük olmasa da, büyük bir tahıl ülkesi olacağından kuşku duymak için hiçbir neden bulunmamaktadır.

Makale geleceğe ilişkin bir vizyon, geçmişe ilişkin de bir analiz içeriyor ama hemen harekete geçilmesi çağrısında bulunmuyordu. Bir kutlama metni olarak sınırlı ve ihtiyatlıydı. Parti hâlâ vermeye tereddüt ettiği kararın kenarında dolaşıyordu.

Birkaç gün sonraki merkez komitesi toplantısında daha keskin kararlar alındı. Stalin makalesinde atlamış olduğu konuya dönerek “yoksul ve orta köylülüğün *kulaklara* karşı kitlesel saldırısından” söz ediyordu. Molotov, kolektifleştirme hızını artırmaya çalışan konuşmacıların en uzlaşmazıydı. Planın tahminini (plan dönemi içinde ekili arazinin yüzde 20’sinin kolektifleştirilmesi gibi ılımlı bir öngörüsü vardı) çok uzatılmış bir projeksiyon olduğu gerekçesiyle reddediyor, bazı bölgelerin 1930 güzünde, çoğu bölgenin de 1931’de tamamen kolektifleştirilebileceğini söylüyordu. *Kulak*ı “yenilmemiş düşman” olarak yeriyor ve kolhoza müdahalesinin engellenmesini istiyordu. Bu konuşmalar kolektifleştirme belli bir aşamaya gelinceye kadar yayınlanmadı. Dolayısıyla parti ya da halk bu konuşmaların şiddeti konusunda bir şey bilmiyordu. Çıkan karar, tarihler konusunda Molotov’a göre daha az keskindi ve büyük olasılıkla komitenin bazı üyelerinin kuşkularını yansıtıyordu. Ancak “*kulaklara* karşı belirleyici saldırı” ve “*kulakların* kolhozlara müdahale etme girişimlerinin engellenmesi” için çağrı yapıyordu. *Kulaklara* ne yapılacağı sorusu hâlâ ortadaydı. Sonraki birkaç hafta boyunca başlıca tahıl üretim bölgelerindeki parti örgütlerinden kolektifleştirmenin gelişimi üzerine merkeze he-

yecanlı raporlar yağmaya başladı. 5 Aralık 1929'da Politbüro bir komisyon atayarak iki hafta içinde çeşitli bölgelerdeki kolektifleştirme oranları üzerine bir kararname taslağı hazırlama talimatı verdi. Bölge temsilcilerinden oluşan komisyona Politbürodan kimsenin katılmaması, bu organın politika üretmekten çok teknik bir organ olduğunu gösteriyordu.

Komisyonun yıllar sonra parça parça yayınlanan kayıtları, işlemlerdeki karışıklığı yansıtmaktaydı. Komisyon, pek çok cüretkâr öneriyi inceleyen alt komisyonlara bölünmüştü. Büyük olasılıkla “bir sınıf olarak *kulakların tasfiyesi*” cümlesini ilk kullanan da bu alt komisyonlardan biriydi. 22 Aralıkta politbüroya sunulan taslak, yine temkinli sayılabilirdi. Başlıca tahıl üretim bölgelerinde 2-3 yılda (bazı bölgelerde sürecin daha hızlı olabileceği belirtiliyordu), diğer bölgelerde de 3-4 yılda kolektifleştirmenin tamamlanmasını öneriyordu. Görevlilerin “talimat alınca çılgınlık yapabilecekleri” yönünde bir uyarıya da yer verilmişti. *Kulakların kolhoza katılamayacakları* varsayılmıştı. Üretim araçları yani makine ve hayvanları kolhoza transfer edilerek kendilerine uzak ve vasıfsız toprak tahsis edilmeliydi. Bunu reddeden *kulaklar* bölgeden sürülmeli, boyun eğenler ise tanımlanmamış bir statü dâhilinde kolhozda çalışabilmeliydiler.

Politbüro komisyon raporunu görüşmeden önce Moskova'da bir Marksist Tarımcılar Konferansı düzenlendi. Stalin bu fırsatı değerlendirerek aylardır ilk kez büyük bir dinleyici kalabalığına hitap etti. Konuşma, *kulaklara* yönelik en şiddetli saldırıydı. “Dekulakizasyon” ya da “*kulakların sınıf olarak tasfiyesi*, tüm siyasetimizin en belirleyici dönüm noktalarından biri” olarak tanımlanıyordu. Politbüro komisyonu üyesi aktif bir partili olan Kalmuk kökenli Riskulov, Politbüroya yolladığı bir notta komisyon raporunu eleştiriyordu. Yüksek makamdan onay alınmaksızın böyle tuhaf bir harekete başvurmak riskli olabilirdi.

Riskulov, kolektifleştirme hızının artırılmasını ve pamuk ekilen alanlarla hayvancılık yapılan alanlarda da kolektifleştirmeye gidilmesini, ayrıca taslakta köylülerin mülkiyetinde bırakılan hayvanların, kümes hayvanları ve sağmal inekler dâhil olmak üzere tamamen kolhoza devredilmesini istiyordu. Bu öneriler de dikkate alınarak taslak gözden geçirildi ve son haliyle 5 Ocak 1930'da kabul edildi.

5 Ocak 1930 kararı, kolektifleştirme sürecinde anahtar rol oynayan bir karardır. Karar, “büyük *kulak* üretiminin yerine *büyük* kolhoz üretiminin geçirileceğini” ve “*kulakların* sınıf olarak tasfiyesini” ilan ediyordu. Başlıca tahıl bölgelerinin (Aşağı ve Orta Volga ile Kuzey Kafkaslar) kolektifleştirilmesi “esas olarak” 1930 güzü ya da 1931 baharında, diğer tahıl bölgelerinin ise 1931 güzü ya da 1932 baharında tamamlanacaktı. Traktör ve makine arzı hızlanarak sürecekti ancak bunun kolektifleştirmenin koşulu olduğu düşünülmemeliydi. Acemice kaleme alınmış bir paragrafta da, “temel üretim araçlarının (hayvanlar, tarım aletleri, çiftlik binaları, satılmak için beslenen çiftlik hayvanları)” kolhoza devredilmesi gerektiği belirtiliyordu. *Kulakların* kaderi henüz belirlenmemişti. Bu konuyla ilgilenmek için Molotov başkanlığında yeni bir komisyon kuruluyor ve 30 Ocak 1930'da Politbüro konu üzerine karar alıyordu. Kararın metni yayınlanmadı ama başlığı, içeriği hakkında fikir veriyordu: “Toptan Kolektifleştirme Bölgelerinde *Kulak* İşletmelerinin Saf Dışı Bırakılması İçin Alınacak Önlemler Üzerine.”

1929-30 kışında köylerde olanları belirleyen şey, karar metinlerinden çok bu kararların hayata geçirilmesi için girişilecek operasyonun niteliğiydi. Kış boyunca 25 bin sanayi işçisi (70 bin gönüllü arasından seçildiği söylenir) sürekli olarak kırsal bölgelerde çalışmak üzere atandı. Bunlar, parti militanlarından, görevlilerinden, tarım uzmanlarından, traktör teknisyenlerinden ve Kızıl Ordu çalışanlarından oluşan büyük bir ordunun

çekerdiğini oluşturunyorlardı ve köylüleri yeni kolhozlara yönlendirmek için köylere dağıldılar. Organizasyona çok dikkat edilmişti, “bölük”, “karargâh”, “kurmay” gibi askeri terimler kullanılıyordu. Bütün ilgililer titizlikle hazırlanmış brifinglere katıldılar. Bazı yerlerde köylüler için de eğitim kursları düzenlendi. Ancak bu insanların çok azı köy ve köylünün yaşamı ve zihniyeti konusunda tecrübeliydi. Kendilerine verilen talimatlar karmaşık ve çelişikti; aşırı gayretkeş biçimde yorumlanmaları, affedilebilir hatalar gibi görülüyordu. Başta açıklanan orta ve yoksul köylüye baskı uygulanmaması niyeti, kısa sürede amaca engel olmaya başladı. Rejimin düşmanı olarak kabul edilen *kulak*lara insaflı davranılmıyor, kolektifleştirilmeye direnen ve *kulak* olmakla ya da *kulak*larla işbirliğine girmekle suçlanabilecek tüm köylüler de aynı cezalara çarptırılabilirdi. On binlerce *kulak* evlerinden ve topraklarından çıkartılıp uzak bölgelere sürüldü; hayvanları, araçları ve makineleriye kolhozlara devredildi. Her kategoriden köylülerin ancak çok küçük bir kısmı gönüllü olarak kolhoza giriyordu. Köylülerin en çok gücendikleri şey, hayvanlarının istenmesiydi. Çoğu köylü hayvanlarını teslim etmektense kesmeyi tercih ediyordu. Kampanya boyunca ikna ve zor kullanma arasındaki çizgi çok incelmisti.

Operasyonun özelliklerinden birisi, gittikçe daha büyük kolhozlar kurulmasının istenmesiydi. Sovhozlarla birlikte başlayan “gigantomania” kolhozlara da yayılmıştı. Başlıca tahıl üretim bölgelerinde dev kolhozlar oluşturuldu. Bunların en büyüğü 80 bin hektarlık bir alanı kaplıyordu. Oysa sovhozlardan farklı olarak kolhozun amacı, bakir toprakların tarıma açılmasından ziyade mevcut küçük kolhozların ve köylü çiftliklerinin büyük birimler haline dönüştürülmesiydi. Birkaç köyden ve birkaç bin köylü işletmesinden oluşabilen bu kolhozlar, belli bir amaç doğrultusunda atılmış adımlardı. Hedef, “toptan kolektifleştirme bölgeleri” denen belli bir bölgedeki tüm toprakların tek ya da

birkaç büyük kolhozda toplanması anlamına gelen kolektifleştirmeydi. Aşağı Volga'daki Khover bölgesinin, plan döneminde tamamlanmak kaydıyla toptan kolektifleştirme bölgesi olma ve istegini belirten dilekçesi üzerinde çok duruldu. Dilekçe, örnek olarak selamlandı. Ancak kolhozların yaygınlaşmasının önünde iki engel bulunmaktaydı: Hayvanları ve toprakları üzerindeki mülkiyetine sıkıca sarılmış bulunan köylü kitlesinin büyük çoğunluğunun kolхозlardan hoşlanmaması ve tek başına kolektifleştirme politikasına bir anlam ve amaç kazandıran traktör ve makinelerin yetersizliği. Diğer bir ölümcül sorun ise personel eksikliği. Köylerle ve sorunlarıyla herhangi bir ilişkisi olmuş parti üyeleriyle Sovyet görevlilerinin ve böylesi büyük bir dönüşüm için zorunlu olan ziraatçıların, veterinerlerin, becerikli teknisyenlerin yokluğu hissediliyordu.

Bu tip sorunlardan kaynaklanan karışıklıklar ve köylülük arasında baş gösteren münferit huzursuzluklar bahar ekimlerini tehdit ediyor, yetkililere korku veriyordu. 2 Mart 1930'da yayınlanan "Başarı Sarhoşluğu" adlı makalesinde Stalin, kolektifleştirmenin daha ileri götürülmemesini istiyordu. Baskı gevşetildi. Bahar boyunca kolхозlara girmeleri için zorlanan köylüler ayrılmakta serbest bırakıldı. Köylülerin küçük işletmelerine ve hayvanlarına sahip olmalarına tekrar izin verildi. Büyük olasılıkla bu geri çekilme, normal biçimde ekim yapılmasını sağlamaya yönelikti. Bu adım, ender rastlanan hava koşullarıyla birleşince devrimden sonraki en yüksek hasat 1930 hasadı oldu. Fakat hayvan sayısındaki keskin düşüş gelecek için bir sorundu ve bunun telafisi yoktu. Yılın ilk yarısında vurulan etkili darbe, köylünün direnişini kırmış, eski düzenin tekrar kurulabileceği altyapıyı onarılamayacak ölçüde paramparça etmişti. *Kulaklar* sürülmüş ya da yok edilmişti. 30 Temmuz 1930 tarihli bir genelgeyle toptan kolektifleştirme bölgelerinde *mir* feshedilmişti. Yıl sonunda yeniden başlayan kolektifleştirme kampanyasına daha

az aktif muhalefet yapılmış, işler daha hızlı yürümüşü. 1931 ortası itibariyle başlıca tahıl üretim bölgelerindeki işletmelerin üçte ikisi kolhozlarda birleşmişti. Diğerleri de sonraki birkaç yıl boyunca onları izleyecekti.

Bu dönüşümün tüm sonuçlarının ortaya çıkması için fazla beklemeye gerek kalmadı. Üretimin örgütlenmesi bozulmuştu. En verimli üreticiler saf dışı bırakılmıştı. Traktör ve makine arzı biraz artmakla birlikte kolhozlar henüz ekipman açığını doldurabilecek durumda değildi. Daha etkin yapılan tek şey tahıl toplama işiydi. Tek tek üreticilere göre kolhozdan hasadın daha büyük bir bölümü alınıyordu. Köylü aç kaldı. Besleyemedikleri için gittikçe daha çok hayvan kesiyorlardı. 1931 ve 1932'deki kötü hasatlar felaketi iyice büyüttü. En kötü durumdaki bölgelerden bile hâlâ acımasızca tahıl toplanıyordu. Bir sonraki kış ise en zengin tahıl üretim bölgelerinde bile açlık yaşandı. Bu açlık on bir yıl önceki iç savaştan bu yana yaşanmış en kötü olaydı (bkz. Bölüm 4). Açlıktan ölenlerin sayısı kesin bilinmemekle birlikte tahminler bir milyon ile beş milyon arasında değişmektedir.

1917'de toprak ağalarının mülklerine köylülerin el koymasıyla başlayan tarım devrimi kolektifleştirmeye tamamlanmış, ancak eski tarım yöntemlerini ve köylünün yaşam biçimini değiştirmeden bırakmıştı. İlk aşamanın tersine, kendiliğinden köylü ayaklanmaları olmadan gerçekleşen son aşamayı Stalin, yerinde bir tanımla, "yukarıdan devrim" olarak niteliyordu. Ancak Stalin, bu devrimin "aşağıdan desteklendiğini" söylerken yanılıyordu. Geçen on iki yıl boyunca tarım, ekonomi içinde yarı bağımsız bir ada olarak kendi kurallarıyla var olmaya devam etmiş ve bunu değiştirmeye yönelik girişimlere direnmişti. NEP'in özü de zaten buydu. Ancak bu durum huzursuz bir uzlaşmaydı ve uzun sürmedi. Moskova'daki güçlü merkezî otorite ekonominin planlanması ve reorganizasyonu konusuna el ata-

rak sanayileşme yolunda ilerlemeye başlayınca ve hızla büyüyen kentli nüfusu besleme açısından mevcut tarımsal sistemin başarısızlığı ortaya çıkınca, bu uzlaşmanın bozulması kaçınılmazdı. Savaş, her iki tarafça da kabul edildi ve büyük bir acımasızlık ve şiddetle yaşandı.

Plancıların arzusu iki büyük ilkeyi, sanayileşme ve modernizasyon ilkelerini tarıma uygulamaktı. Sovhozlar, mekanize tahıl fabrikaları olarak düşünüldü. Kolhozlarda örgütlenecek olan ana köylü kitlesi için de aynı model geçerliydi. Ancak pratikte, böylesi bir projeyi hayata geçirmeye yetecek düzeyde traktör ve makine sağlanacağına ilişkin aşırı umutlar, düş kırıklığıyla sonuçlandı. Parti kırsal bölgelere hiçbir zaman ayağını sağlam basamamıştı. Kararlarını Moskova'dan alan liderler de, köylüleri zorlamak için kırık bölgelere yayılan parti üyeleri ve yandaşları ordusu da köylü zihnietini kavrayamıyor, direnişin asıl nedeni olan eski geleneklere ve batıl inançlara karşı hoşgörüyle yaklaşmıyordu. Karşılıklı anlayışsızlık hüküm sürmekteydi. Köylü, Moskova'dan gelen görevlileri, kendince kutsal olan yaşam biçimini yok etmeye ve devrimin ilk aşamasında kurtulduğu kölelik zincirlerini tekrar takmaya gelen istilacılar olarak görüyordu. Zor kullanma yetkisi görevlilerin elindeydi ve acımasızca uygulandı. Köylüler (sadece *kulaklar* değil), çıplak şiddet olarak tanımlanabilecek bu baskının kurbanı oldular. Büyük başarı olarak planlanan şey, Sovyet tarihine leke bırakan büyük trajedilerden biri olarak sona erdi. Toprağı sürenler kolektifleştirilmişti. Ancak Sovyet tarımının bu sürece eşlik eden hastalıklardan kurtulması yıllar alacaktı. Tahıl üretimi, zorla kolektifleştirmenin başlamasından önceki düzeyine 30'lu yılların sonlarına kadar ulaşamayacak, hayvan sayısındaki kaybın giderilmesi ise daha da uzun sürecekti.

DİKTATÖRLÜK KALIPLARI

Aralık 1927'deki parti kongresinde birleşik muhalefetin yeni-
lip dışlanması, Stalin'in mutlak iktidara ilerleyişinin önündeki
son büyük engeli ortadan kaldırmıştı. Kısa sürede muhalefet
içinde de çatlaklar ortaya çıktı. Kamenev, kongredeki tutumuy-
la teslim olacağını belli etmişti. Bir ay sonra ise, Zinovyev ve
Kamenev, Troçki grubunun politikalarını reddettiklerini, on-
larla "ilişkilerini kestiklerini" ve artık şiarlarının, "partiye ve
Komintern'e dönüş" olduğunu bildiren bir açıklama yayınladı-
lar. Troçki'nin yandaşları dâhil olmak üzere, muhalefet saflarını
terk eden başkaları da oldu. Resmî politikadaki yeni yönelim
netleşince bu süreç daha da hızlandı. Troçki, kendinden emin
bir biçimde Stalin ve Buharin'in zaferinin sağa karşı sert bir
tepkinin habercisi olacağını öngörmüştü. Ancak tam tersi ger-
çekleşti. 1928'in ilk aylarındaki tahıl toplama kampanyası, mu-
halefetin suçladığı köylüyü yatıştırma politikasından Stalin'in
vazgeçtiğini gösteriyordu. Stalin, ekonominin diğer sektörlerini
geriletme pahasına ne Troçki'nin, ne de bir başkasının da ta-
sarlayabileceği ölçüde hızlı bir sanayileşme politikasına giriş-
meden önce, Troçki'yi partiden ve Moskova'dan uzaklaştırmayı
beklemişti. Sibiryâ'da faaliyetlessiz kalan sürgünler, Stalin'in, mu-
halefetin politikalarını uyguladığını ve kendi görevlerinin de
çalışmaları yürütenlere yardım ve destek sağlamak olduğunu

düşünerek avunabilirlerdi. Bu durum en azından gururlu bir teslimiyet için zemin oluştuyordu. Yenilenlere tehditler savrulduğu kadar teşvikler de sunuluyordu. 1928 Haziranında Zinovyev, Kamenev ve 40 kadar tövbekâr tekrar partiye kabul edildi.

Troçki, Alma-Ata'da kaldığı yıl boyunca Sibirya'nın her tarafına yayılmış sürgünlerle uzak mesafelerden mektuplaşarak onlara direniş ruhu aşılama çabalıyordu ancak elde ettiği başarı giderek azalıyordu. En iyi yandaşları saydığı Preobrajenski ve Radek'in artık kendisiyle aynı düşüncede olmadıklarını bildirip Moskova'ya yavaşmaları büyük bir darbe oldu. Eski önemli muhalefet liderlerinden yalnızca Rakovski, Stalin'in kişisel diktatörlüğünün ve partideki yozlaşmanın hiçbir uzlaşmaya imkân bırakmayacak ölçüde önemli konular olduğu noktasında Troçki'yle aynı fikirdeydi. Troçki ise yorulmak bilmez bir muhalefet sergiliyordu. 1928 yazında kongreye sunulacak olan Komintern programı taslağı hakkında Komintern sekreterliğine uzun bir *Eleştiri* gönderdi ve bu eleştiri yabancı delegelerden saklanamadı. Metinde, Troçki'nin Komintern politikasındaki tüm hastalıkların kaynağı olarak gördüğü tek ülkede sosyalizm doktrinine şiddetle saldırılıyordu. Stalin, SSCB'nin uzak bir köşesinde yalıtılmış halde bulunsa da Troçki'nin hâlâ bir muhalefet odağı ve iktidarına karşı örgütlü bir tehdit olduğunu gördü ve ondan kurtulmayı kararlaştırdı. O dönemi sonraki büyük tasfiyelerin yaşandığı dönemden ayıran şey, devrim kahramanlarından birinin parmaklıklar ardında tutulmasının akıllara sığmayacağıydı. Sorun, gönderilebileceği bir yer bulmaktı. Bu ünlü devrimciyi ne Almanya, ne de diğer Avrupa ülkeleri kabul ederdi. Ancak Türkiye kabul etti ve 1929 Ocak ayında Troçki, Odesa'ya getirilerek İstanbul'a gitmek üzere gemiye bindirildi. Yaklaşık dört yıl boyunca Büyükada'da kalacaktı.

Stalin, Troçki'nin kendisine karşı yürüttüğü azimli kampanyanın yurt dışındaki tahribat gücünü fark etsin ya da fark etmesin, SSCB içindeki son ciddi rakibinden kurtulmuştu. Parti içinde bundan sonra otoritesine meydan okuyan gruplar, iktidar tekeline karşı bir tehlike yaratamadı. Sempatizanlarını örgütlendirmeyen bu gruplar, birleşik muhalefet gibi pozitif bir alternatif program sunmakta zorlandılar. Birleşik muhalefet gibi sonrakiler de bürokrasinin kötülüklerini ve bağımsız düşüncenin bastırılmasını mahkûm ederken geleneksel literatürü kullanıyorlardı. 1928 Haziranında Buharin, Kamenev'e, "Stalin'le aramızdaki anlaşmazlıklar sizinle olan anlaşmazlıklardan çok daha ciddidir" diyordu. Ancak bu tam anlamıyla doğru değildi. Buharin ile Stalin'in arasında, 1927 sonundaki zaferinden sonra Stalin'in değişen tutumundan kaynaklanan önemli bir fark vardı. Troçki, Zinovyev ve Kamenev, Stalin'i, yurt içinde *kulak*larla, yurt dışında da milliyetçilerle uzlaşarak devrimin amaçlarına ihanet etmekle suçluyorlardı ki bu soldan yapılmış bir suçlamaydı. Buharin, Rikov ve Tolski ise Stalin'in devrimin amaçları doğrultusunda hareket ederken acımasız ve aceleci davrandığını düşünüyor, onun hızını ve yoğunluğunu azaltmak istiyorlardı. Dönemin terminolojisi çerçevesinde bu, sağdan gelen bir eleştiriydi. Sonraki dönemde egemen görüşten farklı düşünen kişilerin önceki muhaliflerden bir farkı da, kendilerini partinin çerçevesinden otomatik olarak dışlamamış olmalarıydı. Genel olarak onların suçlu görüldüğü şey muhalefet etmek değil, "sapma" içinde olmaktı.

Yani sağ "sapmacılar" grubu birleşik muhalefetin çöktüğü günlerden birkaç hafta sonra ve Troçki'nin SSCB'den sınır dışı edilmesinden oldukça önce oluşmaya başlamıştı. Uzun süredir partinin sağ kanadında yer alan Rikov, 1928 Ocak ve Şubat ayında zorla gerçekleştirilen tahıl toplama kampanyalarından duyduğu hoşnutsuzluğu açıkça ifade etmiş, görüşlerine birçok

parti üyesi de katılmıştı. Buharin kendi tutumunu deklare etme konusunda daha yavaş davrandı. Troçki'ye karşı girişilen kampanyada Stalin'le işbirliği yapmış, muhalefetin yenilgisinden sonra harcanabilir hale gelmiş ve Stalin tarafından ayağının kaydırılması çalışmalarına başlanmıştı. Daha muhalefeti saf dışı bırakan Aralık ayındaki parti kongresinde Buharin, “sağ tehlike”yi ihmal ettiği yönünde iğneli sözlere hedef olmuştu. Bu sözler özellikle Komintern’le ilgili konulara atıfta bulunuyordu ancak daha derin çağrışımlara da sahiptiler. 1928 Mayıs’ında Buharin’in direktör olduğu Kızıl Profesörler Enstitüsü’nde sanayileşme sürecinin yavaşlatılması önerisini küçümseyen bir konuşma yapan Stalin, kolhoz ve sovhozların güçlendirilmesi ve toplanan tahılın artırılması ihtiyacını dile getirdi. Buharin’in adı zikredilmemekle beraber, eleştirinin onun görüşlerine yönelik olduğu kuşkusuzdu. Politbüroya iki memorandum sunan Buharin, sanayileşme hızı, bunun köylüler üzerinde yol açtığı baskı ve kolektif tarımın gerçekleştirilebilirliği sorunlarını gündeme getiriyordu. Hemen hemen aynı günlerde Tomski ise sanayileşmenin, fabrika işçileri üzerindeki ve sendikalarındaki rolü üzerindeki yansımalarından rahatsızdı. Buharin diğer görevlerinin yanı sıra parti gazetesi *Pravda*’nın editörlüğünü yapıyor, parti dergisi *Bolşevik*’in de yayın kurulunda bulunuyordu. Açıkça Buharin’in bu organlardaki etkinliğini kırmak amacıyla her iki kurula da yeni atamalar yapıldı. Parti merkez komitesinin Temmuz ayındaki kritik toplantısında, hepsi de Politbüro üyesi olan Rikov, Buharin ve Tomski, mevcut politikalara karşı çıkan üçlü bir azınlık grubu görünümündeydiler. En önde gelen parti teorisyeni ünü ve tartışma becerisiyle Buharin, grubun lideri olarak ortaya çıktı.

Henüz açık çatışma için zaman uygun değildi. Görüşmeler içi boş bir uzlaşmayla sonuçlanmış, Politbüro’da görünürde bir oy birliği havası korunmuştu. Ancak Buharin sinyali almıştı.

Rikov ve Tomski'nin bilgisi dâhilinde, toplantı sürerken gizlice Kamenev'le görüşerek Stalin karşıtı eski muhalefetten kalanlarla bir ittifak oluşturmaya önerdi. Stalin'i, "birbirimize düşmeye başladığımız an boğazımızı kesmek için bekleyen bir Cengiz Han" olarak tanımlıyordu. Ancak bu, gecikmiş ve nafile bir girişimdi. Birleşik muhalefet parçalanarak dağıtılmıştı. Kamenev'in ipiyle kuyuya inilmezdi. Buharin taktisyen değildi. Bir süre sonra bu diplomatik manevrayı öğrenen Stalin'in, Buharin'i küçük düşürerek ezme kararlılığı iyice artmış olmalıdır. Buharin Temmuz sonunda Komintern'in altıncı kongresine başkanlık ederken Stalin herkesin ortasında Buharin'i hiçe sayarak, kongreye sunulan ve Buharin'in kaleme aldığı tezlerin değiştirilmesinde ısrar ediyordu; delegelerin çoğu artık Buharin'in yıldızının sönmekte olduğunu farkındaydı. Buharin, Eylül ayında ekonomiyi yayılım ateşine tuttuğu "Bir Ekonomistin Notları"nı yayınlayarak tatile çıktı. Yandaşlarını örgütlemek için hiçbir şey yapmıyor ve ismen anılmamakla beraber fikirlerine karşı yoğun propaganda kampanyası için meydanı boş bırakıyordu. Kasım ayındaki parti merkez komitesi toplantısı da içi boş bir uzlaşmayla sona erdi (bkz. Bölüm 14). Ancak bu kez görünüşteki birlik havasını korumak için geri adım atan ve ezici bir yenilgi alan, Buharin'di.

Daha dikbaşı olduğu anlaşılan Tomski, bu üçlünün arasında kamuoyu nezdinde itibarını kaybeden ilk kişi oldu. Tomski, parti merkez komitesindeki yenilgiden bir ay sonra, Aralık 1928'de, sendikalar kongresini açarken ihtilaflı konuları değiştirmekten kaçındı. Ancak onun ve diğer sendika liderlerinin sanayileşme sorununa girme konusundaki isteksizlikleri fazlasıyla açık olunca *Pravda*'da sendikaları "apolitik" bir hat izlemekle, yani işçilerin günlük çıkarları üzerinde yoğunlaşıp "yeniden inşa döneminin yeni görevlerini" göz ardı etmekle suçlayan yazılar çıktı. Stalin'in en militan müritlerinden Kaganoviç'i parti

merkez komitesi delegesi olarak sendikalar merkez konseyine atayan Politbüro, Tomski'yi dize getirme kararlılığını ortaya koyuyordu. Bunun üzerine Tomski sendikalar merkez konseyinden istifa etti ve kongrenin son oturumuna katılmayarak çarpıcı fakat boş (ve şiddetle kınandığı) bir tavır takındı. Sendikalar merkez konseyi üyeliği üç ay daha süren Tomski bir daha herhangi bir sendika platformunda yer almadı.

Buharin'in itibarının ömrü de Tomski'den fazla uzun sürmedi. 1929 Ocak ayında Kamenev'le iki sonuçsuz görüşme daha yapan Buharin umudunu iyice yitirmişti. Kamenev'in önceki görüşme konusunda aktardıkları parti içi merkezlerde yankılanıyordu. Artık kopuştan kaçınmak mümkün değildi. Ocak sonunda parti kontrol komisyonu ile Politbüro'nun birleşik toplantısında bu konu ele alındı. Üç aykırı isim istifalarını sundular. Adını anmadan Stalin'e saldıran Buharin, partideki baskıcı rejimi ve "parti liderliğinin kararlarının tek kişi tarafından alınmasını" protesto ediyordu. Stalin buna, Buharin'in geçmişindeki zikzakları ve Lenin'le olan tartışmalarını irdeleyen sövgülerle dolu bir analizle cevap vererek, aykırıların oluşturduğu "sağ oportünist ve teslimiyetçi" platforma hakaretler yağdırdı. 9 Şubatta alınan karar Buharin'in hatalarının listesini ortaya dökerek onu partiye sadakatsizlikten suçlu buluyordu. Ancak bu karar yayınlanmadı, parti merkez komitesine de resmen bildirilmedi. Böylece Buharin yerini korudu. Merkez komitesinin Nisan ayındaki toplantısında ise, Stalin, Buharin'in geçmişine bir kez daha saldırdı. 9 Şubat kararını onaylayan komite, Buharin'in *Pravda*'da ve Komintern'de, Tomski'nin de sendikalar merkez konseyinde çalışmasını yasakladı. Aslında bu karar sadece mevcut durumu resmileştirmişti. Karar, merkez komitesi toplantısından sonra birinci beş yıllık planı onaylamak için toplanan genişletilmiş parti konferansına Molotov tarafından duyuruldu. Fa-

kat ne Molotov'un bu duyurusu, ne de ilgili karar yayınlandı. Böylece Buharin'in saf dışı edildiğine ilişkin tek bir sözcük basında yer almadı ve dünyaya sızmadı.

Bu aşırı tedbirliklik, Buharin'i tehlikeli bir muhalifi olarak görmeyen ve bu meseleyi hızlandırmakta yarar olduğunu düşünmeyen Stalin'in özelliği idi. Ama aynı zamanda özellikle kırsal bölgelerde çoğu Buharin'in ılımlı düşüncelerini paylaşmakta olan alt düzey parti üyeleri arasında onun kazanmış olduğu popülaritenin de takdir edilmesi idi. Konu, 1929 Temmuz ayında yapılan IKKI toplantısında gündeme geldi. Önce kimse Buharin'in orada bulunmayışından söz etmedi. Ancak toplantının ortalarında Molotov, üç aykırı ismi, özellikle de Buharin'i "sağ sapmaya" bulaşmakla ve "sosyalist ekonomimize" saldırarak suçladığı sert bir konuşma yaptı. Bundan sonra Sovyet ve yabancı birçok delege eleştiri korosunda yerlerini aldılar. Toplantı sonunda Buharin'i mahkûm eden ve onun Komintern'de ve organlarında çalışmasını yasaklayan merkez komitesi kararını onaylayan bir karar alındı. Bu karar *Pravda*'da ancak birkaç hafta sonra yer aldı. Basında bir sövgü kampanyası başladı. Parti merkez komitesinin Kasım ayındaki toplantısında artık ortam hazırды. Üç aykırı isim görüşlerinden vazgeçtiklerine dair bir belgeyi gönülsüzce imzaladı. Bu belge *Pravda*'da basılıyor, Buharin Politbüro'dan çıkartılıyor, Tolski ve Rikov ise yalnızca kınanarak tekrar muhalefet yapmamaları konusunda uyarılıyordu. Yavaş bir yıpratma süreci sonunda muhalifler itibarlarını kaybederek çaresiz ve zararsız bir duruma getirilmişlerdi.

Bir ay sonra, 21 Aralık 1929'da Stalin ellinci yaş gününü kutladı. Bu olay, rakiplerine karşı mücadelesi ve iktidara yükselişi çerçevesinde yavaş yavaş gelişen eğilimlerine iyi bir örnek oluştuyordu. Lenin'in aktif hayatının son yılında parti ve devlette önemli makamlara yapılacak atamaları kontrol eden parti ge-

nel sekreterliğine getirilmesinden itibaren Stalin'in gücü, devlet kademelerine yapılan atamaları kontrol eden parti aygıtını katı ve titiz bir biçimde yönetmekten geliyordu. Stalin'in onayı, parti ve devlette ilerlemek için garantili yoldu. Çevresinde, kendisine koşulsuz sadakat besleyen ve politik gelecekleri kendi geleceğine bağlı olan bir taraftar grubu (bunlar çoğunlukla ikinci düzey parti liderleriydi) toplamıştı. 1924'teki "Lenin kayıtları" ile başlayan üye kaydetme politikası, parti çizgisine uymaya hazır güvenilir işçilerin parti üyesi olmasını sağlamıştı. Ona daha az uygun olan parti doktrini alanında ise Stalin kendini yenilikçi değil, Lenin'in sadık öğrencisi ve ortodoks parti görüşünün muhafızı olarak sunmaya itina ediyordu. Tek ülkede sosyalizm teorisini yapay biçimde Lenin'e atfetme çabası, otoritesini ustasına yaslama isteğinin örneğidir. Stalin'in çevresi de bilinçli olarak paralel bir çaba içindeydi. Lenin'in sözleri gibi Stalin'in sözleri de sürekli olarak basında yer alıyor, yandaşlarının konuşmalarında geçiyor ve tartışılmaz görülüyordu. Kamuya açık her yerde Lenin'in portresi yanında Stalin'in portresi de bulunuyordu. Bu tip hareketler yaş günü kutlamalarında zirvesine ulaşıyor ve o güne dek görülmemiş bir methiye'nin dışavurumuna dönüşüyordu.

Ancak Stalin'in iktidarını, Lenin'in tahayyül edilebilecek iktidarından ayırt eden birçok özellik vardı. Stalin'de, Lenin'e tamamen yabancı bir tür kibir, makamının hatalardan arınmışlığından çok şahsi yanılmazlığının kesin kabul edilmesini ve buna itaat edilmesini isteyen bir kendini beğenmişlik vardı. Artık parti basınında, hatta belli alanlarda uzmanlaşmış dergilerde bile açık bir eleştiri ya da farklı bir görüş yer almıyordu. Mevcut sorunlar üzerine hâlâ süren tartışmalar, lidere yönelik tatsız ve standart övgülerle ve efsanevi başarılarla dair tebriklerle bitiriliyordu. Stalin uzak, yalıtılmış, sıradan ölümlülerin (aslında en yakın meslektaşlarının da) çok üzerinde bir kişilik

haline gelmişti. Yandaşlarına karşı duygusuz; iradesine boyun eğmeyen, kendisini kızdıran ya da antipatisini kazananlara karşı kaba ve kindardı. Marksizme ve sosyalizme bağlılığı yüzey-seldi. Sosyalizm, nesnel ekonomik koşullardan ve sınıf bilinçli işçilerin kapitalist boyunduruğa karşı isyanından çıkan değil, yukardan zorla ve keyfi olarak dayatılan bir şeydi. Stalin kitleleri hor görüyor, eşitlik ve özgürlükle ilgilenmiyor ve SSCB dışındaki herhangi bir ülkedeki devrim beklentisini küçümsüyordu. Daha 1918 Ocak ayında Lenin'e karşı çıkararak "Batı'da devrimci hareket yok" diyen tek merkez komitesi üyesiydi.

Tamamen kendisi tarafından netleştirilmiş olmasa da, tek ülkede sosyalizm teorisi Stalin'e mükemmelen uyuyordu. Bu teori, derinden bağlandığı tek siyasi inanç olan Rus milliyetçiliğiyle sosyalizm lafzını bir araya getirme olanağı sağlıyordu kendisine. Milliyetçilik, Stalin'in küçük uluslara ya da ulusal azınlıklara karşı tavrında kolaylıkla yozlaşarak şovenizme dönüşebiliyordu. Lenin ve eski Bolşevikler tarafından şiddetle yerilen eski Rus anti-semitizmine ilişkin kimi belirtilere rastlanıyordu. Resmî olarak anti-semitizm sert biçimde ve sürekli olarak mahkûm ediliyordu ama artık bu tutum daha az etkiliydi. Sanat ve edebiyatta devrimin ilk yıllarındaki o coşkulu deneycilik, yerini giderek sıkılaştıran bir sansürün zorladığı geleneksel Rus kalıplarına bırakmıştı. Marksist tarih ve hukuk ekolü es geçilmişti; Rus geçmişle süreklilik aramak artık yüz karası bir durum olarak görülmüyordu. Tek ülkede sosyalizm, Rusların eski bir ulusal özelliği olan ve Marx kadar Lenin tarafından reddedilen ayrıcalıklı olma hissini okşuyordu. Stalin rejiminin Rus tarihi bağlamında ele alınması, tamamen yersiz değildi.

Devrimin bu dar milliyetçi deli gömleğiyle sınırlandırılması'nın başka bir yanı daha vardı. Stalin'i, tamamen kişisel iktidar hırsıyla hareket eden biri olarak tanımlamak haksızlık olur. Bitmek bilmez enerjisini ilkel köylü Rusya'nın çağdaş sanayileşmiş

bir Büyük Devlete dönüşmesi ve diğer büyük kapitalist devletlerle eşit koşullara sahip olmasına hasretmişti. Tutku haline gelmiş olan kapitalist ülkeleri “yakalama” ya da “geçme” teması, Stalin’in sönük yazılarındaki nadir süslü cümlelerin esin kaynağıdır. 1929 Kasımında devrimin yıl dönümü nedeniyle yazdığı “Büyük Atılım Yılı” makalesinde şöyle diyordu:

Asırlık “Rus” geriliğimizi arkada bırakarak sanayileşerek tam yol sosyalizme gidiyoruz.

Bir metal ülkesi, otomobil ülkesi, traktör ülkesi oluyoruz.

SSCB’yi otomobile, köylüyü de traktöre bindirdiğimiz zaman, kendi “uygarlıkları”yla böbürlenlen mağrur kapitalistlerin bizi yakalamak için çabaladıklarına tanık olacağız. İşte o zaman hangi ülkelerin geri, hangilerinin gelişmiş sayılabileceğini göreceğiz.

Sonra, daha ölçülü biçimde “Moğol hanları”ndan “İngiliz-Fransız kapitalistleri”ne ve “Japon baronları”na kadar peş peşe yabancı istilacılara maruz kalmış ve “geriliği yüzünden ezilmiş”, bir Rusya tablosu çizerek şu sonuca varıyordu:

Gelişmiş ülkelerin elli ila yüz yıl gerisindeyiz. Bu açığı on yılda kapamalıyız. Ya bu işi başarırız, ya da bizi ezerler.

Sosyalizme giden yolda yaşamsal bir adım olarak, inanmış Marksistlere hitap eden sanayileşme ve modernleşmeyle orduya, bürokratik-teknokratik elite ve yeni rejimin hizmetine girmiş tüm eski düzen kalıntılarına cazip gelen Rus ulusunun gücünü ve prestijini tekrar kazanması davasının bu olağanüstü birleşimi, Stalin’in parti, devlet ve hükümet üzerinde kırılmayacak bir etkinlik kurmasını sağladı. Bunu yalnızca Stalin’in politik kurnazlığına, aygıtın etkin oluşuna ya da muhalefeti bastırmak için alınan önlemlerin şiddetine bağlamak hatalı olur. Stalin’in uzun dönemli sonuçlara yönelik sarsılmaz kararlılığının, politikalarını hayata geçirmek için kullandığı sert yöntemlerden daha önemli olduğunu düşünenler, sadece 1928 ve 1929’da

muhalefet saflarından ayrılanlardan ibaret değildi. Bazı çevreler bu yöntemlere başvurulmaksızın, bazı çevrelerse Stalin'in güçlü liderliği olmaksızın uzun vadeli bu amaçlara ulaşamayacağını, dolayısıyla onun hoş olmayan tuhaflıklarına tahammül göstermek gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bunun bir yukarıdan devrim olduğu ve en ağır yükün tam da o ihtilalden faydalanacağı ilan edilmiş sınıfların omzuna bindiği gerçeği, bu durum açısından önemli bir sıkıntı yaratmıyordu. Büyük atılımın coşkusu çoğu partiliyi içine almış, diğerlerinin ilgisini de şu veya bu yönüyle çekmiş ve onların başka türlü değerlendirmelere kayıtsız kalmasını sağlamıştı. Zaten burası, kamu yönetimiyle baskının birbiriyle yakından ilişkili şeyler olduğuna inanmaya ve bunu kaçınılmaz bir kötülük olarak değerlendirmeye iyice alışmış bir toplumdur.

Ellinci yaş gününde Stalin'in ihtirası, en yüksek noktasındaydı. İktidarını hoyrat ve keyfi biçimde kullanacağı konusunda Lenin'in endişelerini doğrulayacak yeterli olay yaşanmıştı. İradesini zorla gerçekleştirmede olağanüstü bir acımasızlık sergilemiş, karşı koyan herkesi ezmişti. Ama diktatörlüğünün niteliğinin tam anlamıyla açığa çıkması için biraz daha zaman geçmesi gerekcekti. Kolektifleştirme sürecinin, toplama kamplarının, göstermelik mahkemelerin ve yalnızca geçmişte kendisine karşı gelmiş olanların değil, iktidara yükselmesine yardım etmiş olanların da yargılı veya yargısız, ayırım gözetilmeden öldürülmelerinin dehşetiyle birlikte basına, sanata, edebiyata, tarihe ve bilime katı ve tek sesli bir ortodoksluğun dayatılması, her türlü eleştirel düşüncenin baskıyla susturulması, savaşta kazandığı başarının ve savaş sonrası dönemin bile silemeyeceği kara bir leke bırakacaktı. Ölümünden sonra vatandaşlarının gözünde Stalin adının anlamının sürekli değişmesi, akıl karıştıran, çelişik saygı ve utanç duygularının yansımasıydı sanki. Bu karışık duygular daha uzun zaman sürebilir. Sıkça akla ge-

len Büyük Petro örneği şaşırtıcı derecede yerindedir. Petro da müthiş enerjik ve aşırı vahşi bir kişiydi. Eski çarların en acımasız yöntemlerini tekrar canlandırmış ve yaptıklarıyla onları bile geride bırakmıştı. Sonraki nesillerin tarihçilerinin onun hakkındaki düşünceleri de çok çelişkilidir. Batı'yı örnek alırken ve ilkel Rusya'yı çağdaş uygarlığın maddi temellerine zorla da olsa kavuştururken elde ettiği başarı ile Avrupa devletleri arasında ülkesine bir yer kazandırması, gönülsüz de olsa bu tarihçileri Petro'nun büyük sıfatını hak ettiğine ikna etmektedir. Stalin ise Petro'dan sonra Rusya'nın tanımış olduğu en acımasız despot ve yine onun gibi büyük bir Batılılaşımcıydı.

SSCB VE DÜNYA (1927-1929)

İngiltere ile olan ilişkilerin 1927 Mayıs'ında kesilmesinden ve Çin'deki devrimci hareket ile Sovyetler'in oraya müdahalesinin sona ermesinden sonraki yaklaşık iki yıl boyunca Sovyetler'in dış ilişkileri sıkıntılı bir durgunluk içinde sürdü. Moskova'nın birbiri ardına gelen yaklaşımları İngiliz hükümeti tarafından terslenerek geri çevriliyordu. Fransızlarla yapılan borç ve kredi görüşmeleri de kesilmişti. Fransız hükümeti diplomatik ilişkileri tamamen sona erdirmemiş ama yine de Sovyet Büyükelçisi Rakovski'nin geri çağrılmasını talep etmek için bir bahane bulmuştu. Almanya ile ilişkilerse bu ülkenin Locarno Anlaşması'nı imzalayıp Milletler Cemiyetine girmesi nedeniyle geçici olarak sıkıntıya girmişti; arada sırada gerçekleşen bazı olaylar bu ilişkilerin düzensiz seyrini etkiliyordu. Ancak Almanya'nın tamamıyla Batı merkezli bir politikadan kaçınma arzusu, gizli askeri anlaşmalar ve Polonya'ya karşı duyulan ortak düşmanlığın oluşturduğu güçlü bir temel üzerinde yükselen Alman-Sovyet ilişkileri, Sovyetler'in diğer ülkelerle olan ilişkilerine göre çok daha yakın ve verimliydi. Sovyet-Polonya ilişkileri 1926 Mayısındaki darbenin ardından, önceleri Pilsudski'nin Batılı devletlerin Sovyet karşıtı çıkarlarının gönüllü hizmetkârı olacağı korkusu nedeniyle, sonraları da Polonya'nın SSCB'nin

diğer batı komşularını (Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Romanya) kendi liderliği altında bir pakt veya ittifak ilişkisi çerçevesinde organize etme konusundaki ısrarlı ancak başarısız girişimleri nedeniyle iyice gerilemişti. Japonya ile olan ilişkilerse, Japonya'nın Çin'de izlediği belirsiz politika ve himayesi altındaki Çang Tso-lin aracılığıyla Mançurya'yı sıkı biçimde kontrol etmesi nedeniyle huzursuzdu.

İlginçtir, bu dönemde Sovyet diplomasisinin attığı tek önemli adım, Cenevre'deki uluslararası faaliyetlere katılmak oldu. Sovyetler'in o güne kadar Milletler Cemiyetiyle kurduğu ilişki, Cemiyet'in sağlık örgütüne yüzeysel biçimde katılmasıyla sınırlı kalmıştı. Moskova, sürekli olarak Cemiyet'i baskıcı 1919 Versay Anlaşması'nın ayrılmaz bir parçası ve İtilaf Devletleri'nin askeri hazırlıklar için ikiyüzlüce kullandığı bir perde olarak eleştirmişti. Bu düşünce hâlâ geçerliydi. Ancak Almanya'nın Cemiyet'e katılmasından sonra bundan uzak kalmak, yalıtılmışlık duygusunu güçlendiriyordu. 1927 Mayıs ayında büyük bir Sovyet delegasyonu Dünya Ekonomik Konferansına katılmak amacıyla tarihinde ilk kez Cenevre'ye geldi. Sovyet delegeler hem genel toplantılarda hem de konferansta oluşturulan komisyonların toplantılarında kapitalist yöntemleri kıyasıya eleştirip dış ticaret tekelini savunarak, ancak öte yandan, "iki ekonomik sistemin barış içinde bir arada yaşaması" çağrısı da yaparak konferansa damgalarını vurdular. Konferansın somut sonuçlar doğurmaması, her iki tarafın da geliştirilmeye açık ilişkiler kurulduğu izlenimiyle oradan ayrılmasına engel olmadı.

Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov başkanlığındaki bir Sovyet heyetinin altı ay sonra Dünya Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu toplantısına katılmak için Cenevre'ye gelmesi daha da büyük sansasyon yarattı. Litvinov tüm kara, deniz ve hava silahlarının toptan imhasını önererek bir anda odak noktası oldu. Bu, sansasyonel ve sıkıntı doğuran bir jestti. Ko-

misyon telaş içinde bu konunun tartışılmasını 1928 Mart ayındaki bir sonraki toplantıya erteledi. Bu kez Litvinov silahların toptan imhasını aşama aşama gerçekleştirecek revize bir plan önerdi. Bu planın da hasıraltı edilmesi üzerine bu kez silahların sınırlandırılması için bir taslak sundu. Önceki iki plandan daha az ütöpik olmasına karşın bu taslak da Batılı büyük devletlerin düşündüğünün çok ötesine geçiyordu. Plana yalnızca Versay anlaşmasıyla silahlanması katı biçimde sınırlandırılmış olan Almanya ile komisyonun yeni üyesi Türkiye sempati gösterdiler. Bu olanlar, yapacak bir şey bulamayıp toplantıyı bir kez daha erteleyen delegelerin çoğunda sıkıntı yaratırken silahsızlanmaya ilgi gösteren ve komisyon çalışmalarının çok yavaş ilerlemesinden rahatsız olan Batılı radikal çevreler nezdinde Litvinov'a ve SSCB'ye saygınlık kazandırıyordu.

1928 yazında, Sovyetler'in Batı ile olan ilişkilerinde bir adım daha atıldı. Amerika Dışişleri Bakanı Kellog, savaşın "bir ulusal politika aracı" olarak kullanımını eleştiren uluslararası bir pakt imzalamayı önerdi. SSCB, katılımcı olarak çağrılan on beş ülke arasında yoktu. Ancak 27 Ağustos 1928'deki imza gününe katılması için tüm diğer ülkeler gibi SSCB'ye de davet gönderildi ve bu davet içten bir biçimde kabul edildi. Üstelik paktın Batılı büyük devletlerce onanması gecikince Sovyet hükümeti, Kellog paktının aralarında derhal geçerli olması için yakın komşularına ek bir pakt imzalamayı önerdi. Ek pakt, 9 Şubat 1929'da Moskova'da bir coşku seli arasında SSCB, Polonya, Letonya, Estonya ve Romanya tarafından imzalanacak, Litvanya, Türkiye ve İran ise bu pakta daha sonra katılacaktı.

Tüm bu manevralarda eli hissedilen Litvinov, Çiçerin'in yerine fiilen Dışişleri Komiserliğini yürütüyordu ancak bu sıfatı resmî olarak 1930'da alacaktı. Köklü bir ailenin egzantrik oğlu olan Çiçerin, partiye katılarak Lenin'in güvenini kazanmış, ancak Litvinov'un daha hoyrat ve ters stilini tercih eden Stalin'le

aralarındaki karşılıklı antipati onları birbirlerinden uzaklaştırmıştı. Hastalanan Çiçerin 1928’de aktif hayattan çekildi. Değişikliğin önemi şuradaydı ki başta 1918’de kendisini küçültücü biçimde sınır dışı eden İngiltere olmak üzere Batılı ülkelere güvenmeyen ve yalnız Almanya’da kendini rahat hisseden Çiçerin’in yerine yıllarca İngiltere’de kalmış, akıcı İngilizce konuşan ve bir İngilizle evli olan Litvinov gelmişti. Litvinov, Sovyet politikası sınırları dâhilinde SSCB ile Batı dünyası arasında bir yakınlaşma sağlamak için birkaç yıldır başarısız sayılmayacak çalışmalar yapıyordu.

1926 genel grevinden beri önemli İngiliz politikacılarının konuşmaları, bu ülkenin SSCB’nin en amansız düşmanı olduğu imajının Moskova’da güçlenmesine yardımcı olmuştu. Bu dönemde iktidarda olan muhafazakâr hükümetin SSCB’ye yaklaşımının esin kaynağı, Moskova’ya duyulan derin güvensizlik ve mümkün olduğunca az iletişimde bulunma arzusuuydu. Ancak bu yüz vermeme politikası herhangi bir sonuç doğurmayınca 1928 sonunda daha ılımlı bir ortam yaratıldı. Amerikalıların ve Almanların modern sanayi teknolojisi alanında İngiltere’yi geçmeye başladıkları bir dönemde İngiltere’nin SSCB pazarını kaybetmesi tehlikeli olurdu. Zaten bu tehlikenin SSCB ile olan ilişkilerin kesilmesiyle ortaya çıktığı düşünülüyordu. 1929 Mart sonunda seksen önemli İngiliz işadamından oluşan bir heyetin gelişi SSCB’de heyecanla karşılandı ve bazı siparişler verildi. İngiltere seçim dönemindeydi. İşçi Partisi de, Liberal Parti de SSCB ile ilişkilerin düzeltilmesini savunuyordu. Seçime katılan üç parti arasında en çok oy alan İşçi Partisi, bu vaadini gerçekleştirecek bir hükümet kurdu. Biraz gecikmeyle birlikte ilişkilerin tam anlamıyla kurulması yıl sonunu buldu. Ancak bu yakınlaşma da yüzeyseldi ve SSCB ile Batı dünyası arasında alttan alta varlığını sürdüren gerilimi yok etmeyecekti.

SSCB'nin ABD ile olan ilişkileri kararsız ve kendine özgü bir niteliği olan ilişkilerdi. Sovyet liderleri en güçlü kapitalist ülke olarak İngiltere'nin kısa süre içinde Amerika'nın gerisinde kalacağını düşünüyorlardı. Bu sürecin İngilizce konuşan iki ülke arasında şiddetli bir düşmanlığa yol açmasını umanlar da vardı. Amerikan hükümetinin, Amerikan Emek Federasyonunun ve Amerikan basınının SSCB'ye gösterdiği düşmanlığa karşı SSCB'nin tepkisi şaşırtıcı ölçüde yumuşaktı; Amerikan sanayisinin başarılarına duyulan saygı ve kıskançlığın izlerini taşıyordu. ABD, sanayi teknolojisi, standardizasyon ve kitlesel üretim alanlarında dünyanın en gelişmiş ülkesiydi. Üretimin büyük birimler halinde örgütlenmiş olması, Amerika'yı, Sovyetler'in koşul ve ihtiyaçlarına diğer ülkelerden daha çok yaklaştırıyordu. Sovyet sanayileşme politikasında Amerikan makine ve ekipmanı önemli bir faktör oldu. 1927'den itibaren Almanya'nın SSCB'ye en çok sınai ürün sağlayan ülke olma niteliği, Amerika'nın tehdidinde maruz kaldı.

Daha da önemli bir faktör, çok sayıda Amerikalı mühendisin SSCB'de çalışmasıydı. Sovyet fabrika ve madenlerinde çalışacak kaliteli mühendis ve teknisyen bulunması, baştan beri sorundu. Devrimden önce bu işleri yapanların çoğu kayıplara karışmıştı; diğerlerininse sadakati şüpheliydi. Bu mühendis ve teknisyenlerin yerine yenilerini yetiştirmek için pek fazla olanak yoktu. İlk yıllarda Sovyet sanayisinde çok sayıda Alman mühendis çalıştı. Ancak, birinci beş yıllık planın başlaması ve Sovyet sanayisinin hızlı gelişimi sonucu, birinci sınıf uzmanlığa duyulan ihtiyaç çok artmıştı ve bu ihtiyacı karşılayanlar, çoğunlukla Amerikalı mühendislerdi. Dneprostroi, Amerikalı başmühendislerle onların yanlarında getirdikleri ekipleri tarafından planlanan ve yönetilen ilk büyük inşaat projelerinden biriydi. Sovyet yetkililer, eski tarza bağlı Rus meslektaşlarının kıskançlıklarına karşı Amerikalı mühendisleri koruyor, onla-

rın verimliliklerine ve bağlılıklarına daha çok güveniyorlardı. 1929 itibariyle SSCB'deki nitelikli Amerikalı mühendis sayısı birkaç yüzü bulmuştu. Ancak “çok yetersiz” bulunan bu sayı kısa sürede artırıldı. ABD'deki resmî çevrelerin Moskova'ya duyduğu düşmanlık katı bir biçimde sürerken, sanayi ve ticaret çevrelerinde kırılmıştı.

Tüm önemli konularda Sovyet politikasını da yöneten parti liderlerince yönlendirilen Komintern'in faaliyetleri, bu dönemde Sovyet dış ilişkilerinin belirsizlik ve huzursuzluklarını yansıtıyordu. 1927'de komünistlerin belirli hedefler doğrultusunda kapitalist ülkelerdeki sol partiler veya gruplarla işbirliği yapmaları anlamına gelen “birleşik cephe” politikası, Komintern talimatlarında hâlâ egemenliğini sürdürüyordu. Ancak üzerinde en çok konuşulup yazılan iki birleşik cephe taktiği olan ÇKP-Komintang ittifakı ve İngiliz-Rus sendika komitesi deneyleri yıl içinde, hem de rezalet sayılabilecek koşullarda başarısızlığa uğramıştı (bkz. Bölüm 9 ve 10). Bu girişimlerde işbirliğine gidilen ortaklar hain olarak nitelenmiş ve o güne dek atfedilen anlamdaki birleşik cephe politikalarına zımnen son verilmişti. Çatlak, Batılı devletlerle olan ilişkilerin birden kötüleşip Sovyet liderlerin savaş korkusu içine girdikleri dönemde ortaya çıkmış, Sovyet diplomasisinin uzlaşmacı taktiklerinin çökmesinin ve kapitalist ülkelerdeki komünist partilerin diğer sol partilerle ilişkilerinin bozulmasının ardından Komintern'in sola yönelmesi, herkese doğal gelmişti. Birleşik muhalefeti yenilgiye uğratmış olan Stalin'in artık iç politikada sol bir çizgi izlemeye başlayarak Buharin ve sağ sapmanın üzerine gitmeye hazırlanması da bu resme iyi uyuyordu.

1928'den sonra Komintern'in faaliyetlerine yeni çizgi egemen oldu. “Geçici”, “görelî” ve “kararsız” olarak nitelense bile, kapitalist ülkelerin artık bir “istikrar” aşamasına ulaşmış olduğu

gönülsüz de olsa kabul edildi. Sınıfsal antagonizmalar giderek şiddetleniyordu. Dönemin sloganlarından biri, “sınıfa karşı sınıf”tı. Birleşik cephenin yeni tanımı, yozlaşmış ve hain liderlerini alaşağı etmek için sosyalist ve sosyal demokrat partilerin mensuplarıyla işbirliğine gidilmesi şeklindeydi. Komintern’in 1928 Temmuz ayında toplanan altıncı kongresi (dört yıldır yapılan ilk ve o güne dek gerçekleştirilen en uzun kongreydi), Komintern tarihini üç döneme ayırıyordu. İlk dönem, devrimci atmosferin egemen olduğu 1917-21, ikinci dönem, kapitalizmin kendisini toparladığı 1921-27 dönemleriydi. Kongreyle başlayan üçüncü dönemde ise, kapitalizmin giderek büyüyen çelişkileri yakın zamanda çökeceğini müjdeliyor ve yeni devrim umutlarına yol açıyordu. Artık komünizmin en amansız düşmanları uzlaşmacı sosyal demokratlardı. Alman delegesi lafını sakınmayarak onları “sosyal faşist” diye niteledi. Kongre kararı, sosyal demokratların faşizmin ideolojisiyle temas noktalarına sahip olduklarını belirtiyor; kongrede onaylanan yeni Komintern programı ise sosyal demokrasi ve faşizmi, burjuvazinin ikiz ajanları olarak görüyordu. Bu arada büyük bir ihtiyatla Sovyetler hükümetini Kellogg paktının kabulüne ikna etmeye çalışan Litvinov’un çabası sonuç verdi ve kongre sona ermeden bu durum açıklandı. Rus partisinden hiçbir delege kongrede pakta atıfta bulunmadı. Ancak diğer partilere mensup bazı delegelerle Batılı ülkelerdeki komünist basın, emperyalist saldırganlığı gizlemeye çalışan ikiyüzlü bir maske diye niteledikleri bu pakta hücumla geçtiler. Kongre kararında pakt zikredilmiyor ama alaycı bir ifadeyle, (tırnak içinde) “savaşın ilgasının”, “kapitalist hükümetlerin manevralarını gizlemek için kullandıkları resmî pasifizm”in bir örneği olduğu söyleniyordu. Komintern politikası ile hükümet politikası arasındaki açık uyumsuzluk, büyük olasılıkla çeşitli belirsizliklerle ya da Sovyet liderler arasındaki sonuca bağlanmamış görüş farklılıklarıyla açıklanabilir. Ancak

bu olayda iki farklı çizgi yan yana var olabildi ve aralarında herhangi bir uyumsuzluk olduğu duygusu yaşamaksızın Narkomindel ile Komintern kendi yollarında ilerleyebildi.

Buharin'in yenilgisi, 1928'de "üçüncü dönem" ilanının ikincil unsurlarından biriydi. Buharin'in Stalin'le olan tartışması esas olarak ekonomik konularda yoğunlaşmıştı. Ancak onun Komintern'de görev yaptığı dönemde uzlaşmacı birleşik cephe politikası izlenmişti ve Buharin'in itibarını kaybetmesiyle birlikte Komintern çizgisinde ters yönde şiddetli bir savrulma yaşandı. Daha dünya ekonomik krizi başlayıp iddiayı biraz da olsa makul göstermemişken bile başlıca kapitalist ülkelerde "nesnel devrimci durum" teşhisi kondu. Tüm komünist partilerin birincil görevi devrimci sınıf savaşını yükseltmekti. Almanya'da ortaya çıkan "sosyal faşist" terimi artık soldaki tüm "reformist" partiler için geçerliydi ve bu partilerle yapılacak ya da yapılmasına hoşgörü gösterilecek her türlü uzlaşma girişimi, "oportünizm" veya "sağ sapma" suçunun işlenmesi demekti. Bu karar, Batı Avrupa komünist partilerini sıkıntıya soktu. Fransa ve İngiltere'de bu yasaklar komünist partilerin örtülü biçimde sosyalist ya da İşçi Partili adayları desteklemesini önlemedi. Yasakların en katı biçimiyle uygulandığı ve en feci sonuçlara neden olduğu ülke Almanya idi. Alman sosyal demokratlarının Locarno anlaşmasını ve Almanya'nın Batı merkezli politika izlemesini desteklemeleri, Sovyet hükümetinin ve Komintern'in amansız düşmanlığına yol açıyordu. Alman Komünist Partisi ile Sosyal Demokrat Partisi arasında sürüp giden çatlağın Hitler'in iktidara gelmesi tehlikesiyle bile kapanamayacak kadar derin olduğu zamanla anlaşılacaktı.

Komünist olmayan solun ortak konularda komünistlerle işbirliğine davet edilerek uluslararası "cepheler" oluşturulması deneyimi, diğer sol partilerle komünistlerin arasının bu şekilde bozulması yüzünden ölümcül bir darbe yedi (bkz. Bölüm 9). Birleşik cephe girişimlerinin en büyük destekçisi ve yö-

neticisi çalışkan ve becerikli Alman komünisti Münzenberg, Komintern'in altıncı kongresinde bu faaliyetlerin, "oportünist politikayla sağ sapmayla hiçbir ortak yanının bulunmadığını" açıklamayı gerekli gördü. Ancak komünist partilerde kural haline gelen sosyal demokratlara yönelik incitici tavırlarla bu cepheleleri bir araya getirmek, artık çok zordu. Komintern çizgisine kesinkes bağlılık dışında hiçbir şey kabul edilir değildi. Bir zamanlar göz alıcı başarı kazanmış olan Emperyalizme Karşı Birlik bile bu yeni atmosferde canlılığını yitirdi; 1927 yılında yapılan kuruluş kongresindeki o kendiliğinden yükselen heyecan dalgasının tekrar yaşanmasının artık olanaksız olduğu görülmüştü. Birlik'in iki yıl sonra Frankfurt'ta yapılan ikinci (ve son) kongresi, tamamen Sovyet delegasyonunun egemenliğinde geçti; komünist olmayan sempatizanlar ya katılmadılar, ya da zaten bağlarını kesmişlerdi. İngiltere'de diğer yerlerden daha fazla yaşamasına karşın, devrimin onuncu yıl kutlamaları sırasında, 1917 Kasımında Moskova'da kurulan uluslararası nitelikteki Sovyetler Birliği Dostları Cemiyeti'nin ömrü de kısa sürdü. Komintern'in himayesi altında gerçekleşen ve partilerüstü görüntüsü vermeye çalışan bu tip girişimlerin sonuncusu, 1929 Mart ayında Berlin'de toplanan Anti-Faşist Kongre oldu.

Komintern'in yeni katı çizgisinin doğal sonucu, komünist partiler üzerinde sıkı bir disiplin uygulanmasıydı. Yabancı partilerin Bolşevikleştirilmesi hedefinin konduğu 1924 gibi erken bir tarihten beri Komintern zaman zaman bu partilerin lider seçimlerini etkilemeye çalışmıştı. 1928'den sonra ise bu müdahale doğrudan ve sürekli bir hal aldı. Aynı yılın güzündeki bir mali skandaldan sonra Alman partisi merkez komitesi, yükselişini büyük ölçüde Moskova'nın desteğine borçlu olan liderleri Thaelmann'ı bu görevden uzaklaştırma kararı aldı. Ancak Komintern yetkilileri kararı veto ederek geri aldırıldılar. Komintern'in 1929 başlarında Polonya partisinde kendi tali-

matlarına en çok uyan grubu liderliğe getirmesi sonucu uzun süreli bir ayrışma yaşıyor, Amerikan partisi liderleri ise Stalin'in kişisel müdahalesi sonucu birdenbire azlediliyorlardı. Fransız ve İngiliz partilerinde benzer değişiklikler daha dikkatli bir biçimde gerçekleştiriliyordu. Bu değişikliklerin çoğunun ortak özelliklerinden biri tartışılmaz bir işçi sınıfı kökenine sahip liderlerin tercih edilmesine (Almanya'da Thaelmann, Fransa'da Thorez, İngiltere'de Pollitt) verilen önemdi. Komintern'in yeni çizgisiyle uyumlu olduğu düşünülen bu özellik, aynı zamanda geçmişte muhalif entelektüellerin neden olduğu sorunlara karşı da bir tepkiydi. Bu açıdan işçilerin genellikle daha yumuşak başlı olduğu görülmüştü. Yeni liderler solcu olarak övülür, yerini aldıkları eski liderler sağcı diye yerilirken bu atamaların asıl mihenk taşı, Moskova'nın talimatlarına hemen ve koşulsuz itaati kabul edenlerin göreve getirilmesi idi.

Ancak bu durum başka bir açmazı doğuruyordu. Komintern'in kararları esasen Rus partisinin kararlarıydı ve yabancı partilere empoze ediliyordu. Ancak bunun bir bedeli vardı, o da kararları uzak ve yabancı bir gücün inatçı ve bazen de apaçık uygun-suz dayatmaları olarak gören ve uymayı reddeden giderek daha çok sayıdaki ilgili ülke işçisinin hareketten soğumasıydı. 1920'li yılların sonunda Batı ülkelerindeki komünist hareket, etkinlik ve sayı açısından gittikçe zayıflıyor, artık daha az sempatican çekebiliyordu. İngiliz ve Amerikan partilerinin kitle tabanı kalmadı. Almanya, Fransa ve Çekoslovakya'da kitlesel komünist partiler işçi hareketini böldüler ama ona hâkim olamadılar. Parti liderlerini Moskova'ya bağlayan bağların güçlendiği her yerde işçiler arasındaki konumları zayıfladı. Bu kayıplar, ancak Moskova'nın politikaları 1930'ların ortalarında radikal bir değişikliğe uğradıktan sonra giderilebilecekti.

1929'un ikinci yarısında Sovyetler'in dış ilişkileri açısından en önemli olay Uzak Doğu'da yaşandı. 1927 fiyaskosundan son-

raki iki yıl boyunca Sovyet hükümeti Çin sorununa her türlü müdahaleden dışlanmış; ÇKP ise bazı büyük kentlerde dağınık vaziyette yeraltı çalışması yapan bir parti haline gelmişti. 1927 Aralık ayında partinin kalan unsurları Moskova'nın da teşvikiyle Kanton'da umutsuz bir darbe girişiminde bulundu ve bu başarısız girişim komünistlerle destekçilerinin tekrar kıymına neden oldu. Bu zaman zarfında güneybatı Çin'in uzak ve ulaşılması güç bir dağlık bölgesinde komünist köylü lider Mao Zedong ile komünist General Çu Teh, kaçaklardan ve topraksız köylülerden oluşan birkaç bin kişilik küçük bir güç oluşturmuşlar, bir yıl içinde de köylü sovyetleri oluşturarak komşu köylerde otoritelerini kurmaya başlamışlardı. Mao, şeklen Komintern'e ve partiye bağlılığını ilan etmişti. Ancak kendi bildiği yoldan gidiyor, devrim umudunu şehirdeki işçiler yerine kırdaki köylülere bağlayan bir harekete güvenmeyen parti liderleriyle çok az temas kuruyordu. Bu arada Çin komünistlerine ve SSCB'ye olan düşmanlığından hiçbir şey kaybetmemiş olan Çan Kay-şek ise Nanking'deki milliyetçi hükümetinin iktidarını Çin'in büyük bir kısmına yaymıştı. Mançurya diktatörü Çang Tso-lin 1928 yazında öldürülünce, bu yılın sonunda Çan Kay-şek, Çang'ın varisi olan oğlu ile bir anlaşma yaparak kuzey eyaletlerinin özerkliğini tanımak koşuluyla Çin'in Komintang bayrağı altında birleşmesini sağladı.

Sovyet toprağına komşu olan kuzey eyaletleri, uzun süredir Moskova'da endişe kaynağıydı. Devrimden önceki Rus hükümetince Çin toprağında inşa edilmiş olan ve yine aynı hükümetin mülkiyetinde bulunan Doğu Çin Demiryolları (DÇD) bu iki ülke arasında bir çekişme konusuydu (bkz. Bölüm 10). DÇD yönetim kurulunda Çin temsilcisine de yer veren diplomatik anlaşmalar demiryolunu kimin kontrol edeceği konusunda peş peşe meydana gelen krizleri sona erdirmemişti. Çinlilerin demiryoluna bir dizi küçük saldırı başlattığı 1929 baharına ka-

dar üç yıllık görelî bir sakin dönem yaşandı. 27 Mayıs'ta Çinliler Harbin'deki Sovyet Konsolosluğunu ve DÇD karargâhını basarak görevlileri tutuklayıp belgelere el koydu. Bu baskın, iki yıl önce Pekin'deki Sovyet Büyükelçiliğine yapılan baskının küçük bir kopyasıydı. Nanking'den yapılan duyurular, bu saldırının Çan Kay-şek'in fikri ve demiryolunu ele geçirme planının ilk adımı olduğuna şüphe bırakmıyordu. Son olarak 10 Temmuz'da Çinliler demiryolu tesislerine el koyarak Mançurya'daki Sovyet ticari delegasyonu ve Sovyet kurumlarını kapattılar ve demiryolunun Sovyet genel müdürünü tutuklayıp altmış Sovyet görevliyle birlikte sınır dışı ettiler. Bu keyfi önlemleri boş yere şiddetle protesto eden Sovyet hükümeti de, personelini DÇD'den çekerek Çin'le demiryolu ulaşımını durdurdu ve SSCB'deki bütün Çin görevlilerinin geri çekilmesini istedi.

Çan Kay-şek, Sovyet hükümetinin kendisini şiddetle protesto edeceğini, ancak 1927'de olduğu gibi bir şey yapamayacağını düşünmüştü. Bu çok ciddi bir yanlış hesaptı. Sovyetler Orta Çin'de çok önemli çıkarlara ve onları koruyacak güce hiç sahip olmamıştı. 1927 yenilgisi ise fiyaskoydu ama felaket değildi. Oysa Rusya'nın tarihsel olarak Mançurya'da sahip olduğu konumdan vazgeçmesi, Rus sermayesiyle, Rus mühendislerince inşa edilen ve Sovyetler'in Pasifik'e açılan tek limanı olan Vladivostok'a doğrudan bağlantı sağlayan demiryolunun bırakılması ağır bir darbe olurdu. Üstelik artık Kızıl Ordu etkin bir savaş gücüne kavuşmuştu. Büyük bir savaşa göre teçhizatlanamamıştı ama Japonya bu çatışmaya karışmayacağını gösterdikten sonra Çin toprağı dışına çıkmamış, birbiri dışında kimseyle savaşmamış toplama askerlerden oluşan kötü örgütlenmiş ve disiplinsiz Çin birliklerine karşı Kızıl Ordu büyük üstünlük sağlıyordu. Ayrıca Çan Kay-şek büyük olasılıkla, Batılı büyük devletlerin iki yıl öncesinde olduğu gibi 1929'da da SSCB'ye karşı yaptığı harekâta lehtar olacaklarını varsaymıştı ki, bu da yanlış bir hesaptı. Ko-

münizm korkusu hafiflemişti ve İngiliz İşçi Partisi hükümeti, SSCB ile ilişki kurma aşamasındaydı. Çan Kay-şek'in saldırganlığı, Batılı büyük devletlerin yakından tanıdığı başka bir şeyi, Çinli diktatörlerin yabancı anlaşma haklarına karşı gösterdikleri düşmanlığı çağrıştırmıştı ve Batılılar ilk kez Sovyetler'e sempati duydular.

Sovyet hükümeti 10 Temmuz önlemlerinin tamamıyla geri alınması ve DÇD üzerinde Sovyet haklarının tekrar tesis edilmesi dışında hiçbir koşulda görüşmeye yanaşmadı. Ağustos ayında Blyukher güçlendirilmiş Doğu ordusuna komutan atandı. Sovyetler'in düzenlediği küçük sınır ötesi akınlar bu konuda yaşadıkları rahatsızlığın göstergesiydi. Ancak bu akınlar Çin hükümeti üzerinde etkili olmayınca Kızıl Ordu, Çin toprağına geniş bir saldırı başlatarak karşısına çıkan yerel Çin birliklerini dağıttı ve iki küçük kenti ele geçirdi. Bu kez uyarı önemsenmişti ve görüşmeler hemen başladı. 22 Aralıkta DÇD'nin Sovyet genel müdürünü ve diğer Sovyet görevlileri eski makamlarına iade ederek *status quo ante*'i [önceki statü] tekrar kuran ve çekişmeli konuları ileride yapılacak konferansa bırakan bir protokol imzalandı. Kızıl Ordu, Çinli savaş ağalarının iktidarsızlığını gözler önüne sermişti. SSCB ise Uzak Doğu'da askeri ve diplomatik bir güç olarak ortaya çıkmış ve Batılı büyük devletlerle ortak ilgi alanları bazında bağlantılarını sağlamlaştırmıştı. Bu, Sovyetler'in dış ilişkileri alanında bir dönüm noktasıydı.

Ezilmiş, dağıtılmış ve şevki kırılmış olan ÇKP, tüm bu olaylarda herhangi bir rol oynamadı. Komintern'in talimatı üzerine ÇKP merkez komitesi "Sovyetler Birliği'ni savunma" sloganını öne çıkarmış ve Nankin hükümeti hakkında eleştirilerini artırmıştı. Moskova'nın Sovyetler'in güvenliğine karşı açık tehdit olarak gördüğü hareket, bazı vatansever Çinliler açısından da Çin'in yabancı (Sovyet) egemenliğinden kurtarılmasına yönelik bir hareketti. 1927 olaylarından sonra parti liderliğinden

uzaklaştırılan Çin Tu-hsiu şimdi de bu tür sıkıntılarını dile getirdiği için partiden tamamen çıkarıldı ve bunun üzerine Troçkist olduğunu ilan etti. Komintern, disiplin empoze edebilirdi ama mecalı kalmış ve artık kent merkezlerinde güçsüzlüğünü saklama olanağına sahip olmayan partiye, ne burada ne de başka yerlerde can veremezdi. Bir ölçüde başarılı devrimci faaliyet sürdürmekle övünebilecek tek güç, Mao Zedong'un toplama köylü birlikleri ve onların desteklediği yerel Sovyetler'di. Fakat bu macera Çin'in uzak bir köşesine sıkışmıştı. Liderleri ise Komintern ve parti kurallarına, en iyi tanımlamayla ancak sözde bir bağlılık gösteriyordu. Oysa Rus örneğinden esinlenen Çin komünist hareketinden çok daha uzun yaşayan, sonunda da Moskova'nın planlamadığı ve güvenmediği bir biçimde zafere ulaşan, bu hareket olacaktı.

DEVİRİME BAKIŞ

Nisan Tezleri'nde 1917 Şubat Devrimi'nin yalnızca bir burjuva devrimi olmadığını, gelecekte olması arzu edilen sosyalist devrime işçi ve yoksul köylülerin önderliği altında geçiş anlamına geldiğini ilan eden Lenin, Petrograd'a dönüşü sırasında egemen olan karmaşaya da önemli bir yanıt vermiş oluyordu. Zayıf ve Batı burjuvazilerine göre geri olan Rus burjuvazisi, iktidarı ele geçirmek ve elinde tutmak için gereken ekonomik ve siyasi olgunluğa, bağımsızlığa ve iç uyuma sahip değildi. Öte yandan burjuva devrimini tamamlamak için burjuvaziyle proletaryanın ittifaka gitmesi düşüncesi de tamamen hayaldi. Bir kere etkin güç haline gelen proletarya, artık işlevi emeğini sömürmek olan bir burjuva rejimini iktidara getiremezdi. Burjuvazinin de, nihai işlevi kendini yok etmek olan işçi sınıfıyla ittifak yapmaya tahammülü yoktu. Bu kördüğümünden kurtulmak için burjuva devrimini tamamlayıp sosyalist devrimi başlatma sorumluluğunu yoksul köylülüğün desteklediği işçi sınıfına veren Lenin, şüphe yok ki birbirini izleyen iki farklı devrim gerektiren Marksist şemadan vazgeçtiğine değil, onu özgül koşullara uyarladığına inanıyordu. Ancak Ekim Devrimi'nin programını oluşturan bu çözümün bir Aşıl topuğu vardı. Marx, daha önceden yapılmış burjuva devriminin oluşturduğu kapitalizm ve burjuva demokrasisi temelinde gelişen bir sosyalist dev-

rim öngörmüştü. Rusya'da ise bu temel eksikti ya da yoktu. Lenin, ekonomik ve siyasi açıdan geri bir ülkede sosyalizmin inşa edilebileceğini umuyordu. Ancak devrimin kısa sürede uluslararası bir nitelik kazanacağı, Avrupa proletaryasının da kendi kapitalist patronlarına karşı ayaklanıp sosyalizme doğru ilerlemek için Rusya'nın yalnız başına sağlayamayacağı koşulları sağlayacağı varsayıldığı sürece bu açmazdan kaçınılabilirdi. Proletaryanın ekonomik açıdan geri, sayısal olarak da zayıf olduğu bir ülkede gerçekleşen devrimle gelen bir sosyalizm, Marx ile Lenin'in öngördüğü ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerin birleşik proletaryalarının yaptığı devrimin ürünü olan sosyalizm gibi değildi, olamazdı da.

Dolayısıyla Rus devrimi baştan beri karışık ve belirsiz bir niteliğe sahipti. Marx, burjuva toplumunun feodal düzen içinde embriyon halinde şekillendiğini ve burjuva devrimiyle iktidar mevkiine oturduğunda zaten olgunlaşmış olduğunu belirtmişti. Sosyalist devrimin zaferinden önce de sosyalist toplum için benzeri bir gelişmenin yaşanacağı varsayılıyordu. Bu beklenti, sadece bir tek açıdan doğrulandı. Kapitalist toplumun başarıları arasında önemli bir yer tutan sanayileşme ve teknolojik modernleşme, sosyalizmin de önkoşuluydu. 1914'ten uzun süre önce Batı dünyasının kapitalist ekonomileri bireysel girişimciler aracılığıyla küçük ölçekli üretimin sınırlarını aşmaya ve bunun yerine ekonomik sahneye egemen olan, dolayısıyla da ister istemez siyasi güç elde eden büyük ölçekli üretim birimlerini koymaya başlamışlardı. Merkezî kontrolün herhangi bir biçimine yolu açmak ve sosyalist toplumun üzerine inşa edilebileceği temeli kurmak suretiyle ekonomiyle politikayı birbirinden ayıran çizgiyi bulanıklaştıran, bizzat kapitalizmdi.

Bu süreç Birinci Dünya Savaşı'nda doruk noktasına ulaştı. Alman savaş ekonomisi üzerindeki çalışmaları sonucunda Lenin 1917 yazında, "tekelci devlet kapitalizmi, sosyalizmin en kap-

samlı *maddi* hazırlığını oluşturur” sonucuna varmış, birkaç hafta sonra da biraz mizahi bir tavırla, sosyalizmin “maddi, ekonomik yarısının tekelci devlet kapitalizmi biçiminde” Almanya’da hayata geçirildiğini eklemişti. Kapitalizmin çelişkileri, SSCB’nin planlı ekonomisinin, kapitalist düzen içinde embriyon olarak ortaya çıkmasını sağlamıştı. Bu olgu kimi muhaliflerin, Sovyet planlaması tarafından elde edilen ne varsa hepsinin “devlet kapitalizmi” olduğu yolunda tanımlar yapmalarına yol açmıştır. Bu düşünce savunulamaz görülmektedir. Girişimcilerin, işsizliğin, serbest piyasanın olmadığı, işçinin yarattığı artık değere el koyan bir sınıfın bulunmadığı, kârın tamamen ikincil bir rol oynadığı, fiyat ve ücretlerin arz-talep yasasına konu olmadığı bir kapitalizm, anlamlı bir değerlendirme çerçevesinde kapitalizm olarak nitelenemez. Planlı Sovyet ekonomisi her yerde kapitalizme bir meydan okuma olarak algılandı. Sosyalizmin “maddi, ekonomik yarısı” ve devrimin başlıca ürünüydü.

Planlı Sovyet ekonomisine “sosyalist” etiketi vermeyi reddetmek ne kadar saçmaysa, Marx’ın “özgür üreticilerin birliği” veya proletarya diktatörlüğü, ya da Lenin’in “işçi ve köylülerin demokratik diktatörlüğü” kavramlarının hayata geçirilmesi olduğunu varsaymak da eşit ölçüde yanıltıcı olacaktır. Ayrıca bu ekonomi, Marx’ın, “işçilerin kurtuluşu, kendi eserleri olacaktır” koşulunu da yerine getirmiyordu. Sovyet sınai ve tarımsal devrimi, açıkça parti ve devletin birleşik otoritesinin dayattığı “yukarıdan devrim” kategorisine girmektedir. “Tek ülkede sosyalizmin” kısıtlılıkları açıkça ortaya çıkmıştı. Burjuvazinin feodal toplumun bağrında gelişmesine benzer şekilde burjuva toplumda yetişmiş ve eğitilmiş bir proletarya vizyonu hayata geçmemişti. En azından işçi sınıfının küçük, ezilmiş, örgütsüz olduğu ve burjuva demokrasisinin kısıtlı özgürlüklerini bile özümseyememiş olduğu geri Rusya’da bu böyleydi. Sınıf bilinçli işçilerden oluşan küçük bir çekirdek, devrimin zaferinde önem-

li rol oynadı. Ancak Sovyet Cumhuriyeti'ne katılan geniş toprakları düzene sokma ve yönetme işi daha karmaşık ve ayrıntılı bir örgütlülük gerektiriyordu. Küçük ve adanmış bir devrimci entelektüeller grubunun yönettiği disiplinli birimlerden oluşan Stalin'in partisi bu boşluğu doldurmaya çalışarak Lenin'in ölümünden sonra proleter tabana giderek daha az dayalı ve daha açık biçimde diktatoryal yöntemlerle politikalarını sürdürdü. Önceleri iç savaşın yarattığı coşkulu ve acımasız ortam içinde sakınılarak kullanılan aygıtlar, tasfiyelerden ve toplama kamplarından oluşan büyük bir sisteme dönüştü. Hedefler sosyalist olarak tanımlanabilirse de, bu hedefleri gerçekleştirmek için kullanılan araçlar, sosyalizmin tam karşıtıydı.

Tüm bunlar sosyalizmin en yüce ideali olan, işçilerin geçmişin baskılarından kurtulması ve yeni toplumdaki eşit rollerinin kabulü doğrultusunda hiç ilerleme sağlanmadığı anlamına gelmez. Ancak bu, duraksamalı bir süreçti ve kaçınılması mümkün olan ya da olmayan bir dizi geri dönüşlerle ve felaketlerle kesintiye uğruyordu. İç savaşın yokluk ve yıkıntısını izleyen kısa ara dönemde işçi ve köylülerin yaşam standartları Çarlık Rusya'sındaki sefalet düzeyinden çok az yukarı çıkabildi. 1928'de başlayan on yıllık dönemde ise yoğun sanayileşme baskısı altında yaşam standartları tekrar geriledi. Köylüler zorla kolektifleştirilmenin dehşetini yaşadılar. Ülke yaşam standartlarını ancak yeni telafi edilebilmişti ki Almanya'nın, Avrupa kıtasındaki en uzun ve en yıkıcı saldırısına hedef olduğu Dünya Savaşı felaketine maruz kaldı. Bu korkunç deneyim Sovyetler'in hayatında, Sovyet liderlerinin ve halkının kafalarında maddi ve moral izler bıraktı. Devrimin ilk yarım asrındaki tüm sıkıntılar, iç nedenlere ya da Stalin diktatörlüğünün demir yumruğuna bağlanamaz.

Sanayileşmenin, mekanizasyonun ve uzun dönemli planlamanın sonuçları 1950'li ve 1960'lı yıllarda alınmaya başlandı. Batı

kriterlerine göre yine önemli ölçüde ilkel ve geri olmasına karşın yaşam standardı büyük oranda yükseldi. İlk, orta, yüksek eğitim ve sağlık dâhil olmak üzere sosyal hizmetler, kentlerden çıkarak ülkenin birçok bölümüne yayıldı ve giderek etkinleşti. Stalin'in en namlı baskı araçları yok edildi. Sıradan insanların yaşam kalıbı iyileşti. Devrimin ellinci yılının kutlandığı 1967 itibarıyla yapılacak bir dökümde gelişmenin büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir. Yarım yüzyıllık dönem boyunca SSCB'nin nüfusu 145 milyondan 250 milyona yükseldi. Kent nüfusunun oranı ise yüzde 20'den yüzde 50'nin üzerine çıktı; kentlere yeni gelen bu nüfusun önemli bölümü köylülerin çocuklarıyla serflerin birinci veya ikinci kuşak torunlarıydı. 1967'nin Sovyet işçisi, hatta köylüsü, 1917'deki babasından, büyükbabasından çok farklıydı. Devrimin kendisine getirdiklerinin kıymetini bilmezlik yapıyor ve hiçbir zaman kullanamadığı ya da hayal edemediği özgürlüklerin yokluğunu bununla telafi ediyordu. Rejimin katılığı ve hoyratlığı gerçektir, ancak kazanımları da öyle.

Yurtdışında Rus devriminin ilk etkisi, Batılıların sağa ve sola yaklaşımında keskin bir kutuplaşmaya yol açtı. Devrim muhafazakârların umacısı, radikallerinse umut ışığı oldu. Bu ikili yapının süreceği inancı, Komintern'in kurulmasına esin verdi. Ancak Marx ve Lenin'in birleşik Avrupa proletaryasının kitlesel eylemi şeklinde düşündükleri uluslararası devrim tasarımı içinde hiçbir Marksist, hareketin zayıf Rus koluna baskın rol biçmemişti. Avrupa devrimi gerçekleşmeyip tek ülkede sosyalizm Rusların resmî çizgisi haline gelince, sosyalizmin başarisının simgesi olarak SSCB'nin, sosyalist ortodoksluğun koruyucusu olarak da Komintern'in kabulüne yönelik giderek şiddetlenen talep, sol hareket içinde Doğu ile Batı arasında yeni bir kutuplaşmaya neden oldu. Komünistlerle batılı sosyalistler ve sosyal demokratlar, önce güvenilmez müttefikler, sonra da

açık düşmanlar halinde birbirleriyle karşı karşıya geldiler ve bu durum, Moskova tarafından hatalı bir biçimde, döneş liderlerin ihanetine bağlandı. Bu, artık ortak dilin konuşulmadığı bir ayrılığın göstergesiydi. 1924'ten sonra Moskova'da kafalarda canlanan uluslararası devrim, kendi ülkesinde başarıya ulaşmış tek proletarya adına hareket ettiğini iddiasında olan bir kurumun “yukarıdan” yönettiğı bir hareketti. Bu değişimin doğal sonucu da, bir devrimin nasıl yapılacağına dair bilgi ve deneyimin sadece Rus liderlerin tekelinde bulunduğı ve uluslararası devrimin her şeyden çok devrimin başarıya ulaştığı biricik ülkenin korunmasına önem vermesi olduğı varsayımıydı. Bu iki varsayım ile gerektirdikleri politika ve prosedürler ise Ruslardan ekonomik, kültürel ve siyasi açılardan çok daha ileride olduklarına inanan ve Sovyet toplumunun olumsuz yanlarına gözlerini kapamayan Batılı işçilerin çoğunluğunca tümenden kabul edilemez bulunuyordu. Bu politikaların ısrarla uygulanmasının tek sonucu, Batılı işçilerin Moskova'nın otoritesine, bu otoriteye fazlaca itaat eden ulusal komünist partilere ve sonuçta da devrime güvenlerini yitirmeleri oldu.

Kapitalist olmayan geri ülkelerle olan ilişkiler ise tam tersi bir dönüş yaşadı. Lenin, gelişmiş ülkelerde işçilerin kapitalist boyunduruktan kurtulmasıyla emperyalizmin egemenliğı altındaki geri ve sömürge ülkelerin özgürleşmesi arasında bir bağlantı kuran ilk liderdi. Kapitalizmle emperyalizmin özdeşleştirilmesi, Sovyet propagandasının Asya'daki hemen her ülkede verimli sonuç almasını sağlayan bir temasıydı. Bu tema en büyük başarısını 1920'li yılların ortalarında Çin ulusal devrimini kamçılایarak kazandı. SSCB durumunu sağlamlaştırdıkça “sömürge” halkların koruyucusu ve lideri olarak prestiji hızla artıyordu. Devrim ve sanayileşme süreçleri boyunca SSCB, ekonomik bağımsızlık kazanmış ve siyasi gücünü göz alıcı biçimde artırmıştı. Gıpta edilecek, öykünülecek bir başarıydı bu. Avru-

pa dışında Komintern'in abartılı iddiaları bile etkili oluyordu. SSCB'nin savunulması, devrim programında sıkıntı verici bir fazlalık olarak görülüyor, gelişmiş emperyalist ülkelere karşı savaşımalarında geri ülkelerin en güçlü müttefikinin savunulması anlamına geliyordu.

Burjuva devriminin artık tarihe ait bir olay olduğu, liberal demokrasinin esnek çerçevesinde güçlü bir işçi hareketinin geliştiği ülkelerde uygulanan ve sert tepkilere neden olan yöntemlerle burjuva devriminin gündemdeki yerini koruduğu, burjuva demokrasisinin vazgeçilmez bir hedef olduğu ve proletaryanın henüz sayıca az olduğu ülkelerde uygulanan yöntemler birbirinin tam tersiydi. Aç ve cahil kitlelerin devrimci bilince ulaşmadığı yerlerde devrimin yukarıdan olması, hiç olmamasından iyiydi. Rus devriminin mayası gelişmiş kapitalist ülkelerde esasen yıkıcı etkilere yol açmakla kalır ve devrimci eylem için yapıcı bir model ortaya koymazken, geri ve kapitalist olmayan ülkelerde daha verimli ve kapsamlı sonuçlar doğurdu. Büyük oranda kimseden yardım görmeksizin, ülkesini başlıca sanayileşmiş büyük devletlerden biri haline getiren devrimci rejimin prestiji, onu Batı kapitalizminin 1914'ten önce rekabet edilmesi mümkün olmayan dünya çapındaki egemenliğine başkaldıran geri kalmış ülkelerin doğal lideri haline getirmişti. Batılıların gözünde rejimi kirleten kara lekeler bu açıdan bakıldığında önemsiz kalıyordu. Devrim, kapitalist olmayan geri ülkelerin isyanı üzerinden kapitalist güçlere karşı yeni ve gücü henüz tükenmemiş bir tehdit oluşturdu. 1917 Rus devrimi kendi amacını ve yarattığı umudu gerçekleştiremedi. Ancak modern çağın diğer tarihsel olaylarının dünya çapında yarattığından çok daha derin ve uzun süreli yansımaların kaynağı oldu.

İsim Dizini

A

Andreyev, A. 110
Averbah, L. 186

B

Baldwin, Stanley 22, 155
Bismarck, O. Von 148
Blyuker, V. (İakabı Galin) 163
Borodin, M. 160, 163, 164, 165, 166, 167
Brandler, H. 145
Briand, A. 148
Buharin, N. 44

C

Cerjinski, F. 32, 116, 120, 177
Chamberlain, Austen, 146, 148, 182
Churchill, Winston 65
Cooper, H. 216
Curzon, Lord 67, 105, 144
Çang Tso-lin 162, 163, 166, 249, 258
Çen Tu-hsiu 261
Çiçerin, G. 101, 105, 159, 250, 251
Çu Teh 258

D

Denikin, A. 62, 78

E

Eastman, M. 139, 140
Enver, (Paşa) 158

F

Feng Yü-hsiong 162
Fischer, Ruth 150
Frunze, M. 132

G

Groman, V. 212

H

Henderson, A. 65, 152
Herriot, E. 145
Herzen, A. 196
Hitler, A. 16, 100, 255

J

Joffe, A. 159

K

Kaganoviç, L. 240
Kalinin, M. 143
Kamenev, L. 15, 16, 33, 49, 52, 53, 117,
119, 121, 122, 124, 130, 131, 134,
141, 142, 143, 174, 180, 181, 184,
236, 237, 238, 240, 241

Karahan, L. 161
Kemal, (Atatürk) 104
Kerenski, A. 52
Kirov, S. 143
Kolarov, V. 149
Kolçak, A. 62, 78
Kollantay, A. 84
Kopp, V. 100
Kornilov, L. 52
Krasin, L. 98, 100, 101, 109, 117
Krijanovski, G. 215
Krupskaya, N. 121, 130, 131, 143
Kuybişev, V. 119, 177, 184, 192, 209,
212, 215

L

Lenin, V. İ. 15, 17, 18, 22, 25, 26, 32-38,
40-44, 46, 48-54, 58, 59, 62, 63,
65- 67, 71-73, 76, 78, 79, 80, 84-
87, 90, 96, 98, 99, 101, 102, 104,
106-108, 115, 118-141, 152, 157,
158, 170, 171, 181, 197, 201, 202,
216, 241-244, 246, 250, 262-267
Litvinov, M. 98, 101, 249, 250, 251, 254

Lloyd George, D. 65, 101, 144
Lozovski, A. 167

M

Mao Zedong 165, 258, 261
Martov, Yu. 48
Marx, K. 18, 49, 51, 52, 132, 136, 157,
170, 196, 244, 262, 263, 264, 266
Maslov, A. 150
Mikoyan, A. 143
Molotov, V. 8, 119, 128, 143, 190, 192,
229, 231, 241, 242
Mussolini, B. 145
Münzenberg, W. 256

O

Orjonikidze, S. 32, 120

P

Petro (Büyük) 25, 126, 209, 246, 247
Pilsudski, J. 66, 67, 155, 248
Piyatakov, Yu. 125, 221
Plehanov, G. 48
Poincare, R. 144
Pollitt, H. 257
Preobrajenski, E. 120, 124, 136, 137,
183, 237

R

Radek, K. 64, 67, 77, 99, 124, 125, 237
Rakovski, Kh. 184, 237, 248
Rathenau, W. 102
Rikov, A. 16, 33, 143, 191, 192, 206, 208,
215, 219, 238, 239, 242
Riskulov, T. 230, 231

S

Seeckt, H. von 100, 145
Snowden, P. 65
Sokolnikov, G. 173, 174
Stalin, J. V. 16, 17, 18, 20, 21-24, 27-29,
31-34, 38, 40-42, 45, 46, 49, 67,
97, 119-124, 126-137, 139, 141-

143, 150, 151, 174, 177, 180-186,
190, 191, 192, 209, 214, 223,
227-230, 233, 234, 236-247, 250,
253, 255, 257, 265, 266

Stolipin, P. 71, 137
Stresemann, G. 145, 148
Strumilin, S. 212
Sun Çuan-fang 165
Sun Yat-sen 158, 159, 160
Şliyapnikov, A. 84

T

Thaelmann, E. 256, 257
Thorez, M. 257
Tomski, M. 33, 110, 143, 153, 192, 205,
206, 209, 238, 239, 240, 241, 242
Troçki, L. D. 15, 22, 24, 33, 38, 52, 57,
58-60, 63, 67, 79, 85, 99, 103,
110, 113-115, 119, 121-126,
130-134, 139, 140, 143, 150, 151,
155, 171, 173, 177, 180-185, 209,
213, 236-239

U

Ustryalov, N. 141

V

Voroşilov, K. 143

W

Wang Ching-wei 161
Witte, S. 170
Wrangel, P. 67
Wu Pei-fu 162, 163

Z

Zetkin, K. 149
Zinoviyev, G. 15, 16, 33, 52, 64, 77, 100,
116, 119, 121-126, 130-136, 140,
141-143, 146, 150, 151, 153, 174,
177, 180-184, 213, 236, 237, 238